КРАСИМИР КРЪСТЕВ

ПОЛИТИЧЕСКИ И ИКОНОМИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА КРИЗАТА В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ В ПЕРИОДА 1585 – 1648 Г.

(ПО НУМИЗМАТИЧНИ ДАННИ)

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ“
ШУМЕН
2015

На съпругата ми, заради всеотдайната ѝ подкрепа!

Научен редактор: **проф. д.и.н. Иван Йорданов**

Рецензенти: **проф. д.и.н. Иван Карайотов**
доц. д-р Христо Харитонов

Коректор: **Цветана Начева-Петрова**

© Красимир Кръстев, автор, 2015
© Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, Шумен, 2015

ISBN

Съдържание

Предговор …..…… 9

Извори …… 13
Нумизматични извори ……. 13
Писмени извори …… 18

Историография …….. 21
България ……..…….. 21
Сърбия …… 34
Унгария …….. 35
Германия …… 35
Румъния …….. 36
Молдова ……. 37
Украйна …….. 38
Русия ……... 39
Грузия ……. 39
Турция ……. 39
САЩ …… 41

Монетосечене и монетна циркулация в Османската империя преди кризата от 1585 г. Финансовите кризи през XV и първата половина на XVI в. …….. 43
Периодизация на османското монетосечене …… 43
Османското монетосечене до средата на XVI в. …… 45
Организация на рудниците за благородни метали ……. 57
Кризите по времето на султан Мехмед II (1444 – 1446; 1451 – 1481) …….. 59
Фискалните кризи през първата половина на XVI в. …….. 65

Кризата в Османската империя в края на XVI и първата половина на XVII в. ……. 73
Начало на голямата криза в Османската империя ……. 73
Покачване на цените и инфлация ……... 76
Международната търговия по време на кризата …….. 79
Девалвация на акчето …… 80
Ролята на американското сребро …….. 82
Навлизане на европейски монети в Османската империя ……. 83

Монетосеченето на Османската империя по време на кризата …… 95
Монетосечене на султан Мурад III (1574 – 1595) ……..... 95

Монетосечене на султан Мехмед III (1595 – 1603) ……..…… 99
Монетосечене на султан Ахмед I (1603 – 1617) ……..……. 102
Монетосечене по време на първото управление на султан Мустафа I (1617 – 1618) …… 104
Монетосечене на султан Осман II (1618 – 1622) ……..….. 105
Монетосечене по време на второто управление на султан Мустафа I (1622 – 1623) ……. 107
Монетосечене на султан Мурад IV (1623 – 1640) ……..…….. 108
Монетосечене на султан Ибрахим I (1640 – 1648) ……... 110

Монетни номинали, участвали в циркулацията на територията на днешна България …… 115
Номинали при османските монети …… 115
Мангър ……..……... 115
Харуба …….…… 116
Акче …….. 116
Бешлик ……. 118
Онлик …… 118
Селими ……. 119
Шахи …… 119
Лари ……. 119
Мелин …….. 120
Пара ……. 120
Дирхам ……. 120
Насри …… 121
Султанѝ …….…….. 121
Ашрафи (шерифи) ……..…… 124
Динар …… 124
Номинали при европейските монети ……..…… 125
Денар …… 125
Грош ……. 125
Су …….. 125
Седичино …….……. 125
Болонино …….……. 125
Луиджино …… 126
Джулио …… 126
Кройцер ……... 126
Реал …….. 126
Тестон ……. 126
Марка …….. 127
Франк …… 127
Флорин ……. 127
Талер …….……..… 127
Гулден …….…..… 130

Дукат ……... 130

Османските монетарници от времето на кризата ……..…… 131
Монетарници на Балканите и на Егейските острови ……. 135
Белград (Сърбия) ……. 136
Баня Лука (Босна и Херцеговина) …… 137
Едрене (Одрин, Турция) ……. 137
Кратова (Кратово, БЮР Македония) …… 137
Куджайна (Кучайна, Сърбия) …….. 138
Кустантиние (Истанбул, Турция) …….. 138
Нийболу (Никопол, България) ……. 139
Новаберда (Ново Бърдо, Косово) ……... 139
Охри (Охрид, БЮР Македония) …….. 139
Прувади (Провадия, България) ……... 139
Сакъз (Хиос, Гърция) …… 140
Сарай (Сараево, Босна и Херцеговина) ……. 140
Селаник (Солун, Гърция) …….. 140
Сербериджа, Сребрениче
(Сребреница, Босна и Херцеговина) …….. 140
Сидрекапсъ (нелокализирана, Гърция) …….. 140
Сируз, Сироз (Сяр, Серес, Гърция) …… 141
София (България) ……. 141
Филибе (Пловдив, България) …….. 141
Юскюп (Скопие, БЮР Македония) …… 141
Монетарници в Западна и Централна Мала Азия …….. 142
Анкара (Турция) …… 142
Амасия (Турция) …… 143
Бейшехир (Турция) …… 143
Бруса (Бурса, Турция) …….. 143
Гюзелхисар (Айдън, Турция) …… 144
Инегьол (Турция) …… 144
Кастамону, Кастамуни (Турция) …….. 144
Коня (Турция) …… 144
Маниса (Турция) …….. 144
Сивас (Турция) ……. 144
Тире (Турция) …… 145
Трабзон (Турция) …….. 145
Тукат, Токат (Турция) ……. 145
Монетарници в Източна Мала Азия ……. 145
Амид (Диарбекир, Турция) ……. 146
Арданuч (Турция) …….. 147
Бесни (Турция) …….. 147
Уан, Ван (Турция) …….. 147
Джаниджe, Джанджа (Гюмюшхане, Турция) ……..... 147

Ерзурум (Турция) …….. 148
Мардин (Турция) …… 148
Руха (Шанлъурфа, Турция) …….. 148
Монетарници в Закавказието ……. 148
Ганджа, Генджже, Генче (Ганджа, Азербайджан) …… 148
Дамиркапу, Демюркапу
(Дербент, Република Дагестан, Руска федерация) ……. 149
Нахджауан, Нахчеван (Нахичеван, Азербайджан) …….. 149
Реван, Руван (Ереван, Армения) ……..……. 149
Шемахи (Шемаха, Азербайджан) …….. 149
Шируан, Ширван (Азербайджан) …….. 149
Монетарници в Близкия изток …… 150
Багдад (Ирак) …… 150
Басра (Ирак) …….. 150
Дъмъшк (Дамаск, Сирия) ……. 151
Къбръс (Кипър) ……. 151
Мусул (Мосул, Ирак) ……. 151
Табриз (Тебриз, Иран) …….. 151
Тарабулус, Траблус (Триполи, Ливан) …… 152
Халаб, Халеб (Алепо, Сирия) …… 152
Монетарници в Йемен …….. 152
Забид (Йемен) …… 153
Каукабан (Йемен) …….. 153
Сада, Садах (Йемен) ……. 153
Санан, Сана (Йемен) ……. 153
Таиз (Йемен) …… 154
Монетарници в Северна Африка ……. 154
Джазаир (град Алжир, Алжир) …….. 158
Мъсър (Кайро, Египет) …… 159
Тилимсан (Тлемсен, Алжир) ……. 159
Тарабулус, Траблус, Тарабулус-гарб, Траблус-гарб
(Триполи, Либия)……. 159
Тунус (град Тунис, Тунис) ……. 160

Чужди монети, циркулирали в българските земи под османска власт от средата на XVI до средата на XVII в. ... …… 161
Монети на Реч Посполита ……... 161
Кралство Полша …… 165
Велико княжество Литва …… 166
Град Рига …… 167
Град Данциг (Гданск) …… 168
Херцогство Курландия и Семигалия …….. 168
Монети на Свещената Римска империя и нейните субекти …. 170
Ерцхерцогство Австрия …….. 174

Кралство Чехия …… 176
Херцогство и курфюршество Бранденбург ……. 177
Маркграфство Бранденбург-Франкония …….. 179
Херцогство и курфюршество Вюртемберг ……. 180
Херцогство и курфюршество Саксония (Албертинска линия) ……. 180
Херцогство Саксония-Ваймар (Ернестинска линия) …. 181
Херцогство Олденбург-Делменхорст …… 182
Херцогство Мекленбург-Шверин …… 183
Херцогство Тешин ……. 183
Графство Мансфелд (Майнц-Масфелд – старша линия)……. 184
Графство Мансфелд-Шраплау (средна линия) …… 185
Княжество Брауншвайк-Люнебург-Целе …….. 185
Град Ембден …….. 186
Град Кампен …….. 186
Град Кауфбойрен …….. 187
Имперски град Давент ……. 187
Имперски град Зволе …… 187
Имперски град Цюрих ……. 187
Град Нюрнберг …….. 187
Монети на Кралство Унгария (под Хабсбургска власт) …… 188
Монети на Кралство Испания …… 189
Монети на Испанска Нидерландия …… 195
Монети на Белгийската конфедерация (Нидерландия) ……. 196
Провинция Холандия ……. 202
Провинция Фрисландия (Фризия) …… 203
Провинция Западна Фрисландия (Западна Фризия) …… 203
Провинция Гелдерланд (Гелдерн, Гелдерс) …….. 204
Провинция Оверийсел (Трансисулания) …… 205
Провинция Зеландия ……. 205
Провинция Утрехт …….. 206
Град Кампен …… …….. 206
Град Давент …….. 207
Град Зволе …….. 207
Монети на Кралство Франция …… 208
Херцогство Лотарингия …….. 212
Княжество Оранж …… 213
Княжество Монако …….. 214
Монети на Република Дубровник (Рагуза) …… 214
Монети на италианските държави …….. 216
Република Венеция …… 217
Неаполитанско кралство …… 220
Велико херцогство Тоскана (Етрурия) …….. 221

Херцогство Модена …….. 222
Херцогство Урбино ……... 223
Монети на владения на църквата …… 223
Папска държава …… 223
Архиепископство Залцбург …….. 224
Руски монети ……. 225
Трансилвански монети …….. 226
Монети на Кримското ханство …….. 227
Монети на Кралство Дания ……. 229
Влашки монети …….. 229
Монети на Кралство Англия ……... 231

Заключение …… 233

Съкращения ……... 235

Литература …….. 237

Каталог …… 267

Карти …… 357

Речник …….. 389

Таблици ……... 399

Изображения …….. 415

Резюме на английски език …….. 437

ПРЕДГОВОР

Идеята за написването на тази книга се роди преди няколко години по време на работата ми над голям брой монети от османската епоха в музеите в Поморие и Бургас. Още преди години ми направи впечатление пренебрежението в нашата страна към монетите от периода XVI – XVII в., а и от цялата османска епоха. Това, естествено, се отразява крайно негативно върху общото развитие на изучаването на монетната циркулация в нашите земи като цяло.

Настоящата разработка не претендира за пълнота. Тя се основава до голяма степен на личните ми наблюдения в продължение на около шест години. Това време е изключително малко, за да бъдат обработени и публикувани огромните количества монети от османската епоха, които *„залежават“* в почти всеки наш музей.

Едно от първите неща, което ме порази преди няколко години, когато все още не се занимавах с настоящата тематика, бе, че не са били обект на внимание от нумизматите дори и златните западноевропейски монети, циркулирали в земите ни под османска власт – венециански, унгарски, нидерландски и т.н. Да не говорим за османските златни монети. Всички те, с някои малки изключения, не са привлекли вниманието нито на нумизмати, нито на археолози, нито на историци, нито на икономисти. А златните монети играят изключително важна роля не само в икономическите, а и в политическите процеси на Балканите под турска власт, а и в Европа и Леванта. Дори към днешна дата златните монети в научно обращение представляват една незначителна част от екземплярите, съхранявани в нашите музеи.

Особено впечатлява почти пълната липса на внимание дори към монетите, отсечени в нашите земи през османската епоха. Наистина, сравнени със Сърбия, Македония и Косово, в днешните български земи действат много по-малко монетарници. Освен това тяхната монетна продукция е несравнимо по-ограничена. Въпреки това липсата на интерес към тази проблематика озадачава. Изключително ограничена е и информацията за монетарниците и рудниците за ценни метали по нашите земи за периода от началото на XV до края на XVII в.

Немалка част от колективните монетни находки са укрити във връзка с конкретни политически причини или отразяват важни икономически процеси. В една наша разработка (Кръстев 2012а: 47-54) предположихме, че част от съкровищата от XVII в. по крайбрежието на Бургаския залив са укрити вследствие на казашките морски нападения срещу Османската империя. Тази хипотеза ми бе подхвърлена, когато обработвах няколко сребърни съкровища в Бургаския музей, от тогавашния уредник на отдел „Средновековна археология“ Милен Николов (понастоящем директор на музея). Тук

използвам възможността да му изкажа искрените си благодарности, понеже тази негова идея ми помогна много при опита да свържа с конкретни събития редица колективни находки.

Точното датиране на мюсюлманските (като цяло) и османските (в частност) монети доста често е проблемно. Въпреки че съществуват редица формули за преизчисляване на датите по Хиджра (вж. напр. Galloway 2012: 6, 8-10, 12-13), често се получават разминавания. Най-точният метод остава боравенето със синхронни таблици, съдържащи всички дати, месеци и години от Хиджра, преизчислени по юлианския или григорианския календар. За османските монети е добре да бъде приложен и сравнителният принцип с датите на възкачване на конкретния султан, които са известни.

Още по-големи неточности създава интерпретирането на годината, отбелязана върху монетата. Съществува зависимост, която очевидно не е известна на редица изследователи. Става въпрос за практиката върху османските монети да се отбелязва годината на възкачването на конкретния султан на престола, а не годината на отсичане на монетата. Това е обичаен принцип от управлението на султан Баязид II (1481 – 1512). Действително, преди това, върху османските монети е отбелязвана истинската година на отсичане на монетата. В някои монетарници, предимно в Северна Африка и Йемен (най-вече върху медните *мангъри*), отбелязването на реалната година върху монетите се запазва и след това. Не е така обаче в монетарниците на Балканите, в Мала Азия и Близкия изток. Практически това прави монетите трудни за датиране след края на XV в. Т.е. всички монети, отсечени при управлението на един султан, носят върху себе си една и съща година – тази на възкачването му на османския престол. От XVIII в. нататък, освен годината на възкачване на султана, върху монетата се отбелязва и поредната година от началото на управлението му (също по Хиджра), което вече прави възможно точното датиране на монетата. Но за целия период от края на XV до средата на XVIII в. това, с някои малки изключения, е практически невъзможно.

Следващият проблем е свързан с определянето на османските монетарници. Някои от тях, разбира се, са отдавна определени, а известната им монетна продукция – изобилна и добре проучена. Други монетарници обаче са почти напълно непознати, а определянето им е спорно. В повечето случаи това са монетарници, които са функционирали кратко време, а отсечените в тях монети са ограничено количество. Сред тях се нареждат монетарниците в Йемен под османска власт, някои източно малоазийски монетарници, както и тези на днешната българска територия: Нийболу (Никопол), Филибе (Пловдив), София и Прувади (Провадия). Задачата се усложнява и от факта, че почти липсват публикувани монети от тези монетарници. Не е известно също така и откъде се е набирало среброто за насичането на *акчетата*, поради факта, че в близост до нито една от горепосочените монетарници няма сребърни рудници. Възможно е в тях да са били пренасичани изтеглени от обращение монети.

В нашата работа съм се стремил да използвам всички, включително и най-новите публикации и монетни каталози, до които имах достъп. Това е от особена важност, защото редица колективни находки от България бяха обработени и публикувани именно през последните години. Освен това в по-старите каталози на монети има редица пропуски и неточности.

Настоящата монография не би била възможна без неоценимата подкрепа и помощ на редица специалисти, които пряко или косвено изиграха неоценима роля при събирането и обработката на нумизматичния материал, съдействаха при откриването на редки публикации, или помогнаха с ценни съвети от различно естество, касаещи техническото и компютърното оформление на ръкописа. Сред тях са: проф. д.и.н. Иван Карайотов, проф. д.и.н. Иван Йорданов, доц. д-р Христо Харитонов, доц. д-р Иво Топалилов, доц. д-р Тодор Тодоров, гл. ас. д-р Константин Константинов, д-р Евгени Паунов, Милен Николов, Невян Митев, Момчил Маринов, Марияна Ибришимова-Петрова, Антон Карабашев, Димитър Ницов, Слободан Сречкович…

Ако неволно съм пропуснал някого, учтиво моля да ме извини.

Благодаря на всички от сърце!

ИЗВОРИ

Изворите, които ще използваме в нашата работа, са многобройни и разнообразни. Голяма част от тях са свързани пряко с разработваната тема, а други са косвени и ще ги използваме само за изясняване на действителната ситуация в конкретния момент. Най-важните извори са нумизматичните.

Нумизматични извори

Към тази група спадат огромни количества монети, циркулирали на днешната българска територия между 1585 и 1648 г.[1] Информацията за единичните и колективните находки от територията на България вече е синтезирана. Обобщени са всички налични данни за единични (Харитонов 1998: 228-248) и колективни (пак там: 249-316) находки, както и за монетите, които могат да се определят като *Харонов обол* (пак там: 317-326). По този начин Христо Харитонов е събрал информация общо за 460 единични и колективни находки. Изследователят е потърсил максималната известна информация за всяка находка, но по-голямата част от тях са публикувани само в ежегодните справки и не са достатъчно информативни. Проблемите, съществуващи в днешно време, затрудняват работата на външни специалисти в нашите музеи и сме сигурни, че съществуват още находки, за които липсва каквато и да било информация. В нашата работа успяхме да получим данни за някои от тях, и дори успяхме да обработим и публикуваме няколко.

Според произхода си монетите от този период биват:

1. Домашни (за тази епоха – османски);
2. Чужди (предимно европейски, и много по-рядко – на други ислямски държави).

Монетните находки от тази епоха се разпределят в две големи групи:

1. Единични;
2. Колективни.

Според метала, от който са отсечени монетите, съдържащи се в съкровищата, те се разпределят в няколко групи:

1. Съкровища, съдържащи само златни монети;
2. Съкровища, съдържащи само сребърни монети;
3. Съкровища, съдържащи само медни монети;
4. Съкровища, съдържащи златни и сребърни монети;
5. Съкровища, съдържащи сребърни и медни монети.

До този момент от територията на България не са засвидетелствани съкровища, съдържащи едновременно златни, сребърни и медни монети. Обаче не изключваме възможността такива да съществуват, но да не са публикувани, или да бъдат открити в резултат на бъдещи археологически

[1] Тук накратко ще представим информация за някои съкровища, открити на територията на нашата страна. По-нататък в настоящата монография те отново ще бъдат коментирани.

проучвания. Също така няма известни съкровища, съдържащи златни и медни монети. Такъв тип колективни находки и чисто теоретично са малко вероятни, въпреки че не са напълно изключени.

За голяма част от колективните монетни находки знаем само от кратките бюлетини, публикувани на страниците на Известията на Археологическото дружество и списание „Археология“. Информацията там е изключително схематична и въз основа на нея не е възможно да се извлече по-подробна информация и не могат да се направят почти никакви изводи. За съжаление, значителна част от съкровищата са известни само от тези кратки известия. Такъв е случаят със съкровището от село Гърци (дн. Градец), Видинско. То е съставено от златни (128 броя) и сребърни (около 4 килограма) монети, като сред първите се споменават 12 броя на Сигизмунд III (Мушмов 1930-1931: 317; вж. също: Харитонов 1998: 267, No 195) – единствените златни полски монети, известни от територията на България.

В българските музеи, както и в частни сбирки, се съхраняват голям брой монети от османската епоха. За съжаление, много малка част от тях са проучени и публикувани, което значително затруднява нашата работа. Единичните екземпляри предоставят важна информация. Но най-важни са данните, почерпени от колективните монетни находки (информацията за част от тях е синтезирана в Таблица 9). Те могат да бъдат разделени на три основни категории:

1. Съкровища, съдържащи само османски монети;
2. Съкровища, съдържащи само европейски монети;
3. Смесени съкровища, съдържащи и османски, и европейски монети.

Поради разразяването на кризата и обезценяването на основната османска монетна единица съкровищата, съдържащи само османски монети, са сравнително малко. Освен това най-често съдържат малък брой монети. Поради причини, които ще коментираме малко по-долу, много малка част от тях са публикувани. Такова е например едно малко съкровище, съхранявано в ИМ – Поморие, т.нар. Поморие I. То се състои от 38 османски сребърни монети (2 *бешлика* и 36 *акчета*), които се разпределят както следва: Мехмед III (1595 – 1603) – 1 монета; Ахмед I (1603 – 1617) – 5; Мустафа I (1617 – 1618; 1622 – 1623) – 3; Осман II (1618 – 1622) – 2; Мурад IV (1623 – 1640) – 18 монети (Кръстев 2013б: 249-263; вж. също Кръстев 2014в: 547-548; 2014г: 111-113).

През последните 25 години голяма част от колективните находки напускат границите на страната ни и попадат в частни сбирки в различни европейски страни. През последните години се появиха и публикации на някои от тези съкровища. Точното им местонамиране най-често е неизвестно и се споменават само приблизителни данни, например Северозападна България (вж. напр. Schindel 2011b: 441-450). Тенденцията съкровища и отделни монети да напускат границите на държавата и да се разпръскват в далечни частни сбирки не е само българско явление. Подобни находки са известни и от други страни, например Турция (вж. напр. Schindel 2007: 93-

110). Искрено се надяваме тази тенденция да бъде решително спряна с адекватни мерки от страна на държавата и монетите вече да не напускат родината ни.

Съкровищата, съдържащи само европейски (т.е. чужди за Османската империя) монети, са много повече. Те могат да се поделят на две основни подгрупи: 1. съкровища, съдържащи монети само на една европейска държава; 2. съкровища, съдържащи монети на поне две европейски държави. Вторият подтип е много по-често срещан в нашите земи. Така например колективната находка от Поморие е съставена само от 9 монети, поставени в глинен съд. В нея обаче се съдържат монети на четири европейски държави: 4 испански (три от 8 *реала* и една от 4 *реала*); 2 на Белгийската конфедерация (*льовенталери*); 2 на Ерцхерцогство Австрия (*талери*, сечени в Тирол) и 1 на Свещената Римска империя (*талер*). Това съкровище нарекохме Поморие II (Кръстев 2013а: 24-33; вж. също: Кръстев 2014в: 548-549; 2014г: 113-115). Въпреки малкия брой монети стойността му не е била ниска – равнявала се е на повече от 600 османски *акчета*. В съкровището от софийския квартал „Бенковски“ (Григорова 1973: 16-19) се съдържат най-много френски монети сред всички известни досега съкровища от територията на България.

Сред колективните находки, които са добре познати на науката, е тази от град Белица (Благоевградска област). Тя е съставена от 101 сребърни европейски монети от голям номинал (Шидеров 1989: 30-39). Очевидно съкровището е натрупано от човек, който е имал търговски интереси към една определена зона по долното течение на река Рейн, понеже голяма част от нидерландските и немските монети произхождат оттам. Недоумение предизвиква факта, че авторът определя като австрийски монетите от 28 *щюбера* на градовете Кампен, Давент, Емден и Зволе, както и *флорините* на херцогство Олденбург-Делменхорст. Посочените градове се намират доста далеч от Австрия, на територията на нидерландската провинция Оверийсел, факт, посочен дори от автора (пак там: 39, заб. 3). Всъщност въз основа на поместените от автора надписи върху монетите (пак там: 38) става ясно, че в съкровището от Белица няма нито една австрийска монета.

Характерен момент е наличието на сравнително едри западноевропейски монети в съкровищата, произхождащи от територията на нашата страна. В колективните находки се срещат предимно *талери* и негови подразделения, докато сребърни монети с тегло по-малко от 2 г (например монети от един *грош* или *денари*) се срещат много рядко. Това контрастира например с териториите дори непосредствено на север от река Дунав, където се наблюдава противоположната тенденция (вж. напр.: Pîrvulescu, Neagu 2013: 149-160). Обяснението на този любопитен факт според нас се крие в самото трезоризиране на монетите. Стремежът е към отделяне от обращение и натрупване само на по-едрите (т.е. с по-висока стойност) монети.

Най-многобройни са смесените съкровища. Голяма част от тях често наброяват по няколкостотин, и дори няколко хиляди монети. От територията на днешна България не са известни съкровища, съдържащи няколко десетки

хиляди монети. Такива са открити засега само на територията на Турция и на Румъния. Сред тях най-голямо е съкровището от Бечин в Югозападна Мала Азия (Ünal, Krinzinger, Alram, Pfeiffer-Taş 2010: passim; Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 653-671), което съдържа общо 50 082 монети, от които 48 849 ислямски, 842 европейски и 391 сраснали се от пожара екземпляра. На територията на Румъния също са открити големи находки. Сред тях се откроява съкровището от Ръмнику Вълча от около 47 000 монети (непубликувано, съхранява се в Румънския национален исторически музей).

Големите съкровища, открити на територията на България, не са малко. Но дори и най-значителните сред тях са далеч от големите находки в съседните страни. Така например в съкровището от София се съдържат над 4000 сребърни монети (Герасимов 1964а: 211-229), а съкровището от село Дъбравино (Варненска област) се състои от 1451 монети: 880 османски и 571 европейски (Мирчев 1970: 203-218). Обяснението на този факт трябва да се търси не толкова в икономическите възможности на определени територии, а в причините за натрупването и трезоризирането на такова голямо количество парични знаци.

Най-често съкровищата, открити в днешната българска територия се състоят от няколко десетки или няколкостотин монети. Това в никакъв случай не ги прави по-маловажни. Така например съкровището от село Тръстиково (община Бургас) се състои от 279 сребърни и 8 златни монети (Карайотов 2013). В него обаче се наблюдава голямо разнообразие на представените държави, монетни номинали и типове.

Сред по-скромните по размер колективни находки трябва да се отбележи съкровището от село Ръждавица, община Кюстендил. То е едно от малкото, открити при редовни археологически разкопки на средновековната крепост Калето, и съдържа общо 31 монети: 29 европейски (2 златни и 27 сребърни), 2 османски, както и накити. Въпреки скромния състав на находката наблюдаваме значително разнообразие на представените монетни номинали и държави: Белгийска конфедерация (4 *льовенталера*); Реч Посполита (4 монети от 3 *гроша*); Дубровник (4 монети от 1 *грош*); Франция (3 монети от 10 *су*); Османска империя (2 *дирхама*); Ерцхерцогство Австрия (2 монети: 10 и 15 *кройцера*); Венеция (2 златни *дуката*); Монако (2 монети от ¼ *талер*); Домбес (2 монети от 10 *су*); Испания (монета от 2 *реала*); Папска държава (*паоло*); Неаполитанско кралство (*гросо*); Урбино (монета от 2 *седичини*); Тешин (монета от 3 *гроша*) (Тонев 1989: 323-338).

Съществува и един тип съкровища, които, макар и да спадат към смесените, съставляват отделна група. Това са съкровища, при които османските и европейските монети са разделени и укрити отделно, например в два различни глинени съда. При тези находки невинаги е ясно дали се касае за една находка, или за две отделни. Такава е ситуацията например при едно съкровище, открито в град Лом – т.нар. Лом II. В две различни гърнета, произхождащи от различни сектори на стар некропол, са укрити голям брой сребърни монети. В единия глинен съд са поставени 656 европейски монети, 4

обеци и 2 сребърни пръстена. В друго гърне е имало 698 османски монети (Герасимов 1955: 606-607; Харитонов 1998: 281, No 268). Въпреки че са описани като една колективна находка, ние не можем да сме напълно сигурни в това поради непълнотата на наличните данни, както и поради факта, че находката е от некропол. Липсват данни и за хронологичния обхват на монетите в двата отделни съда. Съществуват и съкровища, при които парите просто са разделени в два съда, понеже не са се побрали в един, без да се държи сметка за произхода им, какъвто е случаят със съкровището от с. Бистрица, Софийско (Рогева 1965: 10-13).

Често явление е наличието в едно съкровище на монети, обхващащи значителен хронологичен диапазон. Относително по-редки са съкровищата с монети, включващи се в по-тесни времеви рамки. Укриването на последните често е свързано с конкретни исторически, политически, военни или лични причини. Относително често се откриват съкровища, съдържащи монети от различни векове. По различни причини през цялата османска епоха са били извеждани от обращение и натрупвани най-различни монети и други ценни предмети. Това е една много специфична черта на периода на османското владичество в българските земи.

Не бива да се пропуска и фактът, че съкровищата от XVI – XVII в. най-често представляват натрупване и укриване на семейни богатства. Много често заедно са трезоризирани, освен монети, така също и различни други ценни предмети, например накити. Причините за това се крият най-вече в несигурността на живота по онова време. Към факторите трябва да добавим и изключително неразвитата в Османската империя банкова система, както и цялостното недоверие в нея. Голяма част от съкровищата практически представляват *бели пари за черни дни*, които са събирани именно поради огромната нестабилност на османската финансова система и страха за личната и семейната чест и богатство.

Предполагаме, че парите са били най-често скривани в самите домове, на места, откъдето бързо биха могли да бъдат взети с цел бягство и дори подкупи. Ето защо на първо място били натрупвани златни или големи сребърни монети. Често обаче се срещат и по-дребни екземпляри, т.е. събирало се е всичко, според възможностите на семейството (или домакинството). Показателно в това отношение е съкровището от село Градец, Видинско, при което златните османски монети са от XVI и самото начало на XVII, докато по-голямата част от сребърните са едва от средата и втората половина на XVIII в. (Филипова, Шидеров 1989: 30-31).

Може би най-любопитни и същевременно най-рядко срещани сред всички съкровища са тези, съставени само от златни монети. Те показват икономическите възможности на притежателите им, въпреки че не е възможно да се определи (с много малко изключения) дали притежателите им са били християни, мюсюлмани или евреи. Съкровищата със златни монети разкриват редица елементи на циркулацията на най-стойностните монети в периода XVI – XVII в.

Най-голямата до този момент златна колективна монетна находка, открита на територията на днешна България, е съкровището от Ловеч. То се състои от 1364 златни османски и европейски монети[2]. Открито е случайно при изкопни дейности в старата част на град Ловеч през 1973 г., на дълбочина от около 30 см, като монетите са били поставени в три метални кутии (Герасимов 1973: 31-32). Монетите в находката се разпределят в много широк хронологичен диапазон – от XVI до XIX в. Освен това сред османските и западноевропейските има и няколко римски монети на императорите Теодосий I (379 – 395) и Хонорий (393 – 423). Западноевропейските монети са на Република Венеция, Белгийската конфедерация и Австрия. Най-късните османски монети са от управлението на султан Абдул Меджид (1839 – 1861), а голяма част от по-ранните са пробити. Наличието в съкровището на много по-стари от времето на укриването на находката римски монети поставя редица въпроси. Тодор Герасимов предполага, че е възможно те да са били използвани като златен материал на грам и карат и по този начин да са играли ролята на платежно средство (пак там: 31).

Като особена категория колективни находки могат да се възприемат накитите с монети. Например в НАИМ се съхранява огърлица със сребърни монети от XVI – XVII в. Въпреки че в текста монетите първоначално дори не са описани като такива, а е поместена само тяхна снимка (вж.: Гандев 1983: 249), по-късно накитът е възприет като колективна находка (Харитонов 1998: 277, No 248). От снимката личи, че накитът е съставен от 7 сребърни западноевропейски монети (5 *талера* и 2 монети от ¼ *талер*), сред които и рядка монета от ¼ *талер* на Графство Мансфелд. Два от *талерите* принадлежат на град Аугсбург и са отсечени при свещения римски император Фердинанд II (1619 – 1637). Това всъщност са единствените известни аугсбургски *талери*, произхождащи от територията на днешна България. Другите три *талера* (от три различни типа) са на Фердинанд III (1637 – 1657), сечени в Тирол в качеството му на австрийски ерцхерцог, херцог на Бургундия и граф на Тирол.

Писмени извори

Този тип извори са помощни с оглед на настоящото изследване. По-голямата част от тях са османски и касаят както различни параметри на организацията на монетосеченето, обменните и официалните разменни курсове на османските монети спрямо европейските, така и цените в онези времена.

По-особени домашни за Османската империя извори са свидетелствата на еврейски език, оставени от различни еврейски длъжностни лица и равини. В някои от тях се съдържат ценни сведения за обществения живот и за

[2] Целият състав на съкровището е бил предаден в музей, без да се посочва в кой точно. До този момент находката не е публикувана, извън цитираното кратко съобщение на Тодор Герасимов.

движението на цените по време на кризата, започнала през 1585 г. (Панайотов 1989: 36-38).

Сред най-интересните чужди (от гледна точка на Османската империя) писмени извори се нареждат официалните доклади, както и неофициалните записки на различни чужди пътешественици, преминали през Балканите под османска власт. Характерно за тези известия е, че те почти винаги са сведения от първа ръка и отразяват личните впечатления от видяното (вж. напр.: Цветкова 1975; Ормандjиян 1986).

Писмените извори са много по-добре анализирани, многократно коментирани и добре известни на научната общност. Поради тези причини, както и поради факта, че те имат само помощна роля в настоящата разработка, ние няма да ги описваме в подробности. На местата, където ги използваме, разбира се, те ще бъдат прилежно цитирани.

ИСТОРИОГРАФИЯ

България

Развитието на научния интерес към монетите от XV – XVII в. ние поделяме в два основни периода: преди и след 1989 г. Главен действащ фактор през първия период е рязкото пренебрежение към този род паметници. Ограничените по брой и конкретика публикации рязко контрастират с огромното изобилие на османски и европейски монети, които постъпват в музейните фондове. За съжаление, те не предизвикват почти никакъв интерес сред изследователите и не стават (с много малки изключения) достояние на науката. Между 1878 и 1944 г. в България няма нито една публикувана конкретна статия, касаеща темата за османските монети или монетната циркулация през османската епоха. През този период няма и нито един нумизмат, който задълбочено да се занимава с въпросната тематика. Интересът е насочен предимно към античните и в по-малка степен към средновековните монети, докато към тези от периода XV – XVII в. има почти пълно пренебрежение.

Все пак известен интерес съществува. Така например Диаманди Ихчиев още в началото на XX век обръща внимание на някои проблеми на монетната циркулация през османската епоха (Ихчиев 1911). За съжаление, това задълбочено изследване се явява изолирано, а поставените проблеми остават без последици.

Някои проблеми стават обект на анализ и в публикации от по-общ характер, които не касаят пряко монетната циркулация през османската епоха в нашите земи. Отделни важни въпроси са третирани в труда на Анастас Иширков, посветен на ситуацията в град София през XVII в. (Иширков 1912).

След 1944 г. се появяват, макар и малко, публикации, засягащи различни аспекти на монетната циркулация, както и други проблеми на периода XV – XVII в. Като цяло обаче наблюдаваме отново почти пълно пренебрежение към османските монети.

Някои региони са сравнително добре проучени, докато други са почти незасегнати в научно отношение. Например колективните находки от крайбрежието на Бургаския залив са частично публикувани или се споменават в различни по род издания (вж. напр.: Велики 1959; Беров 1976; Гандев 1976: 408-411; Ормандjиян 1984). За съжаление, всички тези издания разглеждат монетите от епохата само между другото, без да си поставят по-амбициозни цели като пълна публикация на дадена находка или подробен анализ на монетите. Все пак те са от голямо значение за осветляването на монетната циркулация, икономическите възможности и международната търговия в района.

По правило, най-често се публикуват само западноевропейските монети от колективните находки, а османските само се споменават по султани (и то с много грешки), без изобщо да са описани номиналите и

монетарниците. Като цяло всички османски сребърни по-дребни монети са определяни като *акчета*. По-щателният поглед върху османския нумизматичен материал показва значително разнообразие на номинали и монетарници. Султаните са определяни, а монетите датирани (често неправилно) само въз основа на отбелязаната върху тях година. Много често тя се приема за година на отсичането на самата монета, а не за година на възкачването на дадения султан на престола, каквато е тя в действителност (за времето след Баязид II).

От друга страна, западноевропейските монети, циркулирали по българските земи, са частично проучени. Но характерна черта на почти всички публикации до 1989 г. е тяхната краткост. Не ни е напълно известна причината за това. Предполагаме, че сред отрицателно действащите фактори е политическата конюнктура от онова време – на отрицание и пренебрежение към османската епоха и търсене само на отрицателните ѝ страни.

Друга причина, и то съвсем не маловажна, е недостъпността на западноевропейска литература и монетни каталози на европейските монети, които са в обращение в Османската империя. Именно така си обясняваме неточно, непълно и дори погрешно определените западноевропейски монети. Бихме си помислили, че поне сравнени с османските, те са многократно по-лесни за работа, но при липсата на каквито и да е каталози това съвсем не се оказва лесна задача. Това се отнася в една доста голяма степен за монетите на германските държави, при които объркванията са като че ли най-големи. Сред най-често срещаните грешки е смесването на монетите на Херцогство и курфюршество Саксония (Herzogtum und Kurfürstentum Sachsen) с тези на Херцогство Саксония-Ваймар (Herzogtum Saxe-Weimar) – държава, разположена в областта Тюрингия. Много често всички монети на Свещената Римска империя са възприемани като австрийски.

Друг характерен момент е неправилното определяне във всички публикации на монетите на Мансфелд, без да бъдат разграничени трите отделни династични линии на херцогството (които секат отделни монети) и без да бъдат определени съвместните монетосечения между тях. Действително класифицирането на германските монети от периода XVI – XVII в. не е лесна задача, но прави впечатление, че в практически нито една публикация преди 1989 г. те не са определени напълно правилно. А това понякога има важно значение.

Сред пионерите на нумизматиката за периода XVI – XVII в. в България е проф. Тодор Герасимов. В началото той се занимава не конкретно с монетите от епохата, а с различни аналитични въпроси, свързани с тях. Така например още през 1963 г. се появява статията му, посветена на народните наименования на различни монети, циркулирали по нашите земи през османската епоха (Герасимов 1963а: 319-332). Тези наименования са запазени в редица произведения на народното творчество като песни, предания, легенди и приказки. Дълги години те не са били обект на внимание от

нумизмати и не е било напълно ясно каква точно монета се крие зад някое конкретно народно наименование.

Една от първите публикации на нашия изтъкнат учен, посветена конкретно на монетите от посочения период, е на голямото съкровище от София (Герасимов 1964а: 211-223) – една от най-интересните находки от българските земи под османска власт изобщо. Монетите са били поставени в метална кутия. Заедно с парите в нея са били поставени сребърен пръстен и две железни ножчета, възприети от Тодор Герасимов като предмети за ритуално обрязване на еврейски момчета. Това му дава основание да предположи, че парите са принадлежали на богат софийски равин (пак там: 211). Освен това съкровището е открито в сграда, съседна на най-старата синагога в София, разположена в стария еврейски квартал.

Изследователят, за съжаление, е пропуснал да спомене точния брой на откритите монети, но споменава, че с изключение на десетина екземпляра, те са откупени за музея (Герасимов 1964а: 211). От цитираната от Герасимов литература става ясно, че той не е разполагал с почти никакви монетни каталози и друга съпътстваща литература, а се е опитвал да определи монетите въз основа на изображенията и надписите върху тях. Това е изключително похвално, имайки предвид основните занимания на проф. Герасимов в епохата на Античността. При този начин на работа грешките, допуснати в статията, са напълно обясними: смесването на различните типове холандски *талери*; непълното разграничение на *льовенталерите* на отделните провинции, както и провинциалните емисии; смесването на монетите на Свещената Римска империя и Ерцхерцогство Австрия, предизвикало и объркване на отделните владетели; погрешното определяне на монетите на различни германски държави като саксонски; погрешното разпределение на испанските монети по владетели и т.н. Въпреки това статията на Тодор Герасимов е изключително важна поради подробното описание на монетите и снимковия материал на по-важните от тях. Това позволява грешките, непълнотите и неточностите да бъдат поправени. Трябва да спомена, че монетите са представени много нагледно с необходимите описания, надписи и данни за диаметър и тегло (с някои малки изключения). Объркване предизвиква единствено отделната номерация за различните държави, която много затруднява работата.

Според мен датата на укриване на съкровището, която според Герасимов е в първата четвърт на XVIII в. (Герасимов 1964а: 211), е грешна. Въпреки че не представя своите аргументи за подобна датировка, по всяка вероятност авторът я базира на един лошо запазен и пробит екземпляр, който той определя като анонимна венецианска сребърна монета на дожа Алвизе Мочениго (1722 – 1731), но, за съжаление, липсва снимка. Освен това професорът споменава, че заедно с описаните монети е предадена и османска монета от средата на XIX в. Имайки предвид, че съкровището е било разпръснато от работниците и е открито сред археологическа среда, ние предполагаме, че и въпросната венецианска монета (ако е правилно

определена) е случайно попаднала сред останалите монети в находката. Всички останали датирани монети не преминават границата на 50-те и 60-те години на XVII в., като по-голямата част от тях са от края на XVI и първата половина на XVII в.

Но истинската дата на съкровището ще стане ясна едва след щателната обработка на огромния масив османски монети в тази колективна находка – цели 4320 броя. За всички тях Герасимов е отредил едва два скромни абзаца, като посочва, че всички те са *акчета*, факт, в който ние се съмняваме, имайки предвид дори само разнообразието на държави, номинали и монетарници при западноевропейските монети. Според автора османските монети принадлежат на почти последователно управлявалите султани Мурад III, Ахмед I, Осман II и Мурад IV (т.е. управлявали империята в продължение на 65 години: от 1575 до 1640). Към тях е прибавен и Ахмед II, управлявал 50 години след Мурад IV. Без да сме работили пряко с тази находка, сме почти напълно убедени, че тези монети не са определени правилно, дори и само поради факта, че по времето на султан Ахмед II *акчето* вече е почти напълно изчезнало като действителна монетна единица и е заменено от медни *мангъри* от нов тип. Освен това сечените от него монети са по съвсем различна монетна система, въведена посредством реформите на султан Сюлейман II.

Освен с описание на самите монети, авторът е анализирал и редица съпътстващи монетната циркулация елементи като международната търговия на Балканите по онова време, липсата на английски монети, незначителното количество френски монети и т.н., които осветляват множество страни от икономическата действителност на епохата. Ето защо статията на Тодор Герасимов, въпреки немалкото си грешки и непълноти, има огромно значение в изучаването на монетите, циркулирали в Софийско, а и на Балканите под османска власт изобщо, в края на XVI и първата половина на XVII в. На Герасимов дължим и други ценни, макар и много кратки публикации, засягащи монетната циркулация през османската епоха (вж. напр.: Герасимов 1973: 31-32). Всички те поставят началото на научното описание и изучаване на османските и западноевропейските монети, циркулирали по българските земи в периода XVI – XVII в.

Една от първите публикации, в които са определени, наред с европейските, и османските монети, дължим на Кунка Рогева. За съжаление краткото ѝ съобщение за голямата монетна находка от с. Бистрица, Софийско, която съдържа 986 сребърни монети, обхваща едва четири страници и се характеризира със своята схематичност (Рогева 1965: 10-13). Това обаче е една от първите публикации, в които част от османските монети са разпределени не само по султани, а и по монетарници. Специално внимание е обърнато на монетите, сечени в София.

През 60-те и 70-те години на миналия век се наблюдава интересна тенденция, касаеща нумизматиката на периода XVI – XVII в. Някои изследователи, въпреки че се занимават с друга проблематика, публикуват и монети от османската епоха. Така например, една изключително интересна

златна монета от 5 *дуката* на Архиепископство Залцбург е публикувана като част от колективна находка от Несебър, съдържаща предимно накити. Въпросната монета е преупотребена като част от накит (Чимбулева 1969: 11-15).

Монетната циркулация в отделни територии също е частично изследвана. Големи са постиженията например за районите на Варна, Враца и Плевен. От друга страна, цели големи и важни региони като Пловдив, Сливен, Стара Загора, Казанлък, Габрово и много други, остават практически почти напълно непознати. Колективните находки от други региони като Търговищко и крайбрежието на Бургаския залив, са частично публикувани или се споменават в различни издания, например съчинения, засягащи цялостната история на отделни селища като Търговище, Бургас, Поморие и др. В част от тези изследвания обаче са допуснати редица неточности.

Една от най-важните публикации през този период е дело на Милко Мирчев и касае голямото съкровище от османски и западноевропейски монети от село Дъбравино, открито през 1967 г. (Мирчев 1970: 203-218). Статията е и пример за своевременно публикуване на нумизматичен материал – само три години след откриването на находката. Западноевропейските монети са представени групово по държави, типове и номинали, но без снимки и метрични данни за всяка отделна монета. На османските монети в находката, които са по-голямата част от съкровището (588 броя), е отделено прекалено малко място – едва два малки абзаца. Не можем да не отчетем обаче факта, че статията на Милко Мирчев е сред основополагащите публикации в областта на изучаването на циркулацията на западноевропейските монети по нашите земи под османска власт. Освен това пред нас е първата статия на нумизматичен материал от тази епоха от Варненския край. Пропуските и непълнотата на тази публикация се компенсират изцяло от професионалното представяне на монетите в съкровището. Тези непълноти освен това са напълно оправдани от спецификите на периода, в който е написана статията – липса на монетни каталози, невъзможност за връзка със западноевропейски учени, информационно затъмнение за постиженията на западните учени, липса на данни за други подобни находки от съседните на Българския страни. Отчитайки всичко това, считаме, че статията на Мирчев е сред най-важните в нашата страна от 70-те години на XX в.

През 1970 г. се появява и статията на Страшимир Иванов, посветена на османските монети (Иванов 1970а: 19-24; 1970б: 23-28). Това е един от първите опити за цялостно представяне на монетите, сечени от отделните османски султани. Авторът, чрез отделно представяне на монетосеченето на всеки османски султан, се е опитал да направи пълна характеристика на турските монети като цяло. Представена е и периодизация на османското монетосечене. Към статията са приложени и табла с изображения на някои от монетите. По всяка вероятност авторът е бил вдъхновен за написването на

статията от излезлия две години преди това каталог на турския изследовател Нури Пере (Pere 1968).

В тези десетилетия прави впечатление опитът на някои от изследователите твърде повърхностно и бегло да анализират значителни по количество и разнообразие на нумизматичния материал монетни находки: съкровища с над 500 екземпляра са публикувани едва на няколко страници. Например едно от най-важните – от софийския квартал „Бенковски“ – е публикувано от Кунка Григорова върху по-малко от 4 страници, като са илюстрирани едва 9 монети (Григорова 1973: 16-19). Този начин на публикуване (ако изобщо може да се нарече така), за съжаление не позволява да се извлече нужната информация за тази така интересна колективна находка. Въпреки това публикуването на съкровището е от голямо значение за родната ни нумизматика. В него се съдържат 597 монети, като всички са сребърни и западноевропейски. Още по-интересното е, че от тях 540 са френски. Обикновено в колективните монетни находки от XVI – XVII в. Франция е представена най-много с няколко десетки екземпляра, но най-често изобщо липсва. Още по-интересно е, че са представени само двама френски крале: Луи XIII и Луи XIV, а монетите са от един и същ номинал. Всичко това ни навежда на мисълта, че пред нас е една много особена монетна находка, отразяваща конкретни търговски или други връзки с една точно определена европейска държава – Франция.

За съжаление, статията има доста слаби страни: липсва каталог; данните за диаметър и тегло са представени само общо по типове; номиналът на френските монети е определен погрешно като *грош* (такъв номинал във Франция изобщо няма); към френските крале е прибавен и лотарингският херцог Шарл IV; *льовенталерите* не са разпределени по провинции и т.н. За съжаление, в статията се натъкнахме и на некоректно цитирана литература. Авторката посочва, че в търговията си с турците французите използвали предимно монети на Австро-Унгария (освен това тази държава се появява далеч след епохата, за която иде реч – едва през 1867 г.), като цитира Герасимов (Григорова 1973: 19, заб. 17). На въпросната страница 212 обаче проф. Герасимов отбелязва, че в търговията си с Османската империя Франция си служела предимно с испански монети (Герасимов 1964а: 212). Но тук виждаме и нещо много положително – френските монети са представени в табличен вид и са разпределени по брой и монетарници (с някои малки грешки) (Григорова 1973: 17). Ето защо публикацията на това интересно съкровище заслужава нашите адмирации, дори и само поради факта, че в рамките само на 4 страници е направен опит за представяне на една толкова емблематична за нашите земи монетна находка.

Сред изследователите на монетната циркулация през османската епоха е и Иван Върбанов. Обект на неговите проучвания са испанските монети, циркулирали по българските земи през XVI – XVII в. Любопитно е неговото предположение относно първоначалната изолация на земите в Югоизточна Европа под османска власт. Той предполага, че това се дължи както на

бойкота на западните страни, така и на изолацията на самите османци (Върбанов 1973: 33). Въпреки че като цяло неговите разсъждения относно икономическите измерения на османската действителност през XVI – XVII в. са верни, недоумение предизвиква обстоятелството, че той изобщо не споменава икономическата криза в Османската империя през онази епоха. Все пак изследователят споменава за икономическия упадък през XVII в. Освен това, твърдението, че *Турция секла парите си от долнокачествено сребро* (пак там) изобщо не отговаря на действителността. Върбанов обвързва участието на испанските монети не с дейността на самата Испания, а с активността на английски търговци (пак там: 34) – факт, който не може да бъде приет безкритично, а се нуждае от допълнителни доказателства. Авторът обаче правилно обръща внимание на практически пълната липса на английски монети по европейските османски пазари. Между другото, трудно е да приемем, че испанските монети са изцяло обвързани с британската търговска активност. Абсолютната липса на английски монети е изключително озадачаваща и се нуждае от специално изследване. Франция също е сред държавите, които търгуват активно на османските пазари, но френски монети, макар и сравнително рядко, все пак се откриват в находките от XVI – XVII в. Това е един феномен, който се нуждае от специално задълбочено изследване.

Испанските монети са тясно обвързани с испанската търговска активност не само на Балканите под османска власт, а и в други, важни в търговско отношение, територии. Сред тях е богатият на памук и коприна Египет (тогава под османска власт), който изнася стоки, изключително търсени както в самата Испания, така и в нейните колонии поради практическата им липса там. Ето защо циркулацията на испанските монети трябва да се разглежда задължително в общоосмански и дори общосредиземноморски аспект, а не единствено от балканска или българска гледна точка.

От друга страна, Върбанов правилно поставя разграничителната линия между монетите, отсечени в самата континентална Испания, и тези, произведени в колониите в Америка (Върбанов 1973: 34). Той е първият, който се опитва да прокара разделителна линия между двата типа сребърни монети въз основа на формата и дебелината им (пак там). Също така той правилно посочва, че сред причините за добрия прием на монетите с неправилна форма, сечени в испанските американски владения, е високата им сребърна проба. Също така Иван Върбанов е сред първите, който отъждествява испанските *реалови* монети с *талера* и неговите подразделения (пак там: 34-35). Неизвестно защо той пропуска крал Фелипе II, когато изрежда испанските владетели, чиито монети се срещат по нашите земи (пак там: 34), а именно той всъщност е сред най-добре представените испански владетели по нашите земи.

Сред изследователите на разпространението на някои типове западноевропейски монети по българските земи, а и извън тях, е Владимир Топоров. През 1973 г. в няколко поредни броя на списание „Нумизматика“ са

публикувани неговите изследвания за появата и разпространението на *талерите* (Топоров 1973а: 10-16; 1973б: 15-23; 1973в: 13-20). За пръв път специално място е отредено за различните типове *талерови* монети и техните подразделения, както и за разпространението им през различните исторически периоди на различните континенти. Проучванията, обобщенията и анализите на автора по-късно са обобщени в специална монография (Топоров 1997). Въпреки редицата неточности, достигащи понякога до пресилени и дори шокиращи твърдения, Топоров е направил сполучлив опит за анализ на една по същество доста трудна нумизматична материя. Така той се явява като един от инициаторите на аналитичното изучаване на номиналите на западноевропейските монети, разпространени по българските земи под османска власт. Трябва веднага да подчертаем, че той е поставил на цялостен анализ появата, разпространението и трансформациите на една от най-дълго съществувалите монетни единици в световен мащаб. Инж. Топоров не се ограничава в рамките на конкретни хронологически граници, а си поставя за цел цялостно изследване на *талера* и неговите наследници чак до наши дни – една похвална инициатива.

Голямо количество монети от XVI – XVII в. се съдържа в интересната нумизматична колекция на музея към Рилския манастир. Тя е частично публикувана от Камен Колев (Колев 1974: 56-60), но, за съжаление, голяма част от златните монети са откраднати още през 20-те години на XX в. и след това. Авторът, въпреки краткостта на публикацията, в табличен вид представя голяма част от монетното богатство на манастира. Сбирката се състои от 1019 златни, 4461 сребърни и медни монети (сребърните съставляват колективна находка от края на XIV в. с монети на Иван Александър и Иван Шишман). Сред златните се срещат венециански, папски, австрийски, османски и др. монети, за голяма част от които обаче не става ясно точно от кой период са. Сред османските султани е отбелязан и Мехмед III (1595 – 1603) (пак там: 57, табл. II). Също така присъстват монети на Бранденбург, Белгийската конфедерация, Реч Посполита и др. Наложително е едно ново пълно изследване на монетите, съхранявани в Рилския манастир.

През 1984 г. се появява и аналитичната статия на Снежана Ракова, посветена на венецианските монети, произхождащи от територията на днешна България (Ракова 1984: 31-39). Тази публикация е сред иновативните изследвания и представя цялостната монетна циркулация в дълъг хронологичен диапазон, обхващащ времето преди и след падането на България под турска власт. Авторката представя данните за 24 колективни монетни находки, съдържащи венециански монети. По-голямата част от тях се състоят от златни *дукати* и датират от османската епоха. Ракова лансира идеята, че венецианските монети проникват по балканските пазари по два основни пътя: посредством Черноморското крайбрежие и по пътя през София за Константинопол (пак там: 32). Също така тя отбелязва хиатуса между 1356 и 1570 г. в разпространението на венецианските монети, макар и данните вече да не са актуални, имайки предвид съхраняваните (но непубликувани и

несъобщени) в някои наши музеи венециански *дукати* от средата на XV в. Публикацията е илюстрирана с карта и голяма таблица на разпространението и състава на коментираните колективни находки.

Началото на големия интерес към монетите и монетната циркулация през османската епоха в българските земи трябва да се постави по време на т.нар. възродителен процес. Именно през втората половина на 80-те години на XX в. се наблюдава повишен интерес към тази тематика.

Така например започва публикуването на находки, дълго съхранявани в музейните фондове, на които десетилетия наред никой не е обръщал внимание. Тези съкровища понякога са били излагани в експозициите на музеите, но най-често са залежавали с години, без никой да има интерес от тях. В най-голяма степен това се отнася за османските монети, а западноевропейските са относително по-често обект на интерес. Монетните находки от османската епоха започват да се публикуват по-интензивно, като лидер в това отношение е Западна България, където са публикувани много повече единични и колективни находки. В източната част на страната този процес изостава значително. Вероятно това се дължи на недостиг на специалисти по тази проблематика.

Отново на страниците на списание „Нумизматика“ се появяват съобщения и кратки статии, посветени на отделни колективни монетни находки. Макар и частично, се публикуват известни отдавна находки, които по този начин стават достояние на науката. През 1988 г. е публикувано интересното съкровище от Плевен, съставено от 550 османски и 74 европейски монети (Ковачева 1988: 43-48). И Теодора Ковачева обвързва разпространението на холандските и испанските монети не с търговията на конкретните държави, а с тази на Англия и Франция. Тя отбелязва, че Франция си служи *изключително с испански сребърни монети*, а Англия *освен монетите на Испания и Холандия, е ползвала за целите си и тези на Австрия и Германия* (пак там: 43, мнението на авторката е на базата на предположенията на Тодор Герасимов въз основа на съкровището от София: Герасимов 1964а: 212). Подобно мнение, макар и не напълно лишено от основание, не бива да изключва участието в търговската активност на самите държави, произвели въпросните монети. От посочените непълни дати, разчетени върху османските монети, можем да предположим, че става въпрос за емисии на султаните между Ахмед I (1603 – 1617) и Мурад IV (1623 – 1640) (пак там), въпреки че се съмняваме, че всички османски монети в съкровището са *акчета*. От изключителна важност е подробният и изчерпателен каталог на западноевропейските монети в съкровището – един от най-добрите образци за времето си. На Теодора Ковачева дължим и една изключително интересна обобщаваща статия за колективните монетни находки от османската епоха от Плевенския край (Ковачева 1986: 45-61).

Много проблеми на монетната циркулация през османската епоха са коментирани в публикациите на Панайот Шидеров. Широките му нимизматични интереси са от изключителна важност, защото изследванията

му не се ограничават само с публикуване на материал (вж. напр.: Шидеров 1989: 30-39), а и с някои аналитични изследвания, въпреки че съобщенията му често са пределно кратки (Шидеров 1988: 41-43). Във времето непосредствено преди 1989 г. Шидеров се оформя като един от най-големите познавачи на западноевропейските монети от XVI – XVII в. Верощтно най-голямо значение има неговото обобщаващо съобщение за разпространението на *талерите* на Белгийската конфедерация в днешните български земи през XVII – XVIII в. (Шидеров 1988: 41-43). Това е може би първото подобно изследване не само за територията на България, но и за съседните ни земи. Изследователят извежда своите заключения на базата на значителен нумизматичен материал – 46 монетни съкровища, открити в периода 1891 – 1985 г. Изводите му, че най-ранните *льовенталери* са от съкровището от село Рудник (пак там: 41), обаче вече не са актуални.

Някои златни османски и западноевропейски монети от Видинско са публикувани от Фионера Филипова. Нейните изследвания, заедно с тези на Шидеров, осветляват монетната циркулация в Северозападна България през османската епоха (Филипова, Шидеров 1989: 30-35). Филипова продължава заниманията си с монетната циркулация през османската епоха във Видинско и след 1989 г. (вж. напр.: Филипова, Лачев 1993: 187-195). Сред публикуваните находки е изключително интересното съкровище от село Пешаково, Видинско[1]. То съдържа накити и 329 османски и чужди монети, които попадат в широките хронологични граници между втората половина на XIV и началото на XIX в. (Филипова, Шидеров 1990: 28-40; вж. също: Герасимов 1964б: 243; Филипова 1966: 5-8; Харитонов 1998: 293-294, No 321).

Много важна информация се съдържа в разработките на Андрей Тонев. Статията му е един от примерите за коректно и изчерпателно представяне на колективна монетна находка с всички данни за монетите: диаметър, тегло, надписи и снимки (Тонев 1989: 323-338).

В този период се появяват и редица публикации на икономическа тематика, които осветляват, между другото, и редица проблеми, касаещи монетната циркулация: типовете монети, използвани при различните търговски операции; количеството, вида и цените на стоките, внасяни и изнасяни от Балканите под османска власт; таксите и митата, заплащани при международните търговски операции, и т. н. (вж. напр.: Велики 1959: 61-76; Бур 1970). Сред тези разработки от особена важност е монографията на Любен Беров за цените на Балканите в периода XVI – XIX в. (Беров 1976), която има огромно значение за осмисляне на икономическите процеси, довели до обезценяването на *акчето* и навлизането на западноевропейски монети в редовна циркулация по османските пазари.

След 1989 г. се открива нова страница в изследването на османските и западноевропейските монети от нашите земи. Научното им изучаване през османската епоха като цяло и по време на голямата криза от края на XVI и

[1] Съкровището се съхранява в нумизматичния фонд на РИМ-Видин (ИН 694).

първата половина на XVII в. в частност, през последните години достигна значителни мащаби. Все по-често започват да се публикуват монети от османската епоха в редица специализирани издания. Това рязко контрастира със ситуацията допреди 25 години, когато на тях не се обръщаше почти никакво внимание. Най-голям е интересът към османските монети, циркулирали по нашите земи през XIV и XV в., както и към западноевропейските, въпреки че в голяма част от изследванията има пропуски и са допуснати неточности.

По-голямата част от изследователите се занимават с проблематиката на османските монети и монетната циркулация през османската епоха само между другото. При почти всички тях това е встрани от основния им нумизматичен интерес. Публикуваните монети обаче осветляват монетната циркулация през XVI – XVII в. и дават богата основа за анализи и интерпретации по проблематиката. Появяват се и опити за кратки обобщения на османските монети, сечени в монетарници на територията на България (Жеков 1995: 3-6).

Сред изследователите, публикували най-много османски монети, е Владимир Пенчев. Научните му интереси са свързани най-вече с българското и византийското монетосечене, а османските монети са представени най-често като част от смесени колективни находки (вж., напр.: Пенчев; 2006: 239-258; 2010: 153-164). Въпреки това представеният от него нумизматичен материал е публикуван по всички правила на науката и е изключително ценен. По правило, монетите, представени от Владимир Пенчев, са от XIV – XV в. Някои негови публикации обаче са пряко свързани с периода XVI – XVII в. (Пенчев 2011: 143-156; 2013: 8-9).

Аналогичен е случаят и с Женя Жекова – също изследовател на монетите на България и Византия от Средновековието. В някои нейни публикации обаче виждаме и монети от османската епоха: османски и европейски.

Подобен е случаят и с Невян Митев, който обаче обръща много по-сериозно внимание на османските и европейските монети от ранния период (Митев 2014: 515-526). Научният му интерес е съсредоточен върху проблемите на похода на Владислав Варненчик и битката при Варна. Той вероятно е един от първите учени, които се опитват да проследят маршрута на полско-унгарския крал въз основа на нумизматични данни (Митев 2013б: 154-159). Някои от изследванията му за пореден път доказват, че западноевропейските монети навлизат на територията на империята далеч не само по търговските пътища (вж. напр.: Митев 2013а: 141-142).

Стоян Авдев е сред авторите, които, между другите теми, с които се занимава, обръща внимание и на редица въпроси, засягащи пряко или косвено и монетната циркулация в българските земи през XVI – XVII в. От особена важност са изследванията му върху рудниците за добив на метали и дейността на монетарниците (Авдев 2006: 259-268).

Прави впечатление, че много малка част от златните османски монети, съхранявани в нашите музеи, са обработени и публикувани. Това може би в най-голяма степен показва пренебрежението от страна на нумизматите към османската епоха. Едва ли има такова голямо количество златни монети, които да не са предизвикали поне минимално внимание. За щастие и тази тенденция през последните години е оставена в историята. Така например много интересни османски монети са публикувани от Бисера Томова. Става въпрос за златните османски монети от фонда на НАИМ-БАН, които, освен че са много добре съхранени, принадлежат към рядко срещани на Балканите монетарници като Джазаир (Томова 2006: 269-275).

Много западноевропейски монети и цели съкровища от Бургаския регион са коментирани в публикациите на проф. Иван Карайотов (вж. напр.: Карайотов 2000: 79-83; 2011: 81-83; 2013). Резултатите от тях се цитират и интерпретират и от други изследователи (вж. напр.: Иванов 2005: 58; 2011: 79-80). Въпреки че монетите от османската епоха не са сред основните занимания на изтъкнатия български професор, трябва да посочим, че той се е справил изключително добре. От особено значение е фактът, че Карайотов за пръв път коментира няколко колективни находки от Бургаска област. Въпреки че се съхраняват във фонда на РИМ-Бургас в продължение на десетилетия, те никога преди това не са били обект на внимание на учените, с някои малки изключения (например публикуваната снимка на съкровището от местността Палеокастро, Поморие: Лазаров и кол. 2000, изобр. No 16).

Иван Карайотов за пръв път правилно отбелязва, че монетите в съкровищата от региона на Бургас, а и не само там, постъпват предимно по море (Карайотов 2013). Този извод е от особено значение за свързването им с търговските морски пътища, в които пристанищата на Бургас и Анхиало играят ключова роля в тази част на Балканите. Освен това професор Карайотов е един от първите изследователи в България, който обръща внимание на монетната циркулация в епохата на голямата криза в Османската империя в края на XVI и първата половина на XVII в. Също така той, анализирайки монетите в находките от Бургаско, търси връзки между монетната циркулация, търговията и някои икономически процеси в империята. Това според мен е направено за пръв път в България от учен-нумизмат. И не на последно място, чрез публикациите на Иван Карайотов, касаещи западноевропейските монети от района на Бургаския залив, в някои научно-популярни издания, както и в интернет, резултатите от неговите проучвания стават достояние и на широката българска общественост.

Делото на Иван Карайотов за публикуване на находките от Бургаския регион е продължено от мен (вж. напр.: Кръстев 2011: 179-193; 2012: 47-54; 2013а: 24-33; 2013б: 264-270; 2014а: 486-509; 2014б: 200-213; 2014в: 543-558; 2014г: 96-129; Krastev 2011: 186-195; Krustev 2013: 264-270) и от Мирослав Класнаков. Последният се зае да публикува голямото съкровище от Ахтопол, което от дълги години се съхранява в нумизматичния фонд на РИМ – Бургас, но остава непубликувано (открито е през 1977 г.). До този момент са излезли

от печат няколко статии за монетите на отделните европейски държави, представени в съкровището (Класнаков 2013а: 143-150; 2013б: 160-166; 2013в: 132-146; Класнаков, Пеев 2013: 151-156). Предполагаме, че останалите публикации предстоят и така тази интересна колективна находка ще бъде публикувана изцяло, включително и османските монети, които вероятно ще дадат датата на укриване на находката.

Разнообразни теми, касаещи косвено монетното дело в българските земи под османска власт, са изследвани и в по-общи съчинения, засягащи търговията (вж., напр.: Маслев 1991).

Един от най-изтъкнатите изследователи на османските монети и монетната циркулация през османската епоха е доц. Христо Харитонов. През последните години той публикува десетки статии, касаещи тематиката и, неред с други изследвания, става един от основоположниците на задълбоченото изучаване на всички монети (от домонетните форми до съвременните) в нашата страна. Широките му нумизматични познания личат и от многобройните му изследвания на различни проблеми, засягащи османското монетосечене и разпространението на западноевропейските монети на територията на днешна България.

Първоначално научните му нумизматични интереси са предимно в областта на средновековните монети. Но от самото начало на 90-те години на XX в. той започва все повече и повече да отделя внимание на различни проблеми на нумизматиката през османската епоха. Още тогава се очертава основното направление на научните му интереси в тази област – вторичната функция на монетите през османската епоха (Харитонов 1990: 17-20; 1992: 171-192). Иновативността му в тази сфера е безспорна, а постиженията му през годините – значителни. В този период се проявява интересът му както към западноевропейските (Харитонов 1991: 10-15), така и към османските монети (Харитонов 1994: 289-297), разпространени по българските земи през турското робство. Така той се очертава като един от пионерите на научните изследвания, свързани с различни страни на османското монетосечене. За съжаление, той остава един от малцината български учени, които трайно насочват научните си дирения в тази нелека област на нумизматиката.

Христо Харитонов за пръв път поставя въпроси, които се явяват свързващо звено между нумизматиката, археологията, историята и други науки. Така например редица негови публикации са свързани с църковните монети, сечени от някои църкви в последните векове на турското робство (Харитонов 2010). Също така той подробно изследва характера и разпространението на древния обичай *Харонов обол* през османското владичество (Харитонов 2003а: 197-203; 2003б: 171-174).

Негово дело е и първата у нас монография, засягаща пряко монетната циркулация през османската епоха (Харитонов 1998). Тя е дело на дългогодишен труд, а в нейната основа залягат проучванията му, свързани с терминологията през османската епоха. Тук за пръв път са обобщени данни за всички известни до този момент единични и колективни находки от

територията на днешна България, както и случаи на *Харонов обол*. В енциклопедичен вид са представени и голям брой народни названия на монети, употребени в народни песни, приказки, предания и легенди. Това е втори подобен опит (след Герасимов 1963а), значително допълнен и разширен. Въпреки че монографията акцентира върху западноевропейските монети, разпространени на територията на Империята през XV – XVII в., е отделено подобаващо място и на османските.

Друг изтъкнат наш изследовател на монетите от османската епоха и изобщо на ислямското монетосечене е отишлият си без време Лъчезар Лазаров. Значителна част от музейните ни нумизматични колекции са обработени именно от него. Също като Христо Харитонов, и Лъчезар Лазаров е човек с широки научни интереси в областта на нумизматиката: древногръцко, келтско, римско провинциално, средновековно българско монетосечене.

В научните му изследвания важно място заемат османските монети. Обект на проучванията му са както ранните (Лазаров 1992: 33-51; 2002: 273-280; 2004а: 12-31; 2004б: 32-35), така и османските монети от XVI – XVII в. (Лазаров 2004в: 36-73; Lazarov 2008). Той е може би единствения наш изследовател, който се занимава с персийските средновековни монети (Лазаров 2004г: 103-106; 2004д: 107-108), както и с монетите на средновековна Средна Азия (Лазаров 2000: 425-426). Лъчезар Лазаров е и един от малцината български изследователи (наред с Владимир Пенчев), който изследва монетите на малоазийските тюркски бейлици (Лазаров 2005: 253-259). Научните му занимания поставят началото на редица интересни изследвания, касаещи важни въпроси на монетната циркулация и други свързани с нея проблеми на османската епоха в нашите земи.

Сърбия

В другите страни на Балканите са постигнати още по-големи резултати в изучаването на монетното дело и монетната циркулация, както и различни други аспекти. В по-голямата част от страните като че ли е постигнато много повече в сравнение с нашата родина. Причините за това са многобройни и разнообразни, но сред тях е липсата на пренебрежение към този род паметници и големият обем на съществуващия и проучен нумизматичен материал от османската епоха. Това се отнася в най-голяма степен за страните, които са били под османска власт – Сърбия, Унгария, Грузия, Армения и т. н.

В Сърбия традиционно се отделя голямо внимание на различни аспекти на монетното обращение през всички епохи. Прави впечатление, че циркулацията през османската епоха е доста добре изследвана. Това в най-голяма степен важи за днешната сръбска столица Белград (за османски монети: Mattson 1959: 165-174; Иванишевић 1983: 27-37; за западноевропейски монети: Црнобрња 1990: 85-92), в която през част от османската епоха действа монетарница, където са отсичани дори златни

монети. На територията на Сърбия и бивша Югославия функционират голям брой монетарници, което е обусловено от многобройните богати сребърни и медни рудници.

Сред най-стойностните изследвания е поредицата монографии в каталожна форма на сръбския изследовател Слободан Сречкович, посветени на османските *акчета* (Srećković 1987; 1999a; 2000; 2002; 2003; 2005; 2007). Щателният анализ е базиран на монетите в неговата лична колекция, събирана в продължение на повече от 40 години и съставена от огромен брой монети от най-разнообразни типове, монетарници и номинали. Все пак трябва да посочим, че макар и съвсем малко, и в тази впечатляваща поредица има някои пропуски. Това се дължи до голяма степен на факта, че сръбският изследовател базира своите анализи върху нумизматичен материал, който произхожда предимно от територията на бивша Югославия. От друга страна обаче, поредицата е незаменима, особено що се касае за османската монетна система на територията на бивша Югославия, както и за целия регион на Западните Балкани под османска власт.

Унгария

И извън територията на Балканите се появяват важни научни трудове, засягащи пряко или косвено османската нумизматика и монетната циркулация в Османската империя. В Унгария традиционно вниманието към всички монети, циркулирали на нейна територия, е сериозно. На пръв поглед изучаването на османските монети и монетната циркулация по време на османската власт (1526 – 1699) в страната е слабо, особено ако се сравни със съседните Сърбия и Румъния. Трябва да се има предвид обаче, че на територията на Унгария турците не създават нито една своя монетарница, въпреки че владеят голяма част от Унгария повече от век и половина. В това отношение трудовете на унгарските автори (вж. напр.: Márton 2004a) са особено ценни. Изключително интересни са заключенията на съвременния унгарски изследовател Калноки Гьонгьоши Мартон, изразени в една от последните му публикации върху историографията на османското монетно обращение в Унгария. След детайлен анализ той достига до извода, че най-добре проучени и публикувани са османските монети от територията на Сърбия (Márton 2004b), извод, който е напълно верен. В това отношение изостава дори Република Турция, където много голяма част от самите публикации не са научни, а научно популярни.

Германия

Традиционно сериозно е и изучаването на османските монети (както и на всички останали, между впрочем) в Германия. Именно там се появява една от основополагащите публикации по османска нумизматика – трудът на Антон Шендлингер (Schaendlinger 1973). Това е успешен опит за цялостен анализ на османските монети от появата им до 1922 г. В сравнително сбита форма германският изследовател успява да представи редица аспекти на

османската нумизматика от началото на 70-те години на XX в. Голяма част от тях са с практическа насоченост към лицата, правещи първите си стъпки в ислямската и в частност османската нумизматика: запознаване на читателя с арабските цифри и азбука, най-разпространените османски монетарници и кратко представяне на монетосеченето на отделните султани. Отделено е място и на различните монетни метали и номинали. По отношение на снимковия материал обаче авторът е доста пестелив. Липсват и нужните за този род издания карти, схеми, диаграми и таблици. Трябва да отбележим обаче, че това е една от най-широкообхватните и най-лесни за ползване книги по османска нумизматика.

Румъния

Интересът към османските монети, циркулирали на територията на днешна Румъния, традиционно е слаб. Въпреки това в северната ни съседка има голям брой публикации, които заслужават внимание. По принцип там се разглеждат конкретни проблеми, свързани с различни страни на разпространението на османските монети на север от река Дунав.

Румъния е един от лидерите в османската нумизматика. Първите публикации по темата се появяват още през 1916 г. с публикуването на известното съкровище от Цифещи, съставено от накити и от *акчета* на Мехмед II (1451 – 1481) и Баязид II (1481 – 1512).

През 80-те години на XX век се забелязва голямо засилване на интереса към османските и западноевропейските монети, циркулирали на територията на княжествата Влашко, Молдова и Трансилвания. Сред най-изтъкнатите изследователи в северната ни съседка през последните десетилетия е проф. Тасин Джемил (по народност татарин от Северна Добруджа). Неговите проучвания са свързани предимно с XV в. (Gemil 1983: 163-176), но в своята изследователска дейност засяга и редица проблеми на по-късни епохи. Така например книгата му, посветена на отношенията между турци и румънци, засяга и края на XVI в. (Gemil 1991). По принцип интересът в Румъния е насочен предимно към изучаване на средновековните влашки и молдовски монети, а останалите са засегнати между другото.

Сред големите изследователи на различни проблемни моменти на монетната циркулация през XVI – XVII в. се нарежда Михай Максим (Maxim 1975: 407-415; 1998: 69-88). Широка популярност дори извън румънските предели (особено в Турция) получава неговата студия, засягаща разпространението на нетипичната за Балканите османска монета *шахи,* сечена в източните турски територии и попаднала на север от Дунав вследствие на османо-персийските войни. Авторът проследява разпространението на тези монети в Дунавските княжества, като го сравнява с това на *акчето* (Maxim 1983: 129-152).

Сред важните изследователи на османските и западноевропейските монети на територията на Румъния е и Парашива Станку. Както и у нас, в музейните фондове на северната ни съседка се съхраняват голям брой

находки, които дълго време остават непубликувани. Сред тях е и емблематичното съкровище от Арсура, открито още през 1935 г., но публикувано едва след 60 години (Stancu 1996: 173-190).

Сред най-изтъкнатите съвременни и от близкото минало изследователи трябва да спомена също и имената на Ернест Оберлендер-Търновяну, Габриела Радулеску (Oberländer-Târnoveanu, Rădulescu 1994: 83-96), Богдан Мургеску (Murgescu 1994: 1-8; 1996), Еуген Николае (вж. напр.: Niculiţă, Nicolae 1996: 167-177; Nicolae 1992: 62-63; 2001: 157-159; 2003), Аурел Вълку (Vîlcu 2005: 191-202; авторът прави и кратък историографски преглед на развитието на османската нумизматика в Румъния: Vîlcu 2004: 41-52), които се занимават с циркулацията на османските монети на север от река Дунав. Наред с тях, но изследвайки предимно разпространението на западноевропейските монети, се нареждат изследователи като Констанца Щърбу, Ана-Мария Велтер (Ştirbu, Velter, Păunescu 1990: 162-188; Velter, Ştirbu 2002: 273-308), Еуген Паунеску (вж. напр.: Nicolae, Păunescu 1996: 109-135) и др. (подробна историографска справка вж. у: Vîlcu 2004: 41-52 с цит. лит.).

Трябва да признаем, че за разлика от нашата страна, в северната ни съседка се отделя подобаващо място на всички монети, циркулирали на териториите на север от Дунав. Ето защо публикациите относно османските и западноевропейските монети в Румъния са многократно повече. Освен това през последните години се появиха и обобщаващи изследвания, в които са събрани и анализирани колективните находки от територията на бившето Молдовско княжество, открити както на територията на Република Молдова, така и в Румънска Молдова (Butnariu 2013). Надяваме се, че тези изследвания ще поставят началото на подобни занимания и в нашата страна.

Молдова

Османските монети на територията на днешна Молдова са изключително добре проучени. През периода XVI – XVII в. по-голямата част на страната, заедно с днешна Румънска Молдова, съставляват васалното на султана Княжество Молдова. През последните години се появиха редица трудове, засягащи проблеми на османската и западноевропейската нумизматика (съчетана, разбира се, с интереса към молдовските монети) и монетната циркулация, особено в южните части на страната, които през XVI – XVII в. са неразделна част от Османската империя и са включени в санджака Бендер.

Административният център на тази османска област днес се намира на територията на самообявилата се Приднестровска молдовска република. В тази непризната държава също има голям брой стойностни публикации, засягащи различни въпроси, но най-вече циркулацията на османските монети на територията на страната.

Научният интерес към монетите от периода XVI – XVII в., циркулирали в бившето Молдовско княжество, и по-специално на

територията на днешната Република Молдова, се свързва с името на Авраам Аронович Нуделман (евреин по народност) – изтъкнат съветски и молдовски историк, археолог и нумизмат. Характерно за неговите нумизматични интереси е широкият им обхват – от IV в. пр. Хр. до XVI в. В резултат на неговите проучвания се появява пълно описание на колективните и единичните находки, открити на територията на Молдова (Нудельман 1976).

Засиленият интерес към монетната циркулация в страната започва в началото на 90-те години на XX в. Тогава се появява и обобщаващ труд върху колективните монетни находки от XVI – XVIII в., съхранявани в три големи музея в столицата Кишинев (Butnariu 1994). В изданието са описани 41 колективни находки, съдържащи 4209 монети, открити на територията на Република Молдова. Днес те се съхраняват в Националния етнографски музей, Археологическия музей и Молдовския национален исторически музей. Въпреки че повечето от находките вече са частично публикувани (вж.: Нудельман 1976), изданието се нарежда сред малкото обобщаващи трудове по монетна циркулация за даден район – васалното на османците Молдовско княжество. За съжаление, до този момент подобен труд в нашата страна не е издаван, въпреки че в няколко софийски музея (НИМ, НАИМ-БАН, Музей за история на София и др.) се съхраняват доста по-голям брой и много по-обемни съкровища от XVI – XVII в.

Една от най-важните публикации от последните години е монографията на Ана Болдуряну за циркулацията на османските монети на територията на Молдовското княжество между 1512 и 1603 г. (Boldureanu 2013). Монографията фактически е публикация на докторската дисертация на молдовската изследователка, защитена през 2005 г. Това е един от най-изчерпателните научни трудове, посветени на разпространението на османските монети извън територията на Османската империя. В книгата са коментирани не само всички известни колективни находки от територията на днешна Република Молдова, а е анализирана цялостната икономическа ситуация в Княжеството след установяването на траен османски васалитет. Причините за разпространението на османските монети са комплексни, но са предимно от икономическо естество.

Украйна

По-голямата част от територията на днешна Украйна не е част от Османската империя. Изключение са само най-югозападните ѝ части – Бесарабия. Проучването на османските монети там е много слабо и почти липсват конкретни изследвания. От друга страна, западноевропейските и руските монети, открити на територията на Украйна, особено тези, които са част от колективни находки, са сравнително добре проучени. Прави впечатление, че сравнителната картина на западноевропейските монети на територията на днешна Украйна и днешна България е много близка. Изключение от това правило са скандинавските монети, от които по българските земи се срещат, и то много рядко, само единични екземпляри.

И в Украйна интересът е предимно към монетите от по-ранните епохи, което е оправдано, имайки предвид значителните монетни находки от XV в. (вж. напр.: Петров, Дергачева 2012: 183-198; Petrov, Dergačeva 2012: 126-131), като по-голямата част от изследователите не са украинци (авторите на статиите са етнически руснаци, но Александър Петров работи в Норвегия, а Лилия Дергачева в Молдова).

Русия

Трудно могат да бъдат разграничени трудовете, касаещи османските монети, писани по съветско време. Тогава съществува цяла школа, една от най-добрите в света, която се занимава с ислямското монетосечене. Вниманието към османските монети обаче традиционно е много по-слабо в сравнение с останалите мюсюлмански монети, например татарските или средноазиатските. През последните години се появи и успешно функционира интернет сайт с обемна информация за ислямските монети (*zeno.ru*), на който сътрудничат редица изтъкнати специалисти по османска нумизматика. В тази впечатляваща по своя размер интернет базирана база данни е отредено подобаващо място и на османските монети. Това е може би най-голямата в момента интернет информация, касаеща османското монетосечене. Самите монети са представени по един много прегледен и професионален начин с качествени снимки и подробна информация за всеки отделен екземпляр: метрични и тегловни параметри, описание, монетарница, номинал, позоваване на литература и дори местонахождение на монетата (държава и евентуално колекция).

Грузия

Поради широката си разпространеност османски монети се откриват в редица страни. В Грузия тяхната циркулация е изследвана сравнително отдавна. Засегнати са редица аспекти на обращението на тези монети и в периода XVI – XVII в. (Антадзе 1977). Това ясно показва, че османски монети навлизат в монетната циркулация още преди страната да попадне под османска власт – факт, който се констатира и на редица други територии, включително и в България.

Турция

Страните, в които проблематиката за османските монети и монетната циркулация през XVI – XVII в. е сред най-добре разработените, е, разбира се, Турция. Голям е броят на изследванията, засягащи различни аспекти, свързани с нумизматиката, икономиката, както и документи, косвено свързани с тази тематика. Последните дават изключително ценна и незаменима информация за движението на цените, промяната на мита, данъци, такси и заплати. Слаба черта на този род документи е, че те почти изцяло, с някои малки изключения, са свързани със столицата Истанбул и с най-големите градове в империята като Бурса и Одрин, докато за останалата част на

държавата подобни данни липсват. От особена важност са и документите, свързани с разменните курсове на чуждите монетни единици спрямо акчето. Подобни документи съществуват и за съотношението между различните монети в самата Османска империя, като например разменният курс на *кримското акче*, *дирхама* или египетския *мелин* спрямо османското *акче*. Те дават и ценна информация за курса на златния *алтън* спрямо *акчето* и други монети, циркулирали в империята.

Все още не е изгубило актуалност съчинението на Нури Пере, посветено на османските монети (Pere 1968). Изданието представя цялостно османското монетосечене, без да претендира за абсолютна пълнота. В редица отношения то обаче е вече остаряло. За основа на този своеобразен каталог е послужила една от най-големите колекции, съдържаща многобройни типове (но не всички!) османски монети. Монетите, публикувани от Пере, са притежание на най-голямата турска частна банка, създадена през 1944 г. – *Япъ ве креди банкасъ* в Анкара. Самостоятелното използване само на този каталог, без привличането на други разработки по темата, е недостатъчно. От друга страна, Пере представя по един много добър начин османските монети от началото до самия край на монетосеченето. Отделните части са разпределени по султани и монетарници в прегледен вид. Трудност предизвиква езикът на изследването (турски), което затруднява използването на каталога от по-широк кръг учени извън Турция. Изданието обаче с течение на годините многократно се е доказало и е сред най-популярните и до днес каталози на османските монети.

Статиите и съобщенията в периодичния турски печат осветляват отделни страни от развитието на монетното дело в Османската империя. Най-често те са изключително кратки, само по няколко странички, и по принцип дискутират някоя монета от нов тип или дело на непозната монетарница. Въпреки това тези кратки съобщения имат голямо значение за типологизацията на османското монетосечене като цяло. Почти всички те обаче страдат от един голям недостатък – дискутират монети от частни колекции без информация за местонамирането им. Най-голям принос в това отношение може би има *Türk nümismatik derneği bülten*, издаван в Истанбул.

От по-новите издания заслужава да се спомене изследването на Неждет Кабакларлъ, посветено на медните монети на претендента за османския престол Мехмед Челеби (Kabaklarlı 2007: 6-9). Но най-значителното произведение на този автор е цялостната разработка в каталожен вариант на медните османски монети, разпределени изключително прецизно и прегледно по султани, монетарници, типове и варианти. Отделено е и подобаващо място на спорните анонимни и анепиграфни медни османски монети, за които е направен удачен опит за разпределението им по владетели и монетарници (Kabaklarlı 1998). Това впечатляващо по своята пълнота изследване е направено на базата на личната колекция на автора от османски мангъри, събирана в продължение на повече от 40 години. Със своята оригиналност се отличава и друго изследване на турския колекционер,

посветено на *мангърите*, сечени в Йемен под османска власт в периода 1517 – 1640 г. (Kabaklarlı 2008).

Сред всички трудове на съвременните турски автори може би най-авторитетното издание до момента е *История на османските монети* на Атом Дамалъ, последният (шести) том на което излезе през 2013 г. (вж.: Damalı 2010a; 2010b; 2011a; 2011b; 2012; 2013). За съжаление, тази поредица е практически недостъпна за българския читател поради космическата си цена (почти 1000 лева за шестте тома). Изследванията на турският учен са осъществени предимно в Атина и Турция, благодарение на проект за анализ и публикация на голямо количество османски монети. Публикуването на нумизматичния материал, обработен и анализиран по време на този проект, още не е завършено.

Внимание заслужават и някои специализирани интернет сайтове, които се занимават с османските монети. Най-подробен сред тях е *osmanliparalari.com*. В него по султани, номинали и монетарници са представени голям брой османски монети от всички периоди на монетосеченето до днес. Професионалното представяне със снимки и информация на отделните монети, придружено понякога с информация за монетата, компенсира комерсиалната насоченост на сайта. Като голям минус за османската нумизматика трябва да се отчете спирането на поддръжката на стария вариант на сайта (*ottomancoins.com*), който имаше цяла редица предимства и много повече информация. Въпреки че той все още е наличен, голяма част от данните в него са остарели, а и самият сървър често дава грешки, което пречи на използването му.

САЩ

В Съединените щати се появяват основополагащи трудове по османска нумизматика още през 70-те години на XX в. Сред изследователите с най-значителен принос в изучаването на османските и турските монети е Уилям Холбъртън, който пише под псевдонима Джем Султан. Отдалечеността му от бившите османски владения (той живее в щата Калифорния) очевидно не е проблем. Заниманията на Холбъртън са съсредоточени в изучаването на ислямските монети като цяло, и на османските в частност (Sultan 1971). Впоследствие той публикува своята значителна колекция от османски монети в два обемни тома, придружени с подробен каталог (Sultan 1977). Така трудът на американския нумизмат се явява едно от първите сериозни изследвания по тази тематика изобщо. Първият том, съдържащ текста на изследването, е в обем от 457 страници, а вторият съдържа изображения на 4437 монети, групирани в табла и заемащи 353 страници. За съжаление, книгата е издадена едва в 1000 екземпляра и отдавна е библиографска рядкост.

МОНЕТОСЕЧЕНЕ И МОНЕТНА ЦИРКУЛАЦИЯ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕДИ КРИЗАТА ОТ 1585 Г. ФИНАНСОВИТЕ КРИЗИ ПРЕЗ XV И ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XVI В.

Периодизация на османското монетосечене

Османското монетосечене се развива в период от шест века и претърпява редица промени, кризи и реформи. Османската държава започва развитието си като малък бейлик и се разраства до огромна империя, простираща се върху три континента. Тази намираща се на кръстопът империя се оказва в контакт със световните пътища на подправките и други скъпи стоки. Допълнителен ресурс е завладяването на богати провинции извън Европа като Египет, Палестина и Сирия.

Въпреки това сътресенията по османските финансови пазари не са рядкост. Между 80-те години на XVI и 40-те години на XVII век се разразява изключително дълбока финансова криза, която практически води до колапс на монетосеченето и до затваряне на около 80% от османските монетарници на Балканите. Тази нестабилност на османската монета довежда до масирано навлизане на европейски християнски монети по пазарите на Балканите и Анадола, както и в други области под османска власт, но в по-малка степен. Стойността на *акчето* постоянно намалява, което в крайна сметка води до изчезването на основната османска парична единица. Едва към средата на XVIII в. положението е относително стабилизирано, но европейските монети остават в масова циркулация практически до края на съществуването на империята.

Османското монетосечене се дели на няколко големи периода. Отделните изследователи предлагат различни периодизации. При повечето от тях основните периоди се доближават един до друг, а се различават само в детайлите. Според големият турски и британски изследовател Шефкет Памук периодите са 5 (Pamuk 2000: 19-20):

1. От 1300 до 1477 г. Парична система, основана върху среброто. Относително стабилна, използвана и извън пределите на империята при търговски операции – най-вече на Балканите и в Анадола.
2. От 1477 до 1585 г. Период на икономически, фискален и политически просперитет. Парична система, основана върху златна, сребърна и медна монета. Унификация на златното монетосечене, но с различни зони на сребърното.
3. От 1585 до 1690 г. Парична нестабилност, породена от фискални, икономически и политически затруднения. Изчезване на *акчето*, навлизане и нарастване на броя на чуждите монети в циркулация.
4. От 1690 до 1844 г. Нова сребърна монета. Заздравяване на връзките между центъра и периферните области. Относителна

стабилност на новия *куруш* до 1780 г. Няколко фискални кризи, довели до голямо и бързо обезценяване на монетите.

5. От 1844 до 1918 г. Интегриране в световните пазари. Нова биметална система, базирана върху сребърния *куруш* и златната *лира*. Отказ от златния стандарт през 80-те години на XIX в.

Друг опит за периодизация прави българският колекционер нумизмат Страшимир Иванов. Той поделя османското монетосечене на три основни етапа (Иванов 1970а: 19-20):

1. Стар период. От Осман I до началото на управлението на Мехмед IV (1299 – 1648). Сечене на малки по размер и тегло и неправилни по форма сребърни и медни монети. С различно тегло и стойност при отделните султани.
2. Среден период. От Сюлейман II до Махмуд II (1687 – 1808). Монети с голямо разнообразие на формата, големината и теглото, както и по състава на металите и изображенията. Най-често на лицето е представена султанската *тугра*. Подобрена машинна техника на сечене, но въпреки това доста груби, с неравен кант, неравномерен релеф на надписите, лоша центровка на печатите, пукнатини вследствие на отсичането и др.
3. Нов период. От Абдул Меджид до Абдул Хамид II. Монетите вече отговарят на съвременните технически постижения.

В гореприведената периодизация на българския любител нумизмат се забелязват редица пропуски и неточности. На първо място трябва да се отбележи, че той очевидно си е поставил задача да направи периодизация само на османските монети, свързани с българските земи. Освен това се забелязват няколко пропуска.

Периодизацията на Уилям Холбъртън (Джем Султан) е от четири категории, които той нарича класове (Sultan 1971: 2):

Клас I – От най-ранния период (около 1300 г.) до времето на султан Баязид II (886 от Хиджра, т.е. 1481 г.).

Клас II – Ранен среден период: от Селим I (980 от Хиджра, т.е. 1512 г.) до Мехмед IV (1058 от Хиджра, т.е. 1648 г.).

Клас III – Късен среден период: от Сюлейман II (1099 от Хиджра, т.е. 1687 г.) до Абдул Меджид (1255 от Хиджра, т.е. 1839 г.).

Клас IV – Монетосечене *Меджидие*: започва от шестата година на управление на султан Абдул Меджид (1844 г.) до последния турски султан Мехмед VI през 1922 г.

Всички горепосочени периодизации имат своите слаби, както и своите силни страни. Като цяло те се придържат към един установен в течение на

времето модел, който може да се приеме за актуален и до днес. Разминаванията в отделните периодизации се дължат на различните отправни критерии, които си поставят отделните изследователи. Разбира се, съществуват и други опити за периодизация на османското монетосечене, но те твърде слабо се различават от коментираните по-горе и практически ги препокриват.

Османското монетосечене до средата на XVI век

Османските монети спадат към голямата група на ислямските монети, които се появяват в Арабския халифат. По времето на Мохамед и преди него арабите не са имали собствени монети. Разменната търговия била широко разпространена сред тогавашните номадски племена, а основно мерило за богатство били не парите, а камилите. В по-големите градски центрове като Мека и Медина били използвани чужди монети – византийски златни и персийски сребърни монети. Липсата на собствени монети се обяснява и с други причини – липсата на големи рудници за благородни метали в земите, владени от арабите.

При последвалите големи завоевания на богати византийски и персийски територии притокът на благородни метали станал значителен. Първоначално арабите възприели съществуващите по тези много по-развити от тях територии монети. Дори дълго време секат само техни имитации, т.е. монети, които наподобяват предишните. Така например след завладяването на Персия арабите продължили да секат известните сребърни *дирхами* на Хозрой II (вече отдавна покойник), но с допълнителния надпис *В името на Аллаха*.

Първите ислямски монети са отсечени по времето на халифа Абд ал-Малик във връзка с неговите реформи през 696 – 697 г. (Grierson 1960: 241-264; Ehrenkreutz 1970: 38-41). По това време зоната на Източното Средиземноморие отдавна е монетизирана: римската традиция е продължена от Византия; високо монетизирана е и Сасанидска Персия. Арабското монетосечене съчетава в себе си традициите, възприети от тези две ранносредновековни държави. Затова не е случайно, че първите истински мюсюлмански монети се появяват в бившите византийски провинции Сирия и Палестина.

Друг момент е постепенното изграждане на образа на ислямската монета, който ще се наложи почти непроменен в продължение на дълги столетия. Почти всички ислямски монети рязко се отличават по своя външен вид от съвременните им европейски. Ислямската забрана да бъдат представяни човешки и животински изображения изпълва ислямските монети почти само с надписи, въпреки наличието на много изключения. Тези различия обаче са по-скоро външни, а заварените традиции в монетното дело, пазарите и търговските пътища по суша и вода практически не са засегнати. Дори под арабска власт те се разширяват и обогатяват. Така например постепенно е прокаран керванният път през пустинята Сахара до богатите със злато градове и държави по поречието на река Нигер (Гана, Гао и др.). От този

момент нататък стотици кервани прекарват по стотици килограми злато на север – към арабските владения по Средиземноморското крайбрежие.

Трябва да се подчертае, че първите ислямски монети имат изображения. Например при едни от първите бронзови арабски монети, сечени в монетарниците на Дамаск, Едеса и Йерусалим, е изобразен самият халиф в цял ръст, държащ в ръцете си ятаган и ножница. Изображението е обградено от арабски надпис околоръст. Това също е рядко срещано при мюсюлманските монети, където надписите са по право редови.

Типичните монетни номинали в Арабския халифат са златният *динар*, сребърният *дирхам* (или *дирхем*) и медният *филс* (или *фелс*). Тези термини имат римски (от *денар* и *фолис*) и древногръцки (от *драхма*) произход. *Динарът* имал тегло от 4,3 г и бил сечен с висока проба злато през цялото време на съществуването на халифата. За негов първообраз се сочи византийският *солид*, който е с тегло от 4,25 г и също високо златно съдържание. Сребърният *дирхам* бил с тегло от 2,8 г и фактически е най-разпространената арабска монета по онова време. С усредненото си тегло той бил подходящ както при ежедневни разплащания, така и за средни по обем сделки. Съотношението между тези три вида монети през различните векове е непостоянно. В началото един *динар* се равнява на 10 *дирхама*, но по-късно се разменя срещу 14 и дори 20. Самият *дирхам* първоначално се разменял различно, а стойността му се движела между 16 и 24 *филса* в различните области на Халифата.

Арабските монети (особено златният *динар*) получава добър прием в цялото Средиземноморие. През XII и XIII в., по време на западането на византийската икономическа и политическа сила, византийската *номизма* постепенно е изместена от арабския *динар* (Cipolla 1956: 13-23; Ehrenkreutz 1959; Watson 1967: 1-34). В това време образите върху монетите напълно изчезват. Много често не се поставя дори името на владетеля, защото се считало, че те трябва да прославят не него, а Аллаха.

Арабските монети стават толкова известни, че по време на кръстоносните походи християните секат техни имитации (Malloy, Preston, Seltman 1994: 127-137). На външен вид те не се отличават значително от оригиналите и били наричани *сарацински монети*. Но папският легат, който придружавал кръстоносците от VII поход, отлъчил от църквата тези християни, които заради търговски печалби секли монети в прослава на Аллаха. В крайна сметка бил постигнат компромис – новите монети също били с арабски надписи, но имали изобразен върху тях кръст, а арабският текст прославял не Аллаха, а Светата Троица и Исус Христос (Malloy, Preston, Seltman 1994: 138-140).

При арабското и изобщо при ислямското монетосечене има и друга много характерна черта – изписването на годината на възкачване на владетеля по ислямското летоброене. Това става още през VIII в. За сравнение: първите години върху европейските християнски монети се появяват чак в самия край на XV в. в някои германски държави. Външният вид на ислямските монети,

наложен почти в началото на съществуването на халифата, се запазва непроменен изключително дълго време. Дори и днес се срещат ислямски монети, сечени по същите принципи.

Понякога, макар и рядко, върху ислямските монети се отбелязва и тяхната стойност. Особено когато това са подразделения на основните номинали. Така например цифрите ½ и ⅓ върху медните монети означават именно номинала им. Все пак никъде върху ислямска монета няма да прочетем динар или дирхам. Много рядко се срещат думите злато и сребро, но употребата им, така или иначе, била излишна, защото те добре се различавали и само по цвета на самия метал.

Всички дати, отбелязвани върху ислямските монети, включително и върху османските, са според ислямското летоброене. Последното се основава на лунния календар. Той се състои от 12 месеца, но според фазите на Луната, и затова ислямските месеци са с по 28 дни. Съществуват и отклонения от това правило. Понякога се добавяли и допълнителни дни и дори месеци. Така ислямската година е с продължителност от 354 или 355 дни. За начална дата на ислямския календар се счита 622 г., наречена Хиджра (или Егира), като ислямското денонощие започва от залеза на слънцето, а не от изгрева му. Друга особеност е, че върху ислямските монети най-често се отбелязва не годината на отсичането им, а годината на възшествието на дадения владетел.

Отдавна е изказано мнението, че корените на османската монетна система трябва да се търсят в монголската държава на Илханите в Персия, създадена от Хулагу (внук на Чингис хан). Тя възниква след разпадането на Монголската империя скоро след смъртта на последния. Освен земите на днешен Иран, в нейните граници влизат също и Ирак, Кувейт, Закавказието, Източна и голяма част от Централна Мала Азия. Благодарение на големите залежи на сребро тук се установява сребърен монетен стандарт, за разлика от златния в Западна Европа. В монголска Персия е изградена гъста система от по-малки или по-големи монетарници – почти 200 на брой (Pamuk 2000: 7, 28-29). По-голямата част от тях са съсредоточени в Западна и Северна Персия, но също така и в Източна и Централна Мала Азия (по това време под техен контрол). Всички те са ръководени пряко от столицата Тебриз (за монетите на Илханите вж.: Smith, Plunkett 1968: 275-297; Сейфеддини 1968; 1981: 9-81; Smith 1969: 16-41; Blair 1982: 211-230; Martinez 1984: 121-173). Голямото калиграфско майсторство, чистотата на метала и високото съдържание на благороден метал създават на илханските монети много добро име. Напълно естествено те получават широко разпространение от Западна Мала Азия до Китай.

Всички тюркски бейлици в Мала Азия, независимо, че се числят към състава на селджукския Румски султанат, всъщност плащат васалния си данък директно на Илханите (Pamuk 2000: 28). Това важи за всички бейлици, включително и за османския. Това е много важен факт, дал отражение и върху ранното османско монетосечене. Така бейлиците всъщност имат широка автономия и дори фактическа независимост, а васалните им отношения към

Селджуките и Илханите почти се изчерпват с плащането на неголям годишен данък (İnalcık 1980a: 72-73; Zachariadou 1983; 1991: 216-217). Не бива обаче да се пренебрегват и постиженията на селджукското монетосечене, което също дава отражение върху ранните османски монети (за селджукските монети вж.: Ходжаниязов 1979; Lindner 1994: 280-281; Martinez 1993-1994: 169-276).

За разлика от значителната политическа разпокъсаност в Европа през XIII в., в Близкия изток се създава една значително централизирана монетна политика и независимо от многобройните монетарници в района, всички монети носят името на владетеля. По същото време в Германия например не по-малко от 50 различни субекти секат монети, върху които не се забелязва никакъв опит за унификация. Монетите освен това се секат в сравнително ограничени количества и изпълняват по-скоро представителни, отколкото икономически функции. Изключение от това правило са няколко италиански републики като Пиза, Флоренция, Венеция и Генуа. Своеобразното съревнование в монетната сфера между тях е спечелено от венецианския златен *дукат* (Ives, Grierson 1954; Bacharach 1973: 77-96; Lopez 1976: 56-122; Spufford 1988: 267-288; Pamuk 2000: 8), който получава широко разпространение в целия Средиземноморски басейн. На второ място се нарежда флорентинският *флорин*. Монетите на останалите италиански републики също се срещат, но много по-рядко. А най-голямо отражение върху европейските монети дава откриването на Америка и огромните количества злато и сребро, които постъпват в Европа от началото на XVI в.

По отношение на монетите, които използват, както и според монетните практики, османците са повлияни и стават носители на традициите на Стария свят, и особено на Средиземноморието. Редица цивилизации са оказали влияние върху османското монетосечене: Рим, Византия, много ислямски средновековни държави, монголите в Персия, италианските градове републики, Испания (след завладяването на Америка).

Османците започват свое монетосечене по няколко основни причини. На първо място е ислямската религия. Въз основа на мюсюлманската традиция османците възприемат *сикке* (монетата) и *хутба* (молитвата в името на владетеля) като двата символа на суверенитет. Османският историк от XVI в. Али пише, че *хутбата* и *сиккето* са *„два специални божествени дара”*. Така *сиккето* отразява силата на владетеля – предавайки се от човек на човек и циркулирайки в различни области и държави – монетата отразява могъществото на владетеля (Fleischer 1986: 279; Pamuk 2000: 16).

На второ място османците се нуждаят от монети, за да събират данъците и таксите и да плащат на войници, чиновници и др. (Pamuk 2000: 16-17). Това, разбира се, е наследство от Античността и тази функция на монетата е много добре позната. Към това трябва да добавим също така и добре известната връзка между икономика, търговия и разпространение на монетите. Още по време на своето възникване, османската държава се намира на съществуващи търговски пътища. Тази търговия винаги е носела много пари по един или друг начин.

От друга страна, трябва да се отбележи, че монетосеченето и разпространението на монетите получават широк обхват едва през XVI в. Именно тогава се разрастват значително търговските връзки между градските и селските райони и нарастват значително паричните знаци в обращение. Вероятно именно тогава започва по-широкото възприемане на *акчето* от населението на селските райони. В интерес на истината, на Балканите монетите се използват доста масово още от VI в. пр. Хр., с известно прекъсване (но не цялостно) между VII и IX в. При настаняването на османските турци на Балканите тук съществуват дълбоки традиции в монетното дело. Но от XVI в. навлизат наистина широко османските (а и редица чужди монети – очевидно християните винаги са предпочитали християнски монети) *акчета* и *мангъри*, което е свързано донякъде с нуждата от парични знаци, за да си платят данъците. Но това далеч не означава, че преди не са били плащани данъци и не са били използвани монети. По-скоро всичко е свързано със значителното разширение на паричните отношения, което пък е в резултат от съживяването на икономиката в Империята.

Трябва да се отбележи и един друг важен фактор – ограниченото използване на златни монети. Причините за това са многобройни, но не на последно място трябва да отбележим и малкия процент от хора, които са имали доходи, съизмерими със златна монета. Колективните монетни находки от това време рядко са съставени от златни монети. Те се използвали най-вече за натрупване на богатство и в международната търговия на далечни разстояния.

Трябва да се има предвид и фактът, че в Османската империя няма общ пазар. Отделните региони са свързани със съвсем различни области от трите континента, на които се е разпростряла империята. Според някои изследователи отделните провинции на империята са свързани много по-тясно с други държави, отколкото помежду си. Така например Балканите са свързани икономически най-вече с Централна и Източна Европа и Черноморието, докато Египет е свързан с Индийския океан и с търговията в Южна и Югоизточна Азия (Pamuk 2000: 18). Съвременните изследвания и дори най-беглите наблюдения върху османските монети от XV – XVII в., открити на територията на днешна България, показват, че тази теза търпи критика. Например османските монети, сечени в Египет в края на XVI и през XVII в., са сравнително широко разпространени в нашите земи, но, за съжаление, липсва информация за разпространението в Египет на монетите, сечени в многобройните монетарници на Балканите.

Османската империя се намира на пътя на важните търговски връзки между Европа и Азия. Така след откриването през XII в. на големи сребърни находища в Чехия и Унгария, става възможно закупуването на скъпи подправки и други стоки (коприна, фин текстил и др.) от Изтока (Spufford 1988). Някои съвременни турски изследователи (Pamuk 2000: 17-19) не са прави, твърдейки, че Османската империя не само не възпрепятствала притока на подправки и други стоки от Изток, а дори го насърчавала. Това може би е

така само за османската държава, но не и за разбойническите банди и самата система на несигурност в източните провинции. Трудно може да се отрече фактът, че след превземането на Константинопол, Сирия, Палестина и Египет, търговията на Западна Европа се пренасочва към съвсем нови търговски пътища в съвършено различна посока. Именно това е и една от най-важните причини за Великите географски открития.

Първоначално османската държава, както и останалите тюркски бейлици в Анадола, признават властта на Илханите (Ölçer 1982: 17; 1985: 6) и според повечето от изследователите не секат монети от името на своите владетели, а използват за собствените си икономически нужди илхански сребърни *дирхами* и други ислямски монети (Zachariadou 1983: 24-36; Pamuk 2000: 30). Въпреки това са известни анонимни медни монети, които, въпреки че са сечени в ограничени количества, участват в монетната циркулация на Анадола. Впоследствие със слагането на края на властта на Илханите и бягството на Тимурташ (последния илхански губернатор) при мамелюците в Египет, османците започват сравнително интензивно сечене на свои монети (Pamuk 2000: 21).

В крайна сметка Европа към средата на XIV в. се трансформира към използването предимно на златни, а не на сребърни монети в международната търговия. Значима роля в това изиграват златните монети на италианските републики Венеция и Флоренция. Техните *дукати* и *флорини* постепенно се превръщат в еквивалент при търговските сделки, дори и когато се плащало в друга валута или в сребро. В същото това време обаче златото започнало да изчезва от пазарите в Източното Средиземноморие (Pamuk 2000: 22). Стивън Албум датира изчезването на високопробните сребърни монети в Източното Средиземноморие и Северна Африка между 960 и 1200 година (Album 1998: 10). Това отворило пътя за широко навлизане на западноевропейски златни монети по арабските и тюркските пазари в Леванта. Голяма роля за това изиграва и обезценяването през втората половина на XIII в. и изчезването на византийския златен *иперпирон* към средата на XIV в., поради икономическата немощ на Византия и загубата на ключови територии. Въпреки че към средата на XIV в. византийски златни монети вече не се секат, терминът *иперпирон* се запазва, но вече за сребърна монета. Още от първата половина на XIII в. не златото, а среброто започва да играе водеща роля в редица християнски и мюсюлмански държави и в Мала Азия: Никейската и Трапезундската империя, Грузинското царство, християнските княжества в Малка Армения, владенията на Аюбидите в Сирия (Pamuk 2000: 22).

Тази тенденция на заместването на златото със сребро важи и за мамелюкски Египет и монголска илханска Персия през втората половина на века. Според Андрю Уотсън има и друга причина за навлизането на европейски сребърни монети по мюсюлманските пазари на Изтока – разликата в обменния курс между златото и среброто в източната и в западната част на Средиземноморието (Watson 1967: 21-34), което носело значителни печалби на отделни досетливи търговци. Питър Спъфърд добавя,

че тези различия в *рацио*то между златото и среброто се дължат на много причини, но най-вече на самото наличие на естествен метал, изразено в рудниците. Трябва да се има предвид, че това са продължителни процеси, започнали още в началото на XII в. (Spufford 1988: 109-162). Към това Хари Мискимин добавя и различната ефективност на отделните техники за добив на благороден метал в различните рудници, както и многобройни други причини, правейки детайлен анализ на икономическата и търговска ситуация „преди и след“ в страните, най-силно засегнати от тези процеси – Византия (и особено Константинопол), Сирия и Египет (Miskimin 1985: 147-161; 1989, сравни и: 1983: 79-96). Според Елиюху Аштър през XV в. около 40% от стоките, идващи от Изток, били заплащани бартерно с други стоки от Западна Европа, а останалите 60% с благородни метали (Ashtor 1971). Този дисбаланс в началото много усложнява търговските и банковите сделки между Изтока и Запада (Ashtor 1972: 553-573). Разликата обяснява защо европейските сребърни монети все повече и повече навлизат и остават в монетната циркулация на мюсюлманския Изток (включително и в Османската империя) от XV в. нататък. Тази тенденция ще се запази и дори ще се разшири през следващите два века. От друга страна, мюсюлманските монети (сребърни и златни) по европейските пазари извън територията на Османската империя и нейните васали са изключителна рядкост.

Трябва да се отбележи, че европейските сребърни монети (например италианските на различни републики) достигат по-рано до анадолските пазари и мюсюлманските бейлици, отколкото до Константинопол (Pamuk 2000: 22). Във византийската столица по-големи количества европейско сребро навлизат едва в самия край на XIII в. Може би именно навлизането на големи количества европейски християнски сребърни монети в Мала Азия подтиква румските селджуки към сечене на големи количества свои сребърни *дирхами* към края на XIII в. (Watson 1967: 1-21).

Наред с политическите, не бива да се пренебрегват и икономическите причини за започването на османското монетосечене. Северозападна Мала Азия се намира на един от трите важни търговски пътища от Азия за Европа. Първият (южният) е може би най-стар и най-интензивно използван. Това е пътят през Индийския океан, Арабско море, Червено море, Кайро и Александрия. Този важен търговски път след 1250 г. е контролиран почти изцяло от мамелюците в Египет (Ashtor 1971; 1983; Abu-Lughod 1989), с които турците (както и Илханите) по принцип са големи врагове. Вторият (централният) свързва Средиземноморието с Персийския залив. Той има две разклонения. Първото е през Мала Азия и Иран, а второто през Сирия и Багдад. И двете му разклонения са контролирани от Илханите. Последният (северен) път е през Константинопол и Черно море за Средна Азия, заобикаляйки Каспийско море от север или от юг. Последното разклонение функционира от дълги векове и е познато като пътя на коприната. Той завършва в китайската крепост Дунхуан, построена още по времето на династията Хан.

Тези търговски пътища се използват дълги векове сравнително спокойно. Между християни и мюсюлмани са установени относително коректни отношения. Търговските операции често са осъществявани от еврейски търговци, които постепенно натрупват огромни богатства. По-късно, по време на османската власт в региона, еврейските търговци играят дори още по-значителна роля. Еврейското население на редица градове в Империята става значително. Например в Солун евреите са повече от 50% от населението.

След походите към Предна Азия монголите сложили ръка върху трите търговски пътя. Така постепенно търговията се изместила на север. Изключителна важност придобил пътят покрай северното Черноморско крайбрежие (Pamuk 2000: 24). Там били създадени генуезките колонии Кафа и Тана. Така тази търговия била поета почти изцяло от италиански търговци – генуезци, венецианци и в много по-малка степен пизанци. В нея активно участие вземали и византийци, българи (от Добруджанското деспотство) и селджукски турци. Тази търговия се водила почти изцяло със сребърни монети. Добре известен факт е, че китайците продавали коприна и други стоки само срещу сребро. Голяма част от използваните монети били монголски – на Златната орда и на Илханите. Още повече, че до 1368 г. Китай се управлява също от монголите – династията Юан. Голяма част от тази търговия минавала през Трапезунд – по онова време византийска държава – Трапезундска империя. Тя също била васална на Илханите и била завладяна от турците чак през 1461 г.

Постепенно сребърните *дирхами* на различните монголски държави (най-вече на Златната орда), наричани от европейците *аспри*, станали платежно средство по цялото крайбрежие на Черно море. През Трапезунд те се разпространили и в по-далечни земи. Самите монети на Трапезунд също били наричани *аспри*, въпреки различното им тегло. Те много често се откриват по българските земи, наред с *асприте* на Златната орда (Metcalf 1979: 280-284). От Трапезундската империя сребърните монети на Златната орда се разпространили и в Румския селджукски султанат и Държавата на Илханите (Spufford 1988: 147-148; Abu-Lughod 1989: 153-184). Трапезундски монети се срещат в някои колективни находки от днешните български земи, които са укрити много по-късно. Очевидно тези монети са съхранени нарочно от притежателите им дълго след като Трапезундската империя престанала да съществува.

Наред с мюсюлманите, значима роля в търговията с Изтока играе и католическата църква. Папата, наред с католическите италиански държави, има голямо присъствие в Леванта. Южният търговски път след завладяването на Акра – последната крепост на кръстоносците в Палестина от мамелюците през 1291 г. – папата издал була, с която забранявал търговията с мюсюлманите. Това довело до спад на търговията на италианските държави с Египет (Ashtor 1983: 3-82, за монетосеченето и монетната циркулация в мамелюкски Египет през XIV – XV в. вж.: Balog 1961: 109-146; 1964;

Bacharach 1971: 267-281; 1973: 77-96; Ashtor 1976a: 264-287; Shoshan 1982: 97-116; 1986: 28-51). След отслабването на монголските държави в средата на XIV в., Южният път отново започнал да играе важна роля. Той отново се превърнал в най-интензивния и най-важния. Престанал да се използва чак в края на XVI в. (Abu-Lughod 1989: 212-247; Lopez, Miskimin, Udovitch 1970: 115-128; Pamuk 2000: 24) след Великите географски открития и откриването на новите търговски пътища по море.

Въз основа на тезата, че първите османски монети са отсечени през 1326 г., някои изследователи (Lindner 1994: 280-281; Kafadar 1995: 90-116) настояват тази дата да се приеме и за начало на самата османска държава. Това произлиза, наред с многото други фактори, и от задължителното за исляма условие за суверенитет – *сикке* и *хутба* (монетосечене и молитва в името на владетеля). Въз основа на това схващане годината 1299 се възприема като дата на отхвърляне на властта на селджукския султанат в Коня, но твърде скоро след това, ако не и веднага, османския бейлик попада под властта на Илханите. Много изследователи смятат, че съществуват и други основания да се приеме, че османците не притежават независимост преди 1326 г. (Pamuk 2000: 30-31).

Други изследователи считат, че първите масови османски монети, както и тези на исфендиарите и еретнидите, са повлияни от монетосеченето на селджуките в Коня. Американският изследовател Филип Ремлер базира своето становище върху няколко монети, отнасяни към управлението на Орхан I, които са имитации на селджукски румски монети. От друга страна, през целия XIV век монетите на османците, както и на други тюркски бейлици в Мала Азия, следват пряко надписите, формите, номиналите и цялостното оформление на монетното ядро на монетите на Илханите. Особено силно е влиянието от илханските монетни дворове в източните части на Мала Азия. Ремлер предполага, че Орхан наел от някоя илханска монетарница в Източен Анадол монетни печати и обръща внимание на практически еднотипното монетосечене на османците, исфендиарите и еретнидите. На тази основа той предполага съществуването на един вид валутно сдружение между тези три *бейлика*. Самите монетни печати според него практически се повтарят сред много от монетите на различни бейлици и не се променят в продължение на дълги десетилетия (Remler 1980: 167-169).

Действително някои типове монети са толкова близки, че дори пространството около надписите е оформено с еднакви орнаменти и геометрични форми. Съществува обаче една съществена отлика – различното тегло на сребърните монети при отделните бейлици. През 60-те години на XIV в. османците пускат в обращение сребърни монети с напълно променен дизайн, докато исфендиарите и еретнидите продължават да секат илхански имитации до 80-те години на века.

Тезите на Ремлер са безспорно интересни и оригинални, но са много трудно доказуеми. Друга слаба черта на неговите разработки е, че работи само с публикуван материал. Изключителната динамичност на османската

нумизматика през последните години и появата на все нови и нови типове ранни османски монети поставя на карта заключенията на Ремлер, които преди няколко десетилетия са звучали много по-убедително. Въпреки това неговите разсъждения, наред с изследванията на други учени (Aly 1921: 77-93; Blair 1983: 295-316), осветляват много проблеми на ранното османско монетосечене.

Константин Жуков (Zhukov 1993: 237-243) открива прилики между монетосеченето на османците и някои други западномалоазийски *бейлици*, като Караси и Сарухан. Тези прилики се запазват до завладяването на последните през 90-те години на XIV век. При тези три *бейлика* приликите при сребърните и медните монети са не само външни, а и теглото на монетите е практически еднакво. Според Шефкет Памук всичко това свидетелства за наличието на тесни икономически и търговски връзки между *бейлиците* в Западен и Централен Анадол (Pamuk 2000: 32; срвн.: Artuk 1974: 433-451).

След завладяването от османците на Бурса икономическите им възможности нарастват. Този град е крайната точка на пътя на коприната, функциониращ от векове. Но след падането на Държавата на Илханите притокът на коприна по този път, контролиран от италиански търговци, практически секва през първата половина на XIV в. Въпреки това османците постепенно овладяват търговските пътища през Егейско море за Южна Европа. Поради несигурната ситуация те обаче постепенно замират. Съществува предположение, че това е една от причините през XIV век османската експанзия да е насочена към районите с богати сребърни залежи на Балканите (Pamuk 2000: 33-34).

На Балканите сребърни *акчета* на султан Мурад I (1359 – 1389) се откриват заедно с различни български монети: сребърни грошове на цар Иван Александър със сина си Михаил Асен; на цар Иван Шишман; цар Иван Срацимир; на добруджанските деспоти Добротица и Иванко; византийски сребърни монети от различни номинали; влашки сребърни *бани*, сръбски сребърни *грошове*; венециански *матапани*; *грошове* на различните латински балкански държави: Атинско дукство, Ахейски принципат, Епирско деспотство, Херцогство Наксос и др.

В съкровищата от XIV в. често се срещат различни византийски номинали. Теглото на златните *иперпирони* (*перпери*) се запазва стабилно, но златното им съдържание непрекъснато спада. При сребърния *василикон* е точно обратното – сребърното му съдържание остава непроменено, а теглото му непрекъснато намалява. Разпространени са и билоновите византийски *торнезета*. Те имат сребърно съдържание от 250‰ и са използвани рядко извън византийската столица. Сечени са и медни корубести *стамини*, както и плоски *тетартерони*. През XIV в. византийците секат монети в две монетарници: Константинопол и Солун. Поради големите териториални загуби и все по-слабите икономически възможности на страната, при второто управление на император Йоан V Палеолог (1354 – 1376) окончателно е прекратено сеченето на златни монети. Появяват се големи сребърни монети

ставратони, които са равни на половин златен *иперпирон*. Последният се равнява на 12 сребърни монети. По същия стандарт са сечени монети в България и Сърбия. Златният *иперпирон* още в началото на XIV в. има златно съдържание от 12-14 карата и на цвят изглежда бял.

Контролът върху важни търговски пътища, приходите от търговията, както и данъците, постъпващи в османската хазна от васали и собствени данъкоплатци, повишават икономическите възможности на османската държава. Това благоприятства още повече финансирането на различни военни експедиции. От друга страна, парите, получени вследствие на търговия, били използвани и от западните държави за финансиране на походите им срещу турците.

Когато неверският граф Жан Безстрашни бил пленен от турците в битката при Никопол през 1396 г., поисканият откуп бил в размер на 200 000 златни *флорина* (Pamuk 2000: 67), огромна за времето си сума. Да се прехвърлят парите от Западна Европа до Анадола се оказва мащабна операция, в която са въвлечени активите на някои от водещите по онова време европейски банкери (Roover 1968: 43-44). Като допълнителна трудност се оказала разликата в разменния курс между среброто и златото в Европа и Османската империя (Pamuk 2000: 25).

Почти по същото време се поставя т.нар. линия между среброто и златото, т.е. времето на замяна на по-масовото използване на златни със сребърни монети. Т.е. това е периода на изоставянето на златната монета. За Егейския басейн се смята, че това е 1350 г. Но още от 40-те години на XIV в. по-голямата част от разплащанията се извършвала в сребро, а не в злато. По същото време редица християнски и мюсюлмански държави започват да секат имитации на най-разпространената по онова време златна монета – венецианския *дукат*. Такива имитации се секат в различни монетарници в генуезките егейски владения, както и в тюркските бейлици Сарухан, Ментеше и Айдън. Първите подобни монети се отнасят към средата на XIV в. (Spufford 1986: 283-286).

Завръщането на златните монети се забелязва в целия регион (Ibidem: 286-313), но като че ли този процес е най-добре изразен в богатите страни и райони като мамелюкски Египет (Bacharach 1983: 159-181) и други страни на Изтока. Самата морска търговия с Изтока се осъществява почти изцяло с европейски кораби – генуезки, венециански и др., докато тази в Арабско море и Индийския океан – почти изцяло от арабски. Европейските кораби доминират в търговията дори в османските пристанища. Едва от началото на XVI в. в някои османски корабостроителници като Истанбул и Дамиета (в устието на река Нил) започва строежът на галери с двойно предназначение: военно и търговско. Те се използвали не толкова в международната търговия, а при снабдяването на Истанбул с египетски ориз и други стратегически важни зърнени храни (Hathaway 2008: 153-155).

Османските монети (особено сребърните) от Баязид I (1389 – 1402) нататък ще получават все по-широко разпространение и извън пределите на

империята. В същия момент по османските пазари продължава циркулацията на чужди монети. Това са най-вече византийски, венециански и влашки сребърни монети. В Анадола пък се срещат монетите на различните бейлици и на Илханите.

Увеличаването на среброто в обращение се обяснява и с други фактори. Например притокът на сребро от Средна Азия. Ирак и Персия били снабдявани със сребро от мините на Туркестан, които по това време заработили отново. Според друго обяснение среброто идвало от мините в самата Предна Азия. В подкрепа на подобно обяснение може да се приведе фактът, че след подчиняването на Източен Анадол от монголите те създали свои монетарници край сребърните рудници (Pamuk 2000: 26).

Османското монетосечене през първите години на XV в. се характеризира със значителна разпокъсаност. Тя е обусловена от продължилата единадесет години гражданска война. Известно е, че след пленяването на Баязид от Тимур по време на битката при Анкара синовете му поделят бащиното си наследство. Постепенно те се противопоставят един на друг в битката за османския престол.

Трима от тези претенденти секат монети. Това е един от най-слабо проучените периоди на османското монетосечене. Разпространението на тези отделни монети също е изключително интересно, но нумизматите като че ли избягват да се занимават с тази проблематика. От различните музейни сбирки по света (и в България) бяха известни само няколко монети от тази епоха, което не позволяваше да се направят необходимите изследвания на нумизматичния материал и съответните изводи. Например от публикуваните в края на XIX в. османски монети от Британския музей само няколко принадлежат на тази епоха. Станалите известни напоследък няколко значителни съкровища до голяма степен изясниха картината на този тъмен период. Всъщност тези съкровища са открити отдавна, но десетки години остават извън полезрението на учените.

В съкровището от село Лъка (община Поморие), което се състои от 130 сребърни монети, всички 122 османски *акчета* са на емир Сюлейман (1402 – 1411) – най-големият жив Баязидов син и претендент за османския престол (Кръстев 2014: 486-509). Известно време той е съюзник на Мануил II Палеолог, но умира в ръцете на Муса на 17 февруари 1411 г., при не напълно изяснени обстоятелства (според някои, вследствие на препиване с вино).

Акчетата в съкровището са с тегло, което се колебае в широките граници 0,84 – 1,41 г. Монетите на емир Сюлейман нямат широко разпространение дори на териториите, контролирани от него. От монетите, съхранявани в Британския музей, *акчетата* на емир Сюлейман са три (Lane-Pool 1883: No 94-96). Въз основа на този оскъден нумизматичен материал са определени два варианта според подреждането на имената на първите 4 арабски халифи. Самата типология предполага 16 теоретични варианта. При анализа на монетите от Лъка, използвайки същия принцип, ние определихме, освен описаните от Стенли Лейн-Пуул два варианта, още осем. Така

нумизматически засвидетелстваните варианти на този тип *акчета* на емир Сюлейман в съкровището от Лъка са общо десет. От община Поморие е известна още една монета от епохата на междуцарствието (1402 – 1413), открита в местността *Бейкьой* между селата Бата и Порой (Кръстев 2011: 181).

Организация на рудниците за благородни метали

Още от установяването си османската власт в Анадола отделяла голямо внимание на сребърните рудници и изобщо на снабдяването със сребро (Pamuk 2000: 36). Отличителна черта на османското монетосечене през първите няколко века от съществуването му е рязкото предпочитание към сребърните монети. Както отдавна е изяснено от учените, сребърните османски монети освен че се появяват много по-рано от златните и медните, са сечени винаги в много по-големи количества.

Самите метални мини били смятани за богатство сами по себе си и държавата им обръщала голямо внимание. Рудниците в Анадола функционирали отдавна и в периода на завладяването на тези земи от турците, те вече били добре разработени от византийците. По-голямата част от тях са разположени в Източна Мала Азия. Там османската експанзия дълго време била успешно спирана от другите тюркски държави чак до края на XV в. На Балканите, за разлика от това, османците твърде рано сложили ръка върху големите залежи на сребро, което обезпечило не само монетосеченето, а и самото забогатяване на османската държава. Някои от тези мини функционирали още преди идването на турците. Но част от тях така и не били разработени преди това, което си остава една голяма загадка. Защо балканските владетели не използвали тези толкова важни източници на пари в епохата преди и по време на самото завладяване?

Идването на саксонски рудари (а може би и на други специалисти от Чехия и Унгария) в някои области като Македония, Босна и Сърбия в края на XIII и началото на XIV в. дава тласък на минното дело на Балканите (Nef 1952: 441-473). В края на XIV и началото на XV в. в някои от рудниците се добиват значителни количества метали (Pamuk 2000: 27). Бургундският пратеник Бертрандон дьо ла Брокиер, който през 1433 г. (т.е. преди османското завладяване на региона) на път за Константинопол минал през Сърбия, отбелязва, че в рудниците на Ново Бърдо се добива руда на стойност 200 000 златни *дуката* годишно. Целият добив на сребро в Сърбия и Босна се изчислява на около 10 тона годишно през първата половина на XV в. (Ibidem: 27). Много малка част от това сребро по сушата било пренасяно до Константинопол. По-голямата част било изнасяно през пристанището на Дубровник предимно за Венеция, но и за други държави в Италия и Сицилия (Kovaćević 1960: 248-258; Vryonis 1962: 11-16; Ćirković 1981: 42-43; Spufford 1988: 349-356).

След завладяването на териториите с големи сребърни находища османците скоро установили на места, разположени недалеч от самите мини и монетарници. От изследването на самите монети се установяват и началните

дати на функционирането на тези монетарници: Серес преди 1413 г. и Ново Бърдо през 1430 г. (Pere 1968: 84; Srećković 2002: 168, 184-185). Не отговаря на истината становището на Шефкет Памук, че монетарницата в Скопие започнала да функционира още през 1422 г. (Pamuk 2000: 37). Авторът не посочва никакви източници. Всъщност най-ранните монети, дело на тази монетарница, са отсечени едва през 875 г. от Хиджра, т.е. 1450/1451 г. (Srećković 2002: 217).

Въпреки че големите сребърни рудници при Кратово, Сидерокастрон и Сребреница били завладени към 1460 г., в тях до края на XV и началото на XVI в. там не функционирали монетарници (срвн.: Schaendlinger 1973: 88-99). Подобно е положението и с редица по-малки сребърни мини, като тези в планините Шар, Плана и Рудник (Murphey 1980: 75-104). Не е изключено обаче среброто да е било пренасяно от там до някоя от другите функциониращи вече монетарници (вж. картата на османските монетарници в: İnalcık, Quataert 1994: 1, map No 1).

Държавата непрекъснато правела опити да увеличи приходите от тези рудници. След превръщането на всички мини в държавна собственост тя разчитала все повече и повече на тях (Pamuk 2000: 37). Освен активността на мюсюлманите в областта на финансовото дело, трябва задължително да се отбележи и значителната роля на гърците. Най-голям дял имали тези, живеещи и опериращи в Серес, Истанбул и в Македония. Тяхната активност в областта на различните финансови операции, минното дело и монетосеченето не се ограничава само в XV, а се запазва и почти през целия XVI век (İnalcık 1994: 209-211). В самите мини турците не променили нищо. Може би и самите работници останали същите. Те използвали много от съществуващите порядки от времето преди завоеванието.

До средата на XV в. османските закони и регулиращи дейността наредби са ограничени. Но тези от втората половина на века предоставят подробна информация за най-различни страни от добива на метали и функционирането на монетарниците. По-голямата част от тези уредби и устройства практически били преведени от предосманските. В тях дори изцяло е запазена оригиналната саксонска терминология.

Много от по-малките и по-старите мини вследствие на усилената експлоатация твърде скоро били изчерпани (Pamuk 2000: 37-38). За сметка на тях на много места били открити нови. Най-продуктивната мина на Балканите става тази, разположена край Сидрекапсъ (на Халкидическия полуостров), през първата половина на XVI в. По данни на европейски пътешественици в нея работели над 6000 миньори. Средният ѝ добив се изчислява на около 6 тона сребро годишно. Мината край Ново Бърдо била втората по големина (Pamuk 2000: 37-38), но добивът в нея бил повече от два пъти по-малък. Целият добив от всички сребърни рудници в османските владения на Балканите през първата половина на XVI в. според сръбският изследовател Сима Чиркович бил 26 – 27 тона годишно (Ćirković 1981: 58-60). Британският икономист и историк Роудс Мърфи изчислява тоталния годишен приход от

мините в Сърбия, Северна България, Македония, Тесалия и Тракия на около 50 тона през 1600 г. (Murphey 1980: 87-97). За сравнение предосманският добив на сребро в най-големите рудници на Балканите в Сърбия и Босна се изчислява на 10 тона годишно в началото на XV в. (Ćirković 1981: 53).

Единствената по-голяма мина в Анадола била разположена край Гюмюшхане в Североизточна Мала Азия. Мястото е разработено още през византийската епоха (Vryonis 1962: 7-8), но за нейното функциониране през XV и XVI в. се знае малко. Тя била превзета от турците по времето на султан Мехмед II и тук започнало сеченето на *акчета*. Монетарницата, означена върху тях, е Джанджа (Джаниджe) (Schaendlinger 1973: 93).

Увеличаването на добива на сребро в мините под османска власт е в ярък контраст със ставащото по същото време в Западна Европа. Именно от XV в. и особено от началото на XVI в. се наблюдава постепенно спадане на сребърните добиви. Спадът бил компенсиран с добива и транспорта до Европа на американско сребро, предимно от рудниците в Испанска Америка. В същото време османските добиви в сребърните мини бележат почти непрекъснато нарастване на добивите дори и през XVII в. В Европа по-голямата част от добитото сребро е всъщност отпадъчен продукт от добива на олово. При това се получава отпадък от 330 г сребро на тон. Сребро се съдържа и в медните руди (Tylecote 2002: 117). Но най-голямо количество сребро в Европа се доставяло от испанските колонии в Америка. Само от мините в Потоси според някои изследователи за 65 години (1574 – 1630) са добити около 10 000 тона сребро (Ibidem: 118-119), а други изчисления показват, че добитото в град Потоси и околността сребро между 1574 и 1735 се равнява на 73 351 672 испански сребърни марки или 16 874,19 тона (Bakewell 1975: 67-103), и то без да се вземе в предвид около 25% безотчетно сребро, което поемало директно за испанските управляващи, без изобщо да е вписвано в регистрите.

Самият добив на сребро по онова време, с изключение на самородното, е трудоемко и дълго занятие. Интересно описание за сребърните мини в Испанска Америка и за начина на добиване на метала ни е оставил арабският пътешественик от Багдад (тогава под османска власт) Елиас ал-Мусили, който по всяка вероятност е бил турски шпионин. През 1668 г. той обиколил голяма част от испанските владения в Централна и Южна Америка, като най-много се интересувал от сребърните рудници, и основно от Потоси (Farah 2003: 52, 58-59).

Кризите по времето на султан Мехмед II (1444 – 1446; 1451 – 1481)

Една от най-характерните черти на османския XV в. било неколкократното обезценяване на *акчето*. Двете управления на султан Мехмед II (1444; 1451 – 1481) представляват уникална ера в османската политика. Между 1320 и 1440 г. сребърното съдържание на *акчето* останало почти непроменено (Pamuk 2000: 40, 46, Table 3.1). В следващите три десетилетия намаляването на стойността му било използвано съвсем

регулярно от централната власт. Между 1444 и 1481 г. сребърното съдържание паднало с повече от 30%. От този момент нататък намаляването на основната османска монетна единица ще се превърне в редовна практика, а обезценяването на *акчето* ще става почти регулярно на всеки 10 години. До ден днешен подбудите на Мехмед II си остават не докрай изяснени (Pamuk 2000: 40). Все пак това е период на значително териториално разширение, завладяване на богати области и значителна финансова стабилност. От тази гледна точка действията на султана за обезценяване на *акчето* си остават загадка. И този процес оттук нататък така и няма да може да бъде спрян. Подобен прецедент практически не съществува никъде в Европа по това време. Там обезценяването на дадена парична единица е определено от икономически кризи или просто от липсата на достатъчно благороден метал за насичането на самите монети. Никой от тези фактори не е валиден за Османската империя през онази епоха на повсеместен възход.

Някои изследователи, търсейки обяснение на тези действия, предполагат, че общоевропейската сребърна криза засегнала частично и Османската империя. Трябва веднага да спомена, че подобен възглед е трудно защитим.

По времето на Мехмед II са издадени много подробни укази, които контролирали и регулирали всекидневния икономически живот в най-големите градове Бурса, Одрин и Истанбул (Cvetkova 1963: 104-120; Beldiceanu 1965: 27-39; İnalcık 1970a: 300-308). Приходите в хазната нараснали неимоверно: от новите завоевания, от плащанията на еднократни или годишни данъци от васалите (Pamuk 2000: 41-42). Венециански пътешественици от онова време са ни оставили подробни разчети за сумите, които ежегодно плащат османските васали на хазната: Босна и Херцеговина – 18 000 златни дуката; Влашко – 17 000; Молдова – 6000; Трапезунд – 3000; Кафа – 3000; Амасра и Синоп – 14 000. Освен това тук не са включени данъците, които плащат самите венецианци заради владенията си в Морея (Пелопонес) и Албания (Babinger 1978: 455). При смъртта на Мехмед II през 1481 г. парите в хазната били следните: 240 милиона *акчета* в сребро, 104 милиона *акчета* в злато (Sahillioğlu 1962-1963: 174-186), както и много други богатства, които не били изброени в разчетите.

Сребърната криза в Европа е сравнително добре проучена (Day 1978: 1-49; Spufford 1988: 239-240, 319-338). Всъщност става въпрос за две големи кризи, които се разразяват през XV в. Първата е в самото начало на века и продължава около 10 години. Втората е в средата на века и продължила цели 30 години. Някои изследователи приемат, че това е най-голямата криза от VII в. Счита се, че кризата за сребро е породена от почти едновременното изчерпване на най-големите сребърни рудници – в Чехия и Унгария. Така количеството на добитото сребро рязко спаднало. В цяла Европа единствено венецианците избегнали кризата, понеже те се снабдявали със сребро за техните грошове от мините в Сърбия и Босна от 1370 г. Среброто от Италия

поемало за Леванта (Kovaćević 1960: 248-258; Ashtor 1971: 65-108; 1976b: 533-586).

Все пак кризата била разрешена по един прагматичен начин. Венецианците поели голяма част от плащанията в сребро с Изтока, докато останалите започнали вместо със сребро да се разплащат в злато. Последното, освен добиваното в Европа, се доставяло и от Африка. Може би най-тежко се почувствала кризата в Египет. Не разполагайки със значителни сребърни рудници, мамелюците в Египет разчитали на сребро от Южна Европа (Pamuk 2000: 43-44). Притокът обаче почти напълно секнал и те прекратили напълно сеченето на сребърни *дирхами* през 1398 г. Съвременните археологически и нумизматични изследвания показват, че в южните части на пустинята Сахара се добивало голямо количество злато и през XVI в., и преди това. То било оформяно в специфични лети слитъци, наричани понякога и монети, които са изработвани от самородно злато със състав 98,4% злато и 1,6% сребро (Nixon, Rehren, Guerra 2011: 1363, Tab. 2). На османските пазари стойността на венецианския златен *дукат* се повишила, макар и слабо, а по цялото Източно Средиземноморие се появяват негови имитации (Day 1978: 22-23; Spufford 1988: 353-356).

Голямата криза настъпила, когато турците превзели сребърните мини в Босна и Сърбия през 50-те и 60-те години на XV в. От това икономически пострадала най-много Венеция. Количеството на добитото злато също се понижило съществено. Положението се подобрило след разработването на новите сребърни рудници в Чехия и Саксония през 70-те и 80-те години на века (Pamuk 2000: 44). Предишният стокооборот с Изтока обаче така и не бил възстановен напълно.

В Османската империя, въпреки завладяването на едни от най-големите сребърни залежи в Европа, сребърната криза обхванала не само Анадола, където нямало големи сребърни рудници, но и Балканите. Реформите на султан Мехмед II са едни от най-ефикасните по онова време. Практически той предполага политика на пълен монетарен контрол върху вноса и износа на благородни метали в империята. Тази мярка била налагана и преди от османските султани. Всеки път тя е свързана с девалвацията на сребърните монети. За пръв път подобни мерки били взети от Мурад I (1562 – 1389), а след него и от Баязид I (1389 – 1402). При последния кризата започнала около 1390 г. и продължила близо 20 години и след смъртта му (Pamuk 2000: 44, n. 14).

Според разпоредбите на Мехмед II (пълен текст на тези султански заповеди вж. у: Anhegger, İnalcık 1956; Beldiceanu 1960) всичкото сребро, добито на територията на държавата или внесено отвън, трябвало да постъпи в монетарниците и да бъде насечено на монети. Монетите на чуждите държави били изключени от това правило. Били наложени ограничения при сделките с благородни метали. Тези ограничения не засягали чуждите сребърни монети, които циркулирали на територията на империята.

За още по-голяма ефективност на мерките била въведена службата на *ясакчъ кул* (т.е. *търсачи на сребро*). Тяхната задача била да конфискуват всичкото сребро, за което не можело да се докаже произход. Те проверявали най-вече търговци и сарафи. Това сребро било изкупувано от държавата по официални цени, които били с около ⅓ по-ниски от пазарните. Това сребро също било предавано на монетарниците за насичане на монети. Износът на благородни метали бил забранен. Били наложени ограничения и за изработката на златни и сребърни изделия. Един златар не можел да притежава сребро или злато на стойност, по-голяма от 200 *дирхама* сребро (около 640 г) (Pamuk 2000: 45-46, Table 3.1). Именно тогава била наложена и забраната за износ на излишъците от сребърните рудници (за тази забрана вж.: Beldiceanu 1964). В същото време османските власти окуражавали вноса на сребро и злато отвън, често във формата на чужди монети. Добре известно е, че и хазната, и съдилищата официално приемали чужди монети за разплащане (Pamuk 2000: 45).

Задълбочените изследвания и сравнения показват, че по това време венецианският *дукат* тежи средно 3,559 г и има златно съдържание 997/1000. Известно е, че 100 османски *акчета* се насичат от 1 *дирхам* чисто сребро. Това личи от султански заповеди, датирани до XVII в. Теглото на *дирхама* по онова време е спорно и според турския изследовател Халил Сахилиоглу при насичането на *акчетата* се използва тебризкият *дирхам*, който бил използван и от Илханите в Персия (Sahillioğlu 1983: 269-304). Изчисленията относно средното тегло на *акчето* се базират предимно на нумизматичния материал (Ghalib 1889; Sultan 1977; Spufford 1986), понеже официалните документи са малко (Beldiceanu, Beldiceanu-Steinherr 1988). Дори и когато официалните държавни стандарти за *акчето* са налични, не е задължително те да са спазвани от монетарниците. Държавният контрол зависи от монетарницата и местоположението ѝ.

Въз основа на сравненията между монетите и обработката на значителен монетен материал се достига до заключението, че средното сребърно съдържание на *акчето* е около 900/1000. Разбира се, тогавашните технологии не могат да постигнат стриктно унифициране на монетния метал, а монетарниците да насичат монети с абсолютно еднакво сребърно съдържание. Среброто, добито в различните рудници, притежавало свои специфики и имало специфични примеси в отделните мини. Ето защо и османските монети, отсечени в различните монетарници, се различават, макар и много слабо, по своето сребърно съдържание.

Един от най-противоречивите проблеми по времето на султан Мехмед II е периодичната девалвация на *акчето*. Съществуват достатъчно извори за нея, но и до днес се спори за причините. От 1326 г., когато турците за пръв път отсичат своите първи сребърни монети в по-големи количества, до първото управление на Мехмед II (1444), *акчето* било относително стабилно. Теглото на стандартната монета се движи само в тесните граници между 1,15 и 1,20 г (Pamuk 2000: 48). Османската фискална система се радвала на

стабилност в годините на бързи и сравнително лесни териториални придобивки. Самите завоевания се отразяват също благоприятно на стабилността на паричната система, например завладяването на територии с богати сребърни рудници в Македония и Сърбия в края на XIV в. Не е съвсем ясно какво се има предвид под *чисто сребро* през XV в. Според някои изследователи става въпрос за монети със сребърно съдържание, по-голямо от 90% (Pamuk 2000: 48, n. 20).

От първото възкачване на престола на султан Мехмед II (1444 г.) до смъртта му (1481 г.) теглото и сребърното съдържание на *акчето* било променяно (естествено надолу) шест пъти при финансови операции, известни като *тедждид-и сикке* (в пряк превод: *обновяване на монетата*) (Pamuk 2000: 48). Понеже върху монетите била отбелязвана и годината, доста стриктно може да се проследят тези изменения, въпреки че липсват достатъчно писмени извори. Отбелязването на годината на отсичане върху монетите на Мехмед II е по-скоро изключение, отколкото правило. Освен това отбелязването на точната година не важи за монетите на този султан от всички монетарници. По правило върху османските монети е отбелязана само годината на възкачване на престола на съответния султан.

Първото обезценяване на *акчето*, което може да бъде установено, е през 848 г. от Хиджра (т.е. 1444 г.), още при възкачването му на престола. Следващите също са добре известни. Те показват, че след второто му възкачване на престола (1451 г.) обезценявания има приблизително на всеки 10 години (по ислямския календар), но към края на управлението му тези интервали се скъсяват и са през 5 – 6 години. Според Шефкет Памук обезценяванията са следните: 848 (т.е. 1444), 855 (1451), 865 (1460 – 1461), 875 (1470 – 1471), 880 (1475 – 1476), 886 (1481) (Pamuk 2000: 48). Всъщност, както правилно отбелязва Памук (Pamuk 2000: 57), решението за първата от поредицата обезценявания едва ли е било на самия Мехмед II, който през 1444 г. бил 12-годишен. Тези обезценявания много ярко са описани в спомените на Константин Михайлович – християнски роб, който бил еничар през въпросния период (Mihailović 1975: 71-73).

До края на XVII в. властта нареждала на монетарниците колко *акчета* да бъдат насичани от 100 *дирхама* чисто сребро. Не се допускало да бъдат добавяни други метали. Голяма част от тези инструкции не били стриктно спазвани, както показват изследванията на самите сребърни монети. След всяко ново нареждане до монетарниците количеството на насичаните сребърни монети от 100 *дирхама* сребро се увеличавало. Така след всяка девалвация *акчетата* намалявали своето тегло и размер, което в много случаи се забелязва дори с просто око. От друга страна, и *акчетата*, отсечени в различни монетарници, се различават значително по размер и тегло. Към това трябва да добавим и значителните разлики между отделните екземпляри, отсечени в една и съща монетарница.

При всяка девалвация на *акчето* старите (и по-тежки) монети били изземвани от обращение. Притежателите на стари акчета били призовавани да

ги занесат в монетарниците и да ги обменят срещу нови при съотношение едно към едно (Pamuk 2000: 50). Властта упълномощавала специален служител – *ясакчъ кул* – със задача да изземва старите акчета от търговци, пътници и обикновени хора и да ги предава в монетарниците за претопяване (Beldiceanu 1960).

От друга страна, хората се стараели да избягват предаването на старите монети в монетарниците не само заради неизгодното съотношение – предавали по-тежки монети в замяна на по-леки. При предаване на сребро, монетарниците удържали доста големи такси за обмяната му срещу монети. Именно през този период те са най-високи: 15 – 20% от стойността на среброто (Pamuk 2000: 50). От всичко това хазната имала значителни приходи.

Според едно любопитно известие от епохата, това на Теодора Кантакузина Спандунес (византийска благородничка и роднина на един от везирите на Мехмед II), писано в самото начало на XVI в., през 1460 г. стандартът на *акчето* бил намален така, че от 100 тебризки *дирхама* (1 тебризки *дирхам* е 3,027 г) се насичали вече не 280, а 335 *акчета*. Т.е. девалвацията се равнява на 16,5%. Представителката на няколко богати византийски фамилии свидетелства, че в хазната били събрани около 218 000 000 стари *акчета* за претопяване. По този начин печалбата на държавната хазна от тази операция била равна на 35 000 000 сребърни *акчета*, или 800 000 златни *дуката*. Според някои изследователи тази сума се равнявала приблизително на 7% от всички годишни държавни постъпления (Nicol 1997: 109-110).

Турският професор Халил Сахилиоглу смята, че по време на всяка от тези девалвации при султан Мехмед II били претопявани 350 – 750 милиона *акчета*, или 268 – 560 тона сребро (Sahillioğlu 1962-1963: 174-176). Според италианския изследовател Карло Ципола едно възможно обяснение на причините за девалвациите на *акчето* е натискът от някои определени социални групи, които имали голяма изгода от инфлацията (Cipolla 1963: 413-415). Ние напълно се съгласяваме с мненията на турския и на италианския изследовател. Към тях трябва да добавим и немаловажния факт, че най-голяма изгода от финансовите машинации имал султанът. Така че дори и да е имало силен натиск на определени кръгове в османското общество, Мехмед II едва ли е трябвало да бъде убеждаван кой знае колко.

Разбира се, при никоя от тези операции не били събирани всички налични в обращение *акчета*. Голяма част от тях оставали несъбрани или нарочно били укривани от населението или отделни личности с цел да бъдат претопени тайно или препродадени, защото те тежали повече от пуснатите в обращение нови *акчета*.

Други изчисления показват, че цените на основните хранителни продукти в Истанбул само за 20 години, между 1460 и 1480 г., се повишили с 30% (Pamuk 2000: 52, n. 28 с цит. лит.), т.е. това повишение е приблизително колкото самото обезценяване на *акчето* през същия период. Например дневната заплата на еничарите след обезценяванията нараснала от 3 на 3,5

акчета. В началото на XVI в. тя била вече 5 *акчета* на ден. Така постепенно с постоянните обезценявания на *акчето*, провеждани от самата държава, с по-голямо доверие се ползвал все повече и повече златният венециански *дукат,* който запазвал своята стойност непроменена в течение на годините.

Фискалните кризи през първата половина на XVI век

След въвеждането на златна монетна единица в Османската империя използването на златни монети на други държави не било прекратено. Най-често се срещали венецианските *дукати*. Освен това османската парична система допускала в обращение чужди монети. Използването на *дукати* било лесно, защото османските *алтъни* били със същата стойност, тегло и златно съдържание (Pamuk 2000: 64).

Въпреки политическите, военните и икономическите трудности, Османската империя и след средата на XVI в., т.е. в навечерието на голямата криза, запазила в значителна част позициите си като голяма сила. Постъпленията в държавната хазна все още били огромни. Така например през 1553 г. приходите в османската хазна били 9 022 500 венециански златни *дуката*, от които за издръжка и заплати на войската се изразходвали около 2 500 000. От тези приходи само *подаръците от християните* били 1 500 000 *дуката* (Schaendlinger 1973: 8 с приведен подробен регистър на приходите).

Ето защо е неправилно османската държава да се счита за слаба в онази епоха. Действително турският флот претърпява голямо поражение при Лепанто на 7 октомври 1571 г., но тази загуба се оказва с относително малотрайни последици. Още същата зима е дадена заповед за усилен строеж на кораби в голям брой османски пристанища от Египет до Балканите. Строежът на кораби в малки и големи османски пристанища бързо дава резултат. Въпреки загубените в битката 50 потопени и още 137 превзети османски кораби (от общо 251 кораба в началото на битката), през пролетта на 1572 г., т.е. едва шест месеца след това, са произведени около 250 кораба, в това число 150 галери и 8 галеаса. Последните били най-големите по размер кораби в Средиземноморието по онова време (Norwich 2003: 490). Така само за по-малко от година военната мощ на османския флот била възстановена и то в още по-голяма степен от времето преди битката (Kinross 2002: 272). В резултат на това на 7 март 1573 г. турците превзели важния остров Кипър, който дотогава бил венецианско владение.

От друга страна, по това време е в много добро състояние и сухопътната армия. Големите приходи на османската държава в началото на кризата през 1585 г. се доказват и от протокола на венецианеца Джанфранко Морозини, който изчислява годишните османски приходи на 8 000 000 *дуката* (Schaendlinger 1973: 9 с цит. лит.).

Личното богатство на султан Мурад III (1574 – 1595), известен със своята алчност, се изчислява на 12 000 000 златни *дуката* (вж. напр.: Schaendlinger 1973: 9 и цит. там лит.). Тази цифра, вероятно силно

преувеличена, показва богатството на империята и все още значителните ѝ приходи.

Друг момент от паричната история на тази епоха се отнася до покупателната способност и заплащането на труда. Данните за това са оскъдни. Разбира се, при големи търговски плащания в империята и извън нея били предпочитани златни монети. Според малкото запазени данни дневната заплата на неквалифициран строителен работник в Истанбул през XVI в. била 5-6 *акчета* (т.е. 1/10 от златната монета). Майстор зидар вземал 10-12 *акчета* на ден. От официалните ценови листи на Истанбул за 1525 г. личи, че 1,5 кг хляб и 0,6 кг агнешко месо струват едно *акче*. През същата година един алтън се разменял за 59 *акчета*. Оттук ясно се вижда, че златните монети съвсем не били подходящи за ежедневни разплащания (Pamuk 2000: 67).

През XVI в. в паричните разплащания се използвало предимно *акчето*. По това време то било сечено от 0,7 г чисто сребро и имало много малко примеси. Почти всички разплащания с хазната се извършвали в *акчета*. В османските документи всички данъци, такси и т.н. били изчислявани в *акчета*, дори и в провинции като Унгария, Багдад и Басра, където те изобщо не участвали в обращението (Pamuk 2000: 67-68). В случаите, когато при документите се използвали по-стари регистри, всички разчети се преизчислявали в *акчета* (Ibidem: 67). В османските законодателни актове за Балканите и османската част на Унгария плащанията се изчислявали първо в *ресм-и флори* (златни *флорини*), а след това те от своя страна се преизчислявали в *акчета* (Berindei, Veinstein 1982: 315-316). Има и изключения. Например в един документ за Йерусалим плащанията са изчислени в златни мамелюкски монети (Pamuk 68, n. 33). Всъщност *акчето* е основна действителна разплащателна единица единствено на Балканите (без турската част на Унгария) и Анадола, но не и в останалите провинции на империята. Понякога, но изключително рядко, някои съвсем малки разплащания били изчислявани и в медни монети. Но изчисленията в официалните османски регистри и други документи, свързани с различни по характер разплащания (поръчки за султанската кухня, военнопоходни изчисления и т.н.) са почти винаги в сребърни *акчета* и само като изключения – в златни или медни монети.

Всичко това твърде скоро се оказва пагубно за османската фискална система. В периода от началото на XVI до началото на XVII в. *акчето* загубва повече от 80% от стойността си. Що се отнася до *мангъра*, той почти изчезва през втората половина на XVI в., след голямото обезценяване на *акчето*. През почти целия XVII в. *мангъри* почти не са сечени (Pamuk 2000: 68), с изключение на някои монетарници в Източен Анадол. Но тези медни монети циркулират много ограничено поради намаляването на покупателната им способност след разразяването на кризата през 1585 г. и двойното повишение на цените на основните стоки в империята.

И до днес остава неизвестно защо османската държава, при непрекъснато девалвиращо *акче*, не се опитва да го замени с медна монета.

Този изключително важен въпрос е зададен от Шефкет Памук (Pamuk 1997: 360-362). Проблемът е от изключителна важност за разрешаването на загадката с османските девалвации изобщо. Според нас отговорът се крие в неадекватните мерки на османската власт за преодоляването на кризата. Турското правителство се стреми по-скоро да извлече максимални ползи в конкретния момент поради неотложни нужди от финансови средства, без да се интересува за бъдещите евентуални последици. В Османската империя се постига точно обратният резултат: вместо обезценените сребърни *акчета* да бъдат заменени с близка по стойност еквивалентна медна монета, се стига до изчезване и на медния *мангър*. След почти пълното изчезване на *акчето* като действителна монета (то остава единствено като разчетна единица), почти напълно изчезва и *мангърът* за около половин век – между 30-те и 80-те години на XVII в. Медните монети, разбира се, не изчезват напълно и продължават да се секат (срвн.: Schaendlinger 1973: 106-114), но тяхното количество е толкова незначително, че липсата им по турските пазари е очевидна. Таверние например отбелязва (вероятно преувеличено), че *в цялата Османска империя, никъде не могат да се видят никакви монети от мед* (Tavernier 1677: 15, вж. също: Pamuk 1997: 360, n. 55).

В редица европейски страни недостигът на сребро за насичане на монети е преодолян именно чрез увеличаване на количеството медни монети за сметка на сребърните. От Испания и Франция до Германия, Полша, Швеция и Русия (Pamuk 1997: 360, вж.: Spooner 1972: 10-86), с цел преодоляване на недостига на сребърни монети в обращение се увеличава количеството на медните монети с различна големина и тегло. Те са използвани при по-дребни до средни разплащания и били приемани от държавната хазна като редовно разплащателно средство при всякакви случаи.

Почти пълната липса на медни монети, както правилно отбелязва Шефкет Памук, е изключително объркваща и необяснима, понеже няколко години след това друга криза (тази от 1689 – 1691) е преодоляна именно чрез насичането на големи количества *мангъри*. Тогава за един период от около 30 месеца са отсечени повече от 600 000 000 медни *мангъра* с тегло ½ *дирхам* (1,6 г). Тези нови *мангъри* първоначално са с номинал половин *акче*, но властта скоро го увеличава на едно *акче* (Pamuk 1997: 360). Именно тази реформа в Османската империя слага окончателния край на *акчето* като монетна и разплащателна единица. Тази монетарна политика в много кратки срокове дава много добри резултати и поредната голяма криза е преодоляна за относително кратко време, въпреки отказа на някои търговци да приемат новата монета като разплащателно средство (Ibidem). Освен това по време на тази реформа е напълнена и държавната хазна, като постъпилите след реформата средства са със 70% повече от разходите, а увеличението на приходите от данъци, такси и други вземания за период от две години и половина е с повече от 10% годишно (Ibidem: 360, n. 58).

Фактът, че османската държавна власт не пуска в обращение големи количества медни монети, не може да се обясни само с една причина. Според

Шефкет Памук в случая става въпрос за множество такива (Pamuk 1997: 360-361). Сред причините е вероятно липсата на по-големи количества мед, за насичането на монетите. На територията на Балканите под османска власт липсват големи медни рудници. Най-значителните находища са в Мала Азия: Гюмюшхане и Кюре, и именно те осигуряват нужната мед за реформата от 1691 г. Последната обаче не е активна в средата на XVII в. Но турският икономист смята, че недостатъчното количество мед не е основателна причина, понеже недостиг на метала има и през 90-те години на XVII в., но тогава властта изземва големи количества мед от пазарите за претопяване (Pamuk 1997: 361).

Шефкет Памук (Pamuk 1997: 361) счита, че основните причини се крият в организационните и технически затруднения. Сеченето на медни монети в по-голямата част от провинциалните монетарници би било изключително затруднено поради факта, че те са в частни ръце, а и самият персонал там е специализиран в отсичането на малки и тънки сребърни *акчета*. Освен това самият *мангър*, в неговите две разновидности, се считал за фракция на *акчето* и е обвързан с неговата стойност (съответно ¼ и ⅛ от *акчето*). С девалвацията си *акчето* повлича след себе си и *мангъра* и това е една от основните причини за изчезването на османската медна монета. Както правилно отбелязва изтъкнатият турски изследовател, единствената възможност е да се промени номиналната стойност на самия *мангър*, което е направено по време на реформата от 1099 г. от Хиджра (1687 г.) (Ibidem). Тази реформа обаче е много добре обезпечена в няколко направления. На първо място са внесени две преси за насичане на монети от Англия, което изключително много ускорява процеса и значително повишава качеството, въпреки че отделни машинно отсечени монети се появяват в Османската империя малко по-рано – при Мехмед IV (Suchy 1991: 293-294). От друга страна, насичането на новите *мангъри* става почти изцяло в централната столична монетарница (Pamuk 1997: 361) и почти всички нови монети са с надпис „Кустантиние“ (Pere 1968: 177, No 471). В останалите монетарници още дълго време се запазва старият метод.

Сред останалите причини трябва да спомена и изключително важната и скъпоструваща война с Република Венеция за остров Крит (Cooper 1989: 231-233). Според Памук османските управници не са имали нито време, нито енергия, нито средства, за да решат въпросните финансови и фискални проблеми в годините на войната (Pamuk 1997: 361). Към това трябва да добавим и охотното приемане като редовно платежно средство на чужди сребърни монети от страна на различни държавни, обществени, религиозни институции, от частни лица и дори от държавната хазна (Ibidem: 362).

В различните региони и държави по това време отношението между златото и среброто се движи между 10 и 16 (Pamuk 2000: 69). Така например *талерите* с тегло 25 – 30 г се равнявали на златния *дукат*. Това между другото предизвикало появата на двойните *дукати* (за йерархията на монетите в Западна Европа и за употребата им вж.: Grierson 1971: 45-60; Spufford 1988:

363-377; Braudel 1972: 462-542; Spooner 1972: 7 f.; Munro 1988: 387-423). В крайна сметка едрите сребърни монети почти изместили от пазарите на Европа златните. В особено голяма степен това важи за териториите, в които били отсечени значителни количества *талери* и други едри сребърни монети, като Германия, Италия и Испания. В по-малка степен това правило важи и за Франция, където значението на златните монети било запазено, а ролята им като платежно средство, особено при големи разплащания, останала значителна.

В Османската империя тази празнина така и не била запълнена през XV и XVI в. *Алтънът* си оставал твърде голям, а *мангърът* и *акчето* твърде малки за обичайните ежедневни разплащания. Един златен *султани* през XVI в. се движел между 45 и 60 *акчета*, а понякога дори до 65 (Pamuk 2000: 63, Table 4.1, 70). Тази празнина в Западна и Централна Европа била запълнена с отсичането на средни и големи сребърни номинали. Така със собствени национални монети се покривали всякакъв тип разплащания – от най-големите, чрез златните *дукати* и двойни *дукати*, през по-малките, чрез *талера* и неговите подразделения (½, ¼ *талер* и т.н.) до най-малките ежедневни разплащания чрез монетите от 1 *грош*, както и чрез различните по големина *билонови* и медни монети. Докато в Османската империя има само откъслечни опити за отсичане на по-големи сребърни монети, въпреки че за пръв път монета от 5 *акчета* (*бешлик*) е отсечена още в средата на XIV в. при Орхан I (1326 – 1359). В следващите десетилетия *бешлици* изобщо не били сечени, а монета от 10 *акчета* (*онлик*) се появява чак след средата на XV в. при султан Мехмед II (1451 – 1481). Тези монети се секат едва в три монетарници – Кустантиние, Новар и Серес (Schaendlinger 1973: 92-94) – и то в ограничени количества. *Онлици* се секат и от наследника му Баязид II (1481 – 1512). Няколко подобни опита има и през следващите векове (Ibidem: 96-104), но по-големите сребърни монети отново били сечени епизодично, и то само в отделни монетарници в сравнително малки количества. Така тяхното разпространение по османските пазари остава крайно ограничено.

Онлици започват да се секат в по-големи количества чак през първата половина на XVII в. (Schaendlinger 1973: 108-112), но тогава стойността на *акчето* вече е спаднала на 120, а по-късно и на 160 *акчета* за *алтън*. Монети от 5 *акчета* са сечени само в Кустантиние при султаните Мурад IV (1623 – 1640) и Ибрахим I (1640 – 1648) (Album 1998: 66). Самото *акче* по това време, силно засегнато от инфлационните процеси в края на XVI и първата половина на XVII в., се е превърнало в съвсем дребна сребърна монета с тегло от около 0,25 – 0,35 г. В тази парична система дори и *онликът* с номинал от 10 *акчета* – най-едрата османска сребърна монета – е с тегло около 2,5 г, т.е. приблизително колкото 3 европейски *гроша*, и изобщо не може да се сравнява с *талерите* от 28 – 29 г. С други думи казано, в османската парична система липсват монети, които да покрият нуждите на средните типове разплащания. Това се отнася в особено голяма степен за първата половина на XVII в., когато *мангърът* с номинален разменен курс от ¼ до ⅓ част от *акчето* вече не

притежавал почти никаква покупателна способност и спрял да се използва, когато самото *акче* вече е съвсем обезценено, а златният *алтън* запазил стойността си (златно съдържание и тегло). Средна по размер и тегло сребърна монета така и не била въведена от османските власти (Pamuk 2000: 70).

Постепенното обезценяване на *акчето* станало пагубно за османската икономика. В цялата държава всичко се преизчислявало в *акчета*, дори златната монета *султанѝ* и медния *мангър*. Именно затова някои учени смятат, че в Османската империя още през XVI – XVII в. практически бил въведен стандартът на монометализма (Gerber 1982: 308-324), въпреки че като термин той ще се появи чак през XIX в. В много от страните в Западна и Централна Европа се наблюдават същите процеси и отново липсват тенденции за държавно урегулиране на *рациото* между златото и среброто. Едно от малкото изключения от това правило е Република Венеция (Cipolla 1982: 63-85; Lane, Mueller 1985: 416-465, 485-491; Spufford 1988: 351-355).

Въпреки многобройните данни и аргументи в полза на нестабилността на *акчето*, някои изследователи продължават да настояват за стабилността на основната османска парична единица до втората половина на XVI в. (вж. напр.: Pamuk 2000: 72). Османската златна монета *султани* наистина е стабилна, но тя играе огромна роля не само на вътрешния, но и на международния пазар и е позната в цялото Средиземноморие. Нейното евентуално обезценяване веднага би довело до недоверие в тази парична единица и предпочитанието на друга. А венецианският *дукат* със своята вековна стабилност и непроменени златно съдържание и тегло е твърде силен конкурент, за да бъде лесно подценен. Още повече, че Република Венеция е вековен враг на турците и не би се поколебала да използва всяка възможност.

От друга страна, за вътрешни разплащания златните *алтъни* се използвали сравнително рядко. Още повече, че всички финансови операции в Османската империя се преизчислявали в *акчета*. Ето защо, от вътрешно-икономическа гледна точка за османската държава е от първостепенна важност да се запази стойността на *акчето* неизменна. Именно това не става, и то не от чисто икономически фактори, а от напълно умишлени девалвации, извършвани от султанската администрация с цел натрупване на още повече пари в хазната. Тази алчна политика на цяла поредица султани се оказва след около век и половина с пагубни последици. Девалвациите на *акчето* започват с много голяма сила при султан Мехмед II, при чието управление те са на всеки 10 години, и дори по-често. Тази тенденция, въпреки своята неравномерност, се запазва и при следващите владетели. Така средното тегло на *акчето* от около 1,15 – 1,30 г в началото на XV в. (*акчетата* на Мехмед Челеби и емир Сюлейман в периода на междуцарствието), в средата на XV вече е паднало до 0,75 – 1,10 г (при Мурад II – данните са за *акчета*, сечени в различни монетарници), в началото на XVI в. е 0,51 – 0,72 г (при Селим I), а малко преди разразяването на кризата, започнала през 1585 г., е 0,37 – 0,61 г (при Селим II). Кризата помита и последните остатъци от стабилност на

акчето и при султан Ибрахим I (1640 – 1648) то се е превърнало в съвсем дребна монета с намалено сребърно съдържание и средно тегло 0,20 – 0,30 г, много рядко до 0,31 – 0,32 г.

Държавата събира и парични, и натурални данъци и такси от населението. Според повечето изследователи събирането на данъци в пари благоприятствало развитието на пазара. Т.е. селяните трябвало да продадат продукция, за да имат пари за данъците. В много региони част от старите данъци били запазени, но били преизчислени в *акчета* (Pamuk 2000: 74-76). Съществували много данъци, събирани в пари и от номадите (Lindner 1983: 51-103).

Данъкът *джизие* бил събиран само от немюсюлманите и винаги в пари. За различните региони той се движи между 40 и 80 *акчета*, средно 53 от *хане* (домакинство), т.е. приблизително една златна монета годишно (Pamuk 2000: 76), каквито са и предписанията на *Шериата*. По времето на Мехмед III *джизието* било повишено от 100 на 140 *акчета*, а през 1605 г. – на 200. Съществуват предположения, че още през 1598 г. данъкът достигнал 300 *акчета* (за това вж.: Darling 1996: 110-111, n. 81). Трудно е това число да се разхвърли върху човек от християнското население, понеже числеността на едно *хане* е променлива величина, която освен хронологически се изменя и териториално. За отделните райони и години тя се мени в широки граници – между 2,7 и 10,1 души на *хане* (срвн.: Darling 1996: 106-108). В някои османски територии като Сирия например този данък е в няколко пъти по-малък размер, като има разлика в данъка, изплащан от християни (12 *акчета*) и евреи (22 *акчета*) (Ibidem: 110-111).

Данък *джизие* от 140 и повече *акчета* е в разрез с официално установената от *Шериата* стойност от една златна монета годишно. При официален курс на *алтъна* от 120 *акчета* (Pamuk 1995: 962), то данък от 200 – 300 *акчета* превишава около два пъти и дори повече официално установената норма.

КРИЗАТА В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ В КРАЯ НА XVI И ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XVII В.

Начало на голямата криза в Османската империя

По-голямата част от изследователите са съгласни, че в края на XVI в. в Османската империя настъпва голяма криза, която обхваща множество области, включително и монетната циркулация (за това вж.: Faroqhi 1994b: 433-543; Pamuk 2000: 131-148). Тя засяга и васалните на османците земи: Влашко, Молдова и в по-малка степен Трансилвания (Beldiceanu 1957: 70-86; Rizaj 1970: 71-79). Някои учени търсят нейното начало още в края на XV в. (Sahillioğlu 1983: 269-304), когато намалява керванната търговия по суша и се откриват новите презокеански пътища на Изток и Запад, въпреки че, според други, източната керванна търговия доминира над океанската чак до края на XVI в. (Steensgaard 1974: 9).

Според някои изследователи икономисти в сферата на икономиката, фиска и монетната циркулация кризата започва още със смъртта на султан Сюлейман I през 1566 г., когато сребърното съдържание на *акчето* е намалено със 7% (Pamuk 2000: 134). Същите обаче признават, че истинският срив на паричните пазари в империята започва през 1585 – 1586 г. (Ibidem: 131). Той сам по себе си трудно може да се свърже с външни събития. Някои учени смятат, че подобен има и в сефевидска Персия през 1584 г. (İnalcık 1951: 629-690; Steensgaard 1974: 419), но на базата на щателно изследване на монетите на тази страна редица изследователи се съмняват в мащабността му и особено във връзката му с турската криза (Pamuk 2000: 137-138; срвн.: Rabino 1945; Farahbakhsh 1975; Album 1998: 125-129). Единствено подробното изследване на монетната циркулация в периода 1584 – 1640 може да даде ясна картина на кризата.

Според голяма част от изследователите европейската криза започва от Испания и постепенно се разпростира по целия континент. Постепенно тя се разпространява и в Близкия изток (тогава част от Османската империя). По пътя на анализа някои учени достигат до извода, че вносът на сребро от Испанска Америка нараства от 200 до 250 тона годишно през първата половина на XVII век и до 300 тона годишно през втората половина на века (Morineau 1985: 564; Attman 1986; Barrett 1990: 224-254). Голяма част от това сребро така и не влиза в значителна циркулация на европейския континент. Една немалка част от него е използвана от различни търговци и компании за закупуване на различни стоки (подправки, порцелан, коприна, чай) от източните страни (Персия, Индия, Китай, Индокитай, Молукските острови). В тази търговия с Изтока се използвало предимно сребро и по-рядко злато и други метали и стоки. Например въз основа на императорска заповед Китай приемал плащания само в сребро. Така китайската императорска хазна и тези на провинциалните управители се пълнели с огромни количества сребро, и то не само от Европа, а и от други страни в континентална Азия и Япония. При

тази търговия съществува друга интересна особеност – потокът от злато в обратна посока. За разлика от Европа, където среброто губи част от стойността си, в Китай цената му постоянно се покачва, а търсенето му нараства значително.

Нарастването на значението на среброто в международната търговия за сметка на златото е факт най-късно през 70-те години на XVI в. Най-голям вносител на сребро тогава е Китай, а най-големи количества са добивани в рудниците в Испанска Америка – Мексико и Перу. Изследователите, въз основа на анализ на голям брой документи, достигат до извода, че само в Латинска Америка са добити около 150 000 тона сребро в периода XVI – XVIII в. (Barrett 1990: 237). Това количество сребро, съпоставено с добитото в другите големи рудници на планетата по онова време (за които съществуват данни) съставлява според някои изследователи около 80% от общия световен добив на този метал (Cross 1983: 397). Изглежда голяма част от добитото в Испанска Америка сребро не е насичано на монети, а във вид на кюлчета е доставяно до азиатските пазари. Друга немалка част остава на американските континенти за вътрешни нужди. Въпреки че тези количества са непостоянни и променливи за различните години, е ясно, че не Америка е главният износител на белия метал. Така например по-голямата част от среброто, което достига до Китай в края на XVI и началото на XVII в., произхожда не от Америка, а от Япония (Flynn, Giráldez 1995: 202). Количеството сребро, пренасяно от Япония до Китай, е също неравномерно, като някои години достига до 200 тона годишно, а самото то се транспортирало с португалски, холандски и китайски кораби. Японският износ на сребро катастрофално пада през втората половина на XVII в., но причините за това се крият в японските специфики и затварянето на страната за света след установяването на шогуната през 1603 г. След тази дата основните количества сребро, достигащи Китай, са от Испанска Америка, Португалска Индия (Диу, Даман и Гоа), нидерландските владения, а от началото на XVI в. и от английските колонии в Индия.

Други учени търсят причините за кризата в други фактори като увеличаване на населението и урбанизацията, които засягат предимно Западна Европа (Miskimin 1975: 179-186; срвн.: Goldstone 1984: 1120-1160; 1991a passim; 1991b: 64-68). С тези обстоятелства се обяснява намаляването на селскостопанската продукция, довела до повишаването на цените на храните и намаляване на цената на парите. От друга страна, трябва веднага да се отбележи, че тогавашните икономически кризи нямат нищо общо с тези през XX и XXI век. През цялата Античност и Средновековие парите носят в себе си своята стойност, понеже са изработени от ценни метали: мед, сребро и злато, и нямат нищо общо с днешните пари, които нямат покритие в благороден метал. Докато днес цялото доверие в парите се дължи на доверието в самите държави или банки, които ги издават, то в епохата, за която говорим, всички пари са били монети, изработени от благородни метали – мед, сребро и злато.

Според други изследователи кризата обхваща най-рано османските територии в Близкия изток – Сирия, Палестина, Ирак. Всъщност тази голяма криза засяга твърде бързо целия средиземноморски басейн. От тази гледна точка е много трудно да се каже точно кои територии са засегнати най-рано от нея. По-важното е, че тя се отразява много сериозно върху икономиките на редица държави и територии в Европа и Азия. В много земи довежда до недоимък и глад, но най-сериозно засяга търговските отношения, които са от изключителна важност за снабдяването на някои от по-бедните територии и големи градове с храни. Турският изследовател Йомер Лютфи Баркан (Barkan 1975: 3-28) прави анализ на движението на цените в Истанбул въз основа на няколко оцелели документа – счетоводни книги на *имарети* (мюсюлмански приюти), които обхващат времето от 1489 до 1656 г. Тези книги съдържат списъци с храни, които били закупувани, както и техните цени. Всъщност за времето преди настъпването на кризата разполагаме само с една книга (от 1489 г.). Към тези книги трябва да добавим и сметководните книги от дворцовата кухня на султана за 1555 и 1573 г., които също имат много голямо значение. Ученият изследва също така и книгите на *имаретите* в Одрин и Бурса (Ibidem: 8-17). Всички тези сметководни книги трябва да се използват внимателно, що се отнася до изводите относно цените в империята. Това със сигурност са цени, които са определени от държавата и нямат нищо общо с пазарните. Друг проблем при работата с тези стоки е различното определяне от изследователите на измервателните единици за обем и тегло, използвани в тях. Така например невинаги е посочено какво точно е *килето* (истанбулско или друго). Тези анализи са допълнени и отново анализирани от Шефкет Памук (Pamuk 2000: 118-123). Въпреки изключителното значение на публикуваните и анализираните документи, някои от заключенията на Йомер Баркан не се подкрепят изцяло от изследванията на други учени (Беров 1976; Berov 1974: 168-178; Sundhaussen 1983: 169-181).

При анализа на гореспоменатите документи прави впечатление, че водещите хранителни продукти, закупувани за султанската кухня и други учреждения, са: яйца, зехтин (или други растителни мазнини), мляко, мед, захар, овнешко месо, нахут, брашно и ориз. Анализът, направен от Йомер Баркан (Barkan 1975: 3-28) и допълнен от Шефкет Памук (Pamuk 2000: 118-123), показва постепенно покачване на цените на посочените основни хранителни стоки. От края на XV до края на XVII в. цените им са се покачили около пет пъти. Допълнителна трудност и разход създавал и фактът, че по това време в империята функционирали на практика няколко държавни хазни, както и отделни бюджети. Постъпленията в хазната също се разпределят по три отделни параграфа (Ihsanoglu 2001: 568).

Характерен факт е, че цените на останалите стоки в Османската империя не бележат постепенно покачване, както хранителните продукти. Така например при копринените дрехи са констатирани редица, понякога значителни увеличения или намаления на цените. При различните типове облекла те са различни. При сравнението на отделните копринени артикули се

забелязва, че в края на XVI и началото на XVII в. (1596 – 1614) има общо значително покачване на цените на всички копринени изделия между два и четири пъти в сравнение със средата на века (1545 – 1548). След това обаче се забелязва значително спадане на цените (срвн.: Faroqhi 1994b: 454, Tab. II:5). Цените на тези предимно вносни стоки обаче се влияят от съвършено различни фактори в сравнение с цените на храните. Освен това потреблението на този тип скъпи стоки не е свързано с широкото потребление, а може да се счита за елитарно. Самата коприна се доставяла необработена, най-вече от Персия (Ibidem: 482, 502-503), а центрове на вноса в Османската империя били Алепо и Бурса. Сурова коприна се произвеждала и на османска територия – в района на сирийския град Тарабулус аш-Шам (Триполи, днес на територията на Ливан) (Ibidem: 506-507).

Разбира се, за пазарни отношения в империята по това време не може да се говори, въпреки че предлагането и търсенето оказват своето влияние върху процесите, свързани с вътрешната и външната търговия и цените. Причината за промените на цените на копринените дрехи е най-вече промяната на държавните такси, които през 80-те години на XVI в. са постепенно повишени повече от два пъти, а в края на века – значително понижени (срвн.: Faroqhi 1994b: 454, Fig. II).

Покачване на цените и инфлация

Революцията на цените от XVI в. е обект на изследване отдавна. Изследователите като цяло са съгласни с тезата, че цените на европейския континент за около 150 години от началото на XVI до средата на XVII век се покачват двойно, а на места и тройно. Някои изследователи считат, че бързото нарастване на цените на храните практически засяга целия свят (Darling 1996: 35-36). Цените на различните стоки се променят различно. Най-голям ръст бележи цената на храните и изобщо на селскостопанската продукция. В редица държави това води до значителна инфлация – обезценяване на парите, свързано с намаляване на цената на среброто. Инфлацията бележи ръст от около 600% за период от век и половина. Подобни процеси се наблюдават и в страните извън Европа (Индия и Китай), но за процесите там се знае твърде малко.

Кризата довежда до редица неочаквани последици. Ширещата се корупция и желанието на силните фигури във властта довеждат до анархия. Някои райони на империята остават почти безстопанствени и се радват на фактическа самостоятелност. Противопоставянето между централната и местната власт се оказва с благоприятни последици за местното християнско население в някои периферни региони. Типичен пример в това отношение е Атина с нейната околност. През първата половина на XVII в. градът с население от 12 000 мъже е феодално владение на *къзлар-агасъ* – главният сред черните евнуси в двореца – с приход от 30 000 златни дуката годишно (Sugar 1996: 213). Но това владение било превърнато във *вакъф*. Последиците от това са многобройни: загуба за хазната на значителен приход; фактическо

изключване на града от властта както на *санджакбея* на Евбея, така и на главния евнух (Ibidem).

Приходите от пристанищните митници за османската хазна също били значителни. Например от егейските пристанища в централната част на Западен Анадол през 1604 – 1607 г. приходите са около 2,5 млн. *акчета* годишно. Най-големи са те от Хиос-Чешме: 1 064 025 *акчета* за периода 03.05.1604 – 03.05.1605 г.; Измир: 1 332 733 *акчета* за периода 03.05.1606 – 03.05.1607 г., и Фоча: 158 434 *акчета* за същия период (Faroqhi 1994b: 506, Tab. II:12). В следващите десетилетия, след 50-те години на XVII в., пристанището на Измир започва да играе дори още по-значителна роля. Това е свързано с войните на Османската империя със Сасанидска Персия и несигурността на сухоземните керванни търговски пътища през пустинята. Така ролята на морската търговия нараства, но и се измества в западна посока: от сирийското Средиземноморско крайбрежие към Егейското крайбрежие на Западна Мала Азия. Центърът на източната търговия се измества от Алепо в Измир (Ibidem: 506-507).

Значителни били приходите на османската власт и от африканските територии на империята. Германската изследователка (от ирано-индийски произход) Сурая Фарохи анализира стоките и тяхното количество, изнасяни от османски Тунис към пристанищата на Марсилия, Тулон и Ливорно. Количеството на изнесеното през XVII в. жито често надвишава 1500 – 2500 тона годишно (Faroqhi 1994b: 510, Tab. II: 15), а зехтинът доближава 100 000 литра годишно (Ibidem: 510, Tab. II:16).

Османската власт не гледала безучастно на ставащото, но опитите ѝ се оказват неадекватни. Една от тези мерки е фиксирането на *рациото* между среброто и златото и определянето на официални и задължителни разменни курсове на сребърните спрямо златните монети. *Рациото* непрекъснато нараствало и османската власт не успявала да контролира разменните курсове при всички търговски операции. Те се контролирали все повече и повече от пазарните принципи на търсенето и предлагането. В началото на XVI век един венециански златен *дукат* бил равен на османския златен *султанѝ* и се разменял за 54 *акчета*. В средата на века разменният курс е вече 60 *акчета*. Османската власт използва неадекватни мерки и намалява сребърното съдържание на *акчето* през 1566 г., което отприщва още повече *рациото*. Така един златен *султанѝ* вече се разменял за 65 *акчета*, а реалният пазарен курс бил още по-голям, особено на Балканите (Pamuk 2000: 134-135). В средата на 80-те години на XVI в. османската власт фиксира разменния курс на 60 *акчета* за *султанѝ*. Разликите в официалния разменен курс и истинските пазарни разменни стойности довеждат до постепенно намаляване броя на златните монети в обращение, а в крайна сметка и до почти пълното им изчезване при разплащанията с османската хазна при внасянето на данъци, такси, както и при други транзакции, при които задължително бил използван официалният разменен курс (Pamuk 2000: 135, n. 8).

Кризата довежда до нарастване на цените особено на вносните стоки, като ги прави изключително скъпи (Sugar 1996: 185). Приходите от владенията на спахии и висши османски служители практически намаляват поради обезценяването на *акчето*. Финансовата криза е свързана с множество фактори, но сред най-важните, освен намаляването на цената на среброто, е изключително разпространената в империята корупция. Сред останалите причини е значителното увеличаване на броя и размера на *вакъфите*, което води до сериозни загуби за хазната. Към това трябва да добавим и външни причини – войните с Персия и Австрия, които изпразват държавната хазна (Ibidem).

От друга страна погледнато, кризата не се отразява пагубно върху населението. Очевидно то успява да се справи по различни начини с нарастването на цените. Условията за живот в онези времена безспорно са били тежки, но въпреки това не се наблюдава значително намаляване на населението на Балканите под османска власт. В някои отделни територии по различни причини се забелязва значително намаляване на християнското население. Така например в селищата по крайбрежието на Бургаския залив в следствие от казашките нападения, от действието на чети (разбойнически или хайдушки?), както и поради други фактори, населението намалява значително. Вследствие на нападенията на казаците през първата половина на XVII в. част от населението на Месемврия, Анхиало и Созопол е избито, пленено или търси спасение във вътрешността на страната (Тютюнджиев 1994: 113-116; Грозданова 2000: 112). През XVI – XVII в. в Анхиало функционира тържище за роби, което, въпреки опитите на османската власт да го премахне, продължава да действа поне до 1672 г. (Цветкова 1972: 201). От османските регистри личи, че броят на немюсюлманските *ханета* намалява стремглаво през XVII в. Така например през 1624 г. са регистрирани 599 *ханета*, а през 1651 – едва 334 (Грозданова 2000: 86). Освен това наименованията на седем от анхиалските махали се променят, въпреки че общият им брой – 12 – остава непроменен (пак там: 86-87).

Подобна е ситуацията и в Европа, където също се наблюдават редица елементи на криза. Населението обаче продължава да се увеличава и от 50 – 60 млн. през 1450 г. около 1600 г. достига 80 – 95 млн. души. Но на Балканите се падат едва около 8 млн. човека (Spooner 1968: 32). По същото време се наблюдава намаляване на населението на Китай при династията Мин, като тогава то е 56 – 60 млн. души (Ibidem). Около 1600 г. най-населени са германските земи – 20 млн., следвани от Франция с 16 млн., Италия с 13 млн., Испания с 10 млн., Реч Посполита – 8 млн. Сравнително по-рядко населени са Англия (с Уелс) – 4,5 млн., Шотландия и Ирландия – общо 2 млн. Всички скандинавски страни имат население от едва 1,4 млн. (Ibidem: 32-33). Към 1600 г. в Европа има 10 града с население над 100 000 души (Лондон, Амстердам, Антверпен, Милано, Венеция, Рим, Месина, Палермо, Лисабон и Севиля) и само два с над 200 000 – Париж и Неапол. За сравнение, през 1500 г.

няма градове с над 200 000, а тези с над 100 000 жители са 4: Париж, Милано, Венеция и Неапол (Ibidem, 35, Map 2).

Международната търговия по време на кризата

В началото на XVI в. турците успяват да установят контрол над голяма част от най-важните търговски сухоземни пътища в Предна Азия. Според някои изследователи османците не пречат и не спират, а дори толерират тази търговия, приветствайки стоките от Западна Европа (Pamuk 2000: 136). Как тогава да си обясним цяла една епоха – тази на Великите географски открития, в която един от най-важните фактори е именно почти пълното прекъсване на старите търговски пътища с Изтока и неимоверното покачване на цените на стоките, внасяни от там? Именно разстройването на търговията между Изтока и Запада е една от главните причини за кризата. Османската власт прави редица опити да ограничи изтичането на сребро към Персия чрез забрани и ограничения, но те се оказват неуспешни (Ibidem). Непрекъснатите колебания в цените и количествата, а често и пълната липса на някои стоки, съчетани с известен недостиг на сребро и отчасти на злато, предизвикват увеличаване на натиска върху османската фискална система през втората половина на XVI в. Откриването на нови презокеански търговски пътища от португалците към Индия, заобикаляйки африканския нос Добра надежда, и от испанците към Америките ускоряват още повече намаляването на Източната търговия (Sahillioğlu 1983: 269-304). Постепенно недостигът на сребро се компенсира с интензивното навлизане на големи европейски сребърни монети първоначално по пазарите на османския Близък изток, а постепенно и по територията на почти цялата империя.

Участниците в международната търговия се променили в края на XVI в. По това време все по-масирано става участието на английски търговци в средиземноморската търговия, а една от най-предлаганите стоки е английската вълна – необработена и вълнен плат, а по-рядко като готови дрехи. Така английската постепенно, бавно, но масирано започва да измества венецианската търговия с подправки и коприна. По този начин на границата между XVI и XVII в. се сменят не само участниците в търговията на далечни разстояния, но и стоките, с които се търгува най-често. Така през XVII в. средиземноморската транзитна търговия с подправки постоянно намалява, а се увеличава делът на кафето (Faroqhi 1994b: 482). Вносът от Индия остава непроменен, но делът на индийския текстил и ориз остава нисък в Османската империя (Ibidem).

На границата на XVI и XVII в. се увеличава и делът на търговията с християнска Европа. Търговските пътища по суша са няколко. Първият започва от Румелия, преминава през Босна и завършва в Дубровник. Вторият е свързан с пристанищата Дуръс и Солун, в които често пристигат венециански кораби, както и такива от контролираната от испанците Южна Италия (Farokhi 1994b: 486).

Третият търговски път преминава през Влашко и Молдова, като свързва османските европейски владения със страните в Централна Европа. Едни от най-важните търговски пътища са свързани с Трансилвания: Никопол – Сибиу; Русе – Брашов и др. (Farokhi 1994b: 486). След Трансилвания пътят продължава до Буда и австрийските владения. Значението на този търговски коридор нараства през XVIII в., когато английската левантинска компания престава да функционира и английският текстил достига до османските пазари по суша през Виена (Ibidem). От дунавските васални княжества тръгва и друг важен търговски път – към Лемберг (Лвов), по това време в Реч Посполита. През XVII в. търговският обмен между Лвов и Истанбул бил значителен, а транзитната търговия между двата града се контролирала от арменски търговци, базирани в Лвов (Ibidem).

Търговията със страните от Северен Кавказ, Северното Черноморие и Русия преминавала през Ерзурум. Приходите от неговата митница през XVII в. нарастват и през втората половина на века достигат 100 000 гроша годишно (Faroqhi 1994b: 518). Самата търговия била в ръцете на арменски и персийски търговци (Ibidem).

Интересен момент е, че международната търговия на Османската империя с редица страни като Трансилвания, Полша и Русия била в ръцете на арменски търговци, докато вътрешната била доминирана от гърци (Faroqhi 1994b: 518). От средата на XVII в. последните доминират в търговската активност дори в столицата Истанбул (Ibidem).

Девалвация на акчето

Според Шефкет Памук разрасналата се криза довежда до голямо обезценяване на *акчето* и намаляване на сребърното му съдържание с 44%. Въпреки че според официалните правила от 100 *дирхама* чисто сребро трябва да се отсичат 450 *акчета*, властта наредила от същото количество сребро да се отсичат 800 *акчета*. Това е последвано от официална двойна девалвация на *акчето* през 1584 или 1585 г., като един *султанù* вече се разменял не за 60, а за 120 *акчета* (Pamuk 2000: 135). Шефкет Памук, използвайки предимно писмени извори, изследва промяната на теглото на *акчето* от неговата поява през XIV до XVII в. (Pamuk 2000: 46, Tab. 3.1, 63, Tab. 4.1, 136, Tab. 8.2). За 1600 г. той посочва, че от 100 тебризки *дирхама* били отсичани 950 *акчета*, т.е. теоретичното средно тегло на *акчето* във въпросната година е 0,32 г (Ibidem).

През последвалите години други изследователи съпоставят данните от писмените извори с нумизматични. Така например при частичното изследване на *акчетата* на султан Мехмед III (1595 – 1603), съдържащи се в голямото съкровище от Бечин (Югозападна Мала Азия), се достига до други резултати. Подбрани са *акчета* на този султан, сечени в две османски монетарници: столичната Кустантиние (11 896 монети) и малката Анкара (117 монети), като последната е застъпена с около 100 пъти по-малко монети във въпросното съкровище (Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 657-658). Резултатът и при двете

монетарници се оказал един и същ и той отговарял напълно на теоретичното тегло на *акчето*: средното тегло на изследваните монети от Бечинското съкровище е действително 0,31 – 0,32 г. От приложената диаграма ясно личи все пак, че теглото на *акчето* при управлението на султан Мехмед III се движи в доста широки граници: между 0,15 и 0,45 г, като най-много са монетите с тегло между 0,29 и 0,35 г (Schindel, Pfeiffer-Taş 2010: 226, Tab. II.94, 223, Tab. II.85; Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 658, Tab. 1, 2). Така турският изкуствовед Шуле Пфайфер-Таш и австрийският нумизмат Николаус Шиндел достигат до извода, че в османските монетарници, дори и във време на тежка криза, е имало стриктен контрол върху отсичаните *акчета* (Ibidem: 657-658).

Пфайфер-Таш и Шиндел (Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 653-671) подлагат на анализ изключително голямо количество *акчета* (почти 50 000 екземпляра!), а изводите им дават основание да отрекат почти напълно твърденията на турския професор по икономика Шефкет Памук за намаляване на сребърното съдържание на *акчето*, за слабия контрол над монетарниците от страна на централната власт и за наличието на непълноценни *акчета* в обращение (срвн.: Pamuk 2000: 131-148). Анализът на най-голямата до този момент колективна монетна находка от османски монети (съкровището от Бечин) показва, че отклоненията от стандартите са в рамките на допустимите при ръчното сечене на монетите отклонения. Тези факти показват, че контролът дори и в отдалечените монетарници е бил стриктен дори в края на XVI и началото на XVII в.

Действително контролът върху монетосеченето очевидно е бил наистина строг, но на тази основа Пфайфер-Таш и Шиндел стигат твърде далеч и напълно отричат съществуването на криза в османската фискална система по онова време (Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 663). Ние считаме, че основанията им не са убедителни, понеже се осланят единствено на факта, че сребърното съдържание на *акчето* в края на XVI и началото на XVII в. не е намалено, а си остава непроменено. Кризата обаче, както коментирахме вече по-горе, има много измерения, твърде скоро тя обхваща значителен брой сфери от ежедневния живот в Османската империя. Освен това по този начин не би могло да се обясни една от най-важните последици на кризата – значителното намаляване на теглото на *акчето* (въпреки че сребърното му съдържание е запазено) и превръщането му в незначителна по размери монетка. Към това трябва да добавим и масираното навлизане на западноевропейски едри сребърни монети именно по това време.

Забележката, отправена към Шефкет Памук, обаче е основателна (Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 663-664): турският изследовател действително не е използвал публикациите, касаещи химическия анализ на османските *акчета* (напр.: Hüsch, Poniatowski, Wilski 1998: 12, Tab. 2; вж. също: Kabaklarlı, Erüreten 2007: 128-136), които са били публикувани преди издаването на книгата му.

Краят на XVI и началото на XVII в. е времето, когато се появяват многобройни *„неофициални“ акчета*. Това са тогавашни фалшификати, като

първата засвидетелствана такава монета е още от времето на султан Баязид I (1389 – 1402) (Srećković 1999a: 41, Type A 1/I) – с размера и теглото на нормално *акче*, но с ядро от мед и тънко сребърно покритие. Такива фалшиви *акчета* се съдържат и в други съкровища (Schindel 2007: 100, 107, No 158; 2011b: 443, 446, No 60). В Бечинското съкровище се съдържат 1153 варваризирани акчета. Макар че сред тях се срещат 301 фурета, често тези монети имат сребърно съдържание като официалните *акчета* (Schindel 2011a: 18). Известни са съкровища, в които се съдържат само фалшиви акчета. Върху едно от тях с отбелязана монетарницата на град София, е отпечатана година 0 от Хиджра! Освен това самата монета е комбинация между аверсен и реверсен печат на два различни типа *акчета* (Ibidem: 19, No 6). Австрийският нумизмат Николаус Шиндел предполага, че най-вероятно тези фалшиви *акчета* са сечени на територията на днешна България, и по-точно във или в околностите на София (Ibidem: 19). На базата на някои колективни находки (Vîlcu 2005: 191-202) и единични екземпляри (Srećković 1999b: 38-40), произхождащи от Балканите, Шиндел счита, че и на други места в Румелия са били изработвани фалшиви *акчета* (Schindel 2011a: 19).

Обезценяване в различна степен се наблюдава в редица европейски страни през XVI – XVII в. Сравняването на резултатите показва, че в Османската империя (при *акчето*) то е най-значително сред всички европейски страни. Ако сравним десетилетието 1530 – 1539 с периода 1610 – 1614, приемайки първия за коефициент 100, то наблюдаваме следните резултати. Най-слабо е обезценяването в Испания (98,03) и при вюрцбургския *гулден* (91,87). В дъното на таблицата с най-значителна загуба на стойност са *флоринът* на Испанска Нидерландия (46,55) и османското *акче* (44,19) (по-подробно вж.: Spooner 1968: 29, Table 2).

Ролята на американското сребро

Кризата в Европа започва около 1568 г. и често се свързва с големия приток на сребро от рудниците в Новия свят. Това е т.нар. *теория на изобилието*, изказана още през 20-те години на XX в. (Hamilton 1929: 338-357; 1934). Тя се поддържа от редица учени и в следващите десетилетия (Braudel 1972: 462-542; Spooner 1972; Flynn 1984: 383-417; 1986: 37-60; Fisher 1989: 883-902). След големите експедиции на Христофор Колумб и другите велики изследователи от края на XV и XVI в. постепенно са завоювани огромни територии на американските континенти. Испания овладява лъвския пай от тези земи, включително богатите на сребро Мексико и особено рудниците край Потоси в тогавашната испанска провинция Перу (днес старите изчерпани вече мини се намират на територията на Република Боливия). Тези сребърни рудници, в които намират смъртта си стотици хиляди индианци, а по-късно и африкански негри, са едни от най-големите в света. Добитото в Испанска Америка сребро е насичано още там на монети и докарвано на кораби в Европа. Именно този огромен приток на сребро (а и на злато от перуанските и

други рудници) според някои изследователи дава началото на кризата в Европа, засегнала в крайна сметка и мюсюлманската Османска империя.

Навлизане на европейски монети в Османската империя

Както в повечето европейски държави, и в Османската империя чужди монети участвали в редовното парично обращение на държавата. Като основна причина за това се изтъква необходимостта от увеличаване на монетните знаци в циркулация. Този недостиг на различните места е различен. Чуждите монети благоприятстват международната търговия. В нея се използвали, освен османското султани, предимно чужди монети. През първата половина на XVI в. основните златни монети в обращение са османският *алтън*, венецианският *дукат* и египетското *ашрафи*. По-рядко се срещат унгарските златни монети и *флорините* на Флоренция, които почти изчезват след средата на XV в. Държавната хазна приемала охотно дори и източните имитации на *дуката*.

С течение на времето западноевропейските монети навлизат масово в османските европейски територии. Те циркулирали свободно в империята, а разнообразието им е голямо. Съществуват редица начини за постъпването на тези монети в редовна циркулация. Вероятно най-разпространеният бил чрез търговски операции на османски и чужди търговци. Редица европейски пътешественици отбелязват, че чужди монети циркулират безпроблемно по османските пазари, в което те се уверили с очите си (Цветкова 1975: 158, 253; Пенчев 2011: 143). Съществуват, разбира се, и други разнообразни варианти на проникване на чужди монети. Част от тях, безспорно, са военна плячка на османците по време на многобройните им войни с европейските държави. Немалка част са средствата, постъпващи в османската хазна от васалните на империята държави. Друга част се пада на откупите, плащани от западноевропейците като откуп на пленени от турците благородници. Някои от монетите вероятно са донесени по нашите земи от самите западноевропейци по време на собствените им военни акции срещу турците. Именно по този начин, а не чрез търговия можем да обясним наличието на ранните европейски златни дукати – най-вече венециански, но също така и на други страни (Митев 2013: 141-142).

Още в началото на XX в. някои изследователи изказват мнението, че навлизането на западноевропейските монети по османските пазари не е случайно, а е напълно умишлено действие (Hasluck 1921: 53, 69). Това мнение се поддържа и до днес, но само от турски изследователи (Pamuk 1997: 345-346). Шефкет Памук настоява, че чуждите монети винаги са циркулирали по османските пазари (Ibidem: 347). Подобно частично вярно мнение обаче не държи сметка за мащабността на монетарното нахлуване на огромни количества сребърни и в по-малка степен златни монети по османските пазари. Преди разразяването на кризата през 1585 г. тази циркулация на чужди християнски монети е сравнително ограничена. Тя играе по-съществена роля единствено в международната търговия в Леванта, а чуждите

монети се използват предимно при сделки между турски и чужди търговци. Употребата на неосманските монети при тези големи търговски операции е напълно оправдано от страна на турците и благоприятства непосредствения контакт между местните и чуждите търговци, без да е нужно да се прибягва до услугите на сарафи.

Европейските монети са слабо разпространени по османските пазари до втората половина на XVI в. От този момент нататък, огромни количества едри сребърни монети заливат империята. Те са сечени преимуществено от американско сребро и стават известни като *грош* (на турски език: *куруш*), въпреки че така в Европа се е обозначавала друга, много по-малка монета. В Западен Анадол са слабо разпространени монети на различни италиански градове-държави и преди 1585 г. Анализът на публикуваните или съхранени във фондовете на нашите музеи монети показва, че тяхното количество е изключително ограничено. Освен това, що се отнася до западноевропейските монети, отсечени преди 1585 г., не е ясно кога, как и по какви пътища те са навлезли на територията на българските земи под турска власт. Действително такива монети се откриват и поединично. Но тези, които са част от колективни находки, се откриват заедно с по-късни монети, отсечени около и след 1585 г.

Логичните обяснения за подобен факт са няколко. Възможно е тези по-стари монети да са били съхранени от притежателите им извън територията на империята и да са постъпили в монетната циркулация на Балканите след 1585 г. Втората възможност е по-ранните монети да са донесени на територията на Балканите под османска власт по различни пътища (например посещение на притежателя им във въпросната страна или донесени от чужденец), но да не са влизали в редовна циркулация. Бивайки отсечени от сребро, те са били съхранени в качеството им на ценност, както са запазвани и различни накити и други предмети.

Чуждите монети, срещащи се на територията на днешна България преди 1585 г., са попадали тук по най-различни причини. Ние обаче смятаме, че те не са играели почти никаква роля като парично средство. Попаднали тук, те най-вероятно са били съхранявани като ценност и ако изобщо са влизали в циркулация, то е било за много кратко време.

Относно начините за постъпване на Балканите под турска власт на европейските монети преди 1585 г., трябва да отбележим, че те са няколко. Може би най-често те са донасяни от чуждите армии, воюващи срещу турците. Така например се обяснява наличието на златните монети на полско-унгарския крал Владислав III Варненчик, които са донесени от участници в кръстоносния поход от 1444 г. (Митев 2013: 141-142). По този начин, разбира се, продължават да постъпват чужди монети и след 1585 г. Именно така, а не посредством икономически причини можем да обясним инцидентното присъствие на монетите на руските царе преди масовото навлизане на руски монети, което се отнася едва към средата на XVIII в. По-ранните от тази дата според нас трябва да се свържат с казашките военни морски походи от XVII в.

(Кръстев 2012а: 47-54). Ето защо те се срещат малко по-масово единствено по крайбрежието на Бургаския залив, където са открити и две малки съкровища от по 11 сребърни *копейки* на цар Иван Грозни и наследниците му. Първото съкровище от Емона е известно отдавна и съдържа пет монети на Иван IV Грозни (1533 – 1584) и шест на Борис Годунов (1598 – 1605) (Герасимов 1938: 454; Харитонов 1998: 271). Другото съкровище съдържа също единадесет сребърни монети (РИМ-Бургас, ИН IV, за тези и други съкровища от крайбрежието на Бургаския залив вж.: Кръстев 2011: 179-193; 2012а: 47-54; 2014в: 543-558; 2014г: 96-129).

Въз основа на анализа на редица монетни находки смятаме, че едрите сребърни западноевропейски монети навлизат по тези земи, а и не само тук, след разгарянето на кризата и девалвацията на османските сребърни монети. Според изследователите в монетната циркулация кризата се забелязва веднага след смъртта на султан Сюлейман I през 1566 г., когато сребърното съдържание на *акчето* било намалено със 7%, но истинският срив по паричните пазари на империята започва през 1585 – 1586 г.

Друга причина за навлизането в обращение на западно- и средноевропейски монети според нас е липсата на по-едри сребърни османски монети. Към това трябва да добавим и огромното обезценяване на основната османска парична единица – сребърното *акче*. От една страна, теглото му намалява катастрофално и към 40-те години на XVII реално достига незначителните 0,20 – 0,30 г. Въпреки че не можем да съгласим с мнението на големия турски икономист Шефкет Памук, че сеченето на *акчета* през 40-те години на XVII в. практически е прекратено (Pamuk 1997: 347), то тяхното количество намалява съществено. Че сеченето на *акчета* не е прекратено, ясно личи от съхранените количества монети и монетни съкровища от територията на днешна България. Например в съкровището от Палеокастро (край Поморие) от 552 османски монети се съдържат 1 *онлик*, 39 *бешлика* и 313 *акчета* на султан Ибрахим I (1640 – 1648), както и 10 *акчета* на Мехмед IV (1648 – 1689) (Krastev 2011: 186-195).

Значително намаляване на количеството в обращение на основната османска монетна единица *акчето*, почти пълната липса на медни *мангъри* и значителната стойност на златния *алтън* довеждат до недостиг на парични знаци в обращение. Това е една от съществените причини за мащабното навлизане на европейски монети по османските пазари.

Медните османски *мангъри* след управлението на султан Сюлейман I (1520 – 1566) се секат в недостатъчни количества и не могат да компенсират недостига на парични знаци. Освен това османските медни монети и преди това не играят съществена роля в икономиката на империята. Разплащания с фиска посредством медни монети не били позволени, а се приемали само сребърни и златни. Самите медни монети стават излишни и по други причини. Ниското тегло на *акчетата* по естествен начин измества *мангърите* от циркулация. Така в Османската империя дребните сребърни монети изместват медните. Това състояние се запазва и след 1585 г. и медни европейски монети

навлизат в циркулация само инцидентно. Подобно е и състоянието с дребните сребърни номинали. Т.е. естествените празнини в османската парична система: излишността на медните монети поради наличието на много дребни сребърни монетни единици; липсата на по-едри сребърни монети или по-дребни златни номинали била запълнена посредством мащабно навлизане на европейски парични знаци. Но този процес не е случаен и безразборен – в монетна циркулация постъпват единствено тези християнски парични знаци, които липсват или не достигат в Османската империя.

Отдавна е известен фактът, че в мюсюлманските страни съществува предпочитание към сребърните монети, а медните се използват много по-рядко. Това се наблюдава още от началото на ислямското монетосечене в Арабския халифат. Въпреки че ние приемаме това за един вид предразсъдък, не може да се отрече много по-голямото количество на сребърните пред медните номинали. От друга страна обаче, това съвсем не важи само за ислямските страни. Добре известен факт е, че в Русия медни монети се секат много рядко и в незначителни количества преди времето на Петър I (1689 – 1721). Що се отнася за османското монетосечене, то най-големите сребърни номинали към края на XVI и първата половина на XVII в. са монетите от 10 *акчета (онлици)*. Но и тяхното тегло е доста скромно (към началото на XVII в. те тежат едва 2,3 – 2,5 г) в сравнение с *талерите* и другите близки по тегло сребърни западноевропейски номинали (като руската *рубла*, испанската монета от 8 *реала* и т.н.). Последните тежат средно по 28 – 29 г. Всъщност османската монетна система, свикнала с дребните *акчета* от 0,3 – 0,6 г, практически не познава големи сребърни номинали и бихме си помислили, че талерите трудно биха се вписали в общата парична картина. Факт е обаче, че те много бързо получават широко разпространение по цялата територия на България. Най-много (по количество) са холандските *льовенталери* и тези на различните германски държави, най-вече на Австрия. Много добре са приети и испанските монети. Всъщност първите османски сребърни монети, които се доближават по размер и тегло до *талерите*, се появяват едва при султан Сюлейман II през 1687 г. (срвн.: Pere 1968: 175-176, No 468).

Разбира се, възможно е и обратното обяснение – поради наличието на голямо количество едри западноевропейски сребърни монети става безпредметно сеченето на едри османски сребърни монети. Според някои изследователи европейските монети изключително много улеснявали функционирането на стоково-паричната размяна и съдействали за развитието на икономиката (Пенчев 2011: 149). Макар че трудно бихме се съгласили с подобно мнение, все пак участието на чужди монети във вътрешната османска циркулация улеснявало международните търговски връзки и благоприятствало по-лесното им установяване и по-нататъшно функциониране. При самите търговски операции вместо използването на еквиваленти за такива служели самите чужди монети, особено *талерите* и *дукатите*. Първите много лесно се пресмятали в османски *акчета* или *алтъни*, а вторите били еквивалентни на османските златни монети.

Макар че е много трудно да се прецени коя точно европейска *талерова* монета е най-разпространена на Балканите под османска власт, е сигурно, че най-често се срещат холандските *льовенталери*, испанските монети от различни номинали и *талерите* и другите монети на субектите на Свещената Римска империя.

Една от причините за добрия прием на западноевропейските сребърни монети е качествената им изработка (Пенчев 2011: 144) и високата чистота на сребърната сплав, от която била изработена по-голямата част от тях (Герасимов 1964а: 211).

На Балканите под турска власт се срещат и европейски монети, които са с намалено сребърно или златно съдържание, ниско тегло или фурета. Сред монетите дори констатирахме и медни монети, които повтарят размера и изображенията на сребърните, но са изработени от мед и имат само много слабо сребърно покритие, което често е почти напълно излющено. Подобна монета се съхранява във фонда на ИМ „Искра“ Казанлък (непубликувана имитация на *льовенталер* от 1641 г. със сгрешени и непълни надписи, ИН 3051).

Тези монети е възможно да са местни фурета, изработени в Османската империя, макар че ние трудно можем да си представим, че подобни сравнително добре изработени монети са правени тук. Не бива да се изключва вероятността те да са произвеждани в Европа и нарочно да са пласирани по османските пазари покрай останалите подобни на вид, но пълноценни монети. Подобно мнение е изказано от Шефкет Памук (Pamuk 1997: 345-366), но той настоява, че това е дело на самите европейски правителства с цел да разстроят османската икономика. Незначителното количество на известните непълноценни монети, и огромните мащаби на навлизането на пълноценни европейски монети, ни карат да се съмняваме в подобно предположение. Наблюдава се друга тенденция – в самата Османска империя са били изработвани многобройни имитации на най-различни златни монети, най-вече венециански дукати. Тези непълноценни монети са изработени чрез леене и имат намалено тегло, но при почти запазено златно съдържание. Някои от тях са доста по-леки от истинските. Няколко такива монети се съхраняват в ИМ „Искра“ Казанлък, като едната от тях тежи само 2,28 г (непубликувана имитация на златен венециански *дукат* на дожа Лудовико Манин, ИН 3554-5) при нормално средно тегло от 3,45 г.

Като цяло европейската парична система в редица държави (Италия, Франция, Англия) се явява своеобразен наследник на римската и на византийската монетна система. Това важи в най-голяма степен за Италия, която до много късно остава в сферата на византийското влияние. Тази римска система първоначално преминала у франките, а многобройните нейни разновидности постепенно се разпространяват почти в цялата западна и централна част на континента.

Друга характерна черта на европейската монетна система е нейната разпокъсаност. В епохата на Късното средновековие по-голямата част от

европейските страни не представлява политическа цялост, а те са разделени на десетки и дори стотици отделни държавни формирования. Типични примери за това са Германия, Италия и донякъде Франция. В тези територии почти всяка държавица пуска в обращение свои собствени монети, понякога отсичани по съвсем различни стандарти. Въпреки многобройните опити за унификация на монетното дело в редица територии, до XVIII и дори XIX век монетните системи останали неунифицирани. Типични примери за това са отново Германия и Италия.

Някои изследователи поставят началото на мащабното навлизане на големите европейски монети по пазарите на Изтока преди разразяването на кризата през 1585 г. Шефкет Памук поставя това начало около 1550 г. (Pamuk 1997: 348), без обаче да се обоснове с никакви аргументи. Ние смятаме, че изместването на началото на масовото навлизане на европейските сребърни монети с четвърт век на този етап на проучванията е несериозно.

Широкомащабното навлизане на едри европейски сребърни монети не е характерно само за османските пазари. След откриването и усвояването на нови морски търговски пътища към Изтока паричният поток от Европа към Азия става интензивен. Сребърните монети, отсечени с американско сребро, заливат не само османските пазари, а продължават движението си още пó на изток, като достигат до пристанищата на Индийския океан (Pamuk 1997: 348). Изключително интензивен става притокът към Държавата на Сефевидите в Персия. На територията на днешен Азербайджан (тогава част от Персия) са засвидетелствани големи колективни находки от европейски талери от края на XVI и началото на XVII в., чието укриване се отнася към XVII в. (Раджабли 1997: 102). За монети на Свещената Римска империя в Персия споменава в своите записки и член на пратеничеството на император Рудолф II (1576 – 1612) до шах Абас I (1576 – 1629) (пак там: 102, но азербайджанският изследовател неправилно счита, че пратеничеството е по времето на персийския шах Абас II). Анализът на монетното обращение в Персия (пак там: 102-103) показва сходството на чуждите монети в циркулация по персийските пазари с тези по османските от същото време.

Счита се, че най-голямо количество европейски монети навлизат на територията на империята в периода 1656 – 1669 г. (Pamuk 1997: 353). Данните за тази парична наличност са въз основа на сведенията на различни пътешественици, и най-вече на Таверние. Въз основа на данните на френския пътешественик може да се установи, че през османските митници в посочената епоха преминават около 180 000 000 монети, т.е. над 10 000 000 къса испански монети от 8 реала. Изразена в злато, тази цифра съответства на повече от 6 000 000 венециански *дуката* (Pamuk 1997: 350). Всяка година в пристанището на Смирна пристигали средно по 22 кораба, натоварени изцяло със сребърни монети (Tavernier 1677).

Много характерен момент, касаещ обращението на чуждите монети на територията на Османската империя, е, че те циркулират без абсолютно никаква санкция или каквато и да е друга форма на намеса от страна на

властта. Местните и чуждите монети циркулират заедно на територията на империята, но, разбира се, с различна интензивност в различните ѝ части и територии. След присъединяване на обширни територии в началото на XVI в. – Унгария, Египет, Близкия изток, Месопотамия и др. – приходите в османската хазна нараснали значително. В азиатските и африканските територии на империята още преди завладяването им от турците циркулирали големи количества чужди монети, но преди голямата криза те са предимно златни. На първо място сред всички тях се нарежда венецианският *дукат*. Османското завоевание практически не донесло значителни промени. Единствената разлика е, че върху новите монети стояло името на османския султан. След 70-те години на XVI в. ситуацията се изменила коренно. Количеството на златните монети намаляло, а се увеличил делът на европейските сребърни монети.

Ситуацията започва да се променя през последната четвърт на XVI в., когато войните с австрийските Хабсбурги на запад и с персийските Сефевиди на изток изпразват султанската хазна (Pamuk 1997: 353). Ситуацията още повече се влошава от сребърната инфлация през XVI в. (Barkan 1975: 3-28), предизвикана от големите количества сребро, добивани в американските испански колонии, и доставянето на това сребро в Европа. Всичко това предизвиква спадане на неговата стойност, което османската икономика не могла да компенсира поради липсата на нови големи сребърни находища на нейна територия. И въпреки че добивът на сребро на османска територия не спаднал значително, намаляването на неговата стойност се отразява крайно неблагоприятно на местните парични пазари.

Изследванията на Шефкет Памук показват, че в края на XVI и през целия XVII в. в османската хазна се наблюдава почти постоянен дефицит (Pamuk 1997: 354, Table 1). Така през 1650 г. отрицателният баланс в османската хазна е 154 300 000 *акчета*, а след слабо стабилизиране през следващите години достига своя връх на дефицита от 200 600 000 *акчета* през 1687 – 1688 г. Още по-стряскащо е, че през същата година всичките приходи в османската хазна са 700 400 000 *акчета* (Ibidem). Този недостиг на средства според предположението на Памук бил запълван с финансови наличности, натрупани през предходните периоди (Ibidem: 353).

Точната дата на началото на кризата не може да се установи с точност (Pamuk 1997: 354, n. 33). Докато в продължение на около век основната османска парична единица е относително стабилна, то около 1575 – 1576 г. започва периодична девалвация на *акчето*, която обаче е напълно контролирана, и дори инициирана от държавата. Според американския учен (от турски произход) Джемал Кафадар и турския икономист Шефкет Памук до 1584 г. от 100 *дирхама* сребро се насичали 450 *акчета*, докато през 1586 г. монетарниците били инструктирани от 100 *дирхама* да се отсичат 850 *акчета*, т.е. става въпрос за „шоково“ обезценяване от около 44% (срвн.: Kafadar 1991: 381-389; Pamuk 1997: 355, Table 2).

През същата епоха на редица места се наблюдава значително намаляване на населението. То засяга и мюсюлманските поданици, за които се предполага, че изоставят уседналия начин на живот и се завръщат към номадството (Pamuk 1997: 353). Но много по-мащабно е намаляването на броя на немюсюлманите, което до този момент не е намерило задоволително обяснение. Намаляването на броя на християнските домакинства, например в каазата Ахиолу, е с над 50% през втората четвърт на XVII в. Тези фактори оказват изключително негативно влияние върху количеството на земеделската продукция, особено излишъците ѝ, предназначени за продажба. Следствие от това е намаляването на търговията.

Почти непрекъснатото нарастване на населението на Балканите, в Анадола и Сирия, достига своя връх през 80-те години на XVI в. От този момент нататък започва постоянен и значителен спад на населението в редица територии на империята, икономическа стагнация, а впоследствие и спад през XVII в. (Faroqhi, Erder 1979: 322-345; İnalcık 1980b: 283-337; Farokhi 1994b: 411-636).

От анализа на регистрите на населението, направен от Сурая Фарохи и Лейля Ердер (Faroqhi, Erder 1979: 322-345), става ясно, че спадът на населението в Анадола не е така мащабен и постоянен, както на Балканите. По всяка вероятност това се дължи на предимно мюсюлманското население на областта. Но не така стоят нещата в християнските територии на империята. По несъвсем изяснени причини немюсюлманското население на Балканите, и особено в източните части и по Черноморското крайбрежие, бележи значителен спад (вж. напр.: Грозданова 2000: 86).

В началото на XVII в. чувствително започва де се усеща доминирането на океанската търговия към Азия в сравнение със сухоземната (Pamuk 1997: 353). От своя страна това довежда до бърз и чувствителен спад на търговската керванна активност между Средиземноморието и Изтока. Всички търговски градове в Леванта от началото на XVI в., както и самите търговски пътища, са под османска власт и спадът на търговската активност неминуемо засяга и цялата османска икономика. Голяма част от търговските пристанища в Източното Средиземноморие започват да чувстват спадането на търговската активност (Steensgaard 1974: 9).

Кризата в икономиката и търговията засяга силно и областта на монетното дело. Въпреки че османското *акче* никога не е спадало към стабилните парични единици, след 1586 г. започва да бележи впечатляващи спадове в стойността си и същински обезценявания. Така например в рамките на малко повече от век то губи по-голямата част от стойността си. Докато през 1500 г. от един *дирхам „чисто“*[1] сребро се отсичали 420 *акчета*, то, както вече споменахме, през 1584 г. те са вече 450, през 1586 г. – 800, през 1600 г. – 950, а през 1618 г. е достигнат своя връх от 1000 *акчета*. Това положение се запазва до 1650 г. (Pamuk 1997: 355, Table 2), след която дата то почти

[1] Терминът е употребяван в османските документи.

престава да се сече (обаче без да се изгуби напълно). От ранните години на XIV и първата половина на XV в. е останал само неясен спомен и от първоначалните 1,21 г, през 1618 – 1650 г. са останали едва официалните 0,31 г. Анализът на над 1000 османски *акчета* от тази епоха (единични екземпляри и част от колективни находки от България) показва, че реалното средно тегло на *акчетата* след края на управлението на султан Ахмед I (1603 – 1617) е между 0,23 и 0,26 г. Често обаче се срещат и монети с тегло едва 0,10 – 0,12 г, отсечени в различни по-близки или по-далечни монетарници – Едрене, Бруса, Мъсър и др. Т.е. сеченето на непълноценни *акчета* не може да се свърже само с продукцията на отдалечените от столицата източноанадолски и близкоизточни монетарници, а се наблюдава дори и в най-старите османски монетни дворове в Северозападна Мала Азия и Тракия.

Девалвацията на *акчето* се отразява и върху разменната му стойност спрямо други разпространени в онази епоха монети като венецианския златен *дукат* и испанската сребърна монета от осем *реала*. Докато през 1550 г. един *дукат* е равен на 60, а 8 *реала* на 40 *акчета*, то през 1624 г. стойността на тези монети по османските пазари е съответно 420 и 320 *акчета* (срвн.: Pamuk 1997: 355, Table 2).

Около османските *акчета* дълго време остават нерешени редица важни въпроси. Един от тях е какво точно се има предвид под термина *чисто сребро*, употребяван в османските документи. Трудно можем да се съгласим, че преди 1585 г. *акчето* е било сечено наистина от чисто сребро, без никакви примеси (Pamuk 1997: 355). Въпреки че до този момент не са известни анализи на сребърното съдържание на *акчето*, дори и беглият поглед върху съхранените до днес монети показва, че то често се окислява с оксиди, характерни за съдържащите мед сребърни монети. Някои изследователи отбелязват, че неизвестно количество мед било добавяно към сребърната сплав едва след избухването на кризата от 1586 г. (Ibidem). Дори и беглият поглед върху *акчетата*, отсечени преди и след тази дата, показва, че няма значителни различия в начина на окисляването, т.е. и преди това е била добавяна мед, а след 1586 г. количеството ѝ се е увеличило. Както сам правилно отбелязва Шефкет Памук, ние разполагаме с писмени данни единствено за годините 1600, 1618, 1624 и 1640 и то не за самото сребърно съдържание на *акчето*, а за официална промяна на неговата разменна стойност спрямо венецианския *дукат* и/или испанската монета от 8 *реала* (Ibidem: 355, notes on Table 2). За останалите години липсват данни както за стойността на *акчето* към чуждите монети, така и за цената му спрямо златния османски *алтън*. Последният е с непроменени грамаж и златно съдържание и е приблизително равен на венецианския златен *дукат*, но стойността на двете златни монети не е напълно идентична през отделните години и не могат да се направят напълно точни изводи. Освен това често монетарниците отсичат непълноценни *акчета*, които са под установените от държавата стандарти. Тези непълноценни *акчета* се наричали с термина *хурде*

и за тях често се споменава в кадийските записки за отделни съдебни процеси (Pamuk 1997: 355).

Османската власт се опитвала да задържи разменния курс на *акчето* или да въведе нов. Тази операция се наричала *тасхих-и сикке* (*корекция на монетосеченето*) и била осъществявана няколко пъти – 1600, 1618, 1624 и 1640 г. Съществуват и орязани *акчета*, които циркулирали заедно с пълноценните (Gerber 1982: 310-314; Sahillioğlu 1983: 296-304; Pamuk 1997: 356). *Акчето* се превърнало в много малка и тънка сребърна монета с тегло често под 0,30 г и дори за по-дребни разплащания били нужни големи количества (Pamuk 1997: 357). Самата монета станала неудобна за пренасяне и съхранение поради много малките си размери. Османската власт се опитала да компенсира тези недостатъци с отсичането на по-едри монети с номинал пет и десет акчета. Те обаче твърде бързо изчезвали от циркулация скоро след всяка девалвация (за тези по-големи османски монети вж.: Schaendlinger 1973: 100-112). Според някои изследователи, още по времето на султан Мурад IV (1623 – 1640) започва сеченето на нова монета, наречена *пара* (Ibidem: 110). Тази монета е базирана на някои по-ранни монетни единици от източните османски провинции Сирия и Египет и тя е с около четири пъти по-висока реална стойност от *акчето*. Но и тази инициатива не изиграва желаната роля, поради ограничения брой на отсечените монети (Pamuk 1997: 357), а по всяка вероятност и заради локалното им разпространение в източните османски провинции.

Друг спорен момент е от какъв точно *дирхам* се отсичал споменатият брой *акчета*. Като че ли по-голямата част от изследователите, които са се занимавали с този въпрос, смятат, че става дума за илханския тебризки *дирхам* от 3,072 г (Pamuk 1995: 954; 1997: 355). Също така липсват сведения за количеството на отсечените в дадена османска монетарница монети като цяло, и *акчета* в частност.

След всяка държавна операция по намаляване на стойността на *акчето* османската власт се опитвала чрез различни похвати да понижи цените на отделните продукти. Подобна държавно контролирана девалвация на паричната единица се наблюдава и в Западна Европа (Munro 1988: 392-393). Изкуственото понижаване на цените на основни продукти в Османската империя било предшествано от изготвянето на дълги списъци на цените на различни стоки. Те се наричали *нарх* и в тях често били описвани няколкостотин вида стоки (Kütükoğlu 1983; Kafadar 1991: 381-400; Pamuk 1997: 356, n. 34).

Скоро след девалвацията от 1585 – 1586 г. избухва въстание на еничарите. Те свалят от власт и екзекутират везира, отговорен за обезценяването на основната парична единица в страната. Тези събития, останали в историята като *Бейлербейския инцидент*, имат много сериозно отражение в последвалите години от живота на империята. От този момент нататък еничарите започват да играят съществена роля в политиката и активно участват в свалянето и възкачването на престола на няколко султани

(Shaw 1976: 193-194). Това е едва вторият еничарски бунт в османската история след този от 1444 г. Според някои изследователи причината за липсата на еничарски вълнения е стабилната османска парична система и слабата промяна в стойността на *акчето* между 80-те години на XV и 80-те години на XVI в. (Pamuk 1997: 356, n. 37, вж. също: 355, Table 2).

Самите девалвации имали своите поддръжници сред пашите и дори сред обикновени войници в столицата, но най-вече сред някои градски слоеве. Три от общо четирите обезценявания на *акчето* в тази епоха са извършени от нововъзкачили се на престола султани (Pamuk 1997: 356). Съществува предположение, че въпросните финансови операции са проведени от султаните, за да спечелят благоволението именно на тези заинтересувани от подобна политика кръгове (Ibidem: 356-357, за подобни финансови операции в Западна Европа вж.: Spufford 1988: 289-318).

Разбира се, при изучаването на съвместната циркулация на османските и европейските монети, от особено важно значение са големите колективни монетни находки. Сред тях може би на първо място се нарежда голямото съкровище от Бечин (Югозападна Мала Азия). То е открито при редовни археологически разкопки през 2000 г. в руините на изгоряло жилище (Ünal 2010: 3-4). Съкровището е най-голямата колективна монетна находка за XVI и XVII в. Състои се от 48 849 ислямски (предимно османски) (Demir, Teoman, Çakmak 2010a: 129-133; 2010b: 390-391; Schindel, Pfeiffer-Taş 2010: 134-389), 842 европейски (Prokisch 2010: 392-465) монети, както и от 391 разтопени от пожара и сраснали се монети (Schindel 2010: 466-467), които не могат да бъдат определени.

МОНЕТОСЕЧЕНЕТО НА ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ ПО ВРЕМЕ НА КРИЗАТА

Монетосечене на султан Мурад III (22 декември 1574 – 16 януари 1595)

Мурад бил роден през 1546 г. в Маниса, където баща му Селим (бъдещият султан Селим II) бил *бейлербей*. Майка му Нур-Бану-султан била италианка по произход (от Венеция). През 1559 г. той бил въвлечен в борбата между баща му и чичо му Баязид, в която последният паднал убит и Селим II останал единствен наследник на трона (Ágoston, Masters 2009: 401). Мурад III наследява османския престол, когато е на 28 години. Унаследяването на престола преминало гладко, поради факта, че той бил единственият пълнолетен син на Селим II (Imber 2002: 63).

По време на управлението на Мурад III Османската империя водила две големи войни. На азиатския военен театър избухнала поредната продължителна и тежка война със Сефевидска Персия (1578 – 1590). Тя била започната от турците поради нестабилността, породена от смъртта на шах Тахмасб през 1576, наследника му Исмаил II през 1577 г. и заемането на престола от шах Мохамед Кудабанда. Последният започнал нападения над пограничните с османците земи. Всичко това предизвикало нахлуването на узбекски племена от изток и на турците от запад (Imber 2002: 63). Самият султан не участвал във военните действия, а османските войски били ръководени от различни везири (Ágoston, Masters 2009: 401-402). Всъщност османците намират повод за агресия в действията на кюрдски предводители, които нападали османски погранични земи, подтиквани от религиозни подбуди (Imber 2002: 64). През 1578 г. Лала Мустафа паша успял да нахлуе дълбоко в сефевидските предели и през Грузия и Ширван достигнал до брега на Каспийско море. След битката при Чълдър (9 август 1578) на султана се подчинил емирът на Мешхед (Минушехър), а по-късно и князът на Кахетия (Александър). В края на похода османците установили властта си над Ширван и Дагестан (Ibidem: 64). Тези атаки били съчетани с набези на кримските татари към Дагестан. Сефевидите контраатакували през 1579 г., обсадили Дербент и Тбилиси, но и двете обсади се оказват неуспешни. В крайна сметка на 21 май 1590 г. сефевидският пратеник в Истанбул сключил мир с турците, като в османско владение оставали всички завладени земи в Закавказието, както и иранските територии Нихавенд, Луристан и Шехризор. Някои изследователи смятат, че именно това е най-голямото териториално разширение на Османската империя (Imber 2002: 66).

Войната с персите се сочи като една от причините за широкото разрастване на кризата. Скъпоструващите и недотам успешни военни операции били свързани със значителни финансови разходи и големи затруднения за османската хазна. Между другото, големи финансови разходи има и в Персия, но това по никакъв начин не се отразило благоприятно и не

донесло абсолютно никаква полза на турците. Скоро след като войната със Сефевидите приключила (1590), избухнала тази с Хабсбургите (1592). Така дългото управление на султан Мурад III преминало почти изцяло във военни действия, в които той фактически не участвал.

На европейския континент избухнала друга голяма и продължителна война – тази с Хабсбургите (1593 – 1606), която продължила и при следващите двама султани. В началото турците имали редица успехи и завладели две крепости в Австрийска Унгария през есента на 1593 г. През ноември австрийците обсадили важната крепост Секешфехервар в османската част на Унгария, но през 1594 г. османците превзели важната крепост Дьор (Imber 2002: 68).

1595 г. била тежка за османците. Тогава князът на Трансилвания Стефан Батори отхвърлил турската васална зависимост и признал върховенството на Хабсбургите. Васалната зависимост от турците отхвърлили и Влашко, и Молдова. Молдовският княз успял да разбие малка османска военна част, изпратена срещу него, а влашкият княз Михаил Храбри (Михай Витязул) нахлул на юг от река Дунав през зимата на 1594 – 1595 и опустошил днешна Северна България. Турците изпратили на север от Дунав Коджа Синан паша, който с хитрост успял да превземе град Букурещ, както и влашката столица Търговище. Скоро османците били изгонени от Търговище от контраатакуващите сили на Михай I и били принудени да се оттеглят на юг от реката. При Гюргево влашкият владетел прекъснал моста над Дунав и избил няколко хиляди турци, останали на север от реката, докато в Унгария австрийците превзели средновековната унгарска столица Естергом (Imber 2002: 68).

Втората половина на XVI в. е повратна и за отношенията с Русия. Османската империя наследява политиката на Кримското ханство, която е свързана и с другите наследници на Златната орда – Казанското и Астраханското ханство. Още през 20-те години на XVI в. казанският хан се признал за османски васал и поискал от султана да му изпрати еничари и артилерия (Мильская, Рутенбург 1993: 418-419). Така бил организиран голям поход срещу Москва през 1541 г., в който участвали кримски, астрахански и ногайски татари, подкрепени от турски войски и артилерия. Турски войски участвали и в похода през 1552 г. отново към Москва (пак там: 419). Същата година руснаците превзели Казан и обърнали поглед към другите татарски ханства. По време на руския поход към Астрахан през 1556 г. съюзник, а впоследствие и васал на руснаците станала Ногайската орда. Османците разглеждали всички татарски владения като своя зона на влияние и през 1569 г. организирали голям поход към Астрахан, който обаче завършил с пълен неуспех (пак там: 420). Опитът бил повторен през 1571 г., когато османски и кримски войски със значителна артилерия достигнали до Москва, опустошили околностите ѝ, но на следващата година били разбити в битката при Молодях.

Дългите и тежки войни не са новост за Османската империя, но в края на XVI в. вече действали други фактори, особено в Западна и Централна

Европа, които позволили на европейските страни да устоят на османския натиск и същевременно да донесат фактическо разорение и вътрешно недоволство в империята. Самият султан рядко напускал двореца Топкапъ и по време на продължилото 21 години управление не участвал в нито една битка.

В зоната на Средиземноморието османската военна мощ през онези години не само не била сразена, а всъщност тепърва започвали големите завоевания. Традиционно се смята, че след битката при Лепанто османският флот, понеже бил до голяма степен унищожен, едва ли не престанал да съществува. Всъщност става точно обратното. Битката при Лепанто се водила през есента и когато корабите на съюзниците се оттеглили в своите пристанища, се отворила възможност за осъзнаване на грешките и построяването на значително количество османски кораби през есента и зимата на 1571 – 1572 г. под надзора на великия везир Мехмед Соколлу паша. Османският флот бил поставен под командването на Улудж Али и още през 1573 г. изиграл ключова роля при завладяването на остров Кипър от венецианците. На следната година друга морска експедиция под командването на Улудж Али и Коджа Синан паша превзема изключително важното пристанище Тунис и по този начин поставя под турски контрол целия северен африкански бряг на запад чак до залива Ал-Уаран (Imber 2002: 63).

Според сръбския изследовател Слободан Сречкович (Srećković 2002: 42) в Османската империя между 727 и 1099 г. от Хиджра са засвидетелствани общо 15 типа монетни номинала (или различни наименования на един и същ номинал) от злато, сребро и мед. Съхранените официални названия на златните османски монети са три: *султанѝ* – официалното название на златната османска монета; *алтън* – от турската дума за злато; *ашрафѝ* – наследникът на мамелюкската златна монета *шерифѝ*, сечена вече от името на османските султани. При сребърните монети са запазени най-много различни названия: *до шахѝ* (двоен *шахѝ*); *дирхам* (или *дирхем*); *шахѝ*; *селимѝ*; *онлук* (10 *акчета* – от турската дума *он*: десет); *бешлик* (5 *акчета* – от турската дума *беш*: пет); *медин* или *мединѝ* – със стойност между 1½ и 3 *акчета*; *пара* (3 *акчета*); *акче*; *османѝ* или *букшах* – йеменска сребърна монета; *насрѝ* – четириъгълна сребърна монета в османските васални територии Алжир и Тунис, сечена от името на османските султани. За медните монети е запазено само едно наименование: *мангър*, наричан понякога *пул* (Ibidem).

Според Шефкет Памук при управлението на султан Мурад III действат 38 монетарници (Pamuk 2000: 145), а според Антон Шендлингер – 45 (Schaendlinger 1973: 102-104). Те са разпръснати по територията на цялата империя, но гъстотата им е най-голяма на Балканите и в Анадола.

В своята книга, посветена на османската нумизматика, германският изследовател Антон Шендлингер (Schaendlinger 1973) представя таблица на всички монетарници и всички монетни номинали на османските султани. Той се опитва (според нас доста пресилено) да разпредели монетите, сечени по

време на даден султан по годините им на отсичане. Това, що се отнася например за *акчетата*, сечени в повечето монетарници на Балканите, е доста трудна задача, по причини, които вече коментирахме – върху повечето монети е отбелязана годината на възшествие на султана, а не действителната година на отсичането ѝ. При табличното представяне на монетарниците и номиналите по време на управлението на султан Мурад III (Ibidem: 102-104), той отбелязва, че в някои от монетарниците са били отсичани монети с номинал две *акчета* (вж.: Таблица 1). Такъв номинал в Османската империя не се споменава от нито един друг нумизмат. Становището на немският изследовател за съществуването на подобен османски номинал, за съжаление, не е подкрепено с аргументи. Липсват и снимки на мнимите монети с номинал две *акчета*, които са отбелязани при няколко султани. Съвременните проучвания на големи монетни находки, открити през последните години в Румъния и Турция, не потвърждават наличието на такъв номинал. Например голямото монетно съкровище от Бечин (Югозападна Мала Азия), открито през 2000 г., съдържа 48 849 ислямски монети, от които 3898 принадлежат на султан Мурад III (Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 656-657). Нито една от тях не е с номинал от две *акчета*. В личен неформален разговор, изтъкнатия сръбски нумизмат Слободан Сречкович, притежаващ една от най-големите колекции от османски монети в региона, той потвърди, че никога не е срещал такава османска монета. Номиналът две *акчета* не се среща в нито един каталог на османски монети или аукциони, съдържащи османски монети.

При анализ на таблицата, публикувана от Шендлингер, въпреки че не става пределно ясно какво е имал предвид немският изследовател, все пак може да се заключи, че в графата *2 акчета* изследователят разбира всъщност *дирхами*.

Както вече споменахме, в редица български музеи се съхраняват голям брой османски монети, които дълго време остават неизвестни на науката. Парадоксалното е, че това се отнася дори и за златните монети. Едва през последните години станаха известни част от нумизматичните колекции на някои наши музеи. Сред тези неизвестни доскоро монети, има и такива от управлението на султан Мурад III. Освен това, сред публикуваните наскоро златни екземпляри има и такива, отсечени както в столицата (вж.: No 1 в Каталога, срвн.: Edhem 1915: No 1161; Artuk 1974: No 1604; Pere 1968: No 272; Damalı 2011a: No 12-K-A2l; Künker 2013: No 9569), така и в далечен Египет (монетите са от два различни типа: No 3, срвн.: Edhem 1915: No 1357; Pere 1968: No 274; Artuk 1974: No 1625; Damalı 2011a: No 12-MS-A2; Künker 2013: No 9643; и No 4, срвн.: Edhem 1915: No 1354; Pere 1968: No 273; Artuk 1974: No 1624; Damalı 2011a: No 12-MS-A1b; Künker 2013: No 9637) и Алжир (No 5, срвн.: Edhem 1915: No 1279; Artuk 1974: No 1615; Pere 1968: No 264; Damalı 2011a: No 12-CZ_A1b; Künker 2013: No 9660).

По време на обработката на монетите от османската епоха в ИМ-Попово и по-специално на интересното съкровище от село Медовина (община Попово) също се натъкнахме на *акчета*, отсечени в различни монетарници,

като Бруса (вж.: No 2 в Каталога) и Джазаир (No 6 в Каталога). Убедени сме, че и в други музеи се съхраняват непубликувани златни, сребърни и медни монети на този османски султан.

Монетосечене на султан Мехмед III (27 януари 1595 – 20 декември 1603)

Мехмед III остава в историята с недвусмисления прякор *Казана*. Той бил роден през май 1566 г. и е син на Мурад III и Сафие-султан (албанка по народност). В края на декември 1584 г. той заминава за Маниса, където дълго време изпълнява ролята на *санджакбей* на Сарухан. Именно там са родени четири от общо петимата му синове, включително и бъдещите султани Ахмед I и Мустафа I (Ágoston, Masters 2009: 368-369). След смъртта на баща си Мехмед бил извикан в Истанбул, за да заеме трона. Тогава той бил на 28 години. След възкачването си на престола екзекутирал всичките си деветнадесет братя, какъвто бил обичаят в империята, въведен чрез заветите на султан Мехмед II.

Управлението на Мехмед III било свързано с икономически трудности в Анадола. Продължавала и тежката война с Хабсбургите, избухнала през 1593 г. По това време османските султани вече не ръководели лично военните действия (от 1566 г.) и прекарвали почти целия си живот в двореца Топкапъ. Но през 1596 г. Мехмед III лично повел османската армия в кампанията срещу Австрия (Ágoston, Masters 2009: 369). Така той участвал в превземането на емблематичната крепост Егер и тежката битка в равнината Мезьо-Керестеш, която османците печелят благодарение на случайността и ислямския си устрем (Imber 2002: 68-69). Цялата война се характеризира не толкова с поредица от битки, колкото със серия от обсади и преминаване на ключови крепости от едни ръце в други.

През 1594 г. турците превземат Рааб, а през 1598 австрийците си я връщат. През 1601 г. последните превземат важната крепост Секешфехервар, за да я загубят на следната година (Faroqhi 1994b: 422). През 1597 г. австрийците си възвръщат загубения наскоро град Дьор, но османският велик везир успява да получи отново подчинение от княза на Трансилвания и да превземе Чанад. Австрийците през 1598 г. обсаждат центъра на османската власт в Унгария – крепостта Буда – но не успяват да я превземат. Войната се води с променлив успех и през следващите години (за това вж.: Imber 2002: 68-71).

През 1600 г. войводата на Влашко Михай Витязул станал владетел едновременно и на Молдова и Трансилвания, обединявайки ги под свое ръководство в една държавна формация, скрепена единствено от личния му авторитет, и то само за около две години. Тази формация гордо е наричана от съвременните румънски историци *Царъ Ромъняска* и е считана за първообраз на съвременната румънска държава. Още повече, че за кратко време е завладяна и част от Добруджа. В крайна сметка подобна голяма държава била в ущърб на австрийските интереси и войводата Михаил Храбри бил убит от

един австрийски генерал (Imber 2002: 71). Мирът между османците и Хабсбургите бил сключен в Житваторок, в ничията земя между владенията на двете сили, едва през 1606 г. при управлението на Ахмед I. Въпреки проблемите и опитите за измама от турска страна при ратифицирането на договора, той в крайна сметка проработил и между двете страни нямало военни сблъсъци чак до 60-те години на XVII в. (Imber 2002: 71-72). Малко преди това Трансилвания била върната под османски васалитет, а на Петер Бочкай била призната титлата *крал на Унгария*. Под османски васалитет отново били поставени Влашко и Молдова. Важен резултат от договора е и признаването на титлата *римски император* на Рудолф II от турците. Преди това той бил наричан *виенския крал*, а титлата *кайсар-и-Рум* носел османският султан (Мильская, Рутенбург 1993: 422-423).

По времето на Мехмед III са отсечени последните емисии монети (златни *султани*) в монетарницата на Амасия (Srećković 2002: 49). Голямо количество монети на султан Мехмед III се съдържа в съкровището от Бечин. От общо 48 849 ислямски монети на този султан принадлежат цели 31 625 броя (Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 656-657). Както вече споменахме, при изследването на акчетата, сечени в Кустантиние и Анкара, се доказва, че теоретичното им тегло от 0,32 г отговаря на действителното. Т.е. съществувал е много строг контрол над монетарниците (Ibidem: 658). *Акчетата*, сечени в двете коментирани монетарници, са от един и същ тип и с много близко оформление. Разбира се, при Кустантиние количеството на типовете и вариантите е много по-голямо. Това дава основание на двамата изтъкнати учени да предположат, че матриците за насичането на акчета в провинциалните монетарници са били изготвяни от майстори в Истанбул и са разпращани към различните провинциални монетарници (Ibidem: 659). Така изследователите считат, че поне що се касае до османските монетарници на Балканите и в Мала Азия, съществува единен стил при изработката на акчетата. Така те обединяват този стил в група *Румелия и Анадола* (Ibidem), като в този стил влизат монетарниците в Западна и Централна Мала Азия, включително и монетарниците в Анкара и Коня (Schindel, Pfeiffer-Taş 2010: 138). Редица други монетарници обаче притежават съвършено различен тип на отсичаните в тях монети. Например монетарниците в Източен Анадол (Ibidem: 182-193), Кавказкия регион (Ibidem: 269-284), Билад ал-Шам и Египет (Ibidem: 326-334), както и тези в Йемен (Popp, Puin, Wilski 1988: 251-266) и Северна Африка (Mackenzie 1985: 3-4), като последните изобщо не са представени с монети в съкровището от Бечин (Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 659). На тази основа двамата изследователи достигат до извода, че голям брой османски монетарници, разположени в Източна Мала Азия, Близкия изток и османска Северна Африка (Джанджа, Ерзурум, Ван, Алепо, Дъмъшк, Мъсър) притежават свои собствени стилове при оформлението на монетите. Те се различават съществено от стила в Румелия и Анадола. Учените предполагат, че матриците за отсичането на монети в тези източни монетарници са били изработвани на място (Ibidem), а не в Истанбул.

В източните османски монетарници бил използван и съвсем различен стандарт за отсичане на *акчета*, както това се доказва от анализа на голям брой монети от съкровището от Бечин (срвн.: Schindel, Pfeiffer-Taş 2010: 158-162, 231-236, 309-310, 552). Въз основа на анализите на писмените извори и на съкровището от Бечин се получават едни и същи усреднени резултати за теглото на *акчето* при трима последователни султани: 0,38 г при Мурад III, 0,32 г при Мехмед III и Ахмед I (Pamuk 2000: 136, Tab. 8.2; Schindel, Pfeiffer-Taş 2010: 198-206, 270-273, 305-309; Pfeiffer-Taş 2010: 84). При източните монетарници обаче резултатите са доста по-различни: и при Мурад III, и при Мехмед III теглото на *акчето* на изток е под 0,30 г, най-често около 0,25 г. Освен това отделните екземпляри варират в изключително широки граници. Изследователите считат, че причина за всичко това е слабият контрол от страна на централната власт над монетарниците в тези отдалечени от столицата територии (Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 659-660).

Интересни са резултатите от анализа на *акчетата* (1069 монети) от съкровището от Бечин, отсечени в монетарницата на Джанджа. Разликите при двата типа монети, сечени там, са значителни. При тип 1, теглото най-често се движи между 0,19 и 0,23 г, като отново варира в широки граници: между 0,15 и 0,40 г. При тип 2, тези параметри са съответно 0,31 – 0,32 и 0,16 – 0,39 г (Schindel, Pfeiffer-Taş 2010: 232, Tab. II.107; Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 660, Tab. 3). Въз основа на тези данни изследователите смятат, че монетарницата на Джанджа при управлението на Мехмед III преминава към стандарта на сечените в Анадола и Румелия *акчета* с тегло 0,32 г. Като причина за това, изследователите приемат засилените процеси на централизация (Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 661).

Това *източно акче* до управлението на султан Селим II (1566 – 1574) се е разменяло за стандартното в съотношение 3 : 1, както ясно личи от някои документи (вж.: Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 662, n. 27, 28 с цит. лит.). В писмените извори то най-често се нарича *кара акче* (*черно акче*) и в края на XVI в. има 75% от стойността на стандартното османско *акче* (Ibidem: 662-663). При съпоставяне на писмените извори с нумизматичните данни от съкровището от Бечин става ясно, че при управлението на султан Мехмед III стандартното османско *акче* е с тегло 0,32 г, а *кара акчето* – 0,24 г (Ibidem: 663).

Монетите на султан Мехмед III са широко разпространени в нашите земи, макар че публикуваните екземпляри не са много. Това важи дори и за златните монети. От нашите наблюдения в някои наши музеи констатирахме, че в тях се съхраняват редица непубликувани екземпляри. Така например във фонда на ИМ „Искра“ Казанлък се съхраняват две неизвестни на науката златни монети. Първата от тях е отсечена в сирийската монетарница Халеб (No 16 в Каталога; монетата е от непознат вариант на вече известен тип, срвн.: Pere 1968: No 320; Artuk 1974: No 1651; Damalı 2011b: 13-HP-A1d; Künker 2013: No 9714), а втората в Египет (No 17 в Каталога, срвн.: Pere 1968: No 323;

Artuk 1974: No 1653; Damalı 2011b: 13-MS-A2a; Künker 2013: No 9734, second coin).

Сред сребърните монети също се срещат интересни и редки за Балканите монетарници (за тези при Мехмед III и номиналите, сечени в тях вж.: Таблица 2, срвн.: Schaendlinger 1973: 105-106). Така например, при анализът ни на съкровището от село Медовина, общ. Попово, констатирахме голямо разнообразие на представените монетарници, някои от които се документират за пръв път от територията на днешна България. Наред с по-масовите Кустантиние (No 7 в Каталога, срвн.: Sultan 1977: No 1365; Srećković 1987: 62-67; Damalı 2011b: No 13-K-G2; Künker 2013: No 9707), Едрене (No 8, срвн.: Sultan 1977: No 1374; Srećković 1987: 42-43; Damalı 2011b: 13-ED-G2b; Künker 2013: No 9697) и Бруса (No 9, срвн.: Sultan 1977: No 1341; Srećković 1987: 36-37; Damalı 2011b: 13-BU-G2; Künker 2013: No 9701), се срещат и *акчета*, отсечени в днешната българска територия, например във Филибе (No 10, срвн.: Pere 1968: No 340 var.; Sultan 1977: No 1377; Srećković 1987: 46-47; Damalı 2011b: No 13-FL-G1b; Künker 2013: No 9670). Почти всички *акчета* на този султан са еднотипни с представено султановото име в средата, а останалата част от титулатурата е околовръст (срвн.: Pere 1968: No 340).

Сред по-интересните монетарници е Сидрекапсъ, която все още не е локализирана със сигурност, но се знае, че е била разположена край планината Сидирокастра на Халкидическия полуостров. Освен това, запазената в Медовинското съкровище монета, е без аверсен печат (вж.: No 12 в Каталога, срвн.: Pere 1968: No 340; Sultan 1977: No 1416; Srećković 1987: 86-87; Damalı 2011b: No 13-SD-G2; Künker 2013: No 9674).

Сред останалите по-необичайни за нашите земи монетарници заслужава да се споменат Йенишехир (No 13 в Каталога), Баня Лука (No 14), Кастамону (No 11 в Каталога, срвн.: Sultan 1977: No 1391-1393; Srećković 1987: 54-55; Damalı 2011b: No 13-KS-G1; Künker 2013: No 9706) и Ван (No 15, срвн.: Sultan 1977: No 1436; Srećković 1987: 104, No 2; Damalı 2011b: 13-VN-G4; Künker 2013: No 9710).

Монетосечене на султан Ахмед I (21 декември 1603 – 22 ноември 1617)

Ахмед I е роден през 1590 г. в Маниса, докато баща му е *бейлербей* на Сарухан. Той е син на Мехмед III и робинята Хандан-султан. През 1603 г. Мехмед III нарежда да екзекутират най-големия му син Махмуд, по подозрение в участие в заговор против властта. Така наследници остават само Ахмед и умствено изостаналият Мустафа (бъдещият султан Мустафа I) (Ágoston, Masters 2009: 22).

Ахмед I не спазва завета на османските султани и не екзекутира брат си Мустафа, а го оставя в *кафеза*. Причините за това решение остават неясни. С това свое действие Ахмед I предизвиква прецедент в османската история и възможност за междуособици.

Ахмед бил едва на 14 години, когато умира баща му. Подобен прецедент с толкова млад султан империята не е имала от първата половина на XV в. при първото управление на Мехмед II (1444 – 1446). Бащата на Ахмед I фактически е последният османски султан, който се подготвял за бъдещото управление на огромната империя като провинциален управител (*бейлербей* на санджака Сарухан) на далечна анадолска провинция. Османските престолонаследници преди времето на Ахмед I прекарвали дълги години далеч от столицата, където придобивали ценни умения, които по-късно, като султани, в много от случаите се оказвали незаменими. Ахмед I се явява първия турски султан, който заема престола, идвайки не от далечна Маниса (в източната част на Мала Азия), а преместващи се от едно помещение на двореца Топкапъ в друго.

В Османската империя изобщо липсвала официално утвърдена практика на регентство. Най-често тази роля се изпълнявала от султанката майка. В случая с Ахмед I фактически регенти станали родната му майка Хандан-султан и наставникът му от детството Мустафа-ефенди. Първата задача на младия Ахмед била отстраняването на баба му Сафие-султан, което станало чрез принуждаването ѝ да се премести в Стария дворец през януари 1604 г. (Ágoston, Masters 2009: 23). Отстраняването ѝ от политиката веднага успокоило обстановката, защото тя била едно от главните действащи лица при управлението на Мехмед III и срещу нея избухнали няколко въстания в Истанбул между 1600 и 1603 г. Много важна роля играел и главният евнух на харема Ел-Хадж Мустафа-ага, който имал правото да влиза при султана когато си пожелае, без да иска аудиенция.

Когато Ахмед I заел престола, Османската империя воювала на два външни (Хабсбургите и Сефевидите) и един вътрешен (срещу въстаниците джелали в Мала Азия) фронт. Новият велик везир Лала Ахмед-паша преди назначението си бил един от водещите османски военачалници срещу Хабсбургите. В Унгария той завладял важните крепости Вак, Пеща и Естергом, което сложило край на войната и подписването на мира от Житваторок през 1606 г., който бил благоприятен за турците и оставял в техни ръце повечето от завоеванията им в Унгария (Ágoston, Masters 2009: 23).

На източния фронт събитията обаче се развивали много по-неблагоприятно. Сефевидският шах Абас I (1587 – 1629) успял да отвоюва всички завладени от османците по време на войната от 1578 – 1590 г. територии. Подписаният през 1611 г. мирен договор с Персия възвръщал състоянието от договора в Амасия (1555 г.), т.е. османците се отказвали от всичките си придобивки (Ágoston, Masters 2009: 23).

С пълен успех за властта завършила войната срещу джелалите в Анадола. През 1611 г. те били напълно разгромени от изпратените османски армии. Така бил сложен край на това продължило твърде дълго (1606 – 1611) голямо въстание (Ágoston, Masters 2009: 23).

Ахмед I бил запален ловец и често ходел на лов в околностите на Истанбул и Одрин. Освен това той считал себе си за много праведен

мюсюлманин и се заел със строеж на голяма джамия в Истанбул. Строежът продължил от 1609 до 1616 г., но резултатът бил впечатляващ – тя се превърнала в една от главните забележителности на османската столица (прочутата и днес Синя джамия). Султан Ахмед I заповядал възстановяването и украсата на джамията Кааба в Мека. С неговото име се свързва и построяването на няколко прекрасни парка (например този до днешния дворец Долмабахче), и прочутият фонтан в центъра на Истанбул, наречен на негово име.

В голямото съкровище от Бечин се съдържат 6716 монети на Ахмед I (Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 656-657). В днешните български земи монетите на този султан са сред най-често срещаните от началото на XVII в. Въпреки масираното навлизане на европейски монети, поне по нашите земи османските, както може и да се очаква, са преобладаващи. Голяма част от монетите и на този османски султан не са проучени и в музеите ни се съхранява големи количества от тях. Това бе доказано по време на работата ни в някои от българските музеи.

Така например в ИМ-Поморие, РИМ-Бургас, ИМ-Попово и ИМ „Искра“ Казанлък се съдържат голям брой монети на Ахмед I, разпределящи се в няколко номинала, като са представени редица монетарници. По времето на Ахмед I, според германският изследовател Антон Шендлингер, действат 25 монетарници (за това вж.: Таблица 3, срвн.: Schaendlinger 1973: 106-108). Именно при управлението на този османски султан се забелязва по-масирано навлизане на монети, сечени в източните монетарници на империята. Така са представени номинали, почти непознати по нашите земи преди това.

Разбира се, най-често срещаните монети си остават *акчетата*, отсечени в най-големите монетарници на империята: Кустантиние (спадащи към два типа; вж.: No 18, 19 в Каталога, срвн.: Pere 1968: No 371), Едрене (No 20) и Бруса (No 21), още повече, че те са разположени сравнително близо до нашите земи. И при този султан са представени монетарници от днешните български земи, като Филибе (No 22). Сред монетите, съхранявани в ИМ-Попово има и такива, сечени в Токат (No 23), Кийь (No 25) и Мъсър (No 26), а сред тези от ИМ-Поморие – *дирхам*, сечен в Джанджа (No 24) и *медин*, сечен в Мъсър (No 27).

Монетосечене по време на първото управление на султан Мустафа I (22 ноември 1617 – 26 февруари 1618)

Мустафа I бил син на султан Мехмед III и робиня с абхазки произход, чието име е неизвестно. Той бил роден в Маниса, докато баща му бил *бейлербей* на Сарухан. След екзекуцията на най-големия брат Махмуд през 1603 г. Ахмед (бъдещият султан Ахмед I) и Мустафа остават единствените живи мъжки деца на Мехмед III (Ágoston, Masters 2009: 409), който умира още същата година.

След възкачването на престола на Ахмед I последният оставя брат си жив в разрез с установените норми. Някои изследователи предполагат, че

причините за това са умствената недоразвитост на Мустафа и фактът, че Ахмед все още нямал деца (той бил на 14 години) (Ágoston, Masters 2009: 409).

След смъртта на султан Ахмед I се оказва, че право върху османския престол имат брат му Мустафа и синовете му, най-голям от които бил Осман (тогава на 13 години). Така и двамата били възможни наследници на трона – прецедент в тогавашната османска политическа история (Ágoston, Masters 2009: 22). За султан бил издигнат Мустафа I, който страдал, освен от умствена изостаналост, и от непрекъснат панически страх да не бъде екзекутиран всеки момент. И когато го извеждат от *кафеза*, той изпаднал в паника, мислейки, че го чака смърт.

Първото управление на султан Мустафа I продължило само три месеца. След свалянето му той отново бил вкаран в *кафеза* и останал там през цялото четиригодишно управление на племенника си Осман II (1618 – 1622). Въпреки че последният заповядал екзекуцията на Мустафа през 1621 г., тя, по неизвестни причини, не била изпълнена. Някои учени предполагат, че причина за това е отново умствената му изостаналост (Ágoston, Masters 2009: 409).

Монетите на Мустафа I от първото му управление са относително редки. Сред причините за това е, разбира се, и твърде краткото му управление. Освен това тогава действат много малко монетарници, според Шендлингер, едва три – Амид, Мъсър и Джанджа (вж.: Таблица 4, срвн.: Schaendlinger 1973: 108). Към това трябва да прибавим и доста лошото качество на голяма част от известните екземпляри, което затруднява отнасянето на монетите към едно от неговите две управления. Това е сигурно само ако годината се чете добре. При останалите случаи, поради близките и дори еднакви типове на монетите, отнасянето със сигурност към конкретно негово управление е спорно. Друг начин е сравняването на монетните печати при известни добре запазени екземпляри, какъвто е случаят с едно акче от ИМ-Поморие (вж.: No 28 в Каталога, срвн.: Pere 1968: No 387-388).

Монетосечене на султан Осман II (26 февруари 1618 – 20 май 1622)

Осман II е наричан Генч-Осман (т.е. малкият Осман), заради крехката си възраст. Когато баща му Ахмед I умрял, Осман бил на 13 години. Той е роден през 1604 г. и е син на Ахмед I и робинята Махфирус-султан. Още от най-ранна детска възраст Осман имал силно влечение и интерес към лова, ездата и бойните изкуства.

При издигането и интронизирането на Осман II ключова роля изиграл Мустафа-ага – главният евнух на двореца. Но скоро след възцаряването на Осман II той бил изпратен в изгнание в далечната османска провинция Египет и така бил отстранен като основно действащо лице. Така главен поддръжник на малолетния султан станал Али-паша – главният адмирал на османския флот. Той бил издигнат в ранг на велик везир през 1619 г. (Ágoston, Masters 2009: 446).

Издигането му за велик везир е пряко свързано с неговите успешни финансови акции и заздравяване на хазната. Али-паша предприел редица финансови мерки, които, макар и да изглеждат неадекватни и дори смешни, се оказали в крайна сметка успешни. Една от тези мерки е принудителното заставяне на европейски търговци да закупуват определени стоки. Или конфискация на имуществото на богати държавници, които били обвинявани в подготовка на заговори против властта и султана. Въпреки че вината им така и не била доказана, държавната хазна, както и личната хазна на султана били запълнени за сравнително кратко време.

Друго важно действащо лице в управлението на Османската империя по време на малолетието на султана бил Йомер-ефенди. Той бил възпитател на младия султан, а преди това бил главен ходжа на джамията „Света София".

Скоро след възшествието си на трона Осман II издал спорната заповед за забрана на отглеждането, продажбата и използването на тютюн. По това време опасният навик вече бил доста широко разпространен, особено сред столичното население. Но причината може би е друга – султанът водел доста по-скромен живот от своите предшественици. Обличал се в евтини дрехи и дори възнамерявал да затвори харема и да води прост живот само със законните си съпруги (Ágoston, Masters 2009: 446).

Всички тези непопулярни мерки в областта на финансите и ежедневния живот в империята предизвикали появата на сериозна опозиция в столицата. Осман II решил да се справи с нея, като поведе лично военните операции срещу външните врагове на държавата. Краткото му управление е свързано с началото на Тридесетгодишната война, в която Османската империя играела само косвена роля чрез своите васали Трансилвания, Влашко и Молдова. Тези васални княжества се явявали в продължение на дълги години една своеобразна буферна зона между Османската империя и Реч Посполита. Самите османци поддържали неутрални, а в някои моменти и приятелски отношения със страните от Полско-литовската уния. Ситуацията обаче коренно се променила през 1620 г., когато полските войски нахлули в Молдова, която била османски васал. Въпреки че слабите османски сили там успели лесно да отблъснат поляците, султан Осман II решил да обяви война на Реч Посполита.

За да предотврати опити за узурпиране на властта при отсъствието му, Осман II поискал *фетва* за екзекуцията на брат си Мехмед от главния мюфтия Есад-ефенди. След неговия отказ, султанът се обърнал към следващия в йерархията – главния съдия на Румелия. Последният бил принуден да издаде *фетвата* (Ágoston, Masters 2009: 446).

Военната кампания започнала през май 1621 г. и Осман II станал най-младия османски султан, който лично ръководил военна кампания. Резултатите от битката между турци и поляци при Хотин (в днешна Украйна) на 2 септември 1621 г. (стар стил) били неубедителни и не били категорични за нито една от страните. Въпреки това битката донесла успех, макар и

скромен, на османците, които си възвърнали Хотин и околността му, принадлежали на османския васал Молдова.

Скоро след завръщането си в Истанбул Осман II обявил, че ще замине на поклонение (*хадж*) в Мека. Преди това османските султани рядко напускали столицата, освен във връзка с лов или война и никой не бил ходил на поклонение в свещения за мюсюлманите град Мека, въпреки че това е едно от задълженията на всеки мюсюлманин (ако има финансова възможност, а султаните очевидно я имали). В двореца тръгнали различни слухове, например че султанът смятал да набира войски от източните провинции и ще вземе цялата хазна със себе си. Дори главният мюфтия (!) се опитал да разубеди султана.

Осман II наистина смятал да потегли към Мека и на 18 май 1622 г. опънал султанската шатра в Юскюдар, на азиатския бряг на Босфора. Но в крайна сметка се отказал от пътуването поради заплахите към великия везир Дилавер-паша и възпитателя си Йомер-ефенди. Така той се завърнал, но отказал да изпълни екзекуциите им (Ágoston, Masters 2009: 447). Разбунтували се еничари нахлули в двореца на следващия ден и в третия двор открили детронирания Мустафа I. След като го освободили, го провъзгласили за султан. Същата нощ Осман II, без да знае, че бунтовниците са открили Мустафа I и са го провъзгласили за султан, отишъл в казармата при агата на еничарите, надявайки се да подкупи него или войниците. Агата обаче не успял да убеди еничарите и бил убит от тях. Султанът бил заловен в покоите на агата на еничарите и затворен в цитаделата на крепостта Седемте кули. На 21 май 1622 г. Осман II бил убит и така се превърнал в първия османски султан, който паднал жертва, докато бил на власт, без да е детрониран (Ibidem: 447).

Монетите от управлението на султан Осман II вероятно са сред най-добре оформените сред османските монети от онази епоха. По това време работят вече 21 монетарници, в които се секат няколко различни номинала (вж.: Таблица 5, срвн.: Schaendlinger 1973: 108-109). Изучаването на монетите на този османски султан е все още в началната си фаза. Убедени сме, че сред монетите му, съхранявани в различни наши музеи, има и любопитни и редки екземпляри, като например *акчета*, сечени по нашите земи, например в София (вж.: No 29 в Каталога, срвн.: Pere 1968: No 404; Künker 2013: No 9800).

Монетосечене по време на второто управление на султан Мустафа I (20 май 1622 – 10 септември 1623)

След убийството на Осман II от разбунтувалите се еничари Мустафа за втори път бил издигнат на престола. Въпреки че второто му управление продължило повече от година, Мустафа I бил само пионка в ръцете на майка си и великия везир Кара Давуд-паша, човек напълно лишен от способността да взема каквито и да било решения.

Вътрешнополитическата ситуация в страната била изключително тежка. В Истанбул се разпореждали спахиите и еничарите. Подобна била и ситуацията в Анадола. Нестабилността достигнала своя връх, когато

бейлербеят на Ерзурум Абаза Мехмед-паша решил да се разправи и отмъсти на убийците на предишния султан Осман II и поел с армията си към столицата. За изкупителна жертва бил избран великият везир Кара Давуд-паша, който бил екзекутиран в опит да бъде спряно придвижването на войските към столицата. Въпреки това маршът на Мехмед-паша към Истанбул продължил. В крайна сметка нещата били изгладени, като султанката майка се съгласила синът ѝ да бъде детрониран за втори път, а тронът да бъде зает от най-големия жив син на Ахмед I – единайсетгодишния Мурад (станал султан под името Мурад IV). Мустафа I отново бил въдворен в *кафеза*, където починал през 1639 г. (Ágoston, Masters 2009: 409). Той нямал деца.

От второто управление на султан Мустафа I известните монети също не са много. Шендлингер описва монети, отсечени в 14 монетарници (вж.: Таблица 6, срвн.: Schaendlinger 1973: 109-110). Традиционно монетите на този османски султан и от двете му управления се срещат рядко. Съществуват, обаче доста неопределени негови монети в някои български музеи, които дълго време са съхранявани без да бъдат описани или публикувани. Така например в нумизматичния фонд на ИМ-Поморие се съхранява колективна находка от 38 османски сребърни монети (за това съкровище вж.: Кръстев 2013б: 249-263), сред които има и две *акчета* от второто управление на Мустафа I, отсечени в монетарниците на Кустантиние (No 30 в Каталога) и София (No 31).

Монетосечене на султан Мурад IV (10 септември 1623 – 8 февруари 1640)

Мурад IV е роден през 1612 г. в Истанбул. Той е син на султан Ахмед I и Кьошем Мехпейкер-султан. В съгласие с традицията младите султански синове били настанявани в специално отделение на харема, наречено *кафез* (т.е. *клетка*). Там преминала младостта на братята Мурад, Сюлейман, Баязид и Ибрахим. Данните за ранните му години са оскъдни, но когато заел престола, той отлично владеел арабски и персийски. Освен това бил съвършен ездач, владеел отлично и стрелбата с лък, както и хвърлянето на копие; славел се като много добър калиграф, поет и композитор; често участвал и в различни интелектуални и артистични дебати (Ágoston, Masters 2009: 402-403).

Мурад имал голямо влечение към женската половина на човечеството и станал баща на 16 деца. За съжаление, всичките му петима синове умират преди неговата смърт, а от дъщерите му оцеляват само три, които са омъжени за висши османски сановници по време на управлението му (Ibidem: 403). Мурад IV се възкачва на османския престол, когато е едва на 11 години. Това става след свалянето на вуйчо му Мустафа I.

Поради малолетието му фактически управлявала неговата майка, а самият той бил пасивен зрител, въпреки че понякога косвено вземал участие. А проблемите тогава не били малко: продължаващата война със Сефевидите; бунтът на Абаза Мехмед-паша в Мала Азия и недоволство в Истанбул. В

периода на непълнолетието си, Мурад IV, заедно с главния евнух Ел-Хадж Мустафа-ага, тайно дегизирани, обикаляли из истанбулските улици, за да се запознаят лично със ситуацията в столицата (Ibidem: 403). Султанът започва истинското си управление едва след потушаването на бунта в Истанбул през май 1632 г.

Управлението му било характерно със своята твърдост и безмилостност. Така през 1634 г. той не се поколебал да екзекутира няколко везири, висши мюсюлмански духовници, включително и *шейх-юл-ислямът* Ахизаде Хюсеин-ефенди. Не се поколебал да отстрани и великия везир Табаниясъ Мехмед-паша през 1637 г. (Ibidem: 403).

Мурад IV лично ръководил две от военните кампании срещу Сефевидска Персия, които се оказали успешни. Така били наново завладени крепостите Ереван и Багдад. Въпреки военните кампании, той не изоставял и делата в столицата и през 1635 г. наредил да екзекутират братята му Баязид и Сюлейман, а през 1638 г. и Касъм (Ibidem: 403).

Здравето на султана се влошило още по време на военните действия срещу персите, което го принудило да се завърне в Истанбул. Но след краткотрайно подобрение той починал на 38 години. „Заслуга“ за това имат и многобройните му пороци, най-големият от които бил алкохолът (Ibidem: 403).

Монетите на султан Мурад IV са сред най-широко разпространените сред всички османски монети през първата половина на XVII в. Те се съдържат в редица съкровища и, освен заедно с османски монети на други султани, се срещат и с различни европейски номинали.

По време на продължилото повече от 16 години управление на Мурад IV, според Шендлингер, действали цели 30 монетарници (вж.: Таблица 7, срвн.: Schaendlinger 1973: 110-111). Сравнявайки тази цифра с тези от предишните султани, става ясно, че редица монетарници били започнали да функционират отново. Това, обаче не оказало голямо въздействие върху започналите и продължаващи вече няколко десетилетия процеси на масирано навлизане на европейски християнски монети по османските пазари. Все пак вероятно общото количество на османските сребърни монети в обращение било увеличено, но за сметка на това теглото и стойността на *акчето* продължили да спадат. В случая, на базата на съществуващите данни е трудно да се каже дали количеството на османските монети било действително увеличено или наблюдаваме повишение на интензитета на трезоризирането на монетите от населението. Последното би могло да е свързано и с лични, но по-вероятно с обществени, политически и военни причини породени от нестабилната политическа и икономическа ситуация в империята.

Макар и по-голямата част от монетарниците, действащи при Мурад IV, да са разположени на Балканите и в Мала Азия, тези, в които били сечени златни монети, са разположени предимно в азиатските и африканските османски територии като Халеб, Тарабулус, Миср и Джазаир. Единствената монетарница, в която били сечени златни монети извън тази зона, е

столичната Кустантиние (вж.: Таблица 7). Прави също така впечатление, че в почти всички монетарници били сечени основно *акчета*, които по това време тежали едва около 0,31 г, докато *онлици* били сечени само в столицата, а *дирхами* единствено в Багдад.

Все пак изучаването на османските монети от първата половина на XVII в. е все още незавършен процес, и непрекъснато се добавя нова информация към известната. Така например на търг във Великобритания през 2002 г. е продаден златен *алтън* на султан Мурад IV. Въпреки че монетарницата върху монетата не се чете много добре, тя най-вероятно е Мосул (Thomas 2007: 8-9). Ако това наистина е така, Мосул ще е поредната установена монетарница, в която по времето на този султан са били отсичани златни монети.

И при Мурад IV най-разпространени са монетите, сечени в най-големите монетарници Кустантиние (No 32, срвн.: Sultan 1977: No 1715; Damalı 2012: No 17-K-G4a; Künker 2013: No 9845), Едрене (No 33-34, срвн.: Pere 1968: No 423; Sultan 1977: No 1721; Damalı 2012: No 17-ED-G2a; Künker 2013: No 9837) и Бруса (No 35, срвн.: Sultan 1977: No 1710-1711; Damalı 2012: No 17-BU-G1b; Künker 2013: No 9839). Всички монети, които сме включили в Каталога в края на тази книга, се съхраняват във фонда на ИМ-Поморие. Дори само този факт илюстрира широкото разпространение на монетите на Мурад IV, но също така и началният етап на изучаване на това интересно монетосечене. Сред представените монети има такива, сечени в Халеб (No 36, срвн.: Damalı 2012: No 17-HP-G4c var.; Künker 2013: No 9852 var.) и Мъсър (No 37, срвн.: Pere 1968: No 424; Sultan 1977: No 1700; Damalı 2012: No 17-MS-G2; Künker 2013: No 9862).

Монетосечене на султан Ибрахим I (9 февруари 1640 – 6 август 1648)

Ибрахим I бил роден през 1615 г. в Истанбул. Той бил един от тримата синове на султан Ахмед I, а майка му – Кьошем Махпейкер-султан – била любимата наложница на Ахмед I. Младостта му преминала сред голямо напрежение и убийства, включително и в султанското семейство – на чичо му Мустафа I, на брат му Осман II, на много везири и други сановници. Когато брат му Мурад IV заповядал да екзекутират братята им Баязид, Сюлейман и Касъм, Ибрахим всеки ден очаквал и собствената си смърт. Той не бил в състояние да направи каквото и да било, затворен зад стените на *кафеза*. Всичко това тежко се отразило върху умственото развитие и върху психическото състояние на Ибрахим. Именно затова той останал в историята с прозвището си *"Дели"* (т.е. Лудият).

След като всички мъжки наследници на Мурад IV умират преди самия него, Ибрахим фактически остава единствен мъжки наследник на османския престол, а в една ислямска държава е немислимо жена да заеме трона, още повече да бъде призната за халиф и защитник на свещените градове Мека и

Медина, както и за главнокомандващ на армията и флота и върховен кадия на империята.

Страхът от екзекуция, съчетан с психически кризи, често съпровождали Ибрахим. И дори когато великият везир Кара Мустафа-паша му съобщил новината за смъртта на Мурад IV и го призовал да заеме трона, Ибрахим изобщо не му повярвал, мислейки си, че това е само номер, за да бъде измъкнат от *кафеза* и убит. Той повярвал чак след като дошла родната му майка и сам лично се убедил, че Мурад IV вече не е жив (Ágoston, Masters 2009: 262).

За пръв път от времето на султан Сюлейман I в Османската империя нямало друг претендент за трона. Но при възкачването си на престола Ибрахим I нямал деца, а бил вече на 25 години. Въпреки това той по-късно станал баща на 9 синове, трима от които – Мехмед IV (1648 – 1687), Сюлейман II (1687 – 1691) и Ахмед II (1691 – 1695) – впоследствие също станали султани.

Първите четири години от управлението на султан Ибрахим I се оказали много успешни във финансовата сфера. Това се дължи до голяма степен и на факта, че той не сменил великия везир от времето на Мурад IV – Кеманкеш Кара Мустафа-паша. Последният продължил политическите и икономическите реформи, започнати при предишния султан. Великият везир намалил броят на държавните и провинциалните служители от различно естество, които не изпълнявали фактически никакви задължения спрямо държавата, а само получавали заплати (Ágoston, Masters 2009: 262).

В крайна сметка реформите довели до частична стабилизация на османските финанси, разклатени от тежката война с Персия, която започнала в края на 30-те години на XVII в. Част от реформите е намаляването на броя на еничарите и спахиите, както и установяването на практиката всички плащания към хазната да бъдат само в пари. Премахването на натуралните плащания към фиска оказало и косвено благоприятно въздействие, защото принудило селяните да продават своята продукция, за да могат да си платят данъците. Това се отразило много благоприятно (на първо време) върху развитието на стоковите пазари в Османската империя. Но впоследствие предизвикало още по-голям прилив на едри европейски сребърни монети и още по-голямо обезценяване на *акчето*. В един по-далечен план всички тези фактори ще доведат до почти пълното изчезване на основната османска монетна единица. Последиците от това се оказали много тежки за османската икономика към средата на XVII в. и поради факта, че всички плащания в империята били изчислявани само в *акчета*, дори и в далечните азиатски и африкански провинции, където тази монета изобщо не била позната.

Султан Ибрахим I бил много мнителен, подозрителен и недоверчив човек. Той непрекъснато се опасявал от заговори и бунтове. Въпреки че практически не участва пряко в управлението през първите години след интронизацията си, той стриктно следял процесите от политическо и финансово естество в държавата. Султанът периодично и неочаквано изисквал

от администрацията и дори от великия везир писмени доклади (*телхù*). На тези доклади той отговарял собственоръчно, понеже нямал пълно доверие на никого. В крайна сметка тази негова мнителност и страх се оказват много благоприятни за империята.

Ибрахим I често лично обикалял пазарите в столицата и след това давал писмените си нареждания до великия везир по определени пунктове. Трябва да се отбележи, че в онези времена наличието на чужди сребърни и златни монети не било възприемано все още като нещо лошо и притокът им не само че не бил ограничаван, а дори бил поощряван от властта. Периодично били съставяни списъци с официалните държавни разменни курсове на чуждите монети спрямо османското *акче* и *султанù*. Чужди монети били официално приемани и при плащането на данъци и други такси към хазната, като се използвали официалните разменни курсове. Това донасяло и допълнителни приходи на фиска поради леко занижените официални курсове спрямо пазарните. С течение на времето разликите между официални и пазарни курсове на чуждите монети станали големи. Във връзка с това те били периодично коригирани.

По време на управлението на султан Ибрахим I имало бунтове и в провинциите, например този на *бейлербея* на Алепо (дн. Халеб в Сирия) Назухпашазаде Хюсеин-паша през 1642 – 1643, но те били много бързо потушавани, преди още да се разраснат и да обхванат по-големи области (Ágoston, Masters 2009: 263).

До февруари 1644 г. събитията се развивали благоприятно, но тогава султанът бил заблуден, въвлечен в изкусно изплетени интриги, които не бил в състояние да осмисли и предотврати. Тогава той заповядал да екзекутират великия везир Кара Мустафа-паша и за такъв бил назначен управителят на Дамаск Султанзаде Мехмед-паша. От този момент започва политическата нестабилност, която характеризира втората част от управлението на Ибрахим I Лудия.

Вътрешнополитическите противопоставяния били съчетани и с външнополитически трудности. През лятото на 1645 г. избухнала поредната война с Венеция за остров Крит. Султан Ибрахим I издигнал своя фаворит Юсуф-ага в ранг на паша и го назначил за главен адмирал на османския флот. Той обаче се оказал способен военачалник и в края на лятото превзел най-важната крепост на остров Крит – Кандия. Но на следващата година поради дворцовите интриги той отказал да поведе нов поход срещу Крит и бил екзекутиран по заповед на султана през януари 1646 г. (Ágoston, Masters 2009: 263).

Към същото това време се отнася и влошаването на здравето на султан Ибрахим I, най-вече в психически аспект. Той започнал да се оплаква от непрекъснато главоболие, а психическата му неуравновесеност правела вече голямо впечатление. Той все повече се усамотявал със своите наложници в харема и почти напълно изоставил държавните дела. Султанът издигнал в ранг на *хасеки-султан* цели 8 от своите робини. Освен това той официално се

оженил за Тели-хасеки – истински прецедент в османската история (Ágoston, Masters 2009: 263). Султанът изразходвал огромни средства, за да угоди на фаворитките си, което, съчетано с венецианската морска блокада на Дарданелите, се отразило изключително неблагоприятно на османските финанси.

При тази ситуация, великият везир Салих-паша, Кьошем-султан и *шейх-юл-ислямът* Абдуррахим-ефенди намислили да свалят султана и да го заменят с някого от синовете му. Заговорът скоро бил разкрит, Салих-паша бил екзекутиран, а Кьошем-султан била изпратена на заточение. Скоро след това бунт избухнал и в Анадола, но и той бил потушен и ръководителят му Варвар Али-паша (*бейлербей* на Сивас) бил разбит край Анкара и убит през май 1648 година.

Но истинската опасност идвала от столицата. Там еничарите устроили заговор и поискали религиозна благословия за него от *шейх-юл-исляма*, каквато и получили. След като ръцете им били развързани, на 8 август 1648 г. те убили великия везир Ахмед-паша, а султан Ибрахим I бил заловен и заключен в една от стаите на двореца. Най-големият му син, Мехмед, който бил на седем години, бил обявен за султан. Десет дни по-късно детронираният султан Ибрахим I бил удушен, защото заговорниците се страхували, че верните му хора могат да го върнат на престола (Ágoston, Masters 2009: 263-264).

По време на султан Ибрахим I икономическата криза достигнала своя връх. Обезценяването на *акчето* не можело да бъде спряно, а навлизането в обращение на големи количества европейски сребърни монети, прекратено. В официален османски регистър от 1645 г., отнасящ се до селата, включени във *вакъф* в района на Исакча в Северна Добруджа (Силистренския *санджак*) се съдържа подробна информация за икономическия живот по онова време и за различните данъци и такси, плащани от населението на селата, включени във *вакъфа*. За всяко село са изброени всички плащания, налагани върху жителите му, в натура или в пари (или и двете едновременно). Румънският изследовател Тахсин Гемил отбелязва, че в областта през 40-те години на XVII в. най-важни били овцете, като за тях се заплащали по 2 *акчета* на глава добитък. От друга страна, данъкът върху прасетата е значително по-висок – около 5-6 *акчета*, колкото е и данъкът за един вол (Gemil 1983: 169-170).

Броят на монетарниците по времето на Ибрахим I бил намален чувствително и от тридесетте по времето на предишния султан, останали да функционират едва 10, като по-голямата част от тях били в Азия и Африка (вж.: Таблица 8, срвн.: Schaendlinger 1973: 111-112). По това време вече всички монетарници на Балканите и в Мала Азия, дори и тези с вековни традиции, като Едрене и Бруса, били затворени. От цялата гъста мрежа от османски монетарници, която функционира повече от век и половина, не остава и следа. Единствено столичната монетарница оцелява и тук е съсредоточена голяма част от разпръснатото преди това монетосечене. От друга страна, почти всички големи монетарници в османските територии в

Близкия изток и Северна Африка продължават да функционират и само малка част от по-малките са затворени.

На пръв поглед тези процеси са необясними, но при по-стриктен анализ става ясно, че прекратяват дейността си монетарниците, в които били отсичани основно *акчета*. Поради значителното обезценяване на основната османска монетна единица от началото на кризата, сеченето на тези монети било намалено значително. Ето защо при Ибрахим I престанали да функционират именно монетарниците, в които било съсредоточено производството на *акчета*, а по-голямата част от тях се намирали на Балканите и в Мала Азия. Сега *акчета* били сечени само в шест монетарници. Това било компенсирано с по-интензивно сечене на по-едри сребърни номинали – *бешлици* и *онлици* – една, за съжаление безвъзвратно закъсняла финансова мярка. Всички *онлици* при Ибрахим I били сечени в монетарницата на Кустантиние.

От друга страна, количеството на отсечените златни монети, както и монетарниците, в които те били сечени, останал почти непроменен. И сега, както и при предишните султани, сеченето на тези високостойностни монети било съсредоточено в азиатските и африкански османски територии. Предназначението на златните монети е най-вече търговско и не е случайно, че именно в тези, тясно свързани с търговията в Леванта земи, били сечени най-големи количества от тях (след столичната монетарница, разбира се). Трябва също така да се отбележи, че златните монети по никакъв начин не били засегнати от кризата и запазили стабилното си тегло (само с леко изменение надолу) и златно съдържание. Популярността им при големите сделки също останала ненакърнена. Така сеченето на златни османски монети било продължено в цели шест монетарници – Кустантиние, Мъсър, Джазаир, Тарабулус, Тунус и Фас (Schaendlinger 1973: 111-112).

Монетите на султан Ибрахим I са сред относително редките в днешните български земи. В колективните находки количеството им не е голямо и рядко надвишава няколко десетки екземпляра. Най-голямо количество от сигурно определени монети на този султан е от съкровището от местността Палеокастро край град Поморие, в което се съдържат 353 сребърни монети на този султан сред всички 552 османски монети в находката (Кръстев 2014в: 545-547; 2014г: 104-111). Сред монетите има само един *онлик* (вж.: No 38 в Каталога, срвн.: Pere 1968: No 434; Artuk 1974: No 1694; Damalı 2012: No 18-K-G1; Künker 2013: No 9873), 39 *бешлика* (вж.: No 39, срвн.: Pere 1968: No 436; Artuk 1974: No 1695; Damalı 2012: No 18-K-G2a, b; Künker 2013: No 9875) и 313 *акчета*, 296 от които сечени в Кустантиние (No 40, срвн.: Pere 1968: No 440; Artuk 1974: No 1696; Sultan 1977: No 1764; Damalı 2012: 18-K-G4; Künker 2013: No 9877), 15 в Мъсър и 2 в Амид (Krastev 2011: 194, Tabelle 1, срвн.: Pere 1968: No 438; Sultan 1977: No 1763).

МОНЕТНИ НОМИНАЛИ, УЧАСТВАЛИ В ЦИРКУЛАЦИЯТА НА ТЕРИТОРИЯТА НА ДНЕШНА БЪЛГАРИЯ

Номинали при османските монети

Мангър

Мангърът е основната и дълго време (до XVIII в.) единствена медна монетна единица в Османската империя. Думата е с монголски произход и за разлика от *акчетата*, които били сечени в многобройни монетарници, *мангъри* били сечени само в Истанбул, Одрин и Анадола, където се намирали самите медни мини. Към средата на XV в. *мангъри* били сечени в 8 монетарници в Анадола. Част от тези монети били пренасяни в Европа, защото в целия период добивът на мед на Балканите бил съвсем ограничен (Pamuk 2000: 38-39, n. 60). Към началото на XVI в. най-големите медни мини в Европа се намирали далеч от османските владения. През XVI – XVII в. на първо място по производство са мините край град Мансфелд (Германия) и Фалун (Швеция). Първата е с годишен добив от 2000 тона през 1530 г., а втората – 3000 тона през 1650 г. За сравнение, целият годишен добив на мед в Британия през 1560 г. се равнява на около 100 тона (Tylecote 2002: 110, Table 51).

Повечето изследователи смятат, че първите медни османски *мангъри* са отсечени още при Осман I (1299 – 1326), въпреки че някои екземпляри са отдавани на Орхан от някои изследователи (Schaendlinger 1973: 87-88). Докато *акчето* било основна разплащателна единица, за ежедневните малки плащания били използвани медните монети. С течение на времето и обезценяването на *акчето мангърът* все повече губи своята роля.

Според Антон Шендлингер при управлението на султан Мехмед II *мангъри* са сечени в следните монетарници: Кустантиние, Едрене, Бруса, Амасия, Аяслук, Анкара, Болу, Тире, Кастамону, Карахисар и Серес (Schaendlinger 1973: 90-95). По времето на Мехмед II в обращение били два номинала медни монети. По-голямата тежала един *дирхам* (3,20 г), а осем такива монети се равнявали на едно *акче*. По-малкият меден номинал тежал ⅓ от *дирхама* и 24 такива монети били равни на едно османско *акче* от същия период. През втората половина на XVI в. 8 *мангъра* се равнявали на *акче*. Именно тогава повторно били пуснати в обращение по-малки от *мангъра* номинали. Този път това били половин и четвърт *мангър*. 32 екземпляра от най-малките медни монети се равнявали на едно *акче* (Pamuk 2000: 39, n. 61 с цит. лит.).

Медните османски *мангъри* не променили стойността си в течение на дълги десетилетия. За разлика от сребърните монети, които постоянно променяли стойността си спрямо други монетни единици и чужди монети, както и сребърното съдържание, *мангърите* били сечени точно по султанските директиви. Разликите в теглото на медните монети се дължи на

самата техника на монетосеченето, както и на по-ниския контрол при този тип монети, за разлика от монетите от благороден метал (Pamuk 2000: 39, n. 62). Така *мангъри* от един и същ тип рязко се различават по своето тегло, форма и дебелина. Разликите се измерват в пъти. Османската власт не приемала плащания с медни монети.

Правата за насичането на медните монети били отдавани на частни лица. Срокът обикновено бил 3 години. Държавата често налагала лимити за отсичането им, за да не се наводнят пазарите. При всяко ново насичане, например при смяната на султана, старите екземпляри били обявявани за недействителни и трябвало да бъдат изтеглени от обращение. Всъщност по османските пазари медните монети много дълго време не се радвали на широко разпространение. Тяхното количество в циркулация си оставало далеч по-малко, отколкото на сребърните монети. Една от причините за това била и липсата на османска едра сребърна монета. *Акчето* било сравнително ниско по стойност и било подходящо и за местната търговия. Единствено много евтини стоки не били подходящи за използването му и едва тогава се прибягвало до използване в търговски операции и на медни монети.

Харуба

Този меден номинал води началото си от предосманската епоха в северните части на Африка. *Харуба* е по-скоро европейското название на всички медни монети с квадратна форма, сечени в няколко монетарници в Северна Африка, преди и след османското завоевание. Тази монета се запазва много дълго време и се сече чак до края на османското владичество над Алжир и Тунис.

Акче

Акчето е основната сребърна монетна единица в Османската империя. Доскоро се приемаше, че първият османски владетел Осман (който всъщност носел титлата бей, а не султан) е сякъл само медни монети от името на Селджукския султанат, т.е. без да поставя собственото си име върху тях. Преди години стана известно *акче* на Осман I (1299 – 1326), чиято автентичност дълго време се оспорваше. Ние приемаме, че става въпрос за оригинален екземпляр на Осман I. Засега има само един екземпляр в частна колекция. На лицето на монетата стои надписът *Осман син на Ертогрул*, което поставя извън всякакво съмнение за кой точно владетел става въпрос. Съществуват и други монети с името Осман. За тях са изказани различни мнения, но не могат със сигурност да бъдат отдадени на първия османски владетел. Те биха могли да принадлежат и на някой принц с това име (Sultan 1971: 74).

Към управлението на султан Орхан I (1326 – 1359) се причисляват един тип сребърно *акче* и един тип *мангър*. Напоследък австрийският изследовател Николаус Шиндел прибави още два типа медни монети на Орхан (Schindel 2014: 137-139). Надписите са изпълнени в куфически арабски

шрифт и вероятно са повлияни от сребърните монголски монети на Държавата на Илханите. Основание за подобно предположение е формулата на исляма, която се среща предимно върху шиитски монети, както и поставянето на имената на четиримата първи арабски халифи (т.нар. *праведни халифи*), отново характерно за шиитския клон на исляма, разпространен най-вече в Персия. Към управлението на Орхан I се причисляват и няколко типа медни анонимни монети, но повечето от тях са спорни. Руди Линднер смята, че една монета, отсечена в монетарницата на Согут, всъщност принадлежи на османците, а не на селджуките (Lindner 1988: 272-274; 1994: 280-281). Стивън Албум предполага, че някои имитативни монети от илхански тип може да са сечени още при Осман I (Album 1998: 65), но за подобно твърдение засега липсват доказателства. Според Джем Султан най-ранните сигурно определени османски монети принадлежат на Орхан I и са сечени през 1326 г. Те имат надписи, величаещи османския владетел като султан: *Великият султан Орхан, син на Осман – Аллах, прослави го*, или *Аллах, съчувствения, Орхан, син на Осман – Аллах, нека победата му бъде велика* (Sultan 1977: 7-9).

Памук отбелязва, че първите османски *акчета* са с тегло 1,15 – 1,18 г, което ги прави доста по-малки от традиционния монголски *дирхам* на Илханите, но недостатъчно, за да бъдат половин *дирхами* (Pamuk 2000: 32). Добре известно е, че монголският *дирхам* по това време се обезценява постепенно като тегло и сребърно съдържание и от 1,85 г през 1320 г. пада до 1,44 г през 1330 г. (Smith 1969: 18). Според други изследователи теглото на първите османски монети е по-близко до съвременните им византийски монети, които по онова време все още циркулирали в региона (Pamuk 2000: 32; вж. също: Darley-Doran 1988: 87-90; Vrionis 1969-1970: 278; Grierson 1982: 277-318, 381; Hendy 1985: 536-538). Приблизително същото е теглото и на сребърните монети на другите тюркски бейлици в западната част на Мала Азия през XIV в. (Artuk 1974: 433-451).

Ако приемем това предположение, то би могло да се обясни с чисто икономически причини за започване на монетосеченето. Още повече, че византийските монети по онова време, освен че са били добре познати в османския бейлик като разплащателно средство, са разпространени и добре приети и в много други области на Средиземноморието. Освен това *дирхамите* на монголите може би са били възприемани като пари на поробителите.

Турският изследовател Халил Сахилиоглу счита (Sahillioğlu 1983: 269-304), че османските монети и по тегло са имитирали илханските, но на базата на тебризкия *дирхам* с тегло 3,072 г, а не на класическия ислямски дирхам от 3,207 г. Това мнение е в разрез с традиционното схващане на нумизматите още от XIX в. насам, че османската монетна система е изцяло основана върху традиционната ислямска метрология. За съжаление, до днес няма аналитично изследване върху тегловните стандарти на първите османски *акчета*, което би дало отговор на стоящия пред науката повече от век въпрос.

Освен типичните османски *акчета* (наричани най-често от европейците *аспра*), които били сечени в цяла редица монетарници, съществуват и някои интересни разновидности, които имат най-вече регионално значение. Сред тях е *алжирското акче*, което въпреки че имало еднаква стойност с османското, имало специфична квадратна форма. Друг вид е *кримското акче*, което било сечено от името на местните ханове в Крим, без да се споменава името на османския султан. Това *акче* имало и различна стойност от османското (най-често 2:1).

Към това трябва да се добавят и някои местни названия на *акчето*, характерни за конкретни османски територии. Така например, в Йемен и други източни земи, подвластни на османците, *акчетата* са известни с названието *утманù* (*османù*) или *букшах*.

В Османската империя, макар и доста рядко, били сечени и монети, кратни на *акчето* – *бешлик* (т.е. *„петак“*), равен на пет *акчета* и *онлик* (т.е. *„десетак“*), равен на десет *акчета*.

Бешлик

За пръв път монета от 5 *акчета* (*бешлик*) е отсечена едва през първата половина на XVII в. Тези монети са сечени инцидентно и липсата на средни по размери сребърни номинали може да се счита за една от предпоставките за масираното навлизане на средни и едри по размер европейски монети по османските пазари. В края на XVI и през първата половина на XVII в. очевидно османската власт прави плахи опити (ако изобщо могат да се приемат за такива) за справяне с фискалната криза, обхванала страната. Количеството на отсечените монети обаче е ограничено. Освен това *бешлици* са сечени само в монетарницата на Кустантиние при султаните Мурад IV (1623 – 1640) и Ибрахим I (1640 – 1648) (Album 1998: 66). При султан Ибрахим I *бешликът* има тегло едва от 1,48 – 1,52 г (Pere 1968: 168, No 435-436).

По този начин на практика бил изпуснат един добър шанс за запълване на празнотите в османската монетна система и, ако не пълно изместване, то поне ограничаване на броя на чуждите сребърни монети в обращение. Защото монетата от 5 *акчета* би се оказала евентуален заместител на едни от най-разпространените монети по онова време на Балканите – полските монети от 3 *гроша*.

Онлик

Ситуацията с османският *онлик* е аналогична на тази с *бешлика*. Монета с номинал от 10 *акчета* се появява през втората половина на XV в. при султан Мехмед II (1451 – 1481), но тези монети се секат едва в три монетарници – Кустантиние, Новар и Серес (Schaendlinger 1973: 92-94), и то в ограничени количества. Пере посочва само Кустантиние и Новар, като по това време тези монети са относително едри и тежат между 8,32 и 9,36 г (Pere 1968: 90, No 82-83). *Онлици* се секат и от наследника му Баязид II (1481 – 1512), но

вече тежат 7,75 г (Ibidem: 100, No 104), а количеството им е недостатъчно за покриване на нуждите на пазара. *Онлици* започват да се секат в по-големи количества чак през първата половина на XVII в. (Schaendlinger 1973: 108-112), но тогава стойността на *акчето* вече е спаднала на 120, а по-късно и на 160 *акчета* за *алтън*. Количеството на отсечените *онлици* се увеличава едва по времето на Мустафа I, когато започват да се секат в няколко монетарници (вж.: Pere 1968: 146-147, No 380-386), когато, обаче, кризата вече се е разразила с пълна сила. Така тази по принцип адекватна, но безвъзвратно закъсняла финансова операция, не изиграва нужната роля. По онова време османските пазари са наситени с големи количества европейски сребърни монети, а *акчето* безвъзвратно е загубило доверието на населението.

А всъщност именно *онликът*, заедно с *бешлика*, биха могли да изиграят ролята на необходимия заместител на средните по размер европейски сребърни монети. Ограниченото количество на тези номинали, съчетано с все по-намаляващото доверие в *акчето*, довеждат до пълното изчезване на *онлика* и *бешлика* като номинал. Тези монети все пак са подразделения на *акчето* и са обвързани с неговия курс.

Селими

Названието *селимѝ* произлиза от името на султана завладял тези източни арабски територии – Селим I (1512 – 1520). Някои изследователи смятат, че монетата *селими* се равнява на 1 ¼ *дирхам*, при тегло от 3,20 – 3,83 г (вж., напр.: Srećković 2002: 36, срвн.: Pamuk 2000: 102). Други изследователи отъждествяват номиналите *селими* и *шахи* (вж., напр.: Künker 2013: 102, No 9509). Тези сребърни монети се секат в много ограничени количества и са характерни само за източните османски територии на Близкия Изток и Месопотамия.

Шахи

Сребърната монета *шахи* носи названието си от титлата на персийския владетел. Както личи и от самото ѝ име, тя има персийски произход, а в Османската империя се сече в най-източните части на страната най-вече земите, които са бивши персийски владения. По-късно този номинал се сече и в други източни османски територии. Двойния *шахи* се наричал *до шахи* и разбира се имал стойността на два *шахи*. Някои изследователи разграничават монетите *шахи* и *падишахи* (Srećković 2002: 36), като освен това определят несъответстващо тегло за номиналите *шахи* и *до шахи* (Srećković 2002: the Table on p. 35).

Лари

Лари вероятно е най-особената монета циркулирала някога по османските пазари. Този сребърен номинал има грузински предосмански произход, но продължава да се сече и след османското завоевание на Закавказието. На външен вид монетата *лари* не прилича на никоя друга. Тя

има форма на пръчка от сребро с поставени на едно, или на няколко места монетни печати. В дълбока древност произходът на тази монета вероятно трябва да се търси в сребърните *гривни* на някои руски княжества няколко века преди това.

Мелин

За пръв път сребърната монета *мелин* се появява в началото на XV в. в мамелюкски Египет. След османското завоевание на страната турците запазили тази монета. Според някои изследователи, с течение на времето именно тази монета започва да се нарича *пара* (Pamuk 1994: 957). Монетата *мелин* остава основен монетен номинал в османски Египет чак до края на XVIII в.

През XVI в., скоро след османското завоюване на Египет, монетата *мелин* получава широко разпространение и в други османски територии в Близкия изток, на Арабския полуостров и дори в Йемен. В други османски провинции, например в Сирия, *мелините* циркулирали наред с *акчетата* (Pamuk 1994: 957). В началото на XVII в. *мелинът* тежи средно около 1,0 г. (срвн.: Pere 1968: 142, No 370). Традиционно обаче монетата си остава характерна предимно за Османски Египет, а относително широкото ѝ разпространение в редица територии на империята трябва да се обясни с големите икономически възможности на тази най-богата османска провинция.

Пара

Широкото разпространение на този номинал се отнася към малко по-късна епоха, когато *парата* се превръща в една от основните сребърни монети в империята. През втората половина на XVI и първата половина на XVII в. това е по-скоро друго наименование на монетния номинал *мелин*. Някои изследователи не рискуват да определят *парата* като отделен номинал при управлението на султан Осман II, а наричат монетата просто *гюмюш*, т.е. *сребро* (Pere 1968: 153, No 399-401). Няколко години по-късно, при Мурад IV, монетата вече е *пара* (Ibidem: 158-159, No 415-422). И *парата*, и *мелинът*, и *среброто* на Пере са с много близко тегло от около 1,0 г, което според нас показва, че става въпрос всъщност за различни наименования в различните територии и монетарници на един и същ монетен номинал. В края на XVI и началото на XVII в. има стойността на три *акчета* (Srećković 2002: 32).

Дирхам

Монетата *дирхам* се появява още в зората на ислямското арабско монетосечене през VII в. В течение на векове тя се запазва в редица територии в мюсюлманския Близък изток. След османското завладяване, *дирхамът* (наричан понякога и *дирхем*) запазва своето съществуване и продължава да се сече в значителни количества, но вече от името на османските султани. *Дирхами* се секат от османците не само в Близкия изток (напр. в Багдад и Мосул, за това вж.: Pere 1968: 113-114, No 198, 201), а и в други територии

като Източна Мала Азия (напр. в Амид: Ibidem: 113, No 97). Върху повечето *дирхами* от онова време, монетарницата изобщо не била отбелязвана.

Според някои изследователи, за пръв път този интересен сребърен номинал се появява в Османската империя още при управлението на султан Орхан I (Srećković 1987: No 02; Damalı 2010a: No 2-BU-G6b; Künker 2013: 24, No 9001). При Мехмед III *дирхама* вече тежи между 1,95 и 3,0 г. (Pere 1968: 135-136, No 331-339). Теоретично съществува и названието *миткал* за означаване на стойност от 1½ *дирхама*, но подобна монета никога не е била сечена от османците.

Други изследователи отъждествяват монетните номинали *дирхам* и *шахи* (Pamuk 1994: 957), с което ние не можем да се съгласим. Заблуждението произтича от близкото тегло и сребърно съдържание на двете монети. По-скоро можем да приемем, че османската монета *дирхам* е била запазена от турците след завладяването на арабските територии, в които монетата е широко използвана и добре позната от векове. И въпреки че османската власт прави опити за отсичане на големи количества *акчета* в тези земи (например в Сирия), то *дирхамът* си остава най-използваната сребърна монета до XVIII век.

Насри

Монетния номинал *насри* бил сечен само в османска Северна Африка. Названието на тази монета произлиза от името на алмохадския емир от началото на XIII в. Ал-Насър. Тези монети продължават да се секат и след османското завоевание на Алжир и Тунис. Характерна отличителна черта на тези сребърни монети е квадратната им форма. През XVII в. те се секат в големи количества (Broome 1985: 143-153), а стойността им дълго време остава почти непроменена: 104 *насри* за златен *султанù* или за 12 испански *реала* (Pamuk 2000: 110).

Султанù

В продължение на около век и половина османската икономика се опира почти единствено на дребното сребърно *акче*. Подобна е ситуацията и в други средиземноморски страни, но през 1425 г. златно монетосечене започват мамелюците в Египет, а сечената от тях златна монета *ашрафи* придобива популярност и запазва позициите си при търговските операции в Леванта до османското завоевание през 1517 г. (Bacharach 1973: 77-96). Турският изследовател Шефкет Памук счита, че златната османска монета се появява най-вече поради икономически фактори (Pamuk 2000: 60). Ние считаме обаче, че това съвсем не е единственият фактор.

Златни османски монети за пръв път са отсечени едва през 882 г. от Хиджра (1477 / 1478 г.), въпреки че някои изследователи не изключват и по-ранна дата (Schaendlinger 1973: 59). Трябва да се отбележи, че златни монети се секат в ограничени количества и почти изчезват от монетната циркулация на Западна Европа и Източното Средиземноморие още в средата на XIII в.

(Lopez 1951: 209-234; Cipolla 1956: 3-26; Ehrenkreutz 1959: 128-161; Pamuk 2000: 21). В останалата част на региона златни монети наистина се използват, но, с изключение на Византия, тяхната поява е по-скоро инцидентна.

Както правилно отбелязват някои учени, след средата на XV в. османските султани започват да чувстват себе си като продължители едновременно на римо-византийските и арабо-ислямските традиции (İnalcık 1970b: 295-300). Международната търговия е от огромно значение както за развитието на пазарните и паричните отношения, така и спрямо държавните приходи. Османската морска мощ нараства след създаването на флот в Егея и Адриатика, а корабите изпълняват едновременно и военни, и търговски функции. Турците поддържали и контролирали оживената търговия през Черно море и Анадола за Персия (İnalcık 1960: 131-147; 1973: 121-126; Brummet 1994: 131-174).

Началото на османското златно монетосечене е поставено по време на войната с Венеция от 1463 – 1479 (за нея вж.: Shaw 1976: 62-69). Венецианската република е най-големият политически и икономически враг на османската държава през тази епоха. Възможно е отсичането на първите турски златни монети да е с цел намаляване на влиянието на венецианския златен дукат на територията на империята. Ето защо никак не е случайно, че първите османски златни монети са имитации на венецианските *дукати* и флорентинските *флорини*. Такива имитации са сечени на много места в Леванта (Ives, Grierson 1954), включително и в османските монетарници в Кустантиние, Едрене и Серес скоро след завладяването на Константинопол. Основание за подобно предположение някои изследователи (Pamuk 2000: 60-61) откриват в отделните законови разпоредби (Sahillioğlu 1962-1963: 178-180) за горепосочените монетарници, различни от останалите, произвеждащи *акчета*. *Кануннамето* на султан Мехмед II, издадено около 1456 г. (Beldiceanu 1960: 65-66), съдържа подробни инструкции за сеченето и стандартите на *френгѝ флори*.

Някои изследователи предполагат, че сеченето на златни имитации на европейски монети започнало още през 1425 г., но първите сигурни сведения са от 1456 г. Тези османски, а и други имитации на венецианските златни *дукати* циркулирали заедно с оригиналите по целия черноморски бряг. Очевидно те получават най-широко разпространение в територии, които не влизат в състава на османската държава – Влашко, Молдова и територията на днешна Украйна. Тяхното проникване и разпространение в тези региони е свързано по всяка вероятност не само с венецианските, а и с генуезките търговски контакти в района на Северното Черноморие. Някои изследователи допускат, че европейците, объркани от арабските надписи, възприемали мамелюкските златни *ашрафи* като османски монети (Pamuk 2000: 60; вж. също: Babinger 1956: 550-553; Beldiceanu, Beldiceanu-Steinherr 1988: 49-58), каквито всъщност още нямало отсечени.

Първите османски златни монети са отсечени при султан Мехмед II, носят върху себе си годината 882 по Хиджра (1477 – 1478) и са дело на

монетарницата в Кустантиние (Истанбул). Монетата се наричала *султанѝ (султанъ)*, или по-точно *хазене-и султание*. От българското население те били наричани *алтъни*. От *кануннаметата* ясно личи, че султанската заповед е от 100 *мискала* чисто злато да се насичат 129 монети. Те се равнявали по тегло на един и половина сребърни илхански тебризки *дирхами* или 4,61 г (Pamuk 2000: 61, n. 13). Но основа на османските златни монети станал и венецианският *дукат*, понеже златна монета по друг стандарт не би била приета добре в Леванта, където познавали добре тези монети.

Количеството на отсечените османски златни монети до втората половина на XVI в. не било голямо (Pamuk 2000: 62, n. 15). Те били сечени най-вече в Истанбул и Серес. В други монетарници в Източен Анадол, Сирия и Египет те започнали да се секат при управлението на Селим I (1512 – 1520). Количеството на отсечените златни монети нараснало значително при Сюлейман I (1520 – 1566). Големият американски изследовател на Османски Египет Станфорд Шоу смята, че количеството на златните монети се увеличило едва след завладяването на една от най-богатите провинции – Египет, понеже от там към Истанбул (във вид на данъци) било изпращано голямо количество злато (Shaw 1962: Chapter 6).

Все още не е напълно изяснен въпросът за чистотата на златото в османските монети. Според едно *кануннаме* от 1482 г. от 100 *мискала* злато (1 *мискал* е равен на 4608 г) се насичат 129 *султанѝ*, четири от които се отделят като такса. Съществуват следните предположения: 997/1000; 23½ карата, т.е. 980/1000. По времето на султан Мехмед II средното чисто тегло на златото се изчислява на 3,43 г, а според други изчисления 3,50 г. Трябва да се отбележи, че чистотата на златото при венецианските *дукати* е различна – 23¼ карата, т.е. 979,16/1000 при тегло от 3,56 г (за венецианските *дукати* вж.: Spufford 1988: 178, 268-269; Buza 2001: 135, 900; Márton 2004b: 104-108).

Количеството на златните османски монети нараснало след разработването на новите златни находища край Сидрекапсъ и Кратово. Те, наред с Истанбул и Кайро, се превръщат в основни центрове на златното монетосечене. В трудовете на мнозина изтъкнати учени са разгледани различни аспекти на османското златно монетосечене през XV – XVII в. (Kocaer 1967; Schaendlinger 1973: 91-108; Machenzie 1991: 71-80), както и османските златни рудници (Sahillioğlu 1989: 532-536). Разменният курс на *алтъна* и *дуката* се запазил почти през целия XVI век. Едва в началото на XVII в. той се променил. Това може би е свързано с обезценяването на *акчето*, което повлякло след себе си и доверието в османските златни монети (Pamuk 2000: 62-64, Table 4.1, 4.2).

През XVI в. златните османски монети били сечени и циркулирали във всички османски провинции на Балканите, в Анадола, Египет, Алжир, Тунис. Във васалните на османците държави *алтънът* обаче изобщо не бил познат (например във Влашко и Молдова). В Кримското ханство била сечена собствена сребърна монета, но не и златна.

Ашрафи (шерифи)

Златната монета *ашрафи* се появява през 1425 г. в мамелюкски Египет. Нейната задача е да обслужва търговията в Леванта между мюсюлманските и европейските търговци. От тази гледна точка не е странно, че нейното тегло и златно съдържание са близки с тези на златния венециански *дукат* – най-популярната и най-използвана монета при едрите търговски операции.

Понякога монетата се нарича *шерифи*. Съществува мнение, че първоначално при мамелюците монетата се нарича *ашрафи*, а след това, при османските султани, *шерифи*. Характерен момент е, че монетата бързо придобива популярност и се разпространява широко още в средата на XV в. След завладяването на Египет от османския султан Селим I (1512 – 1520) през 1517 г., монетата била запазена, но вече била сечена от името на турските султани. Златното съдържание и теглото ѝ останали непроменени. Всъщност османската златна монета *султанӣ* също има теглото и стойността на венецианския *дукат*. И трите вида златни номинали били използвани широко в Леванта при търговските операции от голям мащаб и имали еднаква стойност.

Динар

Динарът е най-старата ислямска златна монета, чиято поява се отнася към първите десетилетия от съществуването на Арабския халифат. По време на османското владичество върху арабските земи *динари* се секат само в някои монетарници по северното африканско крайбрежие. През втората половина на XVI в. той е с тегло между 4,12 и 4,24 г (срвн.: Künker 2013: No 9656-9659). По това време в цялата Османска империя *динари* се секат единствено в монетарниците на град Тилимсан в Алжир и на Тунис. Тези монети имат коренно различно оформление от османските златни *султанӣ*. При *динарите* от Тилимсан, монетното поле е заето от голяма двойна квадратна рамка, в, и извън която е поместен редов надпис в късен *куфически* шрифт (вж.: Bates 1981: No 6; Ehlert, Yenisey 2005: No 18; Damalı 2011a: No 12-TL-A1-995; Künker 2013: 123, No 9659). Тези монети имат много по-бял цвят от *алтъните*, поради по-ниското им златно съдържание и примесите от сребро. Този тип монети и изобщо този номинал липсват в повечето каталози на османски монети. До този момент от територията на днешна България не са известни *динари* от тази епоха.

Номинали при европейските монети

Денар

През късното европейско средновековие *денарът* е дребна сребърна монета, а появата на този номинал се отнася още към римската епоха. В различни варианти и с многобройни промени *денарът* оцелява дълги векове.

В периода XVI – XVII в. на територията на днешна България се срещат най-вече унгарските *денари* с тегло около 0,5 г, сечени след битката при Мохач в хабсбургската част на страната (вж.: No 95, 97 в Каталога). В източната част на Балканите този номинал се среща много рядко, като е по-характерен за западната част на днешна България.

Грош

Грошът е една от най-разпространените дребни сребърни монети през Късното средновековие. През XVI – XVII в. се сече в почти цяла Западна и Централна Европа и постъпва в значителни количества на Балканите под османска власт. Тук се срещат както монетите от един *грош* (например на Дубровнишката република, вж.: No 170 в Каталога), така и тези от три *гроша*. Последните, особено полските *трояки*, са сред най-разпространените номинали по онова време. Срещат се също така и монети от шест *гроша*, като и тук най-широко са разпространени полските монети.

В италианските държави грошът е познат под названието *гросо* или *карлино* (вж.: No 178 в Каталога). Тези монети се срещат по-рядко в нашите земи под турска власт.

Су

Монетата *су* е характерна на Франция и редица френски феодални владения, които през XVI – XVII в. секат собствени монети. Монетата се сече от мед и сребро. В българските земи под османска власт дребните медни *су* са практически непознати, но много често се срещат сребърните монети от 10 *су* (1/12 *екю*) (No 147-158 в Каталога). Тези монети много бързо придобиват широка известност и получават добър прием, че започват да се секат и в по-скромните френски феодални владения (вж.: No 167, 168 в Каталога).

Седичино

Седичиното е дребна сребърна монета, характерна за някои италиански държавици. В българските земи по време на кризата в империята се среща много рядко, като най-характерни са монетите от две *седичини* (32 *кватрини*) на Херцогство Урбино (No 183-184 в Каталога).

Болонино

Монетата *болонино* е характерна най-вече за Папската държава, въпреки че е разпространена и в други италиански държавни формирования. Сечена е от мед и сребро, но в нашите земи се срещат по-едрите нейни

фракции, като например монетите от 18 *болонини* равни на *тестон* (вж.: No 182 в Каталога).

Луиджино

Този сребърен монетен номинал е характерен за някои италиански държави и е познат през късното средновековие. Тази монета има френски произход и участва в монетната циркулация на Балканите но в много ограничено количество (вж.: No 181 в Каталога).

Джулио

Джулио е основният сребърен номинал в Папската държава през XVI – XVII в. Названието им произлиза от италианския изговор на името на папа Юлий. Често същата монета носи името и на други папи. Тези монети участват в ограничени количества в монетната циркулация на Балканите под османска власт и рядко се срещат в българските земи (вж.: No 185 в Каталога).

Кройцер

Кройцерът е сребърен монетен номинал, характерен за Австрия. В днешните български земи през XVI – XVII в. се срещат най-вече монетите от 10 *кройцера*, сечени в монетарницата на град Хал в Тирол (No 60-61 в Каталога). Тази монета продължава да съществува и през следващите векове и става основна единица за австрийските земи.

Реал

Това е един от най-разпространените чужди сребърни номинали, както в българските земи под османска власт, така и в цялата Османска империя. *Реалът* е характерен не само за Испания, а и за нейните колонии. Ето защо голяма част от тези монети са отсечени небрежно, често имат неправилни и дори причудливи форми, но се радват на широко разпространение поради високото си сребърно съдържание.

В българските земи са разпространени няколко номинала: 1, 2, 4 и 8 *реала* (вж.: No 99, 101 в Каталога). Последните са еквивалентни на *талера* и често се използват при търговските операции на територията на империята най-вече в Леванта. В някои османски владения, като Тунис например, испанските монети от 8 *реала* са най-разпространените монети изобщо и дори са приети за всеобщ монетен еквивалент вместо *акчето*.

Тестон

Тестонът спада към широко използваните в Западна Европа сребърни монетни номинали. В българските земи се срещат най-вече лотарингските *тестони* (вж.: No 159-165 в Каталога), но са познати такива и на други, предимно италиански държави (No 166, 173, 182). По принцип тези монети са прецизно изработени и имат старателно направени изображения, което

предопределя добрия им пример, въпреки че сребърното им съдържание е по-ниско от талеровите монети.

Марка

През по-голямата част от средновековието и в началото на Новото Време *марката* е по-скоро разчетна и тегловна отколкото реална монетна единица. В германските земи *марката* като монета се появява едва след времето, което описваме. През XVI – XVII в. монети с такъв номинал се секат само в Скандинавските страни и се срещат много рядко в българските земи под османска власт. До този момент е известна само една датска сребърна монета от този номинал (вж.: No 196 в Каталога).

Франк

Под названието *франк* в различните исторически периоди се подразбират доста различни една от друга монетни единици. В периода от средата на XVI – средата на XVII в. *франкът* е сребърна монета (вж.: No 143, 145 в Каталога), приблизително равна на ½ *талер*. В българските земи под османска власт това е почти единствената френска монета преди появата и масовото разпространение на по-дребните монети от 10 *су* след реформите на крал Луи XIII. Срещат се също така и монети от ½ *франк* (No 144, 146).

Флорин

Флоринът първоначално е златна монета, характерна на Флоренция и равна по стойност на венецианския златен *дукат*. През XVI – XVII в. това е сребърна монета равняваща се на ⅔ от *талера* и характерна предимно за земите в северната част на Германия и Нидерландия. В българските земи под османска власт се срещат най-вече *флориите* от 28 *щюбера*, сечени в някои имперски градове като Кампен (No 83-84 в Каталога), Давент (No 86-88), Ембден (No 81-82) и Зволе (No 89-90), както и в Херцогство Олденбург-Делменхорст (No 74-75).

Талер

Талерът носи названието си от град Йоахимстал (днес Яхимов, Чехия), където през 1518 г. бил отсечен *йоахимсталерът*. Областта била много богата на сребърни залежи и притежавала големи сребърни рудници. Самата германска дума *тал* означава долина. От там *талер* може да се преведе най-общо като *[монета] от долината*. По-едрите сребърни монети в Западна Европа започват да се секат още през XIII в. с появата на *турския грош* (от град Тур, Франция) с тегло около 4 г. През 1474 г. в Италия е отсечена сребърната *лира* с тегло 9 г. През втората половина на XIV в. голяма сребърна монета се появява и на Балканите, във Византия: *ставратон*, равен на ½ златен *иперпирон* (Hendy 1985: 540-544). По това време златна византийска монета вече реално не съществува, а няколко десетилетия преди това *иперпиронът* имал едва 12 карата злато и на цвят изглеждал почти бял.

Счита се, че за пръв път *талерът* се появява в Графство Тирол, в монетарницата на град Хал през 1486 г. и има сребърно съдържание 937,5/1000. Монетата тежи около 29,93 г и често е наричана *гулденгрошен, гулденталер* или *гулдинер*, а по стойност се равнявала на златния *гулден*. Последният тежал средно 2,508 г, а *рациото* между златото и среброто тогава било 1:12 (Hammer 2007: 53). *Гулдинерът* първоначално имал не само стойността, а и оформлението на златния тиролски *гулден*. И върху двете монети е представен австрийският ерцхерцог и тиролски граф Сигизмунд, прав, насреща. Именно тези едри сребърни монети се възприемат като първите *талери* (Ibidem), въпреки че самото наименование е свързано с Чехия и се появява около 30 години по-късно.

Талерът бързо придобил популярност и бил приет в редица страни. Сеченето му започнало на няколко места в Свещената Римска империя, например в Саксония през 1500 г. (Hammer 2007: 54). По-късно *талери* започнали да се секат и в Холандия, Италия и много други европейски страни. Но популярността си, както и името си, той носи заради големите количества такива монети, отсечени в Йоахимстал. В онези времена Кралство Чехия (наричана на латински Бохемия) е част от Свещената Римска империя. На аверса е представен св. Йоахим (бащата на св. Дева Мария), а на реверса е изобразен кръст. При по-късните варианти е изобразен и гербът на Чехия – лъв с двойна опашка.

В различните държави *талерът* бил наричан по различен начин. В Холандия например го наричали *даалдер*. Той се използвал и в редица холандски колонии като Нови Амстердам например. След превземането на града от англичаните те го прекръстили на Ню Йорк, а монетата започнала да се нарича *долар*. *Талерите* получили широко разпространение и на Балканите под османска власт. Вероятно именно от народното название на *льовенталерите – левове* (лъвове) – произлиза името на съвременната наша (*лев*) и румънската (*леу*, което на румънски означава също лъв) парична единица.

В Русия *талерът* станал известен под името *ефимка*. Това са истински западноевропейски (предимно германски и италиански) *талери*, които били надпечатвани и контрамаркирани. В Русия не били допускани в обращение никакви други монети, освен руските. Единственото изключение са *талерите* с контрамарки. Най-често обаче те били директно претопявани. За пръв път *талери* били контрамаркирани в Русия с контрамарка конник през 1655 г. и били равни на 64 *копейки*. Контрамаркирането на талери продължило едва до 1656 г., но *ефимките* се запазили до 1659 г., когато били изтеглени от обращение. Изключение от това правило били граничните земи, най-вече в Украйна, където те се срещат чак до XVIII в. Тези контрамаркирани монети циркулират заедно с редовните руски емисии. До този момент от територията на България няма сигурни известия за участието на *ефимки* в монетната циркулация на Османската империя. Известните подобни монети не са със сигурен произход от България.

В следващите години *талери* били сечени в много държави на стария континент: Италия, Полша, Дубровник. Но най-много се секат в германските държави. Познати са повече от 3000 типа германски и австрийски *талери*, сечени от XV чак до XX в. Дори и днес някои банки (като Австрийската национална банка) продължават сеченето на тези монети (например на известните талери на Мария Терезия) за нуждите на колекционери или като инвестиционно сребро.

Постепенно *талерът* се превръща в еталон при различни търговски операции. Така постепенно той достига номиналното си тегло от 27,2 г, което важи по-скоро за *йоахимсталера* (вж.: No 62 в Каталога). *Райхсталерът* (вж.: No 53-55 в Каталога) – своеобразната официална парична единица на Свещената Римска империя – имал стриктно дефинирано теоретично тегло от 29,23 г, от които 25,984 г чисто сребро (Фенглер, Гироу, Унгер 1982: 238, 271; Зварич 1983: 143, 163-164). Именно то постепенно бива възприето и в много други европейски страни като стандарт. В Османската империя *талерът* също имал точно установен разменен курс и стойност спрямо *акчето*. Действително той постоянно се изменял, но причина за това е обезценяването на основната османска монетна единица, а не на *талера*. *Райхталерът* се появява за пръв път през 1566 г. и бързо получава широко разпространение и извън Свещената Римска империя. Названието му идва от факта, че е сечен в различни монетарници най-често от името на свещения римски император. *Райхсталери* били сечени и от многобройните местни германски владетели, но задължително по установения стандарт. Също така върху тези монети обезателно присъства поне един от следните три елемента: гербът на Свещената Римска империя, изображението или титулатурата на свещения римски император.

Най-голямо количество *талери* са отсечени през XVI и XVII в. Особено голямо е количеството на германските. Счита се, че един от първите се е появил в Брауншвайк (вж.: No 80 в Каталога), което дава начало на разпространението им и в Северна Европа. В скандинавските страни те са наричани *далери* и се появяват в началото на XVII в. В Дания и Швеция най-известни станали *ригсдалерите*, а в Норвегия *специедалерите*.

На територията на Германия *талерът* придобива най-голямата си популярност, а някои от монетите достигат колосалния номинал от 16 *талера*. Съществуват данни за огромни сребърни монети с тегло над 450 г. В Свещената Римска империя *талерът* се превърнал в почти всеобщ еквивалент за германските държави. Счита се, че именно като такъв стандарт се появява *райхталерът* в Бранденбург (от 1701 г. тази германска държава носи името Прусия).

В българските земи под османска власт се срещат и някои подразделения на *талера*, като ½ (вж. напр.: No 78 в Каталога) и ¼ *талера*. Сред най-често срещаните монети по нашите земи са ¼ *талерите* на Реч Посполита (вж. напр.: No 42, 51 в Каталога), Бранденбург (No 64-66) и др. От друга страна, двойните, четворните и т.н. *талери*, тук са непознати.

Гулден

Гулденът също спада към относително широко разпространените златни монетни наминали в Европа. В българските земи под османска власт се най-често се срещат унгарските *гулдени* (No 93 в Каталога), които са еквивалентни както на златните *дукати*, така и на османските *султанѝ*.

Дукат

Златният *дукат* в редица европейски държави, като Венеция (No 171-172 в Каталога), Австрия, Нидерландия (No 130) и др. е основна златна монетна единица през XVI – XVII в. Тези монети получават широко разпространение по османските пазари и се срещат практически в цялата империя. Използват се най-вече при разплащания с едър характер като големи търговски сделки, различни разплащания. *Дукатите* са най-разпространените чужди златни монети в Османската империя. Те се срещат още преди избухването на кризата, но след това количеството им нараства значително.

През XVII в. във Венеция се появяват и сребърните *дукати* (No 177 в Каталога), които също получават добър прием в земите ни под османска власт. Те обаче не изместват златните, а циркулират съвместно. Всъщност официалното наименование на златните венециански монети е *зекино* (*цехин*), а *дукати* официално се наричат сребърните монети. На територията на Османската империя под *дукат* се разбира най-вече златната, а не сребърната монета.

В българските земи макар и инцидентно се срещат и кратни на *дуката* номинали. До този момент е известна само една такава златна монета с номинал от пет *дуката* и тегло 17,88 г от Несебърското съкровище, отсечена в Архиепископство Залцбург (вж.: No 187 в Каталога). Монетата е преупотребена като накит.

ОСМАНСКИТЕ МОНЕТАРНИЦИ ОТ ВРЕМЕТО НА КРИЗАТА

Османската парична система до края на XV в., когато били отсечени първите османски златни монети, се състояла от малки по размер сребърни, както и от относително ограничени количества медни монети. Основната парична единица в държавата била сребърното *акче* (името му произлиза от монголската дума *акча – бяло*). Западните извори го наричат *аспра*, което има същото значение (Pamuk 2000: 34).

Първите *акчета* били сечени в Бурса, Едрене (Одрин) и в няколко нелокализирани монетарници около Мраморно море. Тези първи *акчета* циркулирали заедно със сребърните монети на другите тюркски бейлици (Pamuk 2000: 34), все още в доста ограничени количества. С териториалната експанзия на Балканите и в Мала Азия и разширяването на империята се налага практиката на създаване на многобройни монетарници. Те са разположени във важни икономически, политически и търговски центрове, както и край големи метални мини. Според германския изследовател Антон Шендлингер и американският нумизмат Уилям Холбъртън (пишещ под псевдонима Джем Султан), през XIV в. функционират само три локализирани до този момент монетарници: Бруса (Бурса), Едрене (Одрин) и Аяслук (Ефес) (Schaendlinger 1973: 87-89; Sultan 1977: 8-23).

По време на тридесетгодишното второ управление на султан Мехмед II (1451 – 1481) сребърни *акчета* били сечени в 12 монетарници (Schaendlinger 1973: 91-93; Erüreten 1985b: 12-21). Подобна практика на функциониране на голям брой монетарници е характерна за селджукския Румски султанат, но най-вече за Държавата на Илханите. От тях османците наследяват и практиката на създаване на монетарници в близост до съответните рудници (Pamuk 2000: 34). В края на XIV и в началото на XV век османските монети циркулират масово и във Византия, включително и в Константинопол (Ibidem). Съществуването на голям брой монетарници в известна степен улеснявало циркулирането на самите монети. Така не било нужно добитият в дадена провинция метал да бъде извозван до централната столична монетарница и след насичането на монетите отново да бъде връщан на същото място (Pamuk 2000: 34). Наличието на много монетарници съвсем не означава, че те са функционирали едновременно. Голяма част от тях работят нерегулярно, като съществуват големи периоди с ограничено или пък никакво монетосечене. Някои монетарници са пряко зависими от доставките на ценни метали от частни търговци или от самата държава. Монетарниците имали и задължението при смяната на султана да изземат от обращение старите монети, да ги претопят и да насекат други с името на новия султан. Тази операция се наричала *тедждид-и сикке*, т.е. обновяване на монетите; тя, известна като *refonte*, съществува и в християнска Европа (Pamuk 2000: 34, n. 41).

Шефкет Памук (Pamuk 2000: 35) детайлно анализира системата на функциониране на османските монетарници от различни категории и длъжностните лица, които отговаряли за работата им. Най-големите монетарници най-често били управлявани директно от държавата, а техните ежедневни операции били под надзора на държавен служител (*емин*). Малките и отдалечени монетарници пък били контролирани посредством системата *илтизам*, т.е. един вид отдавани под наем на други лица. Те били давани на едно лице или партньори (*амил*), което откупувало правата, за различен период от време, от три до шест години, а често и много повече. Това лице заплащало на хазната това право всяка година. Много често *мюлтезимът* (както бил наричан откупчикът) притежавал правата върху няколко монетарници. Някои по-предприемчиви лица постепенно завладели голяма част от монетарниците в държавата. Така например през 70-те години на XV век всички местни монетарници на Балканите и в Анадола били откупени от няколко *партньори-мюлтезими*, които действали заедно. В крайна сметка те ощетили невероятно много хазната, натрупали големи богатства и довели до обезценяването на парите. Съществувал и трети тип монетарници, при които правата били откупени от *мюлтезими*, но присъствал и държавен служител, който наблюдавал работата (за тези системи и длъжности вж.: Pamuk 2000: 35, n. 42 и цитираната там лит.).

При всички типове монетарници *мюлтезимите* и *амилите* от своя страна също наемали *емини*, за да наблюдават ежедневните операции по монетосеченето. Съвсем отделно лице (*сахиб-и аяр*) пък отговаряло за техническото обслужване на самия процес. Той съблюдавал и стандартите при различните монети, определени от държавата. Документацията на монетарниците била проверявана периодично, но инцидентно и нередовно и от местните висши съдии (*кадиите*) (Pamuk 2000: 35).

Държавните стандарти били определяни по следния начин. При сребърните *акчета* се решавало колко екземпляра трябвало да бъдат отсечени от 100 *дирхама* чисто сребро. Чак до XVII в. официално не се допускало да се добавят никакви други метали към среброто. До този момент липсва анализ на металната сплав, от която са насичани *акчетата*. Шефкет Памук отбелязва, че не е ясно колко чисто било среброто. Той предполага, че става въпрос за чистота на сребърната сплав от 90% и по-висока (Pamuk 2000: 35, n. 43).

Кадиите били основно инструктирани как да наказват тези, които не спазвали установените норми (Pamuk 2000: 35-36; пълен текст на османските закони и наредби, касаещи монетосеченето и монетарниците от втората половина на XV в. насетне, вж.: Beldiceanu 1960: 65-67, 79-85, 155-156). Практиката и многобройните изследвани отделни монети и съкровища от това време показват, че нарушенията трябва да са били доста чести. Почти не съществуват *акчета*, отсечени от чисто сребро, както било наредено от султана. Това е и една от основните първоначални причини за липсата на доверие в тази монета извън пределите на държавата, а впоследствие и в нейните собствени граници. Ето защо по турските пазари на по-добър прием

се радвали европейските, а не османските монети. Самите *акчета* до средата на XVI в. имат относително правилна форма и добро качество. Често обаче центрирането на монетните печати не е особено прецизно, което затруднява определянето и изучаването им. Инструкциите на правителството до кадиите и други упълномощени лица са непостоянни и относително редки, което дава основание на Шефкет Памук да предположи, че контролът е бил ефективен и по-строги мерки не се налагали, а самите *акчета* по правило отговаряли на определените от държавата стандарти (Pamuk 2000: 35).

Самата техника на сечене на монети до самия край на XVII в. остава изключително примитивна (Sahillioğlu 1992: 261-263; Pamuk 2000: 35). Практически тя твърде малко се отличава от тази, позната още от началото на монетосеченето в Античността, но по същото време била все още използвана и в други страни (срвн.: Grierson 1975: 100-111; Lane, Mueller 1985: 218-233), въпреки че машинният метод получавал все по-широко разпространение. Прилагането на тази техника изисква участието на голям брой тясно специализирани лица. Под контрола на *сахиб-и аяра* работели специализирани в монетосеченето работници, гравьори, както и много помощни лица, всяко от които било също тясно специализирано (Pamuk 2000: 36). В истанбулската монетарница броят на тези специалисти достига до няколкостотин, в другите големи монетарници са около сто, в средните по размер – няколко десетки, а в по-малките монетарници – само 10 – 12 човека. Малките монетарници в провинциите често разчитали на изпратени от по-големите монетарници лица за по-специализираните дейности (Ibidem). Вероятно това е и една от основните причини някои от монетарниците да функционират много кратко време, а други да прекъсват работа за няколко десетилетия.

Централната власт често изпращала дадени гравьори и други монетни специалисти от една провинциална монетарница в друга. Във връзка с това са запазени няколко османски документа. В султанска заповед от 996 г. от Хиджра (1588 / 1589) се нарежда на кадиите на балканските градове, в които има монетарници, да изпратят монетните майстори, работещи там, в истанбулската монетарница (Pamuk 2000: 36, n. 46 с цит. лит.). Причините за отзоваването на специалистите в столицата не са известни.

Отварянето, краткото функциониране и впоследствие затварянето на монетарниците е обичайна практика за Османската империя. Причините за това изследователите търсят в различни причини като фискалния натиск, големите разходи, неефективния контрол от страна на властта и т.н., но най-вече в изчерпването на разположените в близост до част от монетарниците метални рудници (Pamuk 1997: 359). Подобно представяне на проблема не може да обясни факта, че голяма част от монетарниците са разположени далеч от рудниците. Типични примери в това отношение са тези, разположени на територията на днешна България (Жеков 1995: 3-6): София (Damyanov 1999: 50-51; Srećković 2002: 191), Филибе (Пловдив) (Srećković 2002: 106), Ниеболу (Никопол) (Srećković 2002: 166), Прувади (Провадия) (Erüreten 1985a: 11-14; Srećković 2002: 173). Във всички тях са отсичани само *акчета*, но нито една

не е разположена близо до сребърен рудник. Краткото им функциониране през първата половина на XVII в. би могло да се свърже с необходимостта от насичане на *акчета*, предназначени предимно за локална циркулация.

Инцидентното функциониране на част от османските монетарници и малките количества монети, които са отсечени в тях, могат да се обяснят и с други не по-малко важни фактори. Сред тях, без съмнение, е и ниското качество на отсечените там монети (Pamuk 1997: 259). Най-много монетарници престават да действат през 40-те години на XVII в. при управлението на султан Ибрахим I Лудия (1640 – 1648). Роудс Мърфи определя управлението на този султан и като критична точка във функционирането на сребърните рудници в Османска Румелия (Murphey 1980: 76, 82-86).

Количеството на отсечените *акчета* и в останалите монетарници, дори и в столичната, остава сравнително ниско. Това е свързано най-вече с голямото обезценяване на основната османска парична единица. Съживяването на истанбулската монетарница става едва през 80-те години на XVII в. Голяма част от отсечените по това време златни и сребърни монети се използват за финансиране на военните кампании и заплащане на войниците, както и за осигуряване на редица церемонии, свързани със султанската власт и лично с владетеля (Pamuk 1997: 259). Така количеството на действително постъпилите в обращение османски монети в периода 1600 – 1680 г. не е голямо. Особено драстично е намаляването на количеството на османските монети в четиридесетгодишния период между 1640 и 1680 г. (Pamuk 1993: 74-75). Изключение от това правило са османските златни монети, но те се използват за големи по размер разплащания и покупки на едро, както и в международната търговия. Количеството им на вътрешните пазари е относително неголямо, както личи и от състава на укритите колективни монетни находки. Както вече споменахме, този недостиг на парични средства на вътрешните османски пазари е запълнен с големи количества чужди сребърни монети.

Датирането на османските девалвации, както и точното определяне на годишното монетно производство на дадена монетарница, е изключително трудна задача. Невъзможността произтича от факта, че върху османските монети след началото на XVI в. се е отбелязвала годината на възшествие на дадения султан. Ето защо определянето на годината на отсичане на дадена монета не е възможно с точност. Може да бъде със сигурност определено намаляването на теглото на *акчето* в дадена османска монетарница единствено при управлението на даден султан, без да е възможно да бъде определено по години. Не е възможно и определянето и точното датиране на функционирането на отделните монетарници вътре в рамките на дадено конкретно султанско управление (срвн.: Schaendlinger 1973: 102-113; Erüreten 1985b: 18-19).

Определянето и локализирането на османските монетарници не винаги е лека задача. Част от тях все още са спорни, а съществуването на други се

отрича в науката. В своята книга, посветена на османските монетарници и монети, сръбският колекционер и нумизмат Слободан Сречкович прилага списък на спорните и несъществуващи, според него, монетарници, които могат да объркат изследователите. Информация за тези монетарници се появява в различни по-сериозни и недотам публикации в продължение на около век. Сред изброените от Сречкович несъществуващи монетарници има и такива от днешната територия на България, като Чипровец и Варна (Srećković 2002: 16). Към тях ние можем да добавим и монетарницата на Видин, която се споменава в някои по-общи съчинения, но до този момент няма монети, които със сигурност да могат да бъдат отнесени към нея. Ние, обаче не изключваме възможността съществуването на тези монетарници да бъде доказано при по-щателното изследване на огромният неанализиран и непубликуван масив от османски монети, съхранявани в редица български музеи. Защото най-вероятното място на пласиране на тези монети са именно днешните български земи и откриването на монети, евентуално отсечени в Чипровец, Варна или Видин, би било най-вероятно именно тук.

Монетарници на Балканите и на Егейските острови

Главната османска монетарница била, разбира се, Истанбул, или Кустантиние, както бил означаван върху монетите чак до XVIII в. Броят на монетарниците, в които били сечени сребърни *акчета* до края на XV в., не бил голям. От управлението на претендента за престола Джем е известно само едно *акче* (много добре съхранено, с титлата султан), сечено в монетарницата на Бруса през 886 г. от Хиджра (1481). Други типове монети на този султан не са известни.

По време на продължилото 31 години управление на султан Баязид II (1481 – 1512) действали 14 монетарници: 7 на Балканите (Едрене, Гелиболу, Кустантиние, Кратова, Новар, Серес, Юскюб) и 7 в Анадола (Амасия, Анкара, Бруса, Кастамону, Коня, Тире и Трабзон). *Онлуци* или *дирхами* (равни на 10 *акчета*) се секат само в Кустантиние в много ограничени количества. При управлението на Баязид II златни монети се секат само в две монетарници – Кустантиние и Серес.

През XVI в. броят на монетарниците се увеличил значително, особено по времето на султан Сюлейман I (1520 – 1566). По времето на Мурад III (1575 – 1595) функционирали около 30 монетарници, включително 14 на Балканите и по Егейските острови. Във всички тях били сечени *акчета*. Докато през XV в. *алтъни* били сечени само в Истанбул и Серес, то сега те се секат в 9 монетарници на Балканите и в Анадола (за османското монетосечене в края на XVI в. вж.: Kocaer 1967: 58-93; Schaendlinger 1973: 93-106; Sultan 1977: 91-135; Srećković 1987: 5-92; за монетната циркулация вж.: Rizaj 1970: 71-79). През втората половина на XVI в. освен венецианските златни *дукати* в обращение навлизат и огромни количества едри западноевропейски сребърни

монети: *талери* на различни държави в Германия и Италия, испанските 8 *реала* и др. Те навлизат масово не само по пазарите на Балканите, но и в Анадола (Sugar 1996: 72-110).

Най-активните монетарници си остават тези, разположени близо до рудниците на територията на днешните Македония и Сърбия (Pamuk 2000: 90). В Анадола единствената монетарница за сребърни монети, разположена до рудник, е отбелязвана върху монети като Джанджа или Джанидже (днес Гюмюшхане) в източна Мала Азия. Предполага се, че металът за насичането на сребърни монети е бил пренасян от Балканите в Анадола до редица монетарници (Pamuk 2000: 90). Медните монети пък били сечени предимно в Анадола, а медта оттам била пренасяна до монетарници на Балканите (срвн.: Schaendlinger 1973: 98; Srećković 1987: 5-92).

Най-западната от османските монетарници е Баня Лука, днешната столица на Република Сръбска (част от федерацията Босна и Херцеговина). На територията на днешна България действат следните монетарници: София, Филибе (Пловдив), Прувади (Провадия) и Нийбулу (Никопол). Османските монетарници в днешните български земи са почти напълно непроучени от българските изследователи (Жеков 1995: 3-6). Като цяло те функционират кратко време, а отсечените в тях монети са ограничено количество. Не е изключено обаче към тях да бъдат добавени още, но това би могло да стане едва след щателното изследване и публикуване на монетите от епохата.

Най-активните монетарници са тези, разположени до селища, край които има разработени големи сребърни рудници – предимно в Сърбия и Македония. Ето защо по-голямата част от местата, в които се секат сребърни монети, са на Балканите, докато Анадола остава център на медното монетосечене. Най-често срещаната чужда монета и през XVI в. си остава венецианският *дукат*. Той е разпространен не само в християнските балкански провинции на империята, а и в Анадола, макар разпространението му там да е много по-слабо. Големите постъпления на едри западноевропейски монети започват едва през втората половина на века, но до 70-те – 80-те години и дори до неговия край се срещат в сравнително ограничени количества.

Белград (Сърбия)[1]

Монетарницата на Белград, днешната сръбска столица, функционира интензивно през XVI – XVII в. Първите монети, отсечени тук, са от времето на султан Сюлейман I (1520 – 1566) (Srećković 1987; 1988: 221-242; 2002: 67). Както вече споменахме по-горе, върху османските монети започва да се обозначава датата на възкачването на султана на престола, а не действителната година, когато са отсечени. Самият Белград е превзет от турците през 1521 г. Преди това той дълги години е в границите на Унгария

[1] В скоби сме отбелязали днешното название на населеното място и държавата, на чиято територия се намира днес въпросната османска монетарница.

(под името Нандорфехервар, което означава същото). За съжаление, не е възможно да се установи кога започва сечене на монети в Белград, но със сигурност това става след 1521 г.

В Белград са сечени следните монетни номинали: *султани*, *акче*, *онлук* и *пара*. Златни *султани* тук са сечени при управлението на султаните Сюлейман I (1520 – 1566), Селим II (1566 – 1574) и Мехмед IV (1648 – 1687). По времето на голямата криза тук са сечени само *акчета* с означени върху тях години: 982, 1003, 1012, 1013, 1027, 1031, 1032, 1058, както и *акчета* без година от управлението на Мурад IV (1623 – 1640) (Matsson 1959: 165-174; Srećković 1987; 2002: 67-68).

Онлукът с година 1031 от Хиджра, отсечен в Белград през второто управление на султан Мустафа I (1622 – 1623) е с тегло 2,439 г (Srećković 2002: 67, n. 1), а *парата* от времето на Мехмед IV (1648 – 1687) с година 1058 тежи 0,68 г (Ibidem: 67, n. 2).

Баня Лука (Босна и Херцеговина)

Дали тук е действала османска монетарница все още не е категорично доказано. Сръбският нумизмат Слободан Сречкович поставя тук една от монетарниците, в своята книга, посветена на османските монети, сечени на територията на бивша Югославия (Srećković 1987: 170, No C-01). По-късно се отказва от отнасянето точно на тази монета към монетарницата на Баня Лука, но продължава да поддържа своето мнение за наличието на османска монетарница в столицата на днешната Република Сръбска (част от федерацията Босна и Херцеговина) (Srećković 2002: 63). Според него към продукцията на тази монетарница трябва да се отнесат един тип *акчета* с дата 1003 от Хиджра, т.е. от времето на Мехмед III (1595 – 1603) (Srećković 1995: 301-308; 2002: 63).

Едрене (Одрин, Турция)

Едрене е една от най-старите османски монетарници. Най-старите монети с означена монетарницата на Едрене са *акчета* с година 813 от Хиджра и принадлежат на емир Сюлейман (Srećković 2002: 93). Едрене е сред монетарниците с най-богата продукция. Монетите, отсечени тук, са разпространени по цялата империя и извън границите ѝ.

В периода 1575 – 1648 г. тук са сечени *акчета*, *онлици* и *мангъри* (Ibidem: 94). Монетите на Едрене са едни от най-широко разпространените османски монети по нашите земи.

Кратова (Кратово, БЮР Македония)

В Кратова са отсечени големи количества сребърни и златни монети. Това е обусловено от наличието на значителни сребърни и златни залежи в близост до града.

Първите монети, отсечени в Кратова, са *акчета* с година 886 от Хиджра (Srećković 2002: 146). И при следващите султани регулярното сечене

на значителни количества златни *султани* и сребърни *акчета* продължава. В периода на кризата тук са сечени *султани* (982 г.) и *акчета* (982, 1003 и 1012 г. от Хиджра) (Ibidem). Монетите, сечени в Кратова, са разпространени из целия Балкански полуостров под османска власт (Srećković 1987), както и във васалните на турците земи (Niculiţă, Nicolae 1996: 167-177, No 47).

Куджайна (Кучайна, Сърбия)

Монетарницата на Куджайна функционира относително кратко време – между управленията на султаните Сюлейман I (1520 – 1566) и Мехмед III (1595 – 1603) (Srećković 2002: 147). Определянето на тази османска монетарница не е напълно сигурно. Турският изследовател Ибрахим Артук разчита монетарницата като Кочания и я свързва с едноименното градче между Кратово и Скопие (БЮР Македония) (Artuk 1972). Сръбският нумизмат Слободан Сречкович счита, че монетарницата всъщност е Куджайна (Srećković 1987).

В Куджайна са сечени *султани* и *акчета* с отбелязани върху тях години 982 и 1003 (Srećković 2002: 147).

Кустантиние (Истанбул, Турция)

Централната и най-голяма за епохата, за която говорим, османска монетарница се е намирала в столицата Истанбул. Точното ѝ местоположение остава неизвестно. Също неизвестно е дали са съществували отделни нейни работилници (*официни*) или подразделения в самата османска столица.

Характерна черта в османската нумизматика е неизменното изписване на името на града като Кустантиние, което е изопачено от гръцкото наименование Константинопол. Върху османските монети името на монетарницата като Истанбул, и то във варианта Исламбул / Ислямбул (т.е. *градът на исляма*) ще се появи много по-късно – в началото на XVIII в. (първите монети са с дата 1115 от Хиджра, т.е. 1703: вж.: Srećković 2002: 122). Но дори и тогава името Кустантиние ще се запази. То се среща дори и върху последните османски монети от началото на XX в.

Първите монети, отсечени в Кустантиние, се появяват скоро след завладяването на града от султан Мехмед II през 1453 г. Най-старите монети, отсечени тук, са *акчета* с отбелязана върху тях 865 г. от Хиджра, т.е. 1460 – 1461 (Pere 1968: 91, No 86; Srećković 2002: 141). Тези *акчета* са еднотипни с други, сечени през същата година в много монетарници: Амасия, Аяслук, Бруса, Едрене, Новар и Серез (Pere 1968: 91). Остава неясно защо следващата столична емисия *акчета* се появява чак след едно десетилетие – през 875 г. (Ibidem: 91, No 87; Srećković 2002: 141). В този промеждутък от време в монетарницата е отсечен само един тип *мангър* през 867 г. от Хиджра (Srećković 2002: 141). Именно след 875 (1470) г. започва редовното сечене на монети в новата османска столица.

През целия период между 1575 и 1648 г. столичната османска монетарница е сред най-активните и тук са отсечени значителни количества

медни, сребърни и златни монети. Всички те се отличават с високо художествено оформление и относително прецизна изработка. Монетните печати са в много по-голяма степен добре центрирани, в сравнение с някои провинциални монетарници.

Нийболу (Никопол, България)

Монетарницата на Нийболу функционира кратко време. Въз основа на твърде малкото известни екземпляри е ясно, че монетната ѝ продукция е ограничена. В Нийболу са сечени само *акчета* при султан Мурад IV (1623 – 1640) с година 1032 от Хиджра (Жеков 1995: 3-6; Srećković 2002: 166).

Новаберда (Ново Бърдо, Косово)

Новаберда е една от най-активните османски монетарници на Балканите. Градът се числял към *еялета* Румелия. Край Ново Бърдо се намират едни от най-богатите находища на сребро на Балканите. Именно този факт обуславя значителната монетна продукция на тази монетарница.

Първите монети в Ново Бърдо са отсечени през 834 г. от Хиджра (1430 г.) и върху тях монетарницата е означена като Новар. Това название се запазва до времето на султан Сюлейман I (1520 – 1566) (Srećković 2002: 168).

След това името на монетарницата е променено на Новаберда, но тя си остава съвсем същата. За пръв път това наименование се появява при султан Сюлейман I (1520 – 1566), а монетарницата е активна до управлението на Мехмед IV (1648 – 1687). По време на кризата тук са сечени *султани, акчета* и *мангъри* с означени върху тях годините 982, 1003, 1012, 1027, 1031, 1032 и 1058 от Хиджра. След султан Мурад III (1574 – 1595) тук се секат само *акчета* (Srećković 2002: 167).

Охри (Охрид, БЮР Македония)

Османската монетарница Охри, макар и не сред най-големите в българските земи, заема важно място на Балканите. Причина за сравнително скромната ѝ монетна продукция е отдалечеността ѝ от големите находища на сребро в района. Тук са отсичани само *акчета* с дати между 974 и 1032 г. от Хиджра, като са представени всички султани във въпросния хронологически диапазон (Srećković 2002: 171).

Прувади, Превади (Провадия, България)

От монетарницата на Прувади са известни само един тип *акчета*, отсечени през 1032 г. от Хиджра при султан Мурад IV (1623 – 1640) (Erüreten 1985a: 11-14; Srećković 2002: 173; 2009: 53, No 01, 02). Най-често името на монетарницата се транскрибира като Превади, въпреки че върху монетите ясно се чете Прувади, което и приемаме в случая.

Сакъз (Хиос, Гърция)

Сакъз е турското име на остров Хиос. Днес този остров е част от Гърция, но в османската епоха е включен в *еялета* Анадолу.

Монетарницата функционира относително кратко, и то само по време на кризата в империята. Тук са сечени златни *султани* и сребърни *акчета* със следните години: 982, 1003, 1012 и 1027 (Srećković 2002: 178).

Сарай (Сараево, Босна и Херцеговина)

Град Сараево днес е столица на мюсюлманско-хърватската федерация Босна и Херцеговина, както и съюзна столица на цялата държава. Под османска власт монетарницата на Сарай функционира само инцидентно. До този момент са познати само един тип *акчета* с година 1032 и *мангъри* с година 1100 от Хиджра (Srećković 2002: 182).

Селаник (Солун, Гърция)

Османската монетарница в Селаник също действа кратко време. Тук били сечени само *акчета*. Познати са следните години: 982, 1003 и 1032 г. от Хиджра (Srećković 2002: 183).

Серберниджа, Сребрениче (Сребреница, Босна и Херцеговина)

Днес град Сребреница се намира на територията на Федерация Босна и Херцеговина. Монетарницата на Серберниджа се намира в близост до голяма сребърна мина, но функционира по-малко от век. Тук били сечени *султани* и *акчета* от времето на Сюлейман I (1520 – 1566) до Мехмед III (1595 – 1603) (Štěpkova 1969: 195-198; Srećković 1987; 2002: 192).

Характерна черта на тази монетарница е разнообразието на изписването ѝ върху монетите. Известни са поне пет различни варианта (вж.: Srećković 2002: 192).

Сидрекапсъ (нелокализирана, Гърция)

Монетарницата на Сидрекапсъ е сред най-активните на Балканите в периода на кризата в Османската империя. Този град днес не съществува. Намирал се е на източното крайбрежие на Халкидическия полуостров, източно от Солун. Точното място на града и монетарницата Сидрекапсъ не е локализирано точно.

В планината Сидерокапса се намират изключително богати сребърни рудници с жили, дебели колкото човешка ръка (Шериф 2001: 131-138). Тук имало и златни находища.

В монетарницата на Сидрекапсъ били сечени златни *султани* и сребърни *акчета* и *дирхами* между 926 и 1012 г. (Srećković 2002: 186-187). И тук, както и при други монетарници, се срещат хибридни *акчета* – с два реверса. При тях от едната страна е изписана монетарницата Сидрекапсъ, а от другата Кратова (Miles 1962: 9-10, 26, No 50) или Новаберда (Nicolae 1992: 62-63).

Дирхамът е може би единственият известен засега пример за този монетен номинал от Балканите. По принцип *дирхами* се секат само в арабските османски територии. Този (3,804 г), сечен в Сидрекапсъ в 982 г. от Хиджра, се различава съществено от останалите – той е с типа на *акчетата* и е сечен с матрица за *акчета* (Srećković 2002: 186).

Сируз, Сироз (Сяр, Серес, Гърция)

Сироз се нарежда сред активните монетарници на Балканите. Тук са сечени златни *султани* и сребърни *акчета* (Kokkas 1996: 70-78; Srećković 2002: 189).

Най-ранните монети, отсечени тук, са с година 816, а най-късните – 1032 от Хиджра. Последните златни монети са отсечени при Мурад III (1574 – 1595), а след това се секат само *акчета* (Srećković 2002: 189).

София (България)

Монетарницата на днешната българска столица е сред относително активните на територията на днешна България (Жеков 1995: 3-6). Тук са сечени предимно *акчета*, но е познат и един *онлик* от второто управление на султан Мустафа I (1622 – 1623) (Damyanov 1999: 50-52). За пръв път монети, отсечени в София, са публикувани през 1977 г. в САЩ (Sultan 1977).

Софийската монетарница функционира относително кратко време и не може да се похвали с особено богата монетна продукция. Най-ранните монети тук са отсечени при управлението на Мурад III (1574 – 1595) и са *акчета* с година 982 от Хиджра (Srećković 2002: 191). Кога точно в този промеждутък от време е започнала работа монетарницата, не може да се отговори със сигурност. *Акчета* са сечени и при следващите султани и носят съответните им начални години на управление: 1003, 1027, 1031 и 1032 (Ibidem). По време на управлението на султан Мурад IV (1623 – 1640) софийската монетарница престава да функционира, но точната дата не може да бъде определена.

Филибе (Пловдив, България)

Османската монетарница във Филибе е сред най-активните от тези, разположени на територията на днешна България. Въпреки че действа относително кратко време, тук са сечени монети при трима султани: Мурад III (1574 – 1595), Мехмед III (1595 – 1603) и Ахмед I (1603 – 1617) (Srećković 2002: 106).

Във Филибе са сечени само *акчета* (Жеков 1995: 3-6; Srećković 2002: 106). В близката му околност няма сребърни рудници, разработени в османската епоха, и не е известно откъде и защо е било докарвано среброто, нужно за отсичането на монетите.

Юскюп (Скопие, БЮР Македония)

Монетарницата на Юскюп започва работа със сеченето на *акчета* по време на второто управление на султан Мехмед II (1451 – 1481). Най-ранните

монети, отсечени тук, са от 875 г. от Хиджра (1471 г.), а при Сюлейман I (1520 – 1566) инцидентно се появяват и златни *султани* (Srećković 2002: 217). В монетарницата са сечени и *акчета*, определени от Слободан Сречкович като възпоменателни монети (Srećković 1999c: 175-198, No 17).

По време на кризата в империята монетарницата продължава своята дейност, но тук вече се секат само *акчета*. Последните са от времето на султан Мурад IV (1623 – 1640) (Ibidem).

Монетарници в Западна и Централна Мала Азия

Под османска власт Мала Азия се поделя на две големи зони: Източна и Западна. Това разделение е исторически обусловено векове преди турското завоюване на тези земи през втората половина на XV в. Докато Западна и Централна Мала Азия е в значителна степен, от една страна, все още християнска (както във византийските владения, така и в тюркските *бейлици*), а от друга, значително тюркизирана (тюркските *бейлици*). От друга страна, източната част на Мала Азия е почти изцяло мюсюлманска, но е под властта на силната монголска династия на Илханите. В сферата на монетното дело тук са в обращение едри сребърни монети, популярни в обширен регион, обхващащ Персия и значителна част от Индия. Такива едри сребърни ислямски монети били разпространени и в Западен Анадол, но само до началото на XIV в.

Съществува мнение, че липсата на едри сребърни монети в Османската империя е причина за навлизането на големи сребърни европейски монети. Действително в територии, където има големи по размер сребърни монети, например в Персия, подобен процес не е засвидетелстван. Това се обяснява с традициите в търговията със Северна Индия (Grierson 1975: 24-29, 39-55). Сравнително големи сребърни монети, наречени *танга*, са сечени и в Ак-коюнлу. Тяхното начало се свързва с времето на Тимур, а монетата *шахрук* – с неговия син Шахрук. В края на XV в. последната тежи средно 4,7 г (Fragner 1993: 556-567). Тези монети циркулират и в Османската империя. Например златна *танга* на Делийския султанат от края на XIV в. с тегло 11,0 г е открита при разкопките на крепостта Урвич през 2014 г. От редица документи, касаещи градове в Източна Мала Азия и Ирак, личи, разменният курс е шест *акчета* за един *шахрук* (Pamuk 2000: 102, n. 41).

Анкара (Турция)

Османската монетарница, разположена в днешната турска столица, не може да се похвали с особено значителна монетна продукция. Тук са били отсичани спорадично единствено *акчета*. Често между отделните емисии има значителни прекъсвания.

Монетарницата започва да работи при Мехмед Челеби, а най-ранните монети са от 806 г. от Хиджра. По това време името на монетарницата е

изписвано върху *акчетата* и *мангърите* като Анкуриа (позната и в турцизирания си вариант Енгюрие) (Srećković 2002: 102).

При Баязид II (1481 – 1512) започва да бъде изписвана като Анкара. Тук са отсичани *акчета* и при следващите султани Селим I (1512 – 1520) и Сюлейман I (1520 – 1566). След голямо прекъсване монетарницата отново пуска в обращение *акчета* през 1003 г. от Хиджра при Мехмед III (1595 – 1603). След ново тридесетгодишно прекъсване тук са отсечени за последен път *акчета* през 1032 г. от Хиджра при султан Мурад IV (1623 – 1640) (Srećković 2002: 51).

Амасия (Турция)

Първите монети, отсечени в монетарницата на Амасия, са с дата 808 (1406) г. (Srećković 2002: 49). Апогеят ѝ е през XV в., а през втората половина на XVI в. е със затихващи функции. При управлението на Мурад III тук са отсичани *акчета* и *алтъни*, а при Мехмед III – само *алтъни*. След неговото управление монетарницата на Амасия престава да функционира (Ibidem).

Бейшехир (Турция)

Град Бейшехир се намира на източния бряг на едноименното голямо езеро, недалеч от град Коня, в централната част на Анадола.

Дълго време в научните трудове и каталози, посветени на османските монети, последните били отдавани на монетарницата на Йенишехир. Както отбелязва Слободан Сречкович, сред колекционерите отдавна е съществувало съмнение в това поради близостта на големите монетарници Селаник (Солун) и Сидрекапсъ (на Халкидическия полуостров), които имат изобилна продукция. Според сръбския изследовател не е имало нужда от трета монетарница в района (Srećković 2002: 71, n. 1). Това предположение се потвърждава след откриването на един *дирхам* в колекцията на Васил Дамянов (Ibidem).

Към монетарницата на Бейшехир Сречкович отнася няколко *акчета*, с години 982, 1003, 1027, 1031 и 1032, както и споменатия вече *дирхам* на Мустафа I (1617 – 1618; 1622 – 1623) (Srećković 2002: 71).

Бруса, Бурса (Турция)

Бруса е най-старата османска монетарница, разположена в първата турска столица. Първите монети тук са отсечени при управлението на Орхан I (1326 – 1359). Тези най-стари *акчета* нямат означена година. Монетарницата на Бруса е една от най-интензивно действащите. В нея са отсичани най-вече *мангъри* и *акчета*. Единствено при султан Сюлейман I (1520 – 1566) тук са сечени и златни *султани* (Srećković 2002: 75-76).

От Селим II (1566 – 1574) нататък тук се секат само *акчета*. Последните монети в Бруса са отсечени през 1032 г. от Хиджра при султан Мурад IV (1623 – 1640) (Ibidem: 76). Ние допускаме, че към тези монети могат да се добавят още, поради наличието на голям брой непълно описани

османски съкровища и единични екземпляри, открити в България и други страни. Освен това голяма част от публикуваните монети са несигурно определени (вж. напр.: Eugen, Păunescu 1996: 109-135, No 257).

Гюзелхисар (Айдън, Турция)

До този момент като принадлежащи на монетарницата на Гюзелхисар са определени само един тип *акчета* на султан Ахмед I (1603 – 1617) (Srećković 2002: 112).

Инегьол (Турция)

Монетарницата в Инегьол функционира относително кратко време, и то инцидентно. Монети тук са сечени само през 825, 982 и 1003 г. от Хиджра, като всички монети са *акчета* (Srećković 2002: 121).

Кастамуни, Кастамону (Турция)

В монетарницата на Кастамону са сечени само *мангъри* и *акчета*, и то инцидентно, с продължителни прекъсвания. В периода 1575 – 1648 г. тук са отсечени *акчета* с годините 982 и 1003 от Хиджра (Sultan 1977: No 1276-1278; Srećković 2002: 132-133).

Коня (Турция)

Град Коня дълги векове е столица на селджукския Румски султанат, по-късно на *бейлика* Караман, а след завладяването му от османските турци запазва голямото си значение като център на едноименния *еялет*. Коня е разположен в централната част на Анадола и има важно кръстопътно значение.

Тук са сечени монети още от селджуките и караманите. Първите османски монети са ½ *дирхами* с дата 824 от Хиджра и имат на аверса името на османския султан, а на реверса на бея на Караман (Srećković 2002: 137-138). През XV в. тук са сечени и *мангъри*, но след това в монетарницата на Коня се секат само *акчета*: 982, 1003, 1012 (Ibidem: 137).

Маниса (Турция)

До този момент към монетарницата на град Маниса (Западен Анадол), разположен недалеч от Смирна (дн. Измир, Турция), са отнесени един тип сребърни акчета, отсечени при султан Мурад III (1574 – 1595) с година 982 от Хиджра (Srećković 2002: 151).

Сивас (Турция)

Сивас се намира в централната част на Анадола. Въпреки че тук са сечени монети от различни метали – *султани*, *акчета* и *мангъри* – монетарницата на града не може да се похвали с особена активност. Известни са монети, сечени само при управлението на Мурад III (1574 – 1595) и Мехмед

III (1595 – 1603) с отбелязани върху тях годините 982 и 1003 (Srećković 2002: 190).

Тире (Турция)

Град Тире се намира в Югозападна Мала Азия, недалеч от Айдън. Монетосеченето тук започва още при Мурад II (1421 – 1444) през 828 г. от Хиджра, като първоначално тук се секат само *мангъри*, а от 918 – само *акчета* (Srećković 2002: 203). По време на кризата в Османската империя тук са сечени само *акчета*, като последните са с година 1032 от Хиджра (Ibidem).

Трабзон (Турция)

Трабзон е турското наименование на античния и средновековен град Трапезунд. Въпреки че географски градът се намира в източната част на полуостров Мала Азия, от историческа и нумизматична гледна точка той принадлежи на региона, обхващащ Западен и Централен Анадол.

В ограничени количества тук са сечени сребърни *акчета* през 886, 926, а златни *султани* единствено през 1012 г. от Хиджра (Srećković 2002: 212).

Тукат, Токат (Турция)

Токат (Турция) се намира в северната част на Мала Азия, недалеч от Амасия. В монетарницата на града, която функционира единствено по време на кризата в империята, са сечени *султани*, *акчета*, *медини*, *бешлици* и *дирхами* (Srećković 2002: 204).

Токат е разположен в източните части на Западен Анадол и тук се наблюдава интересно явление. В монетарницата му са сечени и монети, които не са характерни за западните и централните части на Мала Азия – *дирхами* и *медини*. Първите монети, отсечени тук, са златни *султани*, без година, на Мурад III (1574 – 1595), а най-късните – на Мурад IV (1623 – 1640) (Ibidem).

Монетарници в Източна Мала Азия

Най-популярната сребърна монета в Персия при династията на Сефевидите тежи около 4 г и носи много имена: *тамга*, *шахѝ*, *махмудѝ* (Fragner 1993: 556-565; Rabino 1945: Table II). Според някои изследователи османската монета *шахѝ* е създадена с дизайн, подобен на персийската *махмудѝ* с тегло около 4 г (Magalhaes-Godinho 1969: 303). След разгрома на тази династия турците продължават в завладените земи на Източен Анадол и Южен Кавказ традицията на сечене на сравнително големи сребърни монети. Върху тези сребърни монети османският владетел е с титлата шах чак до 1555 г. (Mackenzie 1991: 74; Pere 1968: 126-130). Освен това в редица монетарници започва сечене и на златни *султанѝ*.

В източните османски провинции (Ирак, Сирия) била сечена и сребърната монета *шахѝ*. Османската власт се опитва да наложи замяна на названието на монетната единица – от *шахѝ* на *падишахѝ* (Pamuk 2000: 102, n. 44). Официалните османски документи от XVI в. за тези земи, както и за Басра, използват като основна разчетна монетна единица османското *акче*, при условие, че последното изобщо не участва в монетната циркулация на региона (Mantran 1967: 486-513). Счита се, че сеченето на тези монети е под персийско влияние. Но с течение на времето продукцията им намалява, а теглото им спада от 4,5 на 2,2 – 3,1 г (Schaendlinger 1973: 73; Pere 1968: 120-136). В началото на XVII в. те били сечени само в монетарницата на Багдад. Всичко това се свързва с умиротворяването на обстановката в региона (краят на войните с Персия) след 1555 г. и намаляването на военните контингенти. В региона били сечени и други едри сребърни монети, например *абасѝ* (с тегло 4,7 – 5,4 г) (Lachman 1976: 51-53; Quesne-Bird 1976: 192-193; Schaendlinger 1973: 115-118), и сечената в Басра (Южен Ирак) странна монета *лари* с тегло от 5,2 г. Според разменния курс около 1580 г. един *лари* се равнявал на 1,5 испански *реала* (Magalhaes-Godinho 1969: 299-304).

Амид (Диарбекир, Турция)

Монетарницата на Амид е сред най-активните в края на XVI и началото на XVII в. В монетарницата се секат монетни номинали, характерни за Близкия изток и Източна Мала Азия. Монетната продукция на тази монетарница е обилна и многообразна. Наред с типичните *мангъри*, *акчета* и *алтъни* тук се секат *дирхами*, *шахи* и *до шахи* (Srećković 2002: 51). Монетите, отсечени тук, се отличават с голямо майсторство на изработката, което е характерно и за сребърните, и за златните монети (вж. напр.: Lane-Pool 1883: 110, No 291).

Монетните номинали *шахи* и *до шахи* са с персийски произход. Тези сребърни монети се срещат много рядко извън региона, който описахме по-горе. По време на султан Мурад III сребърната монета *шахи* е с номинално тегло от 2,10 г, а *до шахи* (т.е. двоен *шахи*) – 4,10 г. По същото време *дирхамът* тежи 3,68 г (Srećković 2002: 51, n. 4, 5, 7). При султан Мустафа I той тежи вече 2,325 г (Srećković 2000: C#3; 2002: 52, n. 12).

При султан Ахмед I тук започва да се сече и типичната за Египет сребърна монета *мелин* с тегло 0,98 – 1,297 г (Srećković 2002: 52, n. 13). Тази монета има относително стабилно тегло, което обаче, вследствие на кризата, претърпява лека девалвация. Така например при Ахмед I *медините*, отсечени в Амид, тежат 1,00 г (Ibidem, n. 17), при първото управление на Мустафа I: 0,87 – 1,03 г. (Ibidem, n. 18), а при Осман II: 0,90 г (Ibidem, n. 11). Все пак, в сравнение с доста по-бързо девалвиращото *акче*, *мединът* успял да запази много по-голяма стабилност.

Според сръбския изследовател Слободан Сречкович при Мурад IV започва да се сече и номиналът *пара*. Това е монета, която тепърва ще получи своята популярност в следващото столетие. При Мурад IV *парата* тежи 0,86 –

1,20 г (Srećković 2002: 52, n. 14). При следващия султан Ибрахим I в Амид са отсечени и *бешлици* с тегло 1,48 – 1,50 г (Ibidem, n. 15, 16).

Монетарницата е изписана като Караамид върху монети (*акчета*, *шахи* и *медини*), сечени през 1009 и 1012 г. (Srećković 2002: 129).

Арданuч (Турция)

Градът е разположен недалеч от днешната граница между Турция и Грузия. Той е завладян от османците през 1551 г. по времето на султан Сюлейман I. Монетната му продукция е доста ограничена, макар че първите *акчета* тук са отсечени скоро след завладяването му. Тук са сечени в ограничени количества златни *алтъни* и сребърни *акчета* с години 974 и 1003 от Хиджра (Srećković 2002: 55).

Бесни (Турция)

В монетарницата на Бесни са сечени само един тип *акчета* при управлението на султан Мехмед III (1595 – 1603) (Srećković 2002: 70). Тези монети са много редки за територията на Балканите.

Уан, Ван (Турция)

Град Ван е разположен на брега на голямото едноименно езеро в източната част на Мала Азия. Тук са сечени сребърни и медни монети: *акчета*, *бешлици*, *дирхами*, *медини* и *мангъри*. Някои изследователи посочват, че тук са били отсичани и сребърни монети с номинал *шахи*, но до публикуването на повече екземпляри с необходимите метрични данни на монетите въпросът остава спорен, а данните за отсичането на *шахи* в монетарницата на Ван, непотвърдени (вж.: Srećković 2002: 218, n. 4, 5 и пос. лит.).

Първите монети са отсечени при Сюлейман I (1520 – 1566), а след това, след известно прекъсване, дейността на монетарницата е подновена при Мурад III (1574 – 1595). Регулярното монетосечене продължава и при следващите султани чак до средата на XIX в., но след Мехмед IV (1648 – 1687) във Ван се секат само *мангъри* (Srećković 2002: 218-219).

Джанджа, Джаниджe (Гюмюшхане, Турция)

Джанджа е сред най-добре представените източни монетарници в българските земи. Причините за това не са известни, но сред тях със сигурност е значителното количество монети, отсечени тук. Всъщност Джанджа е сред монетарниците с най-изобилна продукция в империята.

Монетосеченето тук започва при Сюлейман I (1520 – 1566) и продължава без прекъсване до Мурад IV (1623 – 1640). В този времеви промеждутък тук са сечени разнообразни номинали: *султани*, *селими*, *акче*, *бешлик*, *дирхам*, *мединa*, *пара* (Антадзе 1967: 195-201; Srećković 2002: 83).

Дирхамите, сечени тук, имат следното тегло: 982: 3,50 – 3,95 г; 1003: 2,50 г; 1027: 2,27 – 2,82 г; 1031: 2,82 г. *Мединте* съответно: 1012: 0,79 – 1,40

г; 1026: 0,755 г; 1027: 0,65 г. Монета с номинал *селими* е отсечена през 982 г. и тежи 2,18 – 3,35 г. *Пари* и *бешлици* са сечени само през 1032 г. по Хиджра, като *бешликът* тежи 1,00 – 1,28 г. (Srećković 2002: 83, n. 3, 4, 6-10). Монетите, сечени в тази монетарница, са широко разпространени не само в Мала Азия, а и на Балканите.

Ерзурум (Турция)

В монетарницата на Ерзурум в Североизточна Мала Азия са сечени монети, типични за района на Близкия изток и Източен Анадол: *дирхам (дирхем)* и *медин*, както и монети, характерни за цялата империя: *акче* и *мангър*.

Първите монети тук са отсечени при султан Сюлейман I (1520 – 1566) (Srećković 2002: 104). В периода 1575 – 1648 г. тук са сечени монети при всички султани без прекъсване. Монетите имат означени върху тях следните години: 982, 989, 1003, 1005 1012, 1014 (1013?), 1027, 1031, 1032, 1033 (Ibidem: 104-105).

Мардин (Турция)

Град Мардин е разположен недалеч от сирийската граница в източната част на Република Турция. През османската епоха тук функционира монетарница с ограничена монетна продукция.

Първите монети са отсечени през 918 г. от Хиджра, т.е. скоро след османското завоевание на областта. По време на кризата от 1575 – 1648 г. тук са сечени *акчета*, *дирхами* и *мангъри* с година 982 и 1003 от Хиджра (Srećković 2002: 153).

Руха (Шанлъурфа, Турция)

Руха е арабското име на античния и средновековен град Едеса. Градът се намира в Югоизточната част на Анадола, близо до днешната граница между Турция и Сирия.

Повечето от монетите, сечени в тази монетарница, са от времето на султан Селим I (1512 – 1520) и са отсечени скоро след турското завоевание на града. След това монетосеченето замира. Само през 1003 г. от Хиджра се появява една инцидентна емисия *мангъри* (Srećković 2002: 176).

Монетарници в Закавказието

Ганджа, Гендже, Генче (Ганджа, Азербайджан)

Монетарницата в Ганджа е най-голямата османска монетарница в Закавказието. Тя се е намирала в днешния едноименен град (бивш Кировабад) в Азербайджан. Въпреки че градът е относително кратко време под османска власт, тук са сечени златни и сребърни монети при няколко султана.

Първите османски монети тук са отсечени при султан Мехмед III (1595 – 1603) и са от няколко номинала: *султани*, *дирхам* и *акче* (Srećković 2002: 108-109). Характерна черта на всички тях е изписването на годината не с арабски цифри, което е типичният вариант при османските монети, а с думи. За пръв път тези интересни монети са определени от Джюнеит Йолчер (Ölçer 1987: 4-5). Познати са и *дирхами* без дата, също от управлението на Мехмед III (Ölçer 1972: 28, No 64, 37, No 82, 40, No 98; Coşkun 1986: 16-17). След този султан монетарницата за дълго време преустановява дейността си, за да започне отново работа едва в 1115 г. от Хиджра (1703 г.) (Lachman 1976: 51-53; Srećković 2002: 108-109).

Дамуркапу, Демюркапу (Дербент, Република Дагестан, Руска федерация)

Тази монетарница се е намирала в днешен Дербент (Дагестан, Русия), недалеч от едноименния важен проход. С това име, означено върху монети, са известни само един тип сребърни *дирхами* на султан Мурад III (1574 – 1595) (Srećković 2002: 88).

Нахджауан, Нахчаван (Нахичеван, Азербайджан)

Днешният град Нахичеван е център на едноименен азербайджански анклав, блокиран от арменците. Под османска власт градът е част от *еялета* Ереван.

В града се секат ограничени количества монети, и то за съвсем кратко време. До този момент са описани *султани*, *дирхами*, *шахи* и *акчета*, сечени през 1001 и 1003 г. от Хиджра (Pere 1968: 129, No 293, 135, No 324, 338; Srećković 2002: 165), т.е. в края на управлението на Мурад III (1574 – 1595) и началото на управлението на Мехмед III (1595 – 1603).

Реван, Руван (Ереван, Армения)

Под властта на османските турци днешната арменска столица Ереван е център на важен *еялет* в Закавказието. Монетарницата ѝ обаче е със скромна продукция. С година 982 по Хиджра е известен един тип сребърни *дирхами* с тегло 3,43 – 3,66 г (Srećković 2002: 174-175). По-значителни количества монети, включително и златни *абаси*, започват да се секат тук едва от началото на XVIII в. (Ibidem: 174).

Шамахи (Шемаха, Азербайджан)

Град Шемахи е за сравнително кратко време под османска власт. При Мурад III (1574 – 1595) и Мехмед III (1595 – 1603) тук са сечени златни *султани* и сребърни *дирхами* и *шахи* (Srećković 2002: 194).

Шируан, Ширван (Азербайджан)

В Ширван също са сечени монети относително за кратко, по време на Османо-сефевидската война. Тук са сечени само *дирхами* при Мехмед III

(1595 – 1603) и Ахмед I (1603 – 1617) – недатирани и с години 1012, 1013 и 1014 от Хиджра (Ölçer 1972: No 63, 66-70; Srećković 2002: 195).

Монетарници в Близкия изток

В Палестина монетите, известни преди османското завоюване на страната (1517 г.), останали в циркулация и в годините след падането ѝ. Сведения за тях се откриват дори в съдебните регистри на Йерусалим. Тези монети били изместени напълно чак през 60-те години на XVI в. (Pamuk 2000: 99-100). Но дори и след тази дата *акчето*, наричано тук *османѝ, утмани*, така и не успяло да се наложи като основна монетна единица в провинцията. Най-голяма известност получават египетските *мединѝ* през XVII в. В сравнително големи размери се разпространяват и европейските сребърни монети, най-вече холандските *льовенталери* и испанските *8-реалови* монети (Pamuk 2000: 100). В Палестина през османското владичество всъщност не действала нито една монетарница.

Багдад (Ирак)

Монетарницата на днешната иракска столица е сред най-активните и най-продуктивните по време на османската власт над Месопотамия. Първите османски монети тук са отсечени при Сюлейман I (1520 – 1566). Оттогава до средата на XIX в. тук се секат няколко различни номинала, разпределени в десетки различни типове.

Първите османски монети, отсечени в багдадската монетарница, са златни *султани*. От сребърните номинали са познати *до шахи*, *дирхами*, *мединѝ*, *акчета* и *бешлици*. Тук са сечени и *мангъри* (Srećković 2002: 57-58).

Дирхамите, отсечени в Багдад през 1003 г. от Хиджра, са с тегло от 3,00 г, което през 1048 намалява на 2,94 – 2,96 г, а през 1049 е 2,75 – 2,95 г (Srećković 2002: 58, n. 12, 15, 16).

Бешлиците, отсечени при султан Мурад IV (1623 – 1640), са с тегло от 1,65 г (Srećković 2002: 58, n. 14).

Басра (Ирак)

В монетарницата на град Басра през османската епоха освен златните *султани* били отсичани единствено монети, характерни за монетната циркулация на Персия и Месопотамия: *шахи* и *до шахи*.

Първите монети под османска власт тук са отсечени при султан Мурад III – златни *султани* и сребърни *до шахи*. Последният номинал, успял да запази относително стабилно тегло въпреки кризата: 982 г. от Хиджра: 4,41 – 4,81; 1003: 4,24 – 4,70; 1012: 4,62 – 4,78; 1013: 4,54 – 4,70; 1027: 4,24 – 4,70; 1032: 4,30 – 4,55 г (Srećković 2002: 64, n. 1-6, 8; вж. също: Toll 1987: 149-166; Mackenzie 1988: 181-190).

Дъмъшк (Дамаск, Сирия)

Монетарницата в Дъмъшк е сред най-активните през XVI – XVII в. Най-ранните османски монети, отсечени тук, са от 922 г. от Хиджра (Srećković 2002: 90), т.е. монетарницата започва работа скоро след османското завоюване при султан Селим I (1512 – 1520).

Първоначално името на монетарницата се изписвало като Шам (арабското название на Ливан) (Srećković 2002: 193), заради едноименния османски *еялет*, създаден след завладяването на страната през 1516 г. От името на монетарницата Шам са сечени само един тип *султани* и един тип *мелини* през 923 г. от Хиджра (Ibidem). Името на монетарницата като Дъмъшк е изписано върху златни, сребърни и медни монети от следните номинали: *султани*, *дирхам*, *шахи*, *мелин*, *акче*, *бешлик*, *мангър* (Ibidem: 91).

Монетите, сечени в Дъмъшк, са добре известни и на Балканите. Публикувани са екземпляри и от територията на васалните на турците Влашко и Молдова. Интересен хибриден екземпляр описва румънският изследовател Еуген Николау. Монетата е с тегло от 3,92 г и всъщност е съставена от два реверсни печата – единият на монетарницата в Дъмъшк, а другият на Ерзурум (Nicolau 2001: 157-159).

Кюбръс (Кипър)

Кюбръс всъщност е турското название на остров Кипър. Османците започват да секат монети скоро след завоеванието на острова през 1571 г. От османската власт тук са сечени *акчета* и *бешлици* през 1003, 1012 и 1032 г. от Хиджра (Srećković 2002: 134). След това сеченето на монети на острова е прекратено, въпреки че той остава в османски ръце повече от три века (до 1878 г.).

Мусул (Мосул, Ирак)

Мосул, по-точно Ал-Маусил, е град, разположен в северната част на Месопотамия, в тогавашния османски *вилает* Диарбекир. Монетарницата на града сече инцидентно ограничено количество монети. Към края на XVI в. монетарницата престава да функционира. Последните монети, отсечени тук, са от управлението на султан Мурад III (1574 – 1595) – сребърни *дирхами* с тегло 2,68 г, без отбелязана дата (Srećković 2002: 162-163).

Табриз, Тебриз (Иран)

Градът е една от столиците на сефевидите и център на Иранския Азербайджан. Османски монети са сечени тук инцидентно, когато градът е бивал завладян от турците по време на османо-сефевидските войни.

Тук са сечени монети, общи за цялата империя (*султани*), но най-вече такива, характерни само за Близкия изток (*шахи*, *до шахи* и *дирхам*) (Srećković 2002: 198-199). По време на кризата в империята монети са сечени през 982, 1001 и 1005 г. от Хиджра (Ibidem: 198). След тази дата сеченето на османски монети тук е преустановено за повече от век.

Тарабулус, Траблус (Триполи, Ливан)

Названието на града често е уточнявано като Тарабулус аш-Шам, т.е. Ливанския Триполи, за да се различава от едноименния град в Либия (който пък е наричан Траблус-Гарб).

Тук нерегулярно са сечени само сребърни монети при султаните Мурад III (1574 – 1595) и Ахмед I (1603 – 1617). *Дирхамите* и *акчетата*, отсечени в Тарабулус имат означени върху тях годините 982 и 1012 (Pere 1968: No 295; Sultan 1977: No 1233; Srećković 2002: 207).

Халаб, Халеб (Алепо, Сирия)

Османската монетарница Халеб е сред най-продуктивните не само в района на Близкия изток, а и в цялата империя. Първите османски монети тук са отсечени скоро след османското завладяване на Сирия от султан Селим I (1512 – 1520) и са с година 922 от Хиджра (Srećković 2002: 113). В един продължителен период от време тук се секат голямо количество монети.

В периода 1575 – 1648 в Халеб са сечени няколко монетни номинала, по-голямата част от които са характерни единствено за азиатските и африканските територии на Османската империя: *султани*, *дирхам*, *шахи*, *мелин*, *онлик*, *бешлик*, *акче*, *пара* и *мангър* (Srećković 2002: 113-115). Почти всички те са представени с доста изобилна продукция.

И за тази монетарница е характерно поставянето върху монетите на действителната година на отсичане, а не обичайната година на възшествие на владетеля. Ето защо разнообразието на монетите по години е много по-голямо в сравнение с останалите османски монетарници на Балканите и в западните и централните части на Анадола. В литературата откриваме данни за следните години върху монетите: 982, 985, 988, 991, 993, 998, 1003, 1012, 1013, 1026, 1027, 1031, 1032, 1042, 1047, 1058. Особено голямо е разнообразието при *мангърите*. Известни са и монети без отбелязана върху тях година (вж. съответните глави у: Ölçer 1972; Sultan 1977; Κόκκας 1995; Kabaklarlı 1998; Srećković 2002: 113-114).

Монетарници в Йемен

Османците секли свои монети и в контролирания от тях Йемен между 1510 и 1620 г. Най-активните монетарници по време на османската власт били Сана и Забид. Освен *акчета*, тук били сечени и *медини*, както и сребърни монети от други номинали, някои от които не са идентифицирани от нумизматите. Предполага се, че голяма част от сребърните монети дори не следвали някакъв определен стриктен стандарт. В Йемен били сечени и медни монети (Pamuk 2000: 100). Холандските *талери* и испанските монети от 8 *реала* били основно разплащателно средство в османски Йемен (Poop, Puin, Wilski 1988: 251-262; Album 1998: 59).

Османски монети, сечени в Йемен, се срещат и в отдалечените балкански провинции. От територията на България вече станаха известни такива екземпляри: един екземпляр, сечен в Сана, е открит край Поморие.

В съседен Хеджаз (където се намират свещените за мюсюлманите градове Мека и Медина), заради ежегодните поклонници постъпвали големи количества златни сребърни монети от голям брой ислямски държави. И в тази османска провинция не били сечени османски монети. През целия XVI и през първата половина на XVII в. свещените градове били подпомагани от османското правителство всяка година с между 50 000 и 100 000 златни монети всеки. Освен това тези градове имат значителни приходи и от многобройните *вакъфи*. Годишният приход от тях се равнява на 300 000 – 400 000 *султани*. Всички тези приходи пристигали в Мека и Медина във вид на златни монети, които били предпочитани като разплащателно средство в Хеджаз (Faroqhi 1994a: 74-91, 158-168).

Забид (Йемен)

В тази йеменска монетарница са сечени значителни количества монети по време на османското владичество над страната. Тук не е спазвано правилото за отбелязване върху монетите на годината на възкачването на престола на османския султан, а е посочвана действителната година на отсичане на монетата.

В монетарницата на Забид са били отсичани златни *султани*, сребърни *османи (утмани)* и медни *мангъри*, а разнообразието на годините, отбелязани върху монетите, е впечатляващо (вж.: Srećković 2002: 220-221).

Каукабан (Йемен)

В монетарницата на Каукабан, разположен недалеч от йеменската столица Сана, са сечени характерните за османски Йемен монети *утмани (османи)*. Те имат ограничено разпространение и се срещат рядко извън този османски *еялет*. Освен това при Сюлейман I (1520 – 1566) и Мурад III (1574 – 1595) са сечени и *мангъри* (Srećković 2002: 126). *Утманите*, сечени в Каукабан, са със следните години: 991, 1003, 1012, 1027, 1031 и 1032 (Popp, Puin, Wislki 1988: 251-266; Srećković 2002: 126).

Сада, Садах (Йемен)

В този йеменски град са сечени ограничено количество монети, докато страната е под турска власт. При султан Мурад III (1574 – 1595) тук са сечени *мангъри* (Nauta 1994; Srećković 2002: 177).

Санан, Сана (Йемен)

Град Сана е главен център на османския *еялет* Йемен, а днес столица на Йеменската арабска република. Тук е и централната монетарница на областта, докато Йемен е под турска власт (Poop, Puin, Wilski 1988: 251-262).

В Сана са сечени значителни количества златни, сребърни и медни монети: *султани*, *османи* и *мангър*. Първите монети, сечени тук (*османи* и *мангъри*), са означени като сечени в Санан: между 926 и 968 г. от Хиджра (Srećković 2002: 181-182). С надпис „Сана“ се секат монети без прекъсване между 974 и 1036 г. от Хиджра (Srećković 2002: 179-180), т.е. от Селим II (1566 – 1574) до Мурад IV (1623 – 1640).

И при тази монетарница забелязваме характерното за източните и за африканските османски територии правило върху монетите да се отбелязва действителната година на отсичането им, а не годината на възкачване на султана на престола. Особено характерно е това за медните монети, които тук се секат почти ежегодно (Nauta 1995: 17-28; 1997: 6-12; Kabaklarlı 1998: 464).

Таиз (Йемен)

В монетарницата на Таиз са сечени златни *султани* и сребърни *османи (утмани)* при османските султани Мурад III (1574 – 1595), Ахмед I (1603 – 1617) и Мурад IV (1623 – 1640) (Srećković 2002: 197).

Монетарници в Северна Африка

В навечерието на османското нахлуване в мамелюкски Египет имало недостиг на монети. Монетите на тази държава се появяват в началото на XV в. Те са с тегло от половин *дирхам* и тежат 1,2 г. Но в началото на XVI в. сребърните монети почти напълно изчезват и са заместени от медни. Златната мамелюкска монета *ашрафи* се сече от 1425 г., има теглото на венецианския *дукат* и дори постепенно измества последния от египетските пазари (Bacharach 1983: 171; Spufford 1988: 217-219).

Няколко години преди края си Държавата на мамелюците прави плахи опити за противодействие на португалците. Тези действия са инспирирани от Република Венеция и са следствие от завладяването на важното пристанище Кочин през 1503 г. (Brummett 1994: 34-35). Венецианците се обръщат именно към мамелюците, защото султан Кансух се смятал за пазител на градовете Мека и Медина и покровител на всички мюсюлмани. Освен това в Кайро пребивавал и халифът.

След османското завоюване през 1517 г., около 1519 г. започват да се секат сребърни монети – *медини*. Било променено и името на монетарницата, въпреки че тя си останала съвсем същата – от Ал-Кахира тя става Мъсър.

Тези монети имат сребърна проба 840/1000 и запазват стойността си дори и след обезценяването на *акчето* през 1585 – 1586 г. В Египет по-голямо обезценяване се наблюдава чак към края на XVII в. Така към 1640 г. разменният курс достигнал 3 *акчета* за египетска *пара*, при 1,5 в началото. В Египет, за разлика от другите територии на Османската империя, не се наблюдава значително обезценяване на сребърните монети. Около 1586 г. османската власт се опитва да наложи и тук умишлена държавна девалвация

на сребърната монетна единица *пара*. Впоследствие султанът се отказва от това свое намерение след бунта на еничарите в Кайро (Raymond 1989: 398; Hanna 1998: 43-99). Теглото на *парата* остава почти непроменено и е около 0,9 г и в началото на XVII в. (Schaendlinger 1973: 73; Lachman 1977: 425, 482-484; 1979: 54-57; Norman, Nabarawy, Bacharach 1982: 119-124), когато *акчето* вече е в значителна степен обезценено.

Сребърната *пара*, която започва да се сече в Истанбул и други монетарници през първата половина на XVII в., имала сребърно съдържание три пъти по-голямо от това на *акчето* (Raymond 1973: 194). Скоро след завладяването на Египет от турците започва да се сече и медна монета – *фулус* (Oman 1966: 297-302; Berman 1975: 150-152).

В продължение на векове към Египет се стича голямо количество злато от Субсахарна Африка – от Сенегал на запад до Судан на изток. Някои изследователи смятат, че именно от това злато се секат мамелюкските *ашрафи* (Spufford 1988: 367-369; вж. също: Walz 1983: 309-311; Bacharach 1983: 159-181). След османското завладяване на страната притокът на злато продължил. Така Кайро се превърнал в една от монетарниците, в които били отсечени най-много османски златни монети през XVI в. Тези монети имали съвсем същия стандарт, както и останалите златни монети в империята. Наричали ги *шерифи* и те продължили традициите на познатите в цялото Средиземноморие мамелюкски *ашрафи*.

Като османска провинция Египет изпращал в Истанбул голямо количество златни монети и стоки. Най-важни сред тях са: памук, захар, ориз, кафе и др. Годишният данък, който пристигал в столицата, се равнявал на 400 000 до 500 000 златни монети. В следващите години той постоянно нараствал и през 1535 г. достигнал сумата 1 000 000 златни монети (Shaw 1962: 284). По-късно бил установен на 500 000, а останалите пари били използвани за водопроводната система на Истанбул, както и за Мека и Медина (Ibidem: 284).

Сребро постъпвало в Египет предимно отвън – от Европа във вид на монети, и от Изток. Големият приток на този метал предизвикал промяна на плащането на годишния данък в сребърни монети. Голямата икономическа мощ предизвикала постепенното отслабване на османската власт в Египет. През XVII в. ставали все повече и повече годините, в които не били изпращани никакви данъци в столицата (Shaw 1962: 284-287).

В Египет били в обращение и европейски монети. Най-предпочитани били златният венециански *дукат*, сребърните испански монети от 8 *реала* и холандските *льовенталери*. Последните били наричани *кучешки пари*, понеже местното население приемало изобразения върху тях лъв за куче (Masson 1986: 492-497). Според Нели Хана в началото на XVII в. един *талер* бил равен на 30 *медини* (Hanna 1998: 60-99), което почти напълно съответства на съдържанието на сребро в двата номинала. Именно по тази причина разменния курс остава почти непроменен в продължение на дълги години.

Циркулацията на златните и сребърните монети, сечени в османски Египет, съвсем не се ограничава само с тази провинция. Сребърните *медини* и златни *шерифì* намерили добър прием и получили широко разпространение и в други османски провинции в Азия и Африка. *Медини* били сечени и извън Египет в голям брой монетарници в Сирия, Палестина, Източен Анадол, Ирак, Йемен, Триполи, Тунис и Алжир. След Кайро най-много *медини* били сечени в Дамаск (Сирия), Алепо (Сирия) и Амид (Диарбекир, Турция). В Сирия и Палестина номиналът *мелин* се среща заедно с *акчето*. Често тези монети са наричани неправилно *дирхами*. Последните били сечени под османска власт само в Мосул (Ирак) и Багдад (Ирак). През втората половина на XVI в. в Дамаск, Алепо и Амид били сечени и *акчета*, и *медини*, и *дирхами*. Във всички тези провинции свободно циркулирали и всякакви европейски сребърни и златни монети, както и османски *султанì* и *мангъри*.

Териториите на днешните държави Либия (северната част), Тунис и Алжир през XVI – XVII в. са арена на военни сблъсъци по море и суша между турци и испанци. Някои градове (като Тунис, Алжир, Оран) няколко пъти преминават от едни ръце в други. В тези земи са създадени три големи османски провинции: Триполитания (на територията на днешна Либия), Тунис и Алжир. Първоначално тези територии са завладени от турски пирати, най-известните от които са Хайредин и Харудж (Урудж) Барбароса (ислямизирани гърци). Османската власт изпраща в тези провинции свои управници (*бейлербейове*), но те така и не успяват никога да установят трайна власт извън своите резиденции – столиците на провинциите. Фактическото управление е в ръцете на пиратските главатари и еничарските предводители. Фактически османската власт в региона се ограничава само до крайбрежната зона. Властите не се месят изобщо в работите на местното население от вътрешността. Единствената зависимост на тези номадски племена са плащаните от тях данъци (Abun-Nasr 1987: 144-205; Hess 1978; Mantran 1965: 3-14).

Някои съвременни изследвания показват, че търговските връзки на северноафриканските османски провинции са много по-силни със страните от Западна Европа (Boubaker 1987). Най-активни в това отношение са французите, но също така силни са търговските връзки със Сицилия, Малта, Неапол, Калабрия, Англия и Холандия. Последните две през тази епоха, въпреки опитите си, не успяват да създадат свои колонии в региона (това им се удава едва през XIX в.). Но дават силен тласък на търговските отношения.

На територията на Северна Африка няма никакви сребърни или златни мини (Pamuk 2000: 108). През Средновековието всички монети са сечени с вносен метал. Във вътрешността на Сахара и на юг от нея има богати златни находища. Златото, добивано там, било пренасяно до северния африкански бряг и насичано на монети. Среброто пък идвало предимно от Европа чрез търговия.

Всички монети, отсечени в тези далечни и полунезависими османски владения, обаче носят върху себе си титлите и името на турските султани. В

местните монетарници са сечени големи количества златни монети, които се откриват дори на Балканите. Още по-често срещани са сребърните монети, сечени в монетарниците на Триполи, Алжир и Тунис. Златни монети започват да се секат в Алжир скоро след завоюването му от турските пирати през 1516 г. Преди това (1509 г.) испанците завладяват важното пристанище Оран. Местната династия на Зианидите продължава да съществува и първоначално се опитва да лавира между двете големи държави, докато османците не подчиняват напълно територията на Алжир през 1556 г.

Столицата Алжир в следващите години се превръща в една от водещите османски монетарници за златни монети. Златото било доставяно от находищата на юг от Сахара край река Нигер, и от Европа. От 1556 до 1603 г. в монетарницата на Тилимсан (старата столица на Алжир преди завладяването на страната от турците) се секат златни монети с името на турските султани, но без да се спазват стандартите на златния *султанѝ* (Arroyo 1979; Bates 1981: 203-214). Тези монети продължават традициите на северноафриканското златно монетосечене, установени още през XII в. от династията на Муахидите. Златни монети се секат и в столицата Алжир.

Сребърните монети, сечени и в двете монетарници на провинцията (Тилимсан и Алжир), се отличават по своята форма от всички останали монети в Османската империя. Въпреки че са с номинал *акче* (или *аспра*), те имат квадратна форма. Тези *алжирски акчета* имат различна стойност от останалите османски *акчета*, но и те бързо се обезценяват. През 1580 г. един златен *султанѝ* бил равен на 175 *алжирски акчета*, а през 1617 г. на 350. Били сечени и медни монети (наричани *харуба* от европейците), но те не били разпространени извън Африка. С обезценяването на *акчето* тяхната стойност била всъщност повишена (Merouche 1996: 611-618; срвн.: Pere 1968: 129; Schaendlinger 1973: 96-115).

Най-разпространената монета в тази османска провинция била испанската монета от 8 *реала*, която най-често била наричана *пиастър*. В началото на XVI в. тя била равна на 232 *алжирски акчета* и запазила стойността и популярността си през по-голямата част на XVII в. (Merouche 1996: 613-618). Квадратните *алжирски акчета*, въпреки относителната си стабилност, изчезват в края на XVI в., но остават разчетна единица до самия край на XVII в. (Pamuk 2000: 109).

Градът Тунис също бил завладян не от редовна османска войска или флот, а от турски пирати. И там около 1530 г. започва сечене на монети с името на османските султани. Първоначално османската власт се простирала само по крайбрежието и едва през 1574 г. местната арабска династия била унищожена и бил установен контрол над цялата страна. Златните монети, отсечени тук, са в много по-малко количество от тези в Алжир. Сребърните и медните монети продължават традициите на страната отпреди османското завоевание. Най-разпространени били сребърните монети *насри* (наречени по името на алмохадския емир Мохамед ал-Насър), които се секат още от началото на XIII в. Те също имат квадратна форма. През XVII в. те били

сечени в много големи количества и получават широка известност (Broome 1985: 143-153; Hazard 1952).

В началото на XVI в. един златен *султанù* бил равен на 80 *насри* (1 златен *султанù* е равен на 12 испански *реала*). Към края на века стойността на тази монета паднала до 104 *насри* за *султанù*. Тогава османските златни монети практически изчезват и остават да съществуват единствено като разчетно средство (Sebag 1990: 258-262; Boubaker 1987: 78-79). Остават в обращение чуждите златни монети като венецианския *дукат*, испанското златно *ескудо* и златните монети на Испанска Сицилия, Ордена на Хоспиталиерите (Йоанитите) на остров Малта и Великото херцогство Тоскана (Sebag 1990: 258-259). В самия край на XVI в. златните монети в Тунис напълно изчезват, а основна монетна единица и в тази османска провинция става испанската 8-реалова монета, която се разпространява дори и в най-отдалечените кътчета на страната (Boubaker 1987: 78-79). В началото на XVII в. тя официално станала основна разменна монета в страната и се разменяла за 52 *насри*, а според Бубакър съществувал дори официално определен курс (Boubaker 1987: 79). Около 1630 г. всички останали монети в Тунис били обвързани с обменен курс към испанския *реал*, а не към османското *акче*. Това е донякъде парадоксално, имайки предвид, че Испания е най-големият враг на османците, а и на местното население в Алжир и Тунис. В началото на XVIII в. за испанските монети дори се казвало, че са *сечени от враговете на религията, християните, нека Аллах ги порази* (Valensi 1985: 211). В икономически план Тунис няма почти никакви търговски връзки с Испания (Pamuk 2000: 110).

Златният *султанù* започнал да се сече в Триполи при султан Селим II (1566 – 1574) (Mackenzie 1983: 104-107; Schaendlinger 1973: 101), но в сравнително ограничени количества. Може би заради търговските отношения тези монети се срещат на територията на днешна България.

Джазаир (град Алжир, Алжир)

Османската монетарница в град Алжир, днешната столица на Алжирската народнодемократична република, е една от най-продуктивните. Тя започва работа при султан Сюлейман I (1520 – 1566), скоро след подчиняването на Алжир от турците, и продължава до френското завоевание на страната. Градът е известен и под името Джазаир-и Гарб, т.е. Западният Алжир. Всъщност Джазаир е и днешното название на града и държавата на арабски език, а Алжир е наричан от французите. Това име става популярно в епохата, когато страната е френска колония (1830 – 1960).

Продукцията на монетарницата е изобилна и разнообразна. В периода 1575 – 1648 г. се секат няколко различни номинала: *султани*, *акче*, *мангър*. На Балканите като цяло, и по нашите земи в частност, се откриват най-вече златните *султани*. За разлика от други османски монетарници, върху монетите, отсечени в Джазаир, била поставяна датата на отсичането им, а не датата на възшествие на султана (Srećković 2002: 78-81).

При управлението на султан Ибрахим I (1640 – 1648) монетарницата е отбелязвана върху някои златни *султани* като Ал-Джазаир (Srećković 2002: 96), както е правилното название на града на арабски език.

Нури Пере в своя каталог на османските монети отбелязва златен *султани*, отсечен при султан Ахмед I (1603 – 1617), върху който монетарницата е изписана като Ал-Джазаир-и Гарб (Pere 1968: No 349, 498). Слободан Сречкович смята, че става въпрос за грешка, и монетата всъщност трябва да бъде отнесена към управлението на султан Ахмед III (1703 – 1730) (Srećković 2002: 97, n. 1).

Мъсър (Кайро, Египет)

Мъсър е арабското название на Египет. Всички османски монети, отсечени тук, са дело на монетарницата на град Кайро. По време на управлението на династията на мамелюците монетарницата се е изписвала като Ал-Кахира (арабското име на Кайро). След османското завоевание на страната през 1517 г. името е променено на Мъсър, но тя си останала съвсем същата.

Първите монети с надпис „Мъсър“ са отсечени през 923 г. от Хиджра (1517), т.е. веднага след завладяването на Египет от турците. В Мъсър са сечени голямо разнообразие от монетни номинали. Някои от тях са характерни за цялата Османска империя, а други само за отделни нейни територии. Така например тук са отсичани огромни количества златни *султани* и по-малко сребърни *акчета* и медни *мангъри*. Но също така в Египет са отсичани и големи количества номинали, характерни само за Северна Африка и Близкия изток: *медини* и *дирхами* (Srećković 2002: 156-159).

Познати са и *мангъри* с означена върху тях година 926, 982, 983, 1003 и 1012 с надпис ал-Махруса (Kabaklarlı 1998; Srećković 2002: 158), което е едно от прозвищата на град Кайро и означава *закриляният (от Аллах)*.

Тилимсан (Тлемсен, Алжир)

Тлемсен е сред градовете с големи културни традиции в Северна Африка. Под османска власт тук са сечени особени монети, непознати другаде в империята: *алтън добла* и *½ алтън добла*. Годините върху тези монети са изписани с текст. Освен това те невинаги отразяват годината на възкачване на султана на престола, а понякога и действителната година на отсичане на монетата: 983, 989, 995, 1003 и 1012 (Srećković 2002: 200-201), т.е. тук наблюдаваме преплитане на османската и арабската традиция в монетосеченето.

Тарабулус, Траблус, Тарабулус-гарб, Траблус-гарб (Триполи, Либия)

Днес Триполи е най-големият град и столица на Либия. Под турска власт той е център на *еялета* Траблус-гарб, т.е. Триполи на Запад. Той е наречен така, за да бъде отличен от другия Траблус в днешен Ливан.

През османската епоха тук са сечени значителни количества монети от сребро и злато: *султани*, *дирхам* (непотвърден поради липса на снимка, вж.: Srećković 2002: 205, n. 1), *насри*. Известен е и един тип *мангъри* без година от времето на султан Сюлейман II (1566 – 1574) (Ibidem: 205-206). С някои малки изключения, върху монетите била поставяна годината на възшествие на султана, каквато е обичайната практика в империята по това време. Известни са монети от Мурад III (1574 – 1595), Мехмед III (1595 – 1603), Ахмед I (1603 – 1617), Мустафа I (второ управление: 1622 – 1623), Мурад IV (1623 – 1640), Ибрахим I (1640 – 1648) и Мехмед IV (1648 – 1687). От Ахмед I нататък тук се секат само златни монети (Ghalib 1889: No 337; Edhem 1915: No 1346; Srećković 2002: 205).

От 1059 г. от Хиджра до Махмуд II (1808 – 1839) монетарницата е означавана неизменно като Траблус-гарб (Srećković 2002: 208-210).

Тунус (град Тунис, Тунис)

Тунус е фонетичното название на града и страната на арабски език, а наименованието Тунис, придобило гражданственост, е изопачено през френски език. Под османска власт градът е център на едноименен *еялет*.

В Тунус са сечени големи количества монети от злато, сребро и мед – стара традиция, продължена от турците. Първите монети, отсечени от името на османските султани, са с година 974 от Хиджра. Регулярното монетосечене продължава и през следващите години, като са представени всички султани чак до края на XIX век (Srećković 2002: 212-216) – времето на подчинението на страната от французите. В Тунус са сечени следните номинали: *султани*, *акче*, *насри*, *онлик*, *бурбен*, *мангър* (Ibidem: 212).

ЧУЖДИ МОНЕТИ, ЦИРКУЛИРАЛИ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПОД ОСМАНСКА ВЛАСТ ОТ СРЕДАТА НА XVI ДО СРЕДАТА НА XVII В.

Монети на Реч Посполита

Сред най-често срещаните чужди монети на територията на Османската империя са монетите на Реч Посполита. Тази обширна държава е съставена от два основни субекта – Полша и Литва – обединени след Люблинската уния през 1569 г. под управлението на един владетел. Според унията в двата субекта трябва да се уеднаквят паричните знаци (Mościcki 1919: 26). Въпреки това до 1580 г. се запазват различията (Ejzenhart 2008: 41), а дори и след тази дата надписите върху реверсите на монетите за Полша и Литва остават различни, независимо от факта, че изображенията и номиналите са унифицирани.

Сред причините за широкото разпространение на монетите на Реч Посполита[1] в днешните български земи е значителната икономическа мощ на държавата в края на XVI и през първата половина на XVII в. Голяма част от приходите на короната са свързани с износ на селскостопанска продукция. Така монетите на тази държава получават широко разпространение не само в Османската империя, а и в редица други страни, като Русия и германските държави. Всъщност периодът между 1569 и 1648 г. е времето на най-голямото териториално разширение на Реч Посполита, когато тя се превръща в една от най-обширните по площ и най-населени държави в Европа.

Държавното управление на Реч Посполита, договорено съгласно Люблинската уния от 1569 г., се различава съществено от европейските тенденции, характерни за голяма част от другите страни. Така например в противовес на набиращия мощ абсолютизъм в голяма част от големите европейски държави като Англия, Франция, Испания, Португалия, Австрия, Швеция и Русия, в Реч Посполита се създава модел на изборна монархия. Макар в началото това да изглеждало най-доброто решение, впоследствие то дава по-скоро негативен ефект върху развитието на държавата. Така първият изборен крал на страната след прекъсването на Ягелонската династия (литовска по произход) се оказва французинът Анри Валоа (1573 – 1575), който година по-късно наследява и френския престол под името Анри III. Следва изборът на Стефан Батори (1576 – 1586) (унгарец от Трансилвания), но и той скоро наследява Трансилванската корона.

Стремежът на благородниците на Реч Посполита да изберат крал, който да управлява единствено тяхната собствена държава, така и не се осъществява, защото и следващият избран крал, този път швед, наследява

[1] Rzecspospolita е производно от латинското res publica и буквално означава *република*, въпреки че фактически държавата е монархия, макар и изборна. Тук сме педпочели наложилото се в българският език наименование Реч Посполита, пред фонетично правилното от гледна точка на полския език Жечпосполита.

едновременно и короната на Шведското кралство. Въпреки това Сигизмунд III (1587 – 1632) предпочита да резидира във Варшава, а не в Стокхолм, поради многобройните интриги в шведската столица. Големите му амбиции, макар първоначално да има успех в няколко направления (като Русия и Прибалтика), в крайна сметка се оказват изтощителни за народите на Реч Посполита. Така тази амбициозна политика довежда до тежките поражения от турците при Цецора през 1620 и при Хотин през 1621 г., предизвикали и цяла серия въстания на запорожките казаци. От друга страна, през 1618 г. бил сключен Деулинският мирен договор с Русия, според който под властта на Реч Посполита преминават обширни територии с важния град Смоленск (Мильская, Рутенбург 1993: 430). Договорът бележи най-голямото териториално разширение на полско-литовската държава.

Едва управлението на Владислав IV (1632 – 1648) се оказва предимно мирно, с изключение на Смоленската война с Русия. Управлението на Ян II Казимир (1648 – 1668) бележи началото на упадъка на Реч Посполита. Още през 1648 г. избухнало голямо казашко въстание начело с Богдан Хмелницки. Последвала цяла поредица от несполуки за полско-литовската държава. Така през 1654 г. украинските въстаници декларирали, че доброволно се присъединяват към Русия и признават руския цар за свой владетел. През 1657 г. бил сключен договорът от Вехлау-Бромберг, според който Херцогство Прусия получило независимост. Според мира от Олива от 1660 г. Реч Посполита отстъпила на Швеция териториите си на север от Курландия. Опитът за възвръщането на загубените украински земи се оказал неуспешен и според Андрусовското примирие от 1667 г., териториите на изток от река Днепър, градовете Киев и Смоленск били предадени на Русия. През 1669 г. обширни територии в южната част на Украйна били завладени от турците и от тях бил образуван отделен *санджак*, който бил начело със *санджакбейове*, запорожки казаци по произход. През 1672 г. турците завладели и областта Подолие с център Лвов.

Погрешно е монетите на Реч Посполита да бъдат наричани полски, понеже множество субекти на монархията секат отделни монети. В Османската империя се срещат екземпляри, сечени както за Кралство Полша, така и за Великото Литовско княжество, град Рига, Херцогство Курландия и град Данциг (Гданск). Най-разпространени са монетите с номинали четвърт *талер* и 3 *гроша*, сечени от името на двама владетели – Стефан Батори (1576 – 1586) и Сигизмунд III (1587 – 1632). Те получават толкова широко разпространение, че присъстват в колективните находки и през следващите векове, чак до XIX век (вж. напр.: Кръстев 2012б: 423-443).

В българските земи монетите на Реч Посполита, както и други европейски късносредновековни и ренесансови монети, навлизат масово в монетната циркулация, докато на други места в империята (например в Гърция) те се срещат много по-рядко (Kleiner 1978: 25-27). Не на последно място трябва да се посочи и фактът, че до края на XVII в. в Османската империя монетите се отсичат ръчно, докато в Европа след 1550 г.

механизацията на монетосеченето набира бързо скорост. Това позволява отсичането на много повече монети за единица време. Освен това монетите, отсечени механично, са много по-качествени.

И до днес в нумизматичната литература не е дадено задоволително обяснение на изключително широкото разпространение на различните монети на Реч Посполита, и на първо място на тройните *грошове* (т.нар. *трояки*). Тези монети, между другото, се разпространяват интензивно не само на територията на Османската империя, а и в редица други съседни на османците държави: Молдова, Унгария, Русия. Под тяхно влияние се появяват монети от същия номинал и с подобно оформление на монетното поле и в други страни: Унгария, Дубровник, Трансилвания (за подобни монети в Рагуза вж.: Решетар 1924: 421-423).

Отдавна в нашата наука е предположено, че широкото им разпространение и добрият им прием сред населението се дължат на високите им качества, което благоприятства включването им в търговията в Леванта (Герасимов 1964а: 222). Според т.нар. *Ординация* на крал Стефан Батори от 1580 г. *трояките* имали високо сребърно съдържание (844/1000) и получили широко разпространение в почти цяла Европа. Но когато сребърното съдържание на тези монети било намалено наполовина през 1618 г. (Горячев 1998: 48), старите екземпляри били отделени и трезоризирани от населението, а новите нископробни монети не били приети добре.

Също правилно е предположението, че тези монети навлизат в монетната циркулация на Балканите под османска власт по суша и идват от север, най-вече от Влашко (Герасимов 1964а: 222). Това проличава и от повсеместното им разпространение, както и от едно от народните им названия – *бабки*. Именно с това име те са споменати в редица влашки писмени паметници от XVI – XVII в. Така са били наричани най-вече тройните *грошове* на Сигизмунд III (пак там: 222).

На аверса на *трояките* е поставен образ на владетеля с почти еднакви надписи, които слабо се различават при различните монетарници. Изображенията и надписите на реверса също са близки – личният герб на владетеля, заобиколен от гербовете на Полша (орел) и Литва (рицар, вдигнал над главата си меч). Гербът на Литва, наричан *погоня* се счита за един от най-старите в Европа и дори до днес е официален символ на тази страна (Бортник, Резко 2008: 121). При монетите от този номинал, въпреки близкото им оформление, се различават 21 отделни типа само при управлението на Сигизмунд III, в зависимост от монетарницата и монетния майстор (Klimek 2001: 21). При полските монети почти винаги присъства и гербът на рода Ваза, докато при тези, сечени за Швеция (Сигизмунд е едновременно и крал на Швеция от 1592 до 1599), той е поставян рядко (Ahlström, Almer, Hemmingsson 1976: 57-59).

Монетите на Сигизмунд III, сечени в Полша и Литва, са едни от най-масово срещаните чуждестранни монети по българските земи, докато шведски монети на същия владетел до този момент не са публикувани от България.

Монетите от три *гроша* бързо навлизат в монетната циркулация на Балканския полуостров и се срещат повсеместно, като значителна част от тях били употребявани вторично и са пробити. Полският грош в края на XVI и началото на XVII в. постоянно изменял стойността си и един *талер* в различните години се разменял за 36 – 90 *гроша* (Ejzenhart 2008: 16, n. 9).

Най-големи количества монети на Реч Посполита се откриват на север от Стара планина (вж.: Карта 1). Но при циркулацията им трудно може да се забележи някакво райониране или групиране, поради повсеместното им разпространение. Монетите на Реч Посполита се съдържат в цели 79 колективни находки, почти равномерно разпределени в днешните български граници. Нашите скромни проучвания в няколко български музея доказаха, че монетите на тази късносредновековна държава са разпространени практически по цялата територия на страната.

В най-голямо количество монетите на Реч Посполита се срещат в няколко колективни находки. Най-много са те в двете врачански съкровища, в които се съдържат съответно около 1000 (Герасимов 1946: 236; Харитонов 1998: 261, No 164) и около 800 монети (Герасимов 1952: 402; Харитонов 1998: 261, No 166). Значителен брой монети на Реч Посполита има и в съкровищата от с. Бели брод (Монтанско) (Юрукова 1982: 65; Харитонов 1998: 250, No 115), Виноградец (Пазарджишко) (Авдев 1981: 37-38; Харитонов 1998: 260, No 160), Дъбравино (Варненско) (Мирчев1970: 211-216; Харитонов 1998: 269-270, No 209), Пешаково (Видинско) (Герасимов 1964: 243; Филипова 1990: 28-40; Харитонов 1998: 293-294, No 321) и София (Герасимов 1955: 608; 1964: 222-223; Харитонов 1998: 307-308, No 378). В останалите съкровища се срещат относително по-малко монети на Реч Посполита (вж.: Таблици 9, 10).

Не бива да се забравя обаче, че за голяма част от съкровищата от днешните български граници, съобщени в ежегодните нумизматични бюлетини, липсват данни за броя на съдържащите се в тях монети. Както и не можем да бъдем сигурни, че това е целият състав на съкровищата, понеже почти всички са случайни находки и не е известно дали постъпилите в музеите монети са всички, съдържащи се в тях. Ние сме почти напълно сигурни, че поне част от монетите са били разграбени още при намирането им. Това в най-голяма степен важи за съкровищата от златни монети.

До този момент липсва изследване на разпространението на монетите на тази държава на Балканите. Характерен факт е, че почти всички монети на Реч Посполита, които се откриват на днешната територия на България, са сребърни – предимно ¼ *талери* и 3 *гроша*. Останалите сребърни номинали се срещат много рядко, а златни монети до този момент са известни само от две съкровища – от с. Сноп (Добричко) (Герасимов 1966: 213; Харитонов 1998: 306, No 374) и от с. Тръстиково (Бургаско) (Карайотов 2000: 79-83; 2013).

За съжаление, и двете колективни находки, в които се съдържат златни монети на Реч Посполита, не са публикувани и нямаме дори и най-бегла представа за тях – например при кой владетел са отсечени монетите, от какъв номинал са и в кои монетарници са изработени. Ето защо за пореден

път ще подчертаем, че е наложително задълбочено и сериозно изследване на османските и европейските монети от XVI – XVII в. от нашите земи под османска власт.

Монетите от три *гроша* са изключително разнообразни в своите многобройни разновидности. Само при *трояките*, отсечени през управлението на крал Сигизмунд III, се наблюдават 157 типа с около 500 основни и около 3000 по-дребни разновидности (Горячев 1998: 49).

Кралство Полша

Владенията на Полша в състава на Реч Посполита съставляват по-голямата част от територията на цялата държава. Столицата Краков се намира също на територията на кралството. Тук функционират няколко десетки монетарници, част от които с доста изобилна продукция. Най-големите сред тях са Краков, Бидгошч и Познан, а в Данциг (Гданск), който е със статут на свободен град, се секат отделни монети.

Монетите на Кралство Полша съставляват по-голямата част от монетите на Реч Посполита, срещащи се на територията на нашата страна. Върху реверсите на тройните *грошове* (т.нар. *трояки*) стои надписът REG·POLONIÆ, т.е. REGNI POLONIÆ – [монета] на Кралство Полша, или различни негови варианти. Тези монети са съхранявани от населението дълго време след това и често са използвани вторично. Ето защо почти всички са пробити.

Като цяло полските монети са широко и повсеместно разпространени в днешните български земи. За съжаление, от приведените данни в публикациите трудно може да се направи заключение за количеството на монетите, сечени в Полша, в Литва, в някоя от васалните на държавата територии или в някой свободен град. Най-често всички те са описани в инвентарните книги на музеите и в голяма част от публикациите като полски. Колективните находки, за които това може да се направи, са сравнително малко. Например в съкровището от Палеокастро има общо шест монети на Реч Посполита (5 с номинал 3 *гроша* и една от ¼ *талер*), всички на Сигизмунд III и сечени за Полша (Krastev 2011: 187, 194-195, Tabelle 2, вж. No 44 в Каталога, срвн.: Kopicki 1995: 70, No 1191-1194). В това съкровище полските монети са много малко в сравнение с монетите на други европейски страни (цялата находка е съставена от 605 сребърни монети). При *трояките* понякога годината на отсичане е представена само с последните две цифри, особено при монетите, сечени в края на XVI в. *Четвърталерите* са с изящна изработка и прецизно оформление (вж.: No 42 в Каталога, срвн.: Kopicki 2007: 166, No 936). Друг полски *трояк* от друго поморийско съкровище е отсечен в монетарницата на град Бидгошч през 1597 г. и спада към много рядък тип (No 45 в Каталога, срвн.: Kopicki 2007: 130, No 727, 729).

Интересно е, че като цяло полските монети, откривани в България, най-често са дело само на няколко монетарници при огромното разнообразие на тези монети. Почти всички познати полски монети са отсечени в Бидгошч

(No 42, 43, 45 в Каталога) и Познан (No 41, 44 в Каталога), въпреки че такива монети се секат в седем монетни двора в Полша (Горячев 1998: 49). Досега от българските земи не са известни монети, отсечени в главната монетарница на кралството – Краков – където са произвеждани едни от най-красивите и изящни кралски портрети през Късното средновековие.

Известните от българските земи монети покриват един сравнително тесен хронологически диапазон. Той съвпада с периода на интензивно монетосечене на полските монети след 1580 г., както и с времето на производство на екземпляри с висока сребърна проба. След намаляването на сребърното съдържание в *трояките* през 1618 г., потокът към Балканите на тези монети почти секва. Поне до този момент не са публикувани екземпляри, отсечени след тази дата. Но дори и да има такива, това ще са изключения и количеството на полските монети вече няма да бъде същото.

Велико княжество Литва

Великото Литовско княжество е вторият основен субект на Реч Посполита. При сключването на Люблинската уния през 1569 г. Литва е задължена да предаде на Полша значителна част от териториите си, които не са населени с литовци (без Белорусия). Така значителна част от Украйна, включително и град Киев, е предадена на Полша.

При *трояките* на Реч Посполита, сечени за Литва, надписът най-често е M·D·LIT (т.е. MAGNI DVCATVS LITVANIÆ – [монета] на Великото Литовско княжество) (Klimek 2001: 30-43), или негови разновидности.

Монетите, откривани в България, принадлежат на същите двама владетели, като полските. Те са отсечени в монетарницата на град Вилно (Вилнюс) – столицата на великото княжество и единствена монетарница в обширните му територии. Най-ранните литовски монети, срещащи се в нашите земи са от управлението на Стефан Батори (вж.: No 46, срвн.: Ivanauskas, Douchis 1999: 160, No 781:129).

При монетите на крал Стефан Батори е поставен родовият му герб: три, разположени един под друг вълчи зъба в коронован щит. Тези монети имат, също като полските, високо сребърно съдържание: 844/1000 (Какареко, Шталенков 2005: 37-38). При следващия владетел Сигизмунд III гербът се променя, понеже той е представител на друга фамилия. При една литовска монета, съхранявана в ИМ – Поморие и отсечена през 1594 г. (No 47 в Каталога; срвн.: Ivanauskas, Douchis 1999: 211, No 1062:210; Какареко, Шталенков 2005: 51, № 339; Kopicki 2007: 235, No 1242), е поставен гербът на рода Ваза: сноп в щит. В долната част на реверса е поставен и гербът на Дмитрий Халецкий, който заемал длъжността *подскарбий земски*, висш чиновник, който отговарял за финансовите дела във Великото Литовско княжество.

Град Рига

Значителна част от монетите на Реч Посполита, които се откриват на днешната територия на България, са сечени в град Рига. Всички те са монети с номинал три *гроша*. Имат почти същото оформление като останалите *трояки*, сечени за Полша и Литва, но са с герба и надписите на град Рига.

Самият град е сравнително кратко време във владенията на Реч Посполита. Според Люблинската уния Рига и голяма част от областта Лифладия, са съвместно владение (*кондоминиум*) на Полша и Литва. Освен това град Рига разполага и с доста широка автономия и заедно с Данциг сече собствени монети. Градът е седалище на епископ.

Територията на Реч Посполита, разположена на север от Херцогство Курландия и Семигалия, е терен на ожесточени сблъсъци между поляци и литовци, от една страна, и руснаци и шведи, от друга. Още по време на Ливонската война (1558 – 1582) териториите край града са опустошени. Град Рига от 1561 до 1581 г. е свободен имперски град в Свещената Римска империя, а след това е присъединен към Реч Посполита. Ливонската война, въпреки трудностите и превратностите, се оказва успешна за полско-литовската държава и тя успява да установи и да задържи контрола над две от най-важните пристанища в Балтийско море – Рига (разположена в устието на река Западна Двина) и Данциг (в устието на Висла). Така тези градове се оформят като едни от най-населените в Реч Посполита. Те са и сред най-богатите в страната, контролирайки търговията в Балтийско море и по реките.

Върху *трояките* на град Рига е изобразен гербът на града – крепостна порта с две кули, а над нея – два ключа, символизиращи ключовете на града. В Рига монети започват да се секат по време на управлението на крал Стефан Батори. Те имат стандартното за тези монети сребърно съдържание и тегло. Така те се разпространяват на Балканите под османска власт заедно с останалите *трояки* на изборната монархия и са изключително добре приети от населението.

Всички монети, отсечени в град Рига и открити по българските земи, са *трояки*. До този момент не е известна нито една монета с друг номинал. Оформлението на монетите от три *гроша*, сечени в Рига, макар да е еднотипно с това на останалите *трояки*, сечени в Полша и Литва, все пак се различава най-вече по надписа върху реверса. Той винаги завършва със CIVI RIGE (т.е. град Рига; вж. No 48-50 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 1161, No KM#A6; за No 49 вж.: Kopicki 2007: 270, No 1419).

Монетосеченето на град Рига продължава относително кратко време, поради бурните политически и военни събития, които се разиграват в района в края на XVI и в началото на XVII в. От враждата между Реч Посполита и Русия за бившите земи на Ливонския орден в крайна сметка се възползва Швеция, която именно тогава изгрява като регионална велика сила. Още в битката при Киргхолм през 1605 г. шведските войски достигат до южните предели на Лифландия. Областта и град Рига официално са присъединени към обширните шведски владения през 1621 г.

Град Данциг (Гданск)

Градът е разположен на южния бряг на Балтийско море и е едно от най-големите пристанища по крайбрежието му. Заради участието му в т.нар. *Пруска конфедерация* против Тевтонския орден той запазва значителни привилегии след присъединяването си към Полша през 1457 г. Правата на града са гарантирани чрез т.нар. *Големи привилегии*, или *Гданско право* от същата година. Те са запазени и след сключването на Люблинската уния между Полша и Литва през 1569 г.

В Реч Посполита Данциг произвежда собствени монети с изображението и титулатурата на полските крале. За разлика от останалите монети, сечени в основните субекти Полша и Литва, които се различават помежду си само по надписите, монетите на Данциг притежават редица отличителни белези. Въпреки че върху аверса е представен полско-литовският владетел със съответната титулатура, върху реверса е изобразен гербът на града, а не този на Реч Посполита. Реверсният надпис (с някои редки изключения) винаги е един и същ: MONETA CIVIT GEDANENSIS (Монета на град Данциг).

От днешните български земи до този момент са известни монети на град Данциг само от един номинал – *орт* или ¼ *талер* (No 51 в Каталога, срвн.: Kopicki 2007: 282, No 1469). Всъщност там са сечени най-разнообразни типове и номинали, които липсват по османските балкански пазари. Причините за това не са добре изяснени.

Херцогство Курландия и Семигалия

По време на Ливонската война през 1561 г. и Ливонската конфедерация се разпаднала, и Ливонският орден бил разформирован. По-голямата част от териториите му били включени в територията на Литва. Част от земите на юг от река Западна Двина формирали Херцогство Курландия и Семигалия със столица Митау (Желгава), като литовски васал. В териториите на херцогството първоначално не били включени земите на Епископство Курландия, които представляват няколко отделни разпокъсани анклави. И двете феодални владения се намират на територията на днешна Латвия.

Херцогството се явява своеобразно продължение на Ливонския орден, но вече като светско владение. Последният магистър на ордена, Готард Кетлер, става първия херцог на Курландия, както и реален собственик на 1/3 от земите в херцогството. Останалите благородници на ордена също запазили своите позиции и привилегии.

След смъртта на Готард през 1587 г. страната била поделена на две от синовете му. Фридрих управлявал Семигалия и резидирал в Митау, а Вилхелм – Курландия със столица Голдинген (дн. Кулгида). И двамата носили една и съща титла: херцог на Курландия и Семигалия.

Икономическото развитие на Курландия е свързано предимно с търговията по суша и в Балтийско море и свързаните с нея дейности. Най-важно място сред тях заема корабостроенето. Херцогството поддържа широки

търговски контакти предимно със съседните държави, но и с редица европейски страни – Англия, Франция, Нидерландия и Португалия.

Въпреки скромните размери на херцогството, Курландия се включва в колониалната надпревара и през 1651 г. създава първата си далечна колония Форт Яков на остров Свети Андрей в устието на река Гамбия в западната част на Африка. На следващата година курландци създават и втора колония на карибския остров Тобаго край брегове на Централна Америка, която успяват да задържат (с прекъсвания) чак до 1689 г.

В българските земи под османска власт монети на Херцогство Курландия се срещат относително рядко. До този момент не е напълно уточнено дали е имало преки търговски контакти между двете територии. Във всеки случай разпространението на курландските монети в днешните български земи трябва да се обвърже с общия поток на монетите на Реч Посполита към Балканите. По всяка вероятност това е ставало по суша.

От територията на днешна България са публикувани твърде малко курландски монети. Смятаме, че техният брой ще нарасне след подробното проучване на монетите на различните субекти на Реч Посполита. Както казахме малко по-горе, традиционно всички монети на тази дуалистична монархия се описват като полски, което при липсата на подробно описание и снимки затруднява определянето им. Причина за смесването им е много близкото оформление на монетите, които се различават най-вече по надписите.

Първите монети на Херцогство Курландия и Семигалия са отсечени при първия владетел на страната Готард Кетлер през 1570 г. (Kopicki 1995: 177). Монетосеченето продължава до 1780 г. (Ibidem: 181), като са сечени различни номинали като *дукати*, *талери* и други. Но от днешните български земи са известни само курландски монети от три *гроша* (*трояки*), докато останалите номинали, сечени в херцогството, до този момент не са засвидетелствани. *Трояките* са с размер и тегло, характерни за всички монети от този номинал в Реч Посполита. Общият брой на известните монети е изключително малък.

Общото оформление на монетното поле при *трояките* на Херцогство Курландия не се отличава съществено от другите монети на Реч Посполита от този номинал. Но при детайлите се наблюдават известни различия. Върху аверса на монетите е представен херцогът, а не полско-литовският владетел. Реверсът обаче е традиционен и оформлението им е общо с останалите *трояки*.

Убедени сме, че в нашите музеи се съхраняват курландски монети, записани в инвентарните книги на музеите като полски. Основание за това ни дава една монета от фонда на ИМ „Искра“ Казанлък, записана като полска. Всъщност монетата е курландска и принадлежи на управлението на херцог Вилхелм фон Кетлер (1596 – 1616) (No 52 в Каталога, срвн.: Kopicki 1995: 178, No 4042).

Монети на Свещената Римска империя и нейните субекти

През Късното европейско средновековие германските земи са разпокъсани на множество държави. Всички те били поставени под скиптъра на свещения римски император, който след края на XV в. най-често бил австрийският владетел, който резидирал във Виена. След 1485 г. официалното название на държавата е Свещена Римска империя на германската нация, но тази империя юридически нямала нито столица, нито общо управление (Мильская, Рутенбург 1993: 196), нито дори унифицирано монетосечене. Тя била електорална, а не наследствена монархия. Императорът (едновременно крал на германците) бил избиран от съвет от 7 представители – *Колегия на курфюрстите*. От 1438 г. всички германски императори били представители на династията на Хабсбургите, а от 1556 до 1740 и на австрийските Хабсбурги.

От края на XV до средата на XVII в. като субекти на монархията се числят около 350 т.нар. *имперски чинове*, сред които съществувала строга йерархия. Те се групират в три категории: имперски светски васали (херцози, графове, барони и дори дребни рицари); имперски църковни йерарси (архиепископи, епископи и други църковни прелати); имперски и свободни градове (на пряко подчинение на императора), които през 1521 г. били 85 на брой.

Но първо място сред владетелите заемат курфюрстите (електорите), които имали право да изберат и дори да сменят германския крал. Тази форма на управление била установена още през XI в. и в течение на дълги години курфюрстите били неизменни. Единствената промяна станала през 1396 г., когато към тях бил прибавен кралят на Чехия (Мильская, Рутенбург 1993: 196). Курфюрстите били светски и духовни лица, а именно: рейнският пфалцграф; саксонският херцог; бранденбургският маркграф; чешкият крал; трирският архиепископ; майнцкият архиепископ; кьолнският архиепископ (пак там: 196-197). Курфюрстите избирали краля на Германия, който в Рим бил коронясван от папата за свещен римски император. Но тази процедура през XVI в. била изоставена, а последният коронясан от папата император бил Карл V (през 1529 г. в Болоня). След това титлата император автоматично получавал избраният от курфюрстите владетел (пак там: 198).

Постепенно в германските земи започнало известно окрупняване на териториите. Това се извършвало по няколко начина, но най-често чрез династични връзки, и много по-рядко посредством войни. В това отношение най-големи успехи постигнали Хабсбургите с окрупняването и консолидирането на техните земи и чрез присъединяване на други територии като кралствата Чехия и Унгария през 1526 г. Големи успехи в това отношение постигат също така и Саксония и Бавария (Мильская, Рутенбург 1993: 202-203).

В областта на монетното дело всяка една отделна германска държавица или дори град секли свои собствени монети. Най-често върху тях

са изобразени владетелят (или владетелите) със съответната титулатура, както и най-различни държавни гербове. Много често един владетел бил едновременно управник на няколко държави, за което носел и съответната титулатура. Например ерцхерцогът на Горна Австрия традиционно бил едновременно и херцог на Бургундия, и граф на Тирол.

Отделен дял в германското късносредновековно монетосечене съставляват монетите на свободните германски градове. Това са градове, които не били подчинени на местните владетели, в чиито земи се намирали, а директно на императора на Свещената Римска империя. Те били разположени предимно в западната и северната част на страната. Върху техните монети по правило е изобразен императорът със съответната титулатура или гербът на империята – орел с имперска корона. На обратната страна на монетата пък често бил поставян гербът на самия град.

Монетосеченето на Свещената Римска империя представлява обширен дял от европейската ренесансова нумизматика. Многобройните ѝ субекти секат монети, които често заемат повече от половината от каталозите на световните монети (вж. напр.: Thern 2008: 30-143; 277-891). В германските земи се секат големи количества сребърни *талери*, част от които навлизат в монетната циркулация на Османската империя. Почти всички останали номинали, с изключение на талеровите подразделения (½ и ¼ *талери*), не се срещат на Балканите под османска власт. Причините за тази тенденция не са напълно изяснени, но вероятно те се крият в по-високата стойност на *талера* (първоначално равностоен на златния *дукат*), което го прави удобен за разплащания в по-голям размер при едрите търговски операции. От друга страна, това не обяснява защо при тези финансови операции не са били използвани златни *дукати* или по-едри от *талера* номинали. И двата вида са разпространени по европейските пазари, но липсват по османските. Логично е при търговските пътувания на български търговци до германските земи да са донасяни и по-дребни монетни номинали. Действително в Западна България, макар и много рядко, се срещат нископробните сребърни *денари*, сечени в Унгария, в монетарницата на град Кремниц (Пенчев 2011: 151). Стойността на тези монети е ниска и един *талер* се разменял за 93 *денара* (Винавер 1970: 81-82, 156), а едно *акче* за 2 – 2,5 *денара* (Пенчев 2011: 151).

Теглото и сребърното съдържание на *талерите* дълго време остава почти неизменно, но се променя стойността на по-дребните монетни номинали. Така един *райхсталер* през 1566 г. бил равен на 68 *кройцера*, а през 1580 г. на 90 (Фенглер, Гироу, Унгер 1982: 238). По същото това време, през 80-те години на XVI в., един *райхсталер* се разменял за 80 османски *акчета* (Панова 1980: 202; Пенчев 2011: 150-151). Тези тенденции показват и бързите темпове на обезценка на *акчето*, понеже един *талер* около 1530 – 1540 г. се разменял за 36 *акчета* (Панова 1980: 202). Т.е. за около 40 години основната османска парична единица бележи обезценка в размер на над 100% от стойността си спрямо *талера*. По османските пазари *талерите*, особено *райхсталерите*, били високо ценени. Последните били наричани от

населението *кямил грош* (Харитонов 2004: 121), т.е. *пълноценен грош*. По времето на султан Селим I един *саде грош*, т.е. *обикновен грош*, се разменял за 35 *акчета* (Ихчиев 1911: 156; Харитонов 2004: 184). Тази изключително ниска стойност вероятно отразява официалния османски курс, определян от правителството при приемане на данъци и такси в чужди монети, а не пазарните разменни курсове, които често били значително по-високи.

Масираното навлизане на германски монети в Османската империя започва след разразяването на кризата през 1585 г. Сред широко разпространените монети на Балканите са *райхсталерите* на императора на Свещената Римска империя Рудолф II (1576 – 1612). Голяма част от тях са сечени в монетарницата на градчето Енсисхайм в Елзас (Berstett 1840: 6, No 37; Rentzmann 1866: 110). В съкровището от Поморие се съдържа монета на този владетел, отсечена през 1606 г. (No 53 в Каталога, срвн.: Davenport 1964: No 3035; Thern 2008: 281, No 247.1). Рудолф II, освен свещен римски император, е едновременно и крал на Бохемия (Чехия) под името Рудолф II (1575 – 1608; 1611), крал на Унгария и Хърватия под името Рудолф I (1572 – 1608) и ерцхерцог на Горна Австрия под името Рудолф V (1576 – 1608). Навлизането в монетната циркулация на Османската империя на *талерите* на този владетел е напълно закономерно. Тези изящно изработени монети очевидно са били добре приети от населението и са широко разпространени. Между другото, те се срещат доста често практически в цяла Европа. Широко разпространение по-късно получават и *райхсталерите* на Фердинанд II (1619 – 1637) (вж.: No 54-55 в Каталога).

В съкровището от местността Палеокастро (край Поморие) има 15 монети от други номинали на различни държавни формирования в рамките на Свещената Римска империя. Всички са *флорини* от 28 *щюбера* (еквивалентни на ¾ *талер*), 11 от които са отсечени в град Емден, 2 в Имперския град Кампен (дн. в Нидерландия), 1 в Имперския град Давент (дн. Девентер в Нидерландия), а последната монета е на Олденбург-Делменхорст. Независимо от различното място на отсичане, всички те имат на аверса германския имперски орел с името и титлите на владетеля на Свещената Римска империя околовръст. Реверсът е различен: изобразени са гербовете на различните градове, в които са сечени монетите. Надписите на реверса са също различни. Независимо от мястото им на отсичане, по владетели те се разпределят по следния начин: Матеус I (1612 – 1619) – 2 монети, Фердинанд II (1619 – 1637) – 8 и Фердинанд III (1637 – 1657) – 4. Върху една от монетите е изписано името Фердинанд, но не е ясно на кой поред владетел с това име принадлежи тя. Тези владетели са добре представени в колективните находки от първата половина на XVII в. от различни краища на България (вж. напр.: Мирчев 1970: 209; Шидеров 1989: 30-39).

Много често в по-кратките публикации (а и не само в тях) всички монети на Свещената Римска империя са наричани австрийски. Причина за това е, че императорите от 1556 г. са без изключение представители на австрийския клон на династията на Хабсбургите. Това обаче предизвиква

редица объркванията, неточности и дублиране на владетели, поради факта, че от началото на XVI в. австрийските ерцхерцози, които са представители също на австрийските Хабсбурги, но на младшия клон на династията, също секат собствени монети в Тирол. Свещеният римски император носел и титлата „Ерцхерцог на Австрия“ и така на пръв поглед се получава дублиране на титулатурата. Още повече, че имената на императорите и ерцхерцозите много често са традиционни за семейството (най-често Фердинанд и Леополд), което предизвиква редица объркванията. Всъщност дублирането на титулатурата е само теоретично, понеже австрийските ерцхерцози, представители на младшата линия на Хабсбургите, имали реална власт единствено над Графство Тирол, докато титлите „Ерцхерцог на Австрия“ (има се предвид Горна Австрия със столица Линц, докато Долна Австрия със столица Виена е под властта на свещения римски император) и „Херцог на Бургундия“ са почитни.

Най-лесният начин за разграничаване на монетите на Свещената Римска империя от тези на Ерцхерцогство Австрия е чрез гербовете и надписите върху тях. Дори и на пръв поглед те се отличават съществено, защото титулатурата на императорите е изключително дълга и върху монетите е представена в много съкратен вид. Също така и гербът им е съставен от многобройните гербове на различните държавни формирования, на които съответният император е владетел (реален или почетен). С много резерви и в отделни случаи (когато свещеният римски император е едновременно и австрийски ерцхерцог) монетите на Свещената Римска империя могат да се опишат и като австрийски. Това обаче би предизвикало допълнително объркване, понеже императорите секат монети от свое име и в много други свои подвластни земи като Чехия, Унгария и др.

Най-правилно е монетите на Свещената Римска империя да бъдат разграничени от австрийските. Също така е правилно да се представят отделно монетите на многобройните държавици, които я съставляват.

Понеже в повечето публикации монетите на Свещената Римска империя и Ерцхерцогство Австрия не са разграничени, на Карта № 2 сме ги представили заедно. Монетите на тези държави са широко разпространени почти по цялата територия на днешна България. Но на някои места се наблюдава по-голяма тяхна концентрация. Така например от Централна Северна България произхождат цели 10 колективни находки, съдържащи такива монети. Подобно явление се наблюдава и край Бургаския залив, в Северозападна България и около София (вж.: Карта № 2; Таблици 9, 10).

Големи количества монети на Свещената Римска империя и Ерцхерцогство Австрия се съдържат в съкровищата от Белица (Благоевградско) (Шидеров 1989: 30-39; Харитонов 1998: 250, No 116), Видинско (Герасимов 1950: 323; Харитонов 1998: 259, No 157), Петрич (Герасимов 1950: 325; Харитонов 1998: 292, No 319), Тръстиково (Бургаско) (Карайотов 2000: 79-83) и други (вж.: Карта № 2).

Ерцхерцогство Австрия

Въпреки скромната си територия, Ерцхерцогство Австрия е една от най-централизираните държави в Европа през XVI – XVII в. Фердинанд I Хабсбург (1521 – 1527) утвърждава правото на самостоятелно издаване на държавни законодателни актове от владетеля и отстранява представителите на съсловията от участие във формирането на централните органи на държавното управление. Вместо тях той назначил там удобни нему юристи (Мильская, Рутенбург 1993: 241).

Владенията на австрийските Хабсбурги в средата на XVI в. представляват сложна конфигурация от владения, някои от които обединени единствено от личността на владетеля. Собствено австрийските земи се състоят от следните територии: Ерцхерцогство Австрия (в различни периоди разделена на Горна със столица Линц и Долна със столица Виена), херцогствата Щирия, Каринтия и Карниола, Графство Тирол, отделни територии по Адриатическото крайбрежие (Аквилея, Триест и част от Истрия), както и във вътрешността на германските земи (в Швабия, Брисгау и Форарлберг). Освен това под властта на австрийските Хабсбурги след 20-те години на XVI в. са и Кралство Чехия, Маркграфство Моравия и Кралство Унгария, като земите на Унгарската корона се намират извън територииите на Свещената Римска империя. През 1556 г. австрийският ерцхерцог Фердинанд е избран за свещен римски император. Чак до 1740 г. императорите са неизменно от династията на австрийските Хабсбурги.

През втората половина на XVI и първата половина на XVII век широко разпространение по османските пазари имат монетите от различни сребърни номинали (10 *кройцера*, *½ талер*, *талер*) на Ерцхерцогство Австрия (Горна Австрия). Преди известно време е било широко разпространено мнението, че австрийските монети, заедно с испанските и холандските, са били използвани в търговията с Османската империя от английските търговци (вж. напр.: Герасимов 1964а: 218). Като причина за това се изтъква враждебността и продължителните войни между австрийци и турци, което възпрепятства участието на австрийски търговци в левантийската търговия (пак там: 218).

По-ранните монети на ерцхерцогството (преди средата на XVI в.) се срещат рядко на територията на Османската империя. Те са по-разпространени в западната част на днешна България. Например в съкровището от София има 5 *талера* на ерцхерцог Фердинанд I (1521 – 1527) (Герасимов 1964а: 218, No 1-2.а-в, Табл. II-10). Това ни навежда на мисълта, че австрийските *талери* участват в монетната циркулация на империята дори преди разразяването на кризата през 1586 г. и всъщност са едни от най-ранните европейски *талери*, които навлизат по османските пазари. Това е допълнителен аргумент за тезата, че навлизането на западноевропейски монети по османските пазари е обусловено не само от фискалната криза и нейните последствия, а и поради липсата на средни и едри сребърни османски монети, както и поради други фактори.

Широко разпространение в Османската империя получават монетите на Фердинанд II (1564 – 1595). Той бил ерцхерцог на Горна Австрия, херцог на Бургундия и граф на Тирол (реално имал власт само над Тирол). Не бива да се бърка с императора на Свещената Римска империя със същото име, но управлявал в периода 1619 – 1637. Всички негови монети, независимо от монетарниците, в които са отсечени, са почти идентични, с леко разминаване в надписите. Най-разпространени са монетите, отсечени в Хал – градче, разположено недалеч от Инсбрук в Тирол (често без година на отсичане) (вж.: No 56-57 в Каталога). Те се срещат сравнително рядко в източната част на днешна България. Въз основа на анализа на редица монетни находки от Черноморското ни крайбрежие ние смятаме, че едрите сребърни западноевропейски монети навлизат по тези земи, а и не само тук, след разгарянето на кризата в империята и девалвацията на османските сребърни монети.

Монетите на ерцхерцог Максимилиан III (1595 – 1618) имат и допълнение в титулатурата на владетеля, породена от факта, че той е едновременно и велик магистър на Тевтонския орден (No 58 в Каталога). Неговите *талери* често са неправилно определяни като монети на свещения римски император Максимилиан II (1563 – 1576), а монетите на Ерцхерцогство (Горна) Австрия смесвани с тези на Свещената Римска империя (вж. напр.: Герасимов 1964а: 218-219). Объркването става още по-голямо и поради еднаквите имена на владетелите и голямата им повторяемост, т.е. няколко владетели с еднакви имена: Максимилиан, Леополд, Фердинанд и Рудолф. Това е донякъде обяснимо и поради факта, че често свещените римски императори са едновременно и ерцхерцози на Горна Австрия, херцози на Бургундия и графове на Тирол. Но по принцип австрийските ерцхерцози след 1564 г. са представители на младшия клон на Хабсбургската династия и не са идентични с владетелите на империята. Свещените римски императори понякога имат изписана върху монетите си дълга и объркваща титулатура, която освен това непрекъснато се променя, дори в рамките на едно и също управление. Върху една емисия *талери* на император Фердинанд II (1619 – 1637) той е титулуван като: свещен римски император на Германия, крал на Унгария и Бохемия (Чехия), ерцхерцог на Австрия, херцог на Бургундия, маркграф на Моравия и граф на Тирол (вж. напр.: Герасимов 1964а: 219, No 10).

Албрехт VII и Изабел управляват само няколко месеца през 1619 г. От територията на днешна България е известна само една монета от тяхното царуване. Тя е *талер*, който се съдържа в съкровището от София (Министерски съвет) и има много различно оформление от традиционното за австрийските *талери*. Върху аверса е изобразен голям бургундски кръст с монограмите на владетелската двойка, а на реверса е изобразен двуглав орел – гербът на Хабсбургската династия (No 59 в Каталога).

Сред често срещаните през първата половина на XVII в. са *десеткройцеровите* монети и *талерите* на Леополд V (1619 – 1632),

ерцхерцог на Горна Австрия, херцог на Бургундия и граф на Тирол (Тонев 1989: 329, No 17). Те също са сечени в монетарницата на Хал в Тирол. Широко разпространение получават монетите от 10 *кройцера*, отсечени през 1632 г. (вж.: No 60, 61 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 42, No KM#589.2). Още през 1598 г., когато е едва дванадесетгодишен, той е издигнат за епископ на Пасау, а през 1607 г. и за епископ на Страсбург. По-късно се отказва от духовния си сан и се жени, а наследниците му поставят началото на младшия клон на династията на Хабсбургите. В края на живота си през 1632 г. той отблъсква шведските войски от Тирол по време на Тридесетгодишната война. Монетите на този владетел често се бъркат с тези на Леополд I – император на Свещената Римска империя (Thern 2008: 42). Всъщност двамата владетели, въпреки че имат роднинска връзка, са представители на два отделни клона на Хабсбургската династия. Австрийският ерцхерцог Леополд V всъщност е брат на императора на Свещената Римска империя Фердинанд II (император Леополд I пък е негов внук) (Krones 1883: 398-402). Една негова монета, съхранявана в ИМ – Поморие, е с идентични надписи с един екземпляр от Санкт Петербург, но е с номинал ½ *талер* (No 61 в Каталога; срвн.: Reichel 1850: 170, № 750).

Талерите на Леополд V имат почти същото оформление като монетите от 10 *кройцера*. Като цяло те са много слабо разпространени в днешните български земи.

Кралство Чехия

Чешкото княжество възниква през IX в. и първоначално е в състава на Великоморавия, а след 1004 г. е част от Свещената Римска империя, каквато остава до 1804 г. За няколко века на чешкия престол се изреждат няколко династии. През 1471 г. за крал на Чехия е избран Владислав II Ягелон, син на полския крал Казимир IV, който заел едновременно и унгарския престол. След смъртта на неговия наследник Лайош II (който бил двадесетгодишен и нямал законни наследници) в битката при Мохач през 1526 г. чешкият престол останал вакантен. На 24 октомври 1526 г. за крал бил избран свещеният римски император от Хабсбургската династия Фердинанд I, чиято жена Анна Ягелонска е дъщеря на бившия чешки крал Владислав II.

Така Чехия станала част от обширните владения на австрийските Хабсбурги и това състояние ще се запази чак до 1918 г. По това време т.нар. *Чешка корона* обхващала освен Кралство Чехия, също така и Маркграфство Моравия, Херцогство Силезия и земите на бившата Лужичка марка (Горна и Долна Лужиция). Последната през 1635 г. била предадена от Фердинанд I на Курфюршество Саксония. Под хабсбургска власт чешките земи се радват на икономическо развитие и на голямо внимание от владетелите. През XVI в. свещените римски императори често резидирали в Прага и част от тях са погребани там.

На територията на Чехия има големи сребърни рудници и тук са сечени значителни количества сребърни монети. Страната е наследник на

силни традиции още от времето на келтите, а монетите ѝ се радват на добър прием в редица европейски страни. Една от най-известните сребърни монети от Късното средновековие – *талерът* – е наречен така по името на Йоахимстал (*Долината на Свети Йоахим*), където има богати сребърни рудници. Тези монети обаче се срещат много рядко в българските земи под османска власт. Причините за това може би трябва да се търсят в слабите търговски връзки с чешките земи.

До този момент от територията на днешна България е документирана само една монета, сечена от Хабсбургите в Чехия. Става дума за *талер* от управлението на Фердинанд I, отсечен в монетарницата на Йоахимстал. Местонамирането на монетата не е известно. Авторът споменава само, че произхожда от територията на България (Пенчев 2011: 143). Монетата е отлично съхранена и се пази във фонда на НИМ (вж.: No 62 в Каталога). Не е изключено сред значителния масив от хабсбургски монети, откривани в земите ни, да има още чешки монети. Идентифицирането им ще бъде възможно едва след щателното проучване на монетите от колективни находки и единичните екземпляри в българските музеи.

Херцогство и курфюршество Бранденбург

Истинското издигане на Бранденбург е свързано с династията на Хохенцолерните. Всъщност родовите им владения се намират в южните части на Германия, на територията на бившето Херцогство Франкония. През 1417 г. Фридрих фон Хохенцолерн получава от свещения римски император Сигизмунд територията на Бранденбург за 400 000 златни *дуката* (Clark 2006: 4-5). В резултат на това Хохенцолерните не само присъединяват към скромните си преди това владения едни доста обширни и богати територии, но придобиват и електорално (курфюршеско) достойнство. От този момент нататък престижът им сред германските владетели нараства неимоверно. Успоредно с това расте и военната им мощ. Градовете на територията на Бранденбург били относително малобройни и трудно могат да се сравняват с тези в Италия, Франция или Англия през същата епоха. Така например столицата Берлин наброява едва около 10 000 души в навечерието на Тридесетгодишната война през 1618 г., докато Лондон по същото време има население от над 130 000 души (Clark 2006: 4).

От първата половина на XVI в. курфюршеството се стреми към установяване на властта си чрез династични бракове над територии с ключово значение за търговията по Балтийско море като Шлезвиг-Холщайн, Померания и Прусия. Херцогство Прусия по онова време е под васалитета на Кралство Полша. Това всъщност са земите на бившия Тевтонски орден, които му били отнети от полския крал през 1525 г. Прусия била предадена на херцог Албрехт фон Хохенцолерн, племенник на бранденбургския курфюрст (Clark 2006: 9).

През 1535 г. бранденбургският електор Йоахим II се оженил за полската принцеса Едвига (на немски Хедвига), а през 1564 г. техните синове

стават втори поред законни наследници на Прусия, което било потвърдено от полския сейм в Люблин след смъртта на Албрехт през 1568 г. (Clark 2006: 9). Все пак някой от двамата братя щял да наследи пруския престол само ако херцогът Албрехт-Фридрих нямал мъжки наследници. Освен това се очаквало да не живее дълго (тогава той бил на 16 години), защото страдал от тежка умствена изостаналост. Така през 1603 г. курфюрст Албрехт получил от полския крал правото да бъде признат за регент на умствено изостаналия пруски херцог, а синът му Йоан-Сигизмунд се оженил за Анна – най-голямата дъщеря на пруския херцог. Последният обаче, въпреки тежката си умствена изостаналост, се радвал на завидно физическо здраве и управлявал цели 50 години. В крайна сметка, когато починал през 1618 г., оставил две дъщери, но не и син (Clark 2006: 10).

Анна, освен пруска принцеса, била и племенница на Йохан Вилхелм фон Юлих-Клев, който управлявал херцогствата Юлих, Клев (разположени в Рейнската област) и Берг и на графствата Марк и Равенсберг (Clark 2006: 10). През 1609 г. избухнала война между претендентите за наследството на Юлих-Клевската династия, която в крайна сметка през 1614 г. завършила с компромис и разделяне на владенията: Юлих и Берг преминали във владение на графа на Пфалц-Нойбург, а Клев, Марк, Равенсберг и Равенщайн преминали под бранденбургска власт. Сред тези владения с най-голямо значение било Графство Клев, разположено в плодородните области край река Рейн, до границите на Съединените провинции. Равенщайн пък се явявал анклав сред нидерландски владения (Ibidem: 16).

По българските земи под османска власт се срещат бранденбургски монети на Георг Вилхелм (1619 – 1640). По-ранни монети до този момент не са известни. Този курфюрст управлявал през трудната за Бранденбург Тридесетгодишна война (1618 – 1648). Неприятностите за него започнали след развода на Мария Елеонора (сестра на Георг Вилхелм) с шведския крал Густав Адолф през 1620 г. (Clark 2006: 23). Той завладял от Русия цялото крайбрежие на Финския залив, а през 1621 г. подновил войната с Реч Посполита, завладявайки Ливония и Прусия. Освен това шведският крал принудил херцога на Мекленбург да признае, че земите му ще бъдат предадени на Швеция след смъртта му. Това отрязвало Бранденбург от така желания излаз на Балтийско море. Георг Вилхелм обявил неутралитет, но сключил съюз със Саксония през 1631 г. Това не го избавило от външна интервенция и още през същата година шведските и австрийските войски се сблъскали на бранденбургска територия, като шведите дори завладели важните градове Франкфурт ам Одер, Ландсберг и Кюстрин (Ibidem). Неутралитетът на Бранденбург не бил изгоден за Швеция и Густав Адолф потеглил към Берлин. В крайна сметка бил постигнат компромис: Източната част на Померания преминавала под бранденбургска власт и бил сключен династичен брак (Ibidem: 24). По-късно бил сключен и договор, според който няколко крепости отваряли врати пред шведските войски, а Георг Вилхелм се задължавал да плаща на Швеция контрибуция от 30 000 *талера* годишно.

Макар и не без перипетии, войната за Бранденбург по-нататък се развила благоприятно, въпреки опустошенията, нанесени от войските на Швеция, Дания, Палатината, Бавария и Австрия (Duyckinck 1871: 114; Clark 2006: 24-26, 30).

До този момент е публикуван само един *талер* на Бранденбург от днешните български земи. Той е част от състава на голямото съкровище от София (Министерски съвет) и е отсечен през 1625 г. (вж.: No 63 в Каталога). Върху аверса е изобразен владетелят, а на реверса е представен гербът на курфюршеството.

На Балканите са разпространени най-вече сребърни монети с номинал ¼ *талер*, като са известни няколко техни варианта (вж. No 64-66 в Каталога). Изображенията им са сходни с тези върху *талерите* на херцогството. Тези монети така и не получават широко разпространение и се срещат инцидентно. Най-често в колективните находки се откриват по няколко екземпляра, например в съкровището от София се съдържат 4 броя (Герасимов 1964а: 221, No 1-4). От друга страна, бранденбургски монети се срещат в 18 колективни находки (вж.: Карта № 3). Във всички тези съкровища обаче се срещат едва по няколко броя бранденбургски монети. В нито една колективна находка не се съдържат повече от десет монети на херцогството (вж.: Таблици 9, 10).

Според нас циркулацията на тези монети по всяка вероятност трябва да се обвърже с разпространението на монетите на Реч Посполита, а не с тези на Свещената Римска империя. Прави впечатление, че почти всички бранденбургски монети, произхождащи от територията на днешна България, са сечени на територията на васалната на Полша Прусия. Освен това тези монети се срещат почти винаги заедно в находките.

Маркграфство Бранденбург-Франкония

Династията на Хохенцолерните произхожда от областта Швабия в югозападната част на германските земи, където се намират и родовите им владения. Още през XIII в. те се утвърждават като бургграфове на Нюрнберг. През следващите векове те разширяват владенията си, без да водят нито една война, а използват единствено династични бракове. Така под тяхна власт попадат Ансбах, Байройт, както и редица други територии в областта Франкония. През XV в. владенията им в последната са значително разширени. През XVI в. наследниците на трона често разделят владенията на две части, които след това отново се обединяват. Център на маркграфство Бранденбург-Франкония става град Ерланген. През 1603 г. тези територии попадат под властта на бранденбургския курфюрст Йохан Георг, който изпраща двамата си синове да ги управляват. Земите на маркграфството са присъединени към Кралство Прусия през 1710 г.

На територията на маркграфството действат две монетарници: Швабах и Ерланген. Монетите на Бранденбург-Франкония се срещат изключително рядко в българските земи. Една такава монета е единична находка от неизвестно място в България. Става въпрос за *талер*, отсечен през 1549 г. в

монетарницата на град Ерланген (северно от Нюрнберг) при първото управление на херцог Албрехт II (1548 – 1550) (No 67 в Каталога, срвн.: Davenport 1977: No 8969; Kuhaj 2011: 196, No MB#37).

Херцогство и курфюршество Вюртемберг

Вюртемберг се намира в югозападните части на Германия. През Късното средновековие играе сравнително скромна роля, въпреки че владетелите му имат курфюрстко достойство.

До този момент от територията на днешна България е съобщено само за една вюртембергска монета, която е единична находка и се съхранява в РИМ-Добрич под ИН I 517 (вж.: Карта № 4). Монетата е *талер* от XVI в. Повече данни не са известни (Харитонов 1998: 237, No 46).

Херцогство и курфюршество Саксония (Албертинска линия)

След края на Шмалкалденската война били уговорени т.нар. *Витенбергски капитулации* от 19 май 1547 г. Според тях земите на Саксония се поделяли между двете основни династични линии – Албертинската на Мориц и Ернестинската на Йохан Фридрих, като последният запазил само малка част от земите си в Тюрингия под формата на Херцогство Саксония-Ваймар (вж. малко по-долу). Така под властта на Албертинската линия на Ветинската династия преминали по-голямата част от бившите ернестински владения, като Мориц запазил и електоралното си достойнство. Но на този способен владетел не му било съдено да управлява дълго и той си отива от този свят през 1553 г. едва на 32-годишна възраст.

Монетите на Херцогство Саксония са сред най-висохудожествените на своето време. Повечето от тях имат изобразен върху реверса герба на страната, който заема голяма част от монетното поле. Изящното оформление, особено на монетите от голям номинал (най-вече на *талерите*), вероятно е сред причините за широкото разпространение на тези монети извън територията на херцогството. На територията на Балканите под османска власт, макар и не сред най-често срещаните, тези монети циркулират едновременно с голям брой други монети на различни германски държавни формирования.

Във фондовете на НИМ-София и ИМ „Искра“ Казанлък се съхраняват монети с номинал ¼ *талер* от времето преди гражданската война (вж.: No 68, 69 в Каталога, срвн.: Cuhaj 2011: 1103, No MB#277). Двете монети са еднотипни и са отсечени при съвместното управление на херцозите Мориц (представител на Албертинската линия) и Йохан Фридрих (представител на Ернестинската линия). Тези монети свидетелстват, че и преди голямата криза в Османската империя навлизат чужди монети. Но тяхната поява е спорадична и инцидентна, а броят им изключително малък. Освен това не можем да бъдем напълно сигурни, че въпросните монети са попаднали на Балканите преди избухването на кризата. Голямата им степен на износване подсказва продължителната им употреба. По различни причини те може да са били

отделени от циркулация и да са попаднали в Османската империя след избухването на кризата.

От територията на нашата страна до този момент са публикувани само няколко монети на Херцогство Саксония, но констатирахме, че в музеите има и непубликувани екземпляри. Сред най-красивите монети е *талер*, съхраняван във фонда на НИМ (Пенчев 2011: 146, No 22), принадлежащ на управлението на курфюрста Август (1553 – 1586) (вж.: No 70 в Каталога; срвн.: Mey 1975: 276, No 994; Davenport 1977: No 9794; Kuhaj 2011: 1061, No MB#181), наследник на Мориц. Август успял да присъедини към своите владения два католически диоцеза, като изгонил оттам епископите. Тези странни на пръв поглед прийоми се оказали успешни и през 1565 г. самият Александър се обявил за администратор на тези църковни земи, въпреки несъгласието на свещения римски император. По същият начин били конфискувани още няколко църковни територии.

От управлението на наследникът му Кристиан I (1586 – 1591), както и по-късно, продължава традицията на сечене на красиво изработени и високохудожествени *талери*. Всъщност, освен различния владетел, останалата част от оформлението на монетното поле се запазва почти непроменено. Вероятно поради добрия прием на тези монети зад граница владетелите не са желали да правят значителни изменения, а са запазили предишния вид на монетите, като така са го превърнали в традиционен (вж.: No 71 в Каталога, срвн.: Davenport 1977: No 9806; Cuhaj 2011: 1061, No MB#251).

Известна промяна настъпва при случаите на съвместно управление в държавата. Тогава върху аверса на монетите били поставяни изображенията на всички управляващи владетели. Такъв е случаят с *талерите* от съвместното управление на Кристиан II, Йохан Георг I и Август (1591 – 1611) (No 72 в Каталога, срвн.: Davenport 1977: No 9820; Cuhaj 2011: 1061, No MB#314). Тези монети били наричани от населението *талери на тримата братя (Drei-Brüder-Taler)* (Kant, Knorr 1986: 74; Харитонов 1998: 165).

Саксонските монети имат сравнително слабо разпространение в българските земи под османска власт. Освен това те се откриват в съкровищата рядко, като са известни и единични екземпляри. Саксонски монети са известни едва от 7 колективни находки (вж. Карта № 5), като най-голямото количество на тези монети в находките е 15. Въпреки твърде малкото данни, с които разполагаме, можем да предположим, че попадането на саксонски монети в монетната циркулация на Балканите не е регулярно, а по-скоро инцидентно. Друг характерен факт е, че всички публикувани или обработени от нас монети на Херцогство Саксония са единствено от XVI в.

Херцогство Саксония-Ваймар (Ернестинска линия)

След загубата на електоралното достойнство през 1547 г. и смъртта на Йохан Фридрих I през 1554 г., синовете му започват да управляват отделно във Витенберг и в Тюрингия до 1565 г. Мирът от Пасау от 1552 г.

потвърждава властта на Ернестинския клон на Ветинската династия над земите ѝ в областта Тюрингия. През 1554 г. на Йохан Фридрих II, който резидирал в град Гота, била призната титлата херцог на Саксония. Но от този момент нататък, въпреки опитите, херцозите на Саксония-Ваймар вече никога няма да получат електорално достойнство.

Според Ерфуртските споразумения от 1572 г., подписани под натиска на свещения римски император Максимилиан II, ернестинските владения били поделени между херцог Йохан Вилхелм и двамата живи синове на затворения доживот Йохан Фридрих II. Така е поставено началото на самостоятелността на две нови владения – край Кобург и Айзенах. По този начин разпокъсаността на саксонските земи била задълбочена още повече.

През 1573 г. двамата братя Фридрих Вилхелм I фон Алтенбург (1573 – 1602) и Йохан III фон Ваймар (1573 – 1605), вече представители на отделни династични линии, управляват заедно и секат общи монети. В съкровището от София се съдържа монета с номинал ½ *талер* на горепосочените двама владетели (вж.: No 73 в Каталога). Тя обаче е погрешно отнесена към управлението на саксонския курфюрст Фридрих II (1486 – 1525) (вж.: Герасимов 1964а: 221, No 1, Табл. IV, 3).

След смъртта на Фридрих Вилхелм I през 1602 г. територията на херцогството била отново разделена между по-малкия му брат Йохан II и племенника му Йохан Филип. Владението на последния поставило началото на Херцогство Саксония-Алтенбург.

Херцогство Олденбург-Делменхорст

Херцогството е разположено в северните части на германските земи, а град Олденбург се намира недалеч от брегове на Северно море. Като самостоятелно феодално владение то възниква още през 1091 г. Територията му останала почти непроменена до 1547 г., когато херцог Антон I придобил и Херцогство Делменхорст. Но пълното обединение на двете владения станало едва сто години по-късно през 1647 г.

В съкровището от местността Палеокастро (край Поморие) има 15 монети на различни държавни формирования в рамките на Свещената Римска империя. Това са монетите, представени най-добре сред западноевропейските в тази находка. Прави впечатление фактът, че сред тях няма нито един *талер*, а всички са *флорини* от 28 *щюбера*. Една от монетите е *гулден* (*флорин*) също от 28 *щюбера* на херцог Антон Гюнтер (1603 – 1667) – последния владетел на Олденбург-Делменхорст, преди преминаването на херцогството под датско управление (No 75 в Каталога, вж.: Krastev 2011: 192, No 4; срвн.: Davenport 1974, No 714; в някои каталози тези монети са описани като *шилинги* от 6 *щюбера* или 8 *гроота*: Borgmann 1998: 639, No 24-27; Cuhaj 2011: 821, No KM#26). Счита се, че монетите от 28 *щюбера* (28 *болонини* и т.н.) на различни държавни формирования в Свещената Римска империя са сечени специално за търговията с Леванта.

При *флориите* на херцогството се наблюдават многобройни типове, породени от големите тиражи на монетните емисии. Всички те имат близко оформление, но значително се различават по надписите (вж.: No 74-75 в Каталога).

Антон Гюнтер бил много мъдър владетел и чрез ловки политически маневри успял да съедини териториално разпокъсаните преди това владения. Така през 1647 г. била осъществена сухопътна връзка между Олденбург и Делменхорст. По време на Тридесетгодишната война запазил неутралитет, като подпомагал с коне силните на деня. Чрез неутралитета си той осигурил безопасност за владенията си. По негово време се наблюдава икономически ръст в херцогството. И не е случайно широкото разпространение на олденбургските монети и откриването им далеч извън пределите на страната.

Допреди няколко години бяха публикувани едва 4 монети на херцогството, всички от колективни находки. Нашата работа в музеите добави още 9 екземпляра от съкровищата край Бургаския залив, както и единични монети. Убедени сме, че броят им ще расте.

Херцогство Мекленбург-Шверин

Херцогството е разположено в северните части на германските земи, край южните брегове на Балтийско море. Това феодално владение е обособено още през 1170 г. върху бившите земи на езическото славянско племе ободрити. Един от техните князе приема християнството и поставя началото на династия със славянски произход, която управлява в продължение на векове. През различни периоди е разделяно на две или повече части, като по-малките братя на херцозите често управляват отделно владение в Гюстров.

Херцогството всъщност е сред най-големите германски държави през XVI – XVII в. и има много богато монетосечене, а монетите му получават широко разпространение и голяма популярност в германските земи след реформите на херцог Богислав IX от1478 г. (за това вж.: Kunzel 1994: 15-16; Krüger 2006: 37). Монетите му обаче са много слабо разпространени на Балканите под османска власт и се срещат само инцидентно.

Досега от днешните български земи е документирана само една-единствена монета на Мекленбург-Шверин – *талер* на херцог Йохан Албрехт I (вж.: No 76 в Каталога; монетата е от неописан тип), който първоначално е херцог на Мекленбург-Гюстров (1547 – 1556), а след това на Мекленбург-Шверин (1556 – 1576).

Херцогство Тешин (Чешин)

Херцогство Тешин (Чешин на полски език) се намира в най-южните части на областта Силезия. Столица е едноименният град, който сега е разделен между Полша и Чехия. Градът има важно кръстопътно значение и е разположен на приток на река Одер сред Силезийските хълмове и в северните подстъпи към едни от най-важните проходи през Силезийските планини.

Херцогството е обособено като отделно владение още през XII в. То е владение на династията на Пястите, от която произхождат първите полски крале. През XVI – XVII в. Тешин е васален на Чехия. През 1587 г. той е арена на сблъсъци между свещения римски император Фердинанд III и Ян Замойски по време на войната за полското наследство. Пястите успяват (с някои малки изключения) да запазят владенията си до 1653 г., когато Тешин е присъединен към родовите владения на Хабсбургите. Въпреки това то се запазва като самостоятелно владение чак до 1918 г., когато териториите му, дори и градът Тешин, са поделени между Полша и Чехословакия.

Монетите на Херцогство Тешин се срещат много рядко в българските земи под османска власт. Засега е публикувана само една монета в съкровището от село Ръждавица (Кюстендилско) (Карта № 7; монета No 77 в Каталога; вж.: Тонев 1989: 329-330, No 20, но погрешно определена като монета на Реч Посполита). Монетата е отсечена през 1597 г. и е с номинал 3 *гроша*. Тя принадлежи на управлението на херцог Адам Вацлав (или Венцеслав) (1579 – 1617). Когато заема престола, той е едва осемгодишен. През 1587 г. бил изпратен на обучение в Курфюрсткия съд в Саксония, където получил блестящо военно и политическо обучение. Адам Вацлав се завърнал в Тешин едва през 1595 г., но веднага се заел с политика. Още същата година той се обявил за съюзник на император Рудолф II и поискал да вземе участие във войната срещу Османската империя. Опасявайки се от турско нашествие, той изградил силна отбранителна линия по южните граници. В навечерието на Тридесетгодишната война Адам Вацлав поддържал линията на Католическата лига, въпреки че по-голямата част от благородниците в херцогството били протестанти. По всяка вероятност това негово решение е породено от политиката на неговия пряк сюзерен – чешкия крал Матиас (Матеус) (брат на Рудолф II и бъдещ свещен римски император).

Монетата от село Ръждавица е с номинал три *гроша* и имитира оформлението на известните полски *трояки*. На аверса е изобразен херцогът със съответната титулатура. Реверсът, както и при полските *трояки*, е зает от триредов надпис. По всяка вероятност тешинските монети навлизат по османските пазари заедно с останалите монети от три *гроша* на различните субекти на Реч Посполита, които бързо печелят симпатии сред населението.

Графство Мансфелд (Майнц-Мансфелд – старша линия)

Мансфелд всъщност са няколко малки по територия държавици в Тюрингия, управлявани от фамилия с множество разклонения, достигащи чак до Испанска Нидерландия. Въпреки малката му територия, тук са сечени значителни количества монети, което е обусловено от големите находища на мед и сребро. Владетелите на Мансфелд са представители на един от най-старите династични родове в Германия. Тяхното начало е поставено още през 973 г., а пряката мъжка линия продължава до 1780 г. Името произлиза от замъка Мансфелд в Саксония-Анхалт.

Въпреки че монетите на Мансфелд са широко разпространени сред германските държавици, те се срещат рядко на територията на Османската империя. Липсват известия за преки контакти между балканските земи под турска власт и Мансфелд. Регистрираните тук монети са попаднали по всяка вероятност по косвен начин.

В голямото съкровище от София се съдържа една монета на Графство Мансфелд (старша линия), неправилно определена като саксонска (Карта № 8; монета No 78 в Каталога; вж.: Герасимов 1964а: 221, No 2). Всъщност става въпрос за ½ *талер*, отсечен през 1579 г. по време на съвместното управление на петима графове: Йохан Георг, Петер Ернст, Йохан Албрехт, Йохан Хойер и Бруно (срвн.: Tornau 1937: No 411a).

Графство Мансфелд-Шраплау (средна линия)

Графството възниква след подялбата от 1486 г. и съществува до 1602 г., когато земите му преминават във владение на други представители на големия род Мансфелд. Въпреки изключително скромните си размери графството отсича едни от най-високохудожествените монети на своето време (вж. напр.: Tornau 1937: No 906-912; Davenport 1977: No 9516).

От днешните земи е описана една монета на графството – *талер* от 1602 г., отсечен в монетарницата на град Айслебен. Монетата е отсечена през последната година от съществуването на това къснофеодално владение и принадлежи на управлението на граф Хайнрих II (1595 – 1602) (вж.: No 79 в Каталога, срвн.: Davenport 1974: No 6972; Cuhaj 2011: 716, No KM#6).

Княжество Брауншвайк-Люнебург-Целе

Княжеството е разположено непосредствено на юг от Холщайн (тогава датско владение). През XVI – XVII в. няколко пъти променя територията си, както и управляващата династия. През 1692 г. свещеният римски император Леополд I издига Ернст Аугуст от Каленбергската линия на Брауншвайк-Люнебург в курфюршески ранг.

В това малко по територия държавно формирование в рамките на Свещената Римска империя са сечени монети, които получават широко разпространение далеч извън границите на княжеството (предимно *талерите*). По-голямата част от монетите са сечени в монетарницата на град Клаустал. В съкровището от София се съдържа *талер* на княжеството (Карта № 9; No 80 в Каталога; монетата не е описана подробно и, понеже принадлежи на тип с многобройни разновидности, не може точно да бъде определена въз основа на наличната информация, срвн.: Devenport 1974: No 6464-6473; Cuhaj 2011: 292-293, No KM#9.19, 29.3-29.11, 90, A90), неправилно определен като саксонски на Кристиан IV (1588 – 1648) (вж.: Герасимов 1964а: 221, No 3, Табл. IV, 2). Монетата е отсечена през 1625 г. и всъщност принадлежи на княз Кристиан I фон Брауншвайк-Люнебург-Целе (1611 – 1633), представител на династията на Велфите. Върху монетата владетелят е представен както с херцогска титла (на Брауншвайг и Люнебург), така и като

епископ на Минден. Съчетаването на светска и църковна власт не е изключение за германските земи. Например архиепископите на Залцбург често са едновременно и баварски херцози. Подобни примери се срещат и сред монетите на Ерцхерцогство Австрия, сечени в Елзас и Тирол.

Град Ембден

Град Ембден (дн. Емден) се намира в най-северозападната част на днешна Германия. Той е разположен в Източна Фризия, на десния бряг на естуара на река Емс, на самата граница с Нидерландия. Въпреки че съществува още от VIII в., той получава градски привилегии и свой герб едва през 1495 г. През 1595 г. е признат за свободен град на Свещената Римска империя. През XVII в. градът е сред най-богатите в Германия. Голяма част от населението му е съставено от холандци, които се преселват тук заради дългите войни в родината им. Населението на града се занимава с редица доходни дейности: търговия, добив на сол, риболов и др. През 1744 г. Ембден е анексиран от Прусия.

Като свободен град Ембден притежава и правото да сече собствени монети, които са разпространени и у нас (вж.: Таблица 9). Той се възползва от него скоро след това, но върху монетите му не е означавана годината на отсичането им. В българските земи под османска власт монетите на града получават широко разпространение. Досега е известен само един техен номинал – *флориите* от 28 *щюбера* (*стуйвера*), равни на ⅔ от *талера* или *гулдена* (No 81, 82 в Каталога, срвн.: Cuhaj 2011: 416, No KM#10.1, 10.2).

Тези монети са изработени от недоброкачествено сребро с проба 673/1000. Те са еднотипни с монетите от същия номинал (28 *щюбера*), сечени в Кампен, Давент и Олденбург. Всички те са широко застъпени в днешните български земи. До този момент не са известни други номинали на Ембден, въпреки че градът сече големи количества сребърни *талери*, златни *дукати* и др. (вж. напр.: Davenport 1974: No 5252, 5253).

Град Кампен

Кампен е разположен в нидерландската провинция Оверийсел, на десния бряг на река Ийсел, недалеч от устието ѝ. Въпреки че Съединените провинции практически са самостоятелна държава от 1572 г., до Вестфалския мирен договор от 1648 г. териториите ѝ номинално са част от Свещената Римска империя. Въпреки собственото си нидерландско монетосечене, в някои градове на републиката (като Зволе) се секат монети от името на Свещените римски императори, носещи титулатурата им и имперския орел.

Така се появяват кампенските сребърни *флорини* от 28 *щюбера* (No 83, 84 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 1211, No KM#23). Те имат аналогично оформление с останалите монети от този номинал, сечени в други имперски градове (Ембден, Давент) и държави (Олденбург-Делменхорст). Намират добър прием и широко разпространение в днешните български земи под османска власт, но в някои находки изобщо липсват (вж.: Таблици 9, 10).

Град Кауфбойрен

Град Кауфбойрен е разположен в южната част на Бавария, в северните подножия на Алпите (т.нар. Швабски Алпи). Градът получава привилегии през 1286 г. При управлението на император Карл V в града се секат големи количества *талери* (вж. No 85 в Каталога, срвн.: Davenport 1977: No 9351; Cuhaj 2011: 606, No MB#22).

Имперски град Давент

Град Давент (дн. Девентер) се намира в нидерландската провинция Оверийсел. Градът е разположен на десния бряг на река Ийсел. Давент е създаден през 768 г. от английски мисионери. Градът бързо се развива като голям търговски център, благодарение на дълбокия естуар на реката, който позволява навлизане на големи кораби.

През XVI – XVII в. градът сече собствени монети. Те се срещат относително често по османските пазари (вж.: Таблица 9). Всички са *флорини* от 28 *щюбера*, сечени по времето на свещените римски императори от първата половина на XVII в. На лицето е изобразен коронован двуглав орел, на гърдите на който има кълбо с кръст с числото 28, изписано в него (вж.: No 86-88 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 1188, No KM#24-25).

Имперски град Зволе

Зволе е един от най-богатите търговски градове в региона. Той е създаден през IX в., но получава градски права едва през 1230 г. Още тогава градът се оформя като един от най-развитите в икономическо отношение градове в региона.

Зволе сече собствени монети през XVII в. В българските земи под османска власт се срещат *флоринте* от 28 *щюбера* (вж.: No 89-90 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 1237, No KM#17; вж. също: Таблица 9).

Имперски град Цюрих

Средновековният град Цюрих възниква на мястото на римската пътна станция Турикум. За пръв път той е споменат през 835 г., а през 1218 г. получава статут на свободен имперски град. Въпреки че още през 1351 г. Цюрих влиза в състава на Швейцарската конфедерация, последната е призната за независима държава едва през 1648 г. Дотогава градът сече монети от името на свещените римски императори. От територията на днешна България до този момент е публикувана само една монета на град Цюрих (вж. No 91 в Каталога), открита в землището на село Габровница, Монтанско (Пенчев 2013: 8-9, вж. също: Пенчев 2011: 148, No 31).

Град Нюрнберг

Град Нюрнберг е разположен в северната част на областта Бавария и се споменава за пръв път през 1050 г. Имперска монетарница работи тук още от XII в., а през 1422 г. градът получава правото да сече и собствени монети.

Монетите на град Нюрнберг се срещат много рядко по нашите земи. Една сребърна монета с тегло 23,75 г (вж.: No 92 в Каталога; срвн.: Davenport 1974: No 5636; Borgmann 1998: 627, No KM#52; Thern 2008: 663, No KM#52; Cuhaj 2011: 808, No KM#52) се съдържа в съкровището от София (Герасимов 1964а: 220, No 12). Вероятна причина за това е отдалечеността на града от основните търговски артерии от Германия за Балканите.

Монети на Кралство Унгария (под Хабсбургска власт)

След битката при Мохач през 1526 г. и смъртта на крал Лайош II по-голямата част на унгарската държава е завладяна от турците. Само северозападната част останала под властта на Фердинанд I фон Хабсбург. Именно тя до 1867 г. била наричана Кралска Унгария. Нейна столица станал Пожон (наричан на немски Пресбург, дн. Братислава). Територията на Унгария под Хабсбургска власт била разширена значително едва през 1686 – 1699 г., но столицата била преместена в Буда едва през 1784 г.

Османската част на Унгария била поделена на няколко *еялета*: Буда, Егер, Уйвар, Темешвар и Канидже. За кратко време независима останала и друга част на бившата унгарска държава – Трансилвания, но скоро попаднала под османски васалитет. Разходите на османската власт в Унгария с течение на годините нарастват неимоверно и достигат огромни за времето си суми. Според американския изследовател (от унгарски произход) Габор Агостон приходите от *еялета* Буда за 1558 – 1559 г. са 6 400 000 *акчета*, а за 1560 – 8 800 000 *акчета*, но разходите за посочените години са съответно 23 000 000 и 23 500 000 *акчета*, т.е. дефицитът се равнява на съответно 197 000 и 225 000 златни *дуката* (Ágoston 2000: 210-228; 2002: 101). Значителна част от посочените разходи са за поддържането на големите гарнизони в редица унгарски крепости, както и за охрана на военната граница на областта.

Характерен момент е, че турците не секат сребърни и златни монети в своята част на Унгария, която владеят повече от 150 години (1526 – 1699). Според изследователите причините за това се крият в липсата на сребърни и златни рудници в османската част на страната (Pamuk 2000: 92). Големите златни мини остават извън турските владения и именно унгарските земи под австрийска власт през следващите векове се превръщат в един от най-големите снабдители със злато на Европа. В Османска Унгария *акчета* и *алтъни* циркулират сравнително слабо (за османските монети, циркулирали на територията на днешна Унгария, вж.: Elemer 1986; Zimanyi 1987: 17-27; Gedai 1988: 102-119), а по-разпространени са златните и сребърните монети на другите части на страната (Хабсбургска Унгария и Трансилвания) и съседните държави Австрия и Полша. Най-популярни, особено през XVII в., били *талерите*. Независимо от това всички данъци в Османска Унгария били изчислявани в *акчета*. Фактически обаче данъците и таксите били събирани в западноевропейски златни и сребърни монети, а не в османски.

Унгарски монети се срещат в българските земи още от първите десетилетия след падането на страната под османска власт. Те са свързани не толкова с търговските отношения между двете страни, колкото с военни събития, като похода на крал Владислав Варненчик в днешна Северна България през 1444 г. (вж.: Митев 2013а: 141-142; 2013б: 154-159). Инцидентно унгарски монети се срещат и през следващите векове, както личи от някои непубликувани екземпляри, съхранявани в нашите музеи (вж.: No 93 в Каталога, срвн.: Réthy 1907: No 294; Unger 1958: No 665; Huszár 1979: 128, No 827). Тяхното количество обаче е много малко.

След разразяването на голямата финансова криза в Османската империя и масираното навлизане на европейски монети в циркулация, количеството на монетите на Унгария (вече под Хабсбургска власт) нараства значително. Всички те са отсечени в монетарницата на град Кьормьочбаня (Körmöcsbánya, на немски Кремниц, дн. Кремница, Словакия). Предимно в западните части на днешна България се срещат, макар и не много често, унгарските сребърни *денари* (вж.: No 95, 97 в Каталога, срвн.: Unger 1958: No 55, 99; Huszár 1974: No 40, 95; 1979: 143, No 935; 150, No 993). Те са сред много малкото дребни по размер сребърни чужди монети, които навлизат по османските пазари след 1585 г. Най-разпространени сред унгарските монети от XVI – XVII в. са *талерите* от управлението на Фердинанд I (No 94 в Каталога, срвн.: Unger 1958: No 16; Huszár 1974: No 19; 1979: 140, No 913) и Максимилиан II (вж.: No 96 в Каталога, срвн.: Unger 1958: No 84; Huszár 1974: No 79; 1979: 147-148, No 977). По това време един унгарски *талер* се е равнявал на 72 австрийски *кройцера*, която цифра е и изписана върху някои типове монети, но такива от територията на днешна България все още не са документирани.

Унгарски монети се срещат в колективните находки от територията на днешна България, но често само по няколко екземпляра. Най-голяма тяхна концентрация, без да са упоменати по владетели и номинали, се наблюдава в района на Великотърновско (вж.: Карта № 10). Най-много унгарски монети (83 броя) в колективни находки се съдържат в съкровището от Самоковско (Герасимов 1934: 467-468; Харитонов 1998: 302, No 355).

Монети на Кралство Испания

Големите политически промени на Пиренейския полуостров започнали в края на XV в. През XIII в. се установява за дълго време относителна стабилност между съществуващите там пет държави: кралствата Кастилия, Арагон, Навара и Португалия, както и Гранадския емират (Мильская, Рутенбург 1993: 228). Женитбата между престолонаследниците на Кастилия (Исабела) и Арагон (Фернандо) през 1479 г. поставили началото на Испания, която първоначално имала форма на династична уния. Въпреки временното разпадане на унията след смъртта на Исабела през 1504 г., през

1516 г. внукът на католическите крале и син на Хуана Лудата, Карлос I (1516 – 1556, същият в периода 1519 – 1556 е свещен римски император под името Карл V) окончателно обединил двете кралства (пак там). Политическата карта на полуострова окончателно се оформила със завладяването на Гранада през 1492 г. и присъединяването на Навара през 1512 г. Така на Пиренейския полуостров останали само две държави: Испания и Португалия. Под властта на испанската монархия попаднали и бившите арагонски владения на Балеарските острови, Сардиния, Сицилия и Неаполитанското кралство. Испанците също така скоро присъединили и няколко града по северното африканско крайбрежие и колонизирали Канарските острови, а португалците установили контрол над Азорските острови и остров Мадейра.

Фернандо и Исабела провели мащабна финансова реформа, като реорганизирали цялата данъчна система, в резултат на което в периода 1480 – 1504 г. данъчните приходи на хазната нараснали почти три пъти (Мильская, Рутенбург 1993: 229). Това дало финансовата основа на бъдещите значителни колонизационни кампании в Америките, Африка, Азия и Океания.

Изключително важна роля в консолидирането на испанската монархия и усилването на кралската власт изиграла църквата, и особено реорганизираната от кралската власт през 1480 г. Инквизиция (Мильская, Рутенбург 1993: 229). Голяма роля изиграло и избирането на крал Фернандо за магистър на ордените на Сантяго, Калатрава и Алкантара, които според специална папска була вече се предавали по наследство. Въпреки постигнатото обединение кортесите останали отделни. Така и през XVI и XVII в. съществували отделни кортеси в Кастилия, Арагон, Навара, Каталония и Валенсия. Те обаче се събирали рядко и често без представители на едно или друго съсловие. Например кортесите на Кастилия най-често заседавали без представителите на дворянството и духовенството, а единствено с представителите на осемнадесетте най-важни града (Мильская, Рутенбург 1993: 233).

В края на XV и началото на XVI в. се оформили главните външнополитически линии на Испания: колонизационна активност и противопоставяне и войни с Франция, Англия и Османската империя. При отношенията с турците немалка роля изиграло и силното влияние на църквата, а войните срещу мюсюлманите (турци и в Северна Африка) се възприемали като продължение на Реконкистата след изгонването на мюсюлманите от Пиренейския полуостров. Друг фактор в това отношение е унията между Испания и Хабсбургската монархия, традиционен враг на турците. Така Испания се оказала една от главните сили, които спрели османското напредване в Европа. Голямата морска победа при Лепанто (1571) е само брънка в многобройните испано-османски конфликти през XVI и XVII в.

От огромно значение за икономическото и политическото издигане на Испанската монархия изиграва завоюването на огромни територии на двата американски континента с богатите им сребърни, и в по-малка степен златни мини. Още към 1520 г. (т.е. по-малко от 30 години след първата експедиция на

Колумб) испанците поставили под свой контрол Антилските острови, полуостров Юкатан, както и обширни територии по крайбрежието между Панамския провлак и остров Тринидад, в устието на Ла Плата и на полуостров Флорида. През следващите двадесет години били осъществени най-важните завоевания, които донесли несметни богатства за Испания – завладяването на империите на ацтеките и инките, върху чиито територии били създадени испанските вицекралства Нова Испания и Перу. Именно в тях са разработени най-богатите сребърни рудници и започва сечението на големи количества високопробни сребърни монети, които бързо се разпространяват в цяла Европа, Леванта и Близкия изток, включително и в Османската империя. Към 1540 г. отделните преди това испански владения в Северна и Южна Америка били свързани със сухоземна връзка, а около 1600 г. основната част от испанската империя вече била оформена (Мильская, Рутенбург 1993: 230). В нея се включвали освен обширните владения в двете Америки, също така и Филипините, както и редица опорни пунктове в Мароко, Алжир и Тунис. Последните били не толкова колонии, колкото военни морски бази, използвани във войната срещу турците. Това испанско териториално разширение било оформено със завладяването на Португалия през 1580 г. от Фелипе II (1556 – 1598) (пак там: 230-231). Последната останала под властта на Испания до 1640 г. Номинално под испанска власт преминали и португалските колонии. Испанците признали независимостта на Португалия едва след като последната им отстъпила важното пристанище на африканския бряг на Гибралтарския проток Сеута през 1668 г. (пак там: 237). Едно от най-големите унижения за испанците е загубата на голяма част от Испанска Нидерландия след избухналото там въстание. Въпреки обособяването на северната част на страната в нова държава (Съединени провинции, Нидерландия), под испанска власт останали богатите южни територии (днешна Белгия).

При управлението на испанските крале Фелипе III (1598 – 1621) и Фелипе IV (1621 – 1665) Испания загубила част от позициите си в Европа, макар че запазила почти всичките си владения. Колониите ѝ обаче не само че не били загубени, а продължили да се увеличават. Така например към вицекралствата Нова Испания (в Мексико и Централна Америка) и Перу били присъединени обширни територии (Мильская, Рутенбург 1993: 235).

Нужно е специално задълбочено изследване на испанските монети, циркулирали по българските земи в края на XVI и през целия XVII в. (тяхната циркулация продължава и през XVIII и XIX в.). Определено те заемат едно от централните места сред останалите едри сребърни монети. Широкото им разпространение според нас все още не е достатъчно добре обяснено. За сравнение само ще припомним пълната липса на португалски и английски монети по нашите земи през възпросните векове. Според нас роля в добрия им прием по нашите земи играе и самото им оформление – върху тях е изобразен голям християнски кръст. Според някои изследователи английската търговия

в Османската империя се осъществявала с помощта на испански монети (Герасимов 1964а: 213).

Неизяснените проблеми, свързани с испанските монети по нашите земи, не са малко. Голяма част от монетите са сечени в колониалните владения на Испанската империя. Но досега липсва щателно изследване на монетарниците, за да се даде по-ясна картина на това, какъв процент от испанските монети са сечени в самата Испания, колко са тези от Америките. Специално внимание тук трябва да се отдели и на монетите, сечени в испанските европейски владения като Кралството на Двете Сицилии, Бургундското херцогство, Испанска Нидерландия и др. Въз основа на редица наблюдения върху съкровищата по нашите земи може да се каже, че преобладават колониалните испански монети, и то най-вече тези, сечени в монетарницата на град Мексико. Това според нас е до известна степен странно, защото монетната продукция от Испанско Перу например е много по-значителна от мексиканската. Сред причините за това са и големите сребърни мини в днешните Перу и Боливия (като Потоси).

Испанските монети с номинал 8 *реала*, еквивалентни по тегло и сребърно съдържание на *талерите*, са едни от най-често срещаните. Обикновено те са лошо отсечени, надписите върху тях почти не личат. Това, разбира се, е картина, характерна за почти всички испански монети от онова време, сечени в колониите. Тези монети обаче се отличават с високото си сребърно съдържание от 970/1000 (Герасимов 1964а: 213) и това е една от причините да са сред най-разпространените и най-предпочитани монети сред населението в империята. Те постепенно изместват османските *акчета* поради удобните си по-големи размери, по-високо сребърно съдържание, и не на последно място заради изобразените върху тях големи християнски кръстове. Те често били отделяни от паричното обращение, запазвани и натрупвани като богатство и по-рядко използвани вторично като накити. Поради неправилните си размери и значителна големина испанските монети не били подходящи са вторичното им преизползване от населението като накити, въпреки християнските си символи. За целта били предпочитани по-правилни по размер и по-тънки монети.

Испанските *реалови* монети, включително и неправилните екземпляри, сечени в колониите, както и т.нар. cob money, придобиват широка популярност сред по-непридирчивото население на Османската империя. Основната причина за добрия прием на тези монети е тяхното високо сребърно съдържание. Преди 1642 г., когато то било понижено с 20%, испанските монети били отсичани от почти чисто самородно сребро. От една *марка* (230,05 г) сребро били отсичани 67 *реала*, т.е. една монета от осем *реала* имала номиналното тегло 27,46 г (Motomura 1994: 106-107; вж. също: Shaw 1896: 340-341; Pamuk 1997: 357). Някои изследователи отбелязват, че по същото време османското *акче* имало сребърно съдържание максимум 900/1000 (Pamuk 1997: 357, n. 43). Въпреки че в последно време това твърдение бе отхвърлено от анализа на монетния материал от края на XVI и

началото на XVII в. (Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: 653-671), очевидно е, че населението на империята – и християнско, и мюсюлманско – постепенно започва да губи доверие в *акчето*. Това, разбира се, не е непременно свързано с ниско сребърно съдържание, но доверието в основната османска монетна единица е постепенно загубено.

Испанските монети, въпреки неправилните си размери, често пъти достигащи до комични форми, имали константно тегло и сребърно съдържание, което спечелило и впоследствие запазило доверието в тях. Дори и след намаляването на сребърното им съдържание през 1642 г. доверието в тях останало високо.

Испанският *реал* се равнявал на 51 *мараведи* (Фенглер, Гирой, Унгер 1982: 233) и бил основната монетна единица не само в самата Испания, но и в колониите ѝ. В българската народна култура през османската епоха някои испански сребърни монети се наричат *дреклии*. Названието е въз основа на изобразените на герба Хераклови стълбове (т.е. протокът Гибралтар), които населението оприличавало на *дреци* (Герасимов 1963а: 330; Харитонов 1998: 56).

Испански монети, сечени по времето преди разразяването на кризата в Османската империя, се срещат по българските земи инцидентно. Испанска сребърна монета с номинал от 4 *реала* на Фернандо Арагонски и Исабел Кастилска (1474 – 1516) се съдържа в съкровището от София (Герасимов 1964а: 213-214, No 1, Табл. I, 5; вж.: No 98 в Каталога; монетата принадлежи към тип с множество разновидности, срвн.: Calicó, Calicó, Trigo 1994: 44-45, No 169-181a). Тя е изолирана сред останалите испански монети в находката. Следващата хронологически монета е едва от 1612 г., т.е. от времето на Фелипе III (1598 – 1621), въпреки че в публикацията тя е определена като монета на Фелипе IV (1621 – 1665) (пак там: 214). Т.е. хиатусът между тази и останалите монети в находката е почти век.

Сред най-често срещаните испански монети са тези, които принадлежат към т.нар. *cob type*. Това са монети с голяма степен на износеност. По-голямата част от монетарниците не могат да се определят със сигурност, но от типовете и неправилната форма на монетните ядра може да се заключи, че по-голямата част от тях са отсечени в Испанска Америка. Монетите от *cob type* имат най-невероятна форма: квадратна, триъгълна, петоъгълна, шестоъгълна и др. За някои от тях се предполага, че са били сечени не само в испанските американски колонии, но и на самите кораби, превозващи сребро за Испания. Тези монети били пласирани по по-непридирчивите пазари в американските колонии, в Османската империя и други страни в Леванта и Близкия изток. Те се срещат изключително рядко в самата Испания и другите държави от Западна Европа. Там са разпространени монети от същите номинали, но сечени в Испания.

Първоначално от Испанска Америка към Европа било пренасяно предимно злато. Едва към средата на XVI в. били разработени големи сребърни находища. Най-ранните сред тях са в северната част на испанските

владения в Мексико: Закатекас (1546), Гуадалахара (1553), Сомбрете и Дуранго (1555) и Трестильо (1562) (Spooner 1968: 25-26).

Големите количества сребро, с които разполага Испания, се дължат на факта, че в нейните колониални владения в Южна Америка се намира най-богатата сребърна мина, откривана някога – Потоси. Тя е разположена на около 5000 м надморска височина в много слабо населен регион на Андите. Големите сребърни залежи са открити през 1545 г. и за около 60 години Потоси се превръща в един от най-големите градове със 160 000 население (почти колкото Лондон или Париж по онова време) (Flynn, Giráldez 1995: 209). И както правилно отбелязва Хари Крос, *независимо от упадъка на Потоси, започнал през 40-те години на XVII в., Вицекралство Перу разполагало с 60% от световния добив на сребро през XVI и XVII в.* (Cross 1983: 404). Освен всичко това прилагането на нов метод за добив на сребро, т.нар. живачна амалгама, намалява изключително много разходите за добива му и прави добитото в испанските владения сребро най-евтиното в света. Големи залежи на живак са открити по перуанското крайбрежие край Хуанкавелика (Ibidem: 402). Занижените разходи при добива и нарасналото търсене на среброто в редица региони като Европа, Близкия изток и Китай, донасят огромни печалби на испанците (Flynn, Giráldez 1995: 209 и цит. лит.). Около 1600 г. в пристанището на Севиля пристигнали от Америка злато и сребро за почти 40 млн. песос (Ibidem: 25, Fig. 2).

Големите добиви на сребро в най-големите рудници по онова време в испанските вицекралства Перу и Нова Испания, както и в други части на света като Османската империя, Япония и някои части на Африка предизвикват рязко спадане на цената на този метал. Така *рацията* между среброто и златото започва да се увеличава, но търсенето на белия метал в други части на света (като Китай, Леванта, Закавказието, Северна Европа) стопира за доста дълго време неговото обезценяване. И докато в Античността и Средновековието *рацията* се движи между 1:10 и 1:12, в следващите епохи то непрекъснато ще нараства, за да достигне днешното равнище от приблизително 1:90. Значителна роля в този процес изиграва откриването на големите сребърни находища в Перу, Мексико и Япония през първата половина на XVI в.

Рацията между златото и среброто е различно не само в хронологичен, но и в териториален план, и то по едно и също време. Така например около 1540 г. в Европа то е 1:12, в Персия 1:10, в Индия 1:8, а в Китай 1:6. Към 1590 г. среброто се разменяло за злато в Кантон в съотношение между 5,5:1 и 7:1. По същото време в Испания съотношението е от 12,5:1 до 14:1 (Flinn, Giráldez 2002: 393). Въпреки че количеството на среброто, пристигащо в Испания, надвишавало многократно това на златото, и в началото на XVII в. страната остава основен снабдител на Европа с жълтия метал (Spooner 1968: 26).

Монетите на задморските испански владения съставляват значителна част от редица съкровища от коментираната хронологична рамка в

българските земи. Например в съкровището от София, те са 90 (около ⅓ от всички западноевропейски монети), като са представени няколко монетарници, всички от Испанска Америка: Мексико, Потоси, Богота, Санта Фе, Лима (Герасимов 1964а: 213-214). До този момент от територията на днешна България не са засвидетелствани испански златни и медни монети от XVI – XVII в.

Всички испански монети имат едни и същи изображения и аналогични надписи. На аверса традиционно са изобразявани гербовете на основните съставни части на испанската монархия: Кастилия (замък с три кули) и Леон (изправен на задните си крака лъв в ход наляво) – две по две в четири полета. На реверса е изобразяван големият испански герб: испански щит, разделен на няколко различни по големина полета и включващ всички субекти на монархията: кралствата Кастилия, Леон, Арагон, Двете Сицилии и графствата Фландрия, Тирол, Брабант и Бургундия. В по-малък испански щит е представен гербът на Португалия, която между 1580 и 1640 г. е част от Испания. Дори и след загубата ѝ испанските крале продължават да включват нейния герб в своя (до 1668 г., т.е. до признаването на независимостта на Португалия от испанците).

Испанските монети, сечени в колониите, са произвеждани, без да се държи сметка за теглото на отделните монети, а е било контролирано единствено количеството монети, отсечени от определена тегловна единица сребро. Ето защо тези монети са с доста плаващо тегло, различаващо се в твърде широки граници.

Испанските монети са сравнително широко разпространени в българските земи под османска власт, както и в цялата империя. Те са документирани в цели 36 колективни находки. Въпреки че се срещат по цялата територия на страната, тяхната концентрация е най-голяма в Централна Северна и Северозападна България, а най-малка в Тракия (вж.: Карта № 11). Най-голямо количество испански монети се съдържа в находките от село Дъбравино, Варненско (Мирчев 1970: 203-218) и София (Герасимов 1964а: 211-229). Представени са сребърни монети на всички испански владетели, управлявали между 80-те години на XVI и средата на XVII в. (вж.: No 99-101 в Каталога).

Монети на Испанска Нидерландия

Територията на Фландрия юридически се считала за част от Свещената Римска империя. През 1549 г. с т.нар. *Прагматична санкция* седемнадесетте провинции (на територията на днешните държави Белгия и Нидерландия) попадат под властта на испанския клон на династията на Хабсбургите. Политиката на Карл V в крайна сметка довежда до Нидерландското въстание и обявяването на независимостта на северната част на страната (вж. малко по-долу). Южната част (територията на днешна

Белгия) останала под испанска власт и продължила да се нарича Испанска Нидерландия.

Монетите на Испанска Нидерландия се срещат относително рядко в днешните български земи. В колективни находки до този момент са известни само две монети – по една в съкровищата от Пешаково, Видинско, и от Поморие, както и една единична находка от Добрич (вж.: Карта № 12).

Монетите на Испанска Нидерландия имат много характерно изображение – голям Бургундски кръст, образуван от кръстосването на два скиптъра (вж.: No 102-103 в Каталога).

Монети на Белгийската конфедерация (Нидерландия)

След краха на Херцогство Бургундия през 1477 г. земите покрай устието на река Рейн попадат под властта на Хабсбургите. При Карл V към тях са присъединени на няколко етапа още шест провинции, а общо седемнадесетте субекта само номинално са причислени към Свещената Римска империя (Мильская, Рутенбург 1993: 187). Различията и недоволствата в страната са предимно на религиозна основа. Така през 1572 г. на север избухнало първото въстание против испанската власт, а второто – през 1576, вече обхванало цялата страна. Между въстанията морските *гьози* нападали католически църкви и манастири и екзекутирали испанските управители. В крайна сметка провинциите Холандия и Зеландия признали за законен свой управител Вилем Орански, който бил лишен от всички привилегии и длъжности от испанския крал Фелипе II (пак там: 188-189). Утрехтската уния, подписана на 23 януари 1579 г. от северните провинции, Фландрия и няколко града в провинция Брабант, фактически положила основите на бъдеща държава, въпреки че номинално властта на испанския крал не била премахната. Актът за свалянето на крал Фелипе II бил приет през 1581 г., но той фактически само овакантявал престола и нищо повече. Едва през 1609 г. Испания де факто признала новата държава (пак там: 194). Международно юридическо признание Нидерландия добила едва с Мюнстерския договор от 1648 г., когато нейната територия била извадена от състава на Свещената Римска империя.

Първоначално държавата се състояла от седем провинции (и Дренте, който бил понижен и нямал статут на провинция), които, макар да имали различен статут, разполагали с почти равни права. Останалите девет провинции останали под испанска власт. Седемте провинции били следните: Холандия, Гелдерланд, Фрисландия (Фризия), Зеландия, Утрехт, Оверийсел, Гронинген и Омеланден. Новата държава (която все още не била призната от никого, освен частично от Англия) носила официалното име Съединени провинции, но се използват и имената Белгийска конфедерация, Република на Съединените провинции и Нидерландия (т.е. *Ниската земя*). Цел на всички щатхалтери от края на XVI и първата половина на XVII в. била, освен

международно признание, включване в състава на федерацията на всички провинции на Испанска Нидерландия. На това обаче се противопоставила, освен външни сили, като Франция и Англия, и провинция Холандия, която виждала в някои от южните провинции (Фландрия, Брабант) свои силни конкуренти (Мильская, Рутенбург 1993: 195). Опитът на щатхалтера Фредерик Хендрик да отвоюва всички южни провинции през 1632 г. се оказал неуспешен именно поради вече споменатите фактори. Все пак малка ивица земя била отвоювана, но молбата на жителите на тези земи да бъдат приети в съюза под името провинция Дренте (част от бившите испански провинции Фландрия и Брабант) била отхвърлена от Генералните щати, а на тази територия фактически бил даден статут от най-нисш порядък – на безправна *генералитетска* земя (пак там: 195). Дренте обаче не плащал такси на държавата.

Върховната власт в Съединените провинции се осъществявала от парламента, наричан Генерални щати. Всяка съюзна провинция имала по един представител с право на глас, но на заседанията присъствали и голям брой делегати (Мильская, Рутенбург 1993: 189), които участвали в обсъжданията. Генералните щати се събирали рядко и най-често имали по едно-две заседания на година. Щатхалтерът имал право да участва в заседанията, но без право на глас (пак там: 189-190).

Държавният съвет според инструкцията от 1584 г. се занимавал с финансови и военни въпроси и с външната политика на страната. Последната впоследствие преминала към правомощията на Генералните щати. Съветът действал на квотен принцип, като от Холандия в него влизали трима представители, от Гелдерланд, Зеландия и Фрисландия – по двама, а от останалите провинции – по един. Първоначално в него имало и двама английски представители (Мильская, Рутенбург 1993: 190).

В Нидерландия била въведена всеобща военна повинност, но по-голямата част от армията била съставена от наемници. Най-голямо значение имал флотът. Той бил под пряката заповед на щатхалтера, който бил и върховен адмирал на републиката (Мильская, Рутенбург 1993: 190). Всички офицерски длъжности (с някои редки изключения) в армията и флота били заемани само от холандци, назначавани от Генералните щати (пак там: 189-190).

Отделните провинции притежавали широка автономия. В хазната те внасяли различен дял, в зависимост от икономическите си възможности. Най-малък дял се падал на съюзната територия Дренте с 1%, Оверийсел с 3,5% квота, Гелдерланд с 5,5%, Утрехт и Фрисландия с 5,75%. Най-голям бил делът на провинция Холандия – 58%. Там било съсредоточено и около половината от населението на републиката (пак там: 192-193).

Освен пълноправните провинции, в състава на републиката влизали и още шест категории територии, които нямали самостоятелност: съюзни; зависими директно от централната власт; безправни *генералитетски* области; отделни зависими територии; свободни градове с пълна или частична

автономия; анклави в други държави, контролирани директно от Генералните щати (Мильская, Рутенбург 1993: 193).

Търговията на холандците с Османската империя още в самото начало била тясно обвързана с политиката. Още през 60-те години на XVI в. станало ясно, че северните нидерландски провинции ще се окажат сред най-големите врагове на Испания. Везирът и капудан-пашата Халил паша осъзнал, че политическите връзки с холандците могат да предизвикат още по-голяма военна активност спрямо испанците. Именно по тази причина на Съединените провинции е предоставена капитулация (*ахиднаме*) (Faroqhi 1994b: 522). Т.е. тук се действало въз основа на принципа *врагът на моя враг е мой приятел*. По същата причина са издавани капитулации и на други потенциални съюзници като Франция и Англия.

Политическата преценка на османската власт се оказала не съвсем адекватна, защото холандците преследвали свои лични цели и твърде рядко се съобразявали с турските политически и икономически интереси. Но веднъж завоювали си позиции в империята, много трудно можело да бъдат изместени. Още повече, че с холандската търговия били обвързани редица богати османски територии като Египет, Сирия и Палестина. Все пак трябва да се има предвид, че османската икономика по онова време, въпреки безспорната си изостаналост в сравнение със страните от Западна Европа, се радвала на относителна стабилност и просперитет. Трябва да се отбележи, че по-скоро западните търговци (испанци, венецианци, холандци, французи, англичани и др.) имат изгода от търговията с различните народи, поданици на султана, а не обратното. От османска гледна точка икономиката на държавата била устроена така, че винаги да има в изобилие и излишък стоки от първа необходимост, които са местно производство. Чуждите търговци доставяли най-вече стоки на лукса, но в най-голяма степен били заети с транзитна (от тяхна гледна точка) търговия. Голяма част от източната керванна търговия била контролирана от самите османци (Braudel 1979: 410-415), а търговците били поданици на султана – предимно арменци, евреи и араби. Техните печалби били вероятно много по-големи от тези на чуждите търговци – през XVII в. предимно венецианци и холандци. Стоките, доставяни от тази морска търговия, били пласирани предимно по крайбрежието (Faroqhi 1994b: 526) и много рядко, в малки количества достигали вътрешността на Балканите и Мала Азия. Дори през XVIII в. англичаните в Алепо били принудени да търгуват с местни търговци, които притежавали баснословни богатства и правели огромни поръчки (Ibidem). През XVI – XVII в. финансовите иновации в Европа са съсредоточени най-вече в нидерландските градове: Амстердам, Антверпен, Брюж и едва по-късно в Лондон (Persson 2010: 134).

Провинциите имали широка вътрешна автономия, включително и правото да секат монети – централни, но с името на провинцията върху тях, например различни видове *талери* и техни подразделения; и провинциални, с различно оформление за всяка отделна провинция.

В Нидерландия *талери* са познати и преди Нидерландското въстание и отделянето ѝ като самостоятелна държава. Върху *круисталера* (*талер с кръст*) е представен Бургундски кръст и той бил в обращение във всички провинции, които тогава са под испанска власт и се наричат Испанска Нидерландия (днешните държави Нидерландия и Белгия) (вж.: No 102, 103 в Каталога). В Съединените провинции са в обращение различни видове *талери*. По-голямата част от тях се срещат изключително рядко по българските земи. Сред тях е т.нар. *рийксталер* (*рийксдаалдер* на холандски език), т.е. *държавен талер*. Тези монети са предназначени за циркулация в самата Нидерландия и само инцидентно напускат нейната територия. *Рийксталерите* са сечени за отделните провинции на държавата и се различават два вида: нидерландски и характерни за всяка отделна провинция (например западнофризийски). Двата типа се различават съществено както по изображенията, така и по надписите. Теглото им обаче е еднакво: 29,03 г, както и сребърното им съдържание: 885/1000. В голямото съкровище от София се съдържа нидерландски *рийксталер*, сечен в провинция Холандия през 1623 г. (Герасимов 1964а: 216, No 10, Табл. II, 3; вж.: No 104 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 939; Zonnebloem 2000a: 5-6). В съкровището от село Дъбравино, Варненско, се съдържа много рядък западнофризийски *рийксталер* (No 114 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 924; Zonnebloem 2000a: 17). Тези монети не бива да се смесват с *льовенталерите*, които имат съвършено различно оформление, тегло (27,68 г) и сребърно съдържание (750/1000). Много любопитна за българина е латинската сентенция, изписана на реверса: *Concordia res parvae crescunt* (*Съединението прави силата*, или по-точно *Чрез малките неща се създават големите*).

Нидерландските търговски кораби се числели към категорията на приятелските за османците плавателни съдове и при акостиране в пристанище под властта на султана заплащали такса от едва 300 *акчета* на кораб (срвн. напр.: Schmidt 2013: 178, където се споменава за шест нидерландски кораба, акостирали през 1684 г. в пристанището на Измир). Огромно значение за нидерландската търговска активност и разпространението на монетите на тази държава изиграва Холандската източноиндийска компания. Значението ѝ е свързано най-вече с посредническа роля при осъществяване на движението на среброто от Европа към Азия (Flynn, Giráldez 1995: 203). Наред с другите търговски операции на португалци и англичани се стига до изтичане и недостиг на сребро на Стария континент. Той е компенсиран най-вече с американско сребро, докарано от испанците. Количеството сребро, пренасяно с помощта на португалски (през XVI в.) и холандски (през XVII в.) кораби от Европа към Азия се изчислява на около 150 тона годишно. Най-големите виновници за европейския търговски дефицит са холандците: *Държавата, която играе ключова роля за дефицитните проблеми в световната търговия, била Холандия, действаща за своя собствена изгода в Балтийския регион, Леванта и Азия, но също действаща и за други страни* (Attman 1986: 6).

В известен смисъл нидерландските монети продължават традициите на Свещената Римска империя в областта на монетното дело. Не е без значение, че до 1648 г. територията на Съединените провинции се числи към състава на Свещената Римска империя.

Монетосеченето на Нидерландия се характеризира със значителна децентрализация и наличието на многобройни типове и номинали. Монети били сечени във и от името на почти всички провинции[2]. Освен централното монетосечене, съществуват и провинциални емисии. Сред монетите се срещат и такива на различни градове.

Друг характерен факт е отсичането на монети от името на свещените римски императори в някои нидерландски градове като Зволе, Кампен и Давент (в провинция Оверийсел). Интересно е, че в същите тези градове се секат и монети от типове и номинали, характерни за Съединените провинции, но не и за германските земи. От друга страна, емисиите за Свещената Римска империя на споменатите градове са практически еднотипни и с еднакъв номинал (*флорини* или *гулдени* от 28 *стуйвера*) с тези, сечени в германския град Емден (главния град на Източна Фризия).

По нашите земи най-често се срещат *талерите* с изобразен на реверса голям изправен лъв – гербът на Съединените провинции. Именно по тази причина те са наричани *льовенталери* (на холандски *льовендаалдери*), т.е. *лъвски талери*. Тези монети на Белгийската конфедерация (както тогава е официалното название на Нидерландия) се появяват още в началото на борбата за независимост на тази държава (избухнала през 1574 г.). Първите са отсечени през 1575 г. (Davenport 1977: 297) и бързо се разпространяват в цяла Европа (Clain-Stefanelli 1978: 284) и Средиземноморието. Монетите на тази държава се срещат по-често в Западна България (Шидеров 1988: 41-42; 1989: 30-39), въпреки че в някои находки изобщо липсват (Ковачева 1988: 43-48).

Нидерландските *льовенталери* стават много популярни практически в цяла Европа, Мала Азия и Леванта. Откриват се дори в Америка, Цейлон и Австралия, където циркулацията им е свързана с тази на испанската монета от 8 *реала*, с която имат една и съща стойност. Разпространението на *льовенталерите* практически по всички земи, владение на холандци, още веднъж потвърждава становището, че тези монети са сечени изключително с търговска цел.

В Египет *льовенталерите* били наричани *кучешки пари*, защото местното население оприличило изобразения на реверса лъв на куче. В българските земи тези монети били приети добре и от християнското, и от мюсюлманското население. Те станали известни като *левове* (т.е. лъвове) или *арслан гуруш* (т.е. лъвски *грош*) (Marsigli 1732: 46). Популярността им била толкова голяма, че се появяват и техни имитации, за които се счита, че са

[2] Провинция Гронинген и Омеланден започва своето монетосечене много по-късно, в края на XVII в., и нейни монети до този момент не са открити в днешните български земи. Една от причините е, че тук не са сечени *льовенталери*, които са най-разпространените нидерландски монети на Балканите под османска власт.

сечени от нечестни търговци. Според редица изследователи през втората половина на XVII в. *льовенталерите* се превръщат в основна валута във външната търговия на Османската империя (Hasluck 1921: 51-52). Според някои изследователи тези монети били сечени най-вече заради търговията с Османската империя (Cool, Ariel 2002: 109-110) и били широко пласирани по цялата ѝ територия.

Поради специфичното изобразяване на лъва върху реверса на монетите той често бил възприеман за куче. Оттам се появили неточни названия на тези монети. В щата Мериленд те били наричани *дог*, т.е. куче (Fengler, Gierow, Unger 1976: 69; Харитонов 1998: 57).

Тези монети имат изобразен на лицето рицар, прав, наляво, с глава извита надясно, който е подпрял ръката си на щит. На последния е изобразен или държавният герб, или този на провинцията (при *провинциалните льовенталери*). На опаката страна има изправен на задните си крака лъв в ход наляво, а околовръст е латинската сентенция *Confidens Domino non movetur* (*Вярата в Бог е неизменна*).

Надписът на реверса в разгърнат вид гласи: MO(NETA) ARG(ENTEA) PRO(VINCIARUM) CONFOE(DERATUM) BELG(ICARUM) (т.е. *Сребърна монета на провинцията от Белгийската конфедерация*) и следва името на провинцията. Тези монети присъстват в много колективни находки от епохата: от Палеокастро (край Поморие), от двете съкровища от село Рудник, от с. Тръстиково, от с. Кръстина, от Ахтопол (всичките в Бургаска област) (за тях вж.: Герасимов 1963б: 257; Шидеров 1988: 41; Кръстев 2011: 179-193; 2012: 47-54; Krastev 2011: 186-195), Софийското съкровище (Герасимов 1964а: 215-216), съкровището от с. Славяново (Поповско) (Gerasimov 1979: 136; Стойков 2002-2003: 80), съкровището от гр. Белица, Софийско (Шидеров 1989: 30-39) и много други (вж.: Карта № 13).

Сред холандските *льовенталери* се открояват два основни типа, които можем условно да дефинираме въз основа на изобразения върху щита (поддържан от рицаря) на аверса герб. При първия тип е представен държавния герб – изправен на задните си крака лъв в ход наляво. Този тип монети е много по-разпространен на територията, подвластна на турците. Очевидно именно този тип *льовенталери* е бил използван преимуществено в търговските операции извън самата Нидерландия. Също така количеството на отсечените монети от този тип е значително по-голямо. Причините за това вероятно се крият в предназначението на тези монети, а именно за търговски операции в Леванта.

Вторият тип *льовенталери* се отличава от първия по това, че вместо холандския държавен герб, върху аверсния щит е представен гербът на провинцията, в която е отсечена монетата. Тези монети се срещат много рядко на Балканите под османска власт и се наричат *провинциални льовенталери*. Те спадат към редките емисии на нидерландските монети, циркулирали по нашите земи. Като цяло изработката им, в сравнение с останалите *льовенталери*, е доста по-груба, а формата им често се отклонява значително

от кръглата. Тези монети обаче са сред най-интересните *льовенталери*. Всяка отделна провинция на Белгийската конфедерация сече различни типове *провинциални льовенталери*. Те се различават както от останалите *льовенталери*, сечени в същата провинция, така и от провинциалните емисии на другите нидерландски територии.

Провинция Холандия

Холандия е основната провинция на съюза и в нея живее повече от половината население на страната. Тук са съсредоточени и всички държавни управленски институции. Напълно закономерно именно провинция Холандия се явява център на монетосеченето в държавата, където се секат повече от половината монети.

В Холандия са сечени многобройни типове и номинали почти всяка година. Голяма част от тях поемат към различни по-близки или по-далечни земи чрез търговските контакти на Холандската Източноиндийска или Западноиндийска компании. Така тези монети се озовават далеч извън границите на Нидерландия: в Африка, Америка, Азия и Австралия. Част от монетите се разпространяват по косвен път чрез чужди търговци, най-вече английски. Дългогодишните съюзни отношения между Англия и Нидерландия, както и тесните търговски контакти между двете страни, обуславят използването на *льовенталерите* не само от холандски търговци.

Провинция Холандия освен това е най-развитата нидерландска провинция, със значителни за времето си икономически възможности. Тя внася в държавната хазна повече от половината постъпления. Напълно закономерно следствие от това е интензивното монетосечене тук.

Монетите на провинция Холандия спадат към най-често срещаните парични знаци по османските пазари и често съставляват повече от половината от холандските *льовенталери* в съкровищата. В някои находки обаче броят им е съизмерим с монетите на другите нидерландски провинции, което се дължи на разнообразни причини. Така например в софийското съкровище от 22 нидерландски *талера*, на провинция Холандия принадлежат едва 2 монети, сечени през 1602 и 1623 г. (Герасимов 1964а: 215-216, No 1, 10; авторът погрешно отнася към тази провинция цели 17 екземпляра, но от приведените надписи личи, че останалите 15 монети принадлежат на други провинции).

Льовенталерите, сечени в провинция Холандия, са два различни типа в хронологичен план. От 1576 до 1605 г. те имат надпис на аверса: MO·NO·ARG·ORDIN·HOL (вж.: No 105-106, срвн.: Delmonte 1967: 831; Zonnebloem 2000a: 3-4). От 1606 г. този надпис се променя на: MO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·HOL или различни негови разновидности (вж.: No 107-108 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: 832; Zonnebloem 2000a: 4). Последният тип остава непроменен до 1697 г., когато спира сеченето на *льовенталери* в провинцията.

Провинция Фрисландия (Фризия)

Фризия е разположена източно от провинция Холандия, на отсрещния бряг на залива Зуидерзее. Към нейната територия се числят и някои от Фризийските острови. Фризия спада към богатите провинции на Нидерландия и тук са отсечени голям брой сребърни монети. Въпреки че изрично не е отбелязано мястото им на отсичане, монетите на Фризия са отсечени в главният град на областта – Леуварден.

В края на XVI и през XVII в. Фризия се поделя на по-малки административни единици – три региона (Оостерго, Вестерго и Зевенволде) и единадесет свободни града (Болсвард, Докум, Франекер, Харлинген, Хинделоопен, Ийлст, Леуварден, Слотен, Снеек, Ставорен и Воркум). Всички те притежават свои гербове, които често са изобразявани върху монетите на провинцията.

Фризийските монети са широко разпространени не само на територията на Османската империя, а и в редица други страни на Европа, Средиземноморието и дори в Америка. На Балканите под турска власт монетите на Фризия се срещат относително често. В голямото софийско съкровище фризийските *льовенталери* са два и са отсечени през 1628 г. (Герасимов 1964a: 215, No 4). Но в тази колективна находка се съдържат и две изключително интересни монети, които са убегнали от вниманието на Тодор Герасимов. Става въпрос за изключително редките за нашите земи *арентсталери* от 60 *гроота*, отсечени през 1617 и 1618 г. Върху тези монети са изобразени гербовете на регионите и свободните градове във Фрисландия (Герасимов 1964a: 216, No 2, Табл. II, 5, срвн.: Delmonte 1967: 1073; Zonnebloem 2000b: 72).

Льовенталерите, отсечени в провинция Фризия, спадат към най-често срещаните нидерландски монети по нашите земи. И при тях има два хронологически типа, които се различават предимно по надписите. По-ранният се сече между 1591 и 1603 (вж.: No 110 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 850; Zonnebloem 2000b: 68). Те имат на реверса надпис: MO·ARG·PRO·CON-FOE·BEL·FR или негови варианти (вж.: No 111-113, срвн.: Delmonte 1967: No 852; Zonnebloem 2000b: 69).

Провинция Западна Фрисландия (Западна Фризия)

Западна Фрисландия не е провинция в истинския смисъл на думата. Всъщност се явява регион в провинция Холандия и заема нейната северна част, но още в края на XVI в. получава правото да сече монети. Въпреки че фактически е регион на Холандия, а не отделна провинция, върху западнофризийските *льовенталери* изрично е отбелязано, че са отсечени в *провинцията на Белгийската конфедерация Западна Фрисландия*. Точните граници на Западна Фрисландия не са напълно изяснени. Намира се западно от провинция Фрисландия, на противоположния бряг на залива Зуидерзее, като заема и двата най-западни от Фризийските острови. Макар сега териториите на бившата провинция да съставляват неразривна сухоземна част

на провинция Северна Холандия, в миналото Западна Фризия е представлявала остров. Тук се намират едни от най-плодородните земи в региона.

От името на провинцията се секат значителни количества монети и това е една от причините сребърните монети на Западна Фризия да са едни от най-широко застъпените в българските земи под османска власт. *Льовенталерите* най-често имат на реверса надпис: MO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·WEST (или WESTF) (вж.: No 115-116 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 836; Zonnebloem 2000a: 15-16). В съкровището от София има цели 9 екземпляра, отсечени през 1631 и 1633 г. (Герасимов 1964a: 215, No 7, 9), от общо 22 нидерландски монети.

Но в българските земи под османска власт са разпространение не само *льовенталери*, а и други номинали. Последните, макар и да се срещат много рядко, показват, че в монетната циркулация на Балканите са постъпвали различни нидерландски монетни номинали. Може би най-интересната западнофризийска монета, произхождаща от територията на днешна България, е *рийксталера* от Дъбравинското съкровище, отсечен през 1596 г. (Мирчев 1970: 205-206, No 18; вж.: No 114 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 924; Zonnebloem 2000a: 17), за който споменахме малко по-горе.

Льовенталерите на провинцията са широко разпространени предимно извън нидерландските земи. Макар и рядко, на Балканите се срещат и монети от ½ *льовенталер* (No 117 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: 873; Zonnebloem 2000a: 16). Сред най-интересните западнофризийски монети са *провинциалните льовенталери*. При тях върху щита на аверса е изобразен гербът на провинция Фризия (понеже де юре Западна Фрисландия не е провинция), а не на Холандия (от която фактически е част) – два полегнали един под друг лъва, наляво (вж.: No 118 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 833; Zonnebloem 2000a: 14-15). При някои монети надписът на реверс всъщност е девизът на провинцията (вж.: No. 119 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 834; Zonnebloem 2000a: 15).

Провинция Гелдерланд (Гелдерн, Гелдерс)

След Нидерландското въстание по-голямата част от територията на Херцогство Гелдерн станала част от Съединените провинции, докато останалата част останала в Испанска Нидерландия. Някои територии от останалата под испанска власт част на Гелдерн били присъединени към Нидерландия едва след края на Войната за испанското наследство през 1713 г., а останалата част била поделена между Австрия и Прусия. Териториите на бившето херцогство са разделени и до днес между Нидерландия, Белгия и Германия.

Гелдерланд заема обширни територии на югоизток от Холандия и се явява втората по големина нидерландска провинция. Главният ѝ град е Арнем, където всъщност са сечени монетите, издавани от името на тази провинция.

Сеченето на *льовенталери* в провинция Гелдерланд започва през 1589 г. До 1602 г. те имат аверсен надпис MO·NO·ORDI·GEL·VA·HOL (вж.: No 120 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 824; Zonnebloem 2000b: 5-7). След кратко прекъсване сеченето на *льовенталери* в провинцията е подновено през 1606 г., но новите монети имат различен надпис: MO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·GEL (вж.: No 121-122 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 825; Zonnebloem 2000b: 7).

Монетите на тази провинция са едни от най-разпространените по българските земи. В Софийското съкровище са застъпени две монети на провинцията (Герасимов 1964a: 215, No 2, 8). Още две се съдържат в съкровището от село Ръждавица, община Кюстендил (Тонев 1989: 325, No 1, 2).

Провинция Оверийсел (Трансисулания)

През 1528 г. Карл V завладял територията Оверийсел, която до този момент била част от Утрехтското епископство, но окупирана от херцога на Гелдерн. Името Оверийсел означава *отвъд Ийсел* (има се предвид река Ийсел). Латинското наименование Трансисулания (или Трансисалания) е със същото значение. В периода на Осемдесетгодишната война между 1580 и 1597 г. Оверийсел бил разделен на две части, като източната с град Олдензаал останала под испанска власт. Градът бил превзет от нидерландците през 1597, но през 1605 отново бил завладян от испанците, които го задържали до 1626 г. Главен град на провинция Оверийсел е град Зволе, който сече и собствени монети през XVI – XVII в. (вж. по-долу).

Льовенталерите, сечени в провинция Оверийсел, между 1585 и 1602 имат на аверса надпис: MO·NO·ORD·TRS·ISL·VALOR·HOL, а след 1606 г.: MO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·TRAN (вж.: No 123-124 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 856; Zonnebloem 2000b: 31-32). Последната дума е съкратената форма на името на провинцията на латински език: Transisulania. В съкровището от София се съдържа само една монета на тази провинция, сечена през 1629 г. (Герасимов 1964a: 215, No 6).

Провинция Зеландия

Провинция Зеландия заема най-югозападната част на републиката. До 1648 г. тя обхваща само острови, докато континенталната част, тясна ивица земя по крайбрежието на Северно море, остава под испанска власт. Тя е една от провинциите, които от самото начало съставляват ядрото на бунта против Испания, и е сред учредителите на Републиката на Съединените провинции, създадена през 1581 г. Столица на Зеландия е град Миделбург, където първоначално от 1583 г. заседават Генералните щати, преди да бъдат преместени през 1585 г. в град Хага (провинция Холандия).

Арентсталерът (арендсдаалдерът) в провинция Зеландия бил сечен само през 1602, 1618 и 1619 г. (Delmonte 1967: No 1071; Zonnebloem 2000a: 36). Названието на монетата, което в превод от холандски означава *талер с*

орел, се дължи на изобразения на аверса орел. На гърдите му има щит, а върху него е представен гербът на провинция Зеландия. До този момент от територията на България са публикувани само две такива монети: *арентсталери* от 60 *гроота* (30 *стуйвера*), отсечени през 1602 и 1618 г., и двете в съкровището от София (Герасимов 1964а: 216, No 1,2, Табл. II, 4, вж.: No 125 в Каталога).

В това съкровище има още една монета (*льовенталер*) на провинция Зеландия от 1628 г. (Герасимов 1964а: 215, No 5). *Льовенталерите*, сечени в провинция Зеландия, имат на реверса надпис: MO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·ZEL (вж.: No 126-127 в Каталога). В днешните български земи се откриват и ½ *льовенталери* (вж.: No 128, срвн.: Delmonte 1967: No 876; Zonnebloem 2000a: 31-32), както и зеландски *провинциални льовенталери* (вж.: No 129 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 838; Zonnebloem 2000a: 31).

Провинция Утрехт

Провинцията е разположена непосредствено на югоизток от Холандия и заема част от териториите на бившето Епископство Утрехт, разформировано от император Карл V през 1528 г. Именно в град Утрехт през 1579 г. била подписана унията, която поставила началото на държавата Съединени провинции.

Утрехтските монети са сред най-често срещаните нидерландски монети в българските земи под османска власт. *Льовенталерите*, сечени в тази провинция между 1589 и 1603, имат на аверса надпис: MO·NO·ORDI·TRAI·VA·HOL (вж.: No 131 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 841; Zonnebloem 2000a: 45), а от 1606 до 1646: MO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·TRA (или TRAI) (вж.: No 132 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 843; Zonnebloem 2000a: 45-46), като последните букви са съкращение на латинското име на град Утрехт – Traiectum. Въпреки че присъстват в голям брой колективни находки, монетите, сечени в Утрехт, рядко са в по-голямо количество. Например в голямото съкровище от София се съдържа само една монета на Утрехт, отсечена през 1616 г. (Герасимов 1964а: 215, No 3).

От провинция Утрехт произхожда и единственият известен досега златен нидерландски *дукат*, който се отнася към периода на голямата криза в Османската империя (1585 – 1648) от територията на днешна България. Той е част от съкровището от с. Градец, Видинско, и е отсечен през 1597 г. (Филипова, Шидеров 1989: 34, No 19; вж.: No 130 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 1223, No KM#7).

Град Кампен

Кампен се намира в провинция Оверийсел, в устието на река Ийсел. През 1578 г. на испанската власт над града бил сложен край. Въпреки че контролира устието на реката, богатството на Кампен се дължи на значителните наеми, които събира от островите по делтата. Постъпленията от тази дейност били толкова големи, че градът не се нуждаел от транзитни

такси и такива не били събирани. Кампен започнал да губи значението си едва през XIX в., когато полдерните територии били разширени и той останал практически във вътрешността на страната.

В Кампен са сечени монети дълго преди преминаването на града под нидерландска власт. След това те се унифицират с останалите *льовенталери*, сечени в другите провинции на страната.

Първоначално надписът върху *льовенталерите* на имперския град Кампен, сечени след присъединяването му към Нидерландия, е следният: MO·AR·CIVI·IM-P·BELG·CAMPEN (или CAMPE) (вж.: No 133-134 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 862; Zonnebloem 2000b: 52). Характерен момент е, че при този тип монети рицарят е с глава, обърната наляво, а не надясно, както е при почти всички останали *льовенталери*. Върху *градските льовенталери* надписът е различен: MO·N·ARG·R·P·IMP·CAMP·VA·HOL (вж.: No 135-136 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 861; Zonnebloem 2000b: 51).

От публикуваните от България екземпляри може да се съди, че кампенските *льовенталери* се срещат относително рядко на Балканите (вж. напр.: Мирчев 1970: 204, No 1; Тонев 1989: 325-326, No 3). Често монетите са без обозначена година, което затруднява точното им типологизиране. Особено характерно е това за *градските льовенталери*. При по-късните емисии вече била отбелязвана и годината. Това се превърнало в традиционно след 1637 г.

Град Давент

Град Давент (дн. Девентер) също е разположен на територията на нидерландската провинция Оверийсел. Той, също като Кампен, е разположен по поречието на река Ийсел, но по-нагоре по течението, на 9 м надморска височина.

Давент е един от най-старите градове в района, основан още през 768 г. След 1500 г. значителното заблатяване на поречието на река Ийсел, честите ѝ разливи, съчетани с войните между 1568 и 1648 г., довели до постепенния упадък на града. Но в началото на XVII в. тук били сечени значителни количества сребърни монети, включително и *льовенталери*. Тези монети се срещат по-рядко в българските земи под османска власт (вж.: No 137 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 858; Zonnebloem 2000b: 41), в сравнение с *льовенталерите* на другите нидерландски провинции и свободни градове.

Град Зволе

Зволе (името на града се среща и с немската си транскрипция Цволе) е столица на провинция Оверийсел. Градът, както Кампен и Давент, е разположен на река Ийсел, между горепосочените два града. Той е най-големият град в Оверийсел.

Зволе е сред най-богатите търговски градове в Европа в края на XVI и през XVII в. Следствие на това е обилната му монетна продукция и широкото разпространение далеч извън нидерландските граници на *льовенталерите* му.

Монетосеченето на град Зволе е разнообразно. Най-широко разпространение на Балканите под османска власт получават *льовенталерите* и *провинциалните льовенталери* на града. Върху последните е изобразен провинциалният герб и латинска сентенция, характерна само за монетите на Зволе: *Da pacem, Domine, in diebus nostris* (*Донеси мир, Господи, на нашето време* – перифразирано от библейския Псалм 122). С тази сентенция хронологично са сечени няколко типа *провинциални льовенталери* с доста различия в изображенията: 1632 г. (вж.: No 139 в Каталога, монета от въпросната година не е описана в каталозите); 1637 г. (вж.: No 140 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 865; Zonnebloem 2000b: 58-59); 1639 – 1655 с няколко варианта (вж.: No 141 в Каталога, срвн.: Delmonte 1967: No 866, 866a, 866b; Zonnebloem 2000b: 59).

Въз основа на известните до този момент оскъдни публикации на *провинциални льовенталери* на Зволе (Мирчев 1970: 204, No 7; Класнаков 2013: 147, No 8, но и в двете публикации, авторите не са обърнали внимание и не са обособили *провинциалните льовенталери*), може да се заключи, че те са по-широко разпространени в източната и централната част на днешна България. Лично се убедихме, че в редица български музеи се съхраняват немалко непубликувани и дори неспоменати в литературата екземпляри.

Монети на Кралство Франция

През 80-те години на XVI в., при управлението на крал Анри III (1574 – 1589), кралската власт във Франция е относително стабилизирана (Мильская, Рутенбург 1993: 177). Въпреки привидното спокойствие религиозното напрежение по това време достига своята кулминация. През 1585 г. е създадена Лига на католическите градове, начело с Париж и подкрепена от рода Гиз. Създаването ѝ е в отговор на Протестантската уния. Всички тези събития са свързани и с икономическа криза, която засяга предимно селските и бедните градски райони и довежда до голям глад в много области. Вместо да направят опит за облекчаване на положението на градската и селската беднота, кралят и неговите поддръжници увеличават данъците. Това предизвиква разпалването на големи бунтове. Анри III бил принуден да избяга от Париж и скоро бил убит от един монах. Династията Валуа била прекъсната (пак там: 177).

Вследствие на избухналата гражданска война цели райони на Франция били опустошени от враждуващите религиозни групировки и подкрепящите ги чужди владетели. Някои изследователи считат, че това са най-страшните опустошения във Франция след Стогодишната война (1357 – 1453) (Мильская, Рутенбург 1993: 177-178). Страната била изправена през истинска катастрофа. В Париж бил разквартируван испански гарнизон, повикан от католиците. В този момент законният наследник на трона Анри Бурбон се върнал към католицизма и пристигнал в Париж през 1594 г. Чрез щедри подаръци крал

Анри IV (1589 – 1610) успял да умиротвори и католическата, и протестантската партия, чрез раздаване на големи пенсии, длъжности и привилегии в градовете и провинциите. Според Нантския едикт от 1598 г. протестантите получили равни граждански права и свобода на богослужението (пак там: 178).

След прекратяването на религиозните войни настъпил продължителен период на стабилизация и възход на Франция във всички сфери – политическа, икономическа и военна. Така последните години от властването на Анри IV, както и цялото управление на Луи XIII (1610 – 1643) заедно с неговия първи министър кардинал Ришельо, са години на значителен възход. Участието на Франция в Тридесетгодишната война се оказва печеливш ход и страната излиза от нея с важни териториални придобивки.

Френските монети се срещат относително рядко по османските пазари през XV – XVII в., ако ги сравним с разпространението на монетите на някои други европейски страни. Освен това се срещат и монети, сечени от различни феодални държавици на територията на Франция.

Френската търговия в Средиземноморието се развива по-мащабно едва след 1661 г. Тогава Колбер, министър на крал Луи XIV, се опитва да направи град Марсилия център на търговията в Леванта. Френските кораби имали много по-малки размери от холандските и не се движели в големи конвои, а самостоятелно (Faroqhi 1994b: 522). Плиткото им газене позволявало те да пристават освен в традиционните за източната търговия пристанища, и в редица други, в които големите холандски и английски кораби не можели да влизат поради големите си размери и газене. Но марсилските търговци ще започнат да играят водеща роля в търговията с Османската империя едва през втората половина на XVIII в. (Ibidem).

Една от първите френски монети, която получава широко разпространение далеч извън пределите на Франция, е „турският *грош*“ (името произлиза от града, в който е сечен – Тур в Южна Франция). Негови подражания се появяват на Балканите още през XIII в. в латинските държавици на територията на днешна Гърция, в Кипър, Палестина и др. Той продължава да се сече и през следващите векове.

Френските златни монети се появяват почти едновременно със сребърните, но на територията на Османската империя почти не се срещат. Те и в самата Франция до края на XVII в. се секат в много ограничени количества и дори там се срещат сравнително рядко.

Една от най-известните френски сребърни монети е *франкът*. Това е по-скоро народно название на монета, отколкото официално име. Счита се, че той се появява към края на XIV в. с надпис FRANCORVM REX. Едва при крал Луи XIV (1643 – 1715), поради провежданата от него политика на протекционизъм, се наложило количеството на отсичаните монети да бъде повишено неколкократно. Именно от времето на този владетел започва и по-масовото навлизане на френските монети на османска територия. Най-често се срещат по-дребните сребърни монети от 10 *су* (1/12 *екю*), еквивалентни на

широко разпространените полски монети от 3 *гроша*, и по-рядко други номинали като например *франкове*.

Френските монети се срещат в ограничени количества по османските балкански пазари, което е в противоречие с писмените известия за търговска активност на френските търговци и сключените с империята капитулации. Френските монети в колективни находки от епохата се срещат рядко, а по-широкото им разпространение е свързано с монетосеченето на крал Луи XIV, като се срещат предимно дребни сребърни монети (срвн.: Герасимов 1946: 237, 243; 1964: 212, заб. 2). Френски монети от по-големи номинали от периода XVI – първата половина на XVII в. се срещат инцидентно. Едно от тези съкровища е това от местността Палеокастро край град Поморие. В това съкровище френските монети са седем и са с номинал *франк* и ½ *франк*. Застъпени са всички френски владетели, при които са сечени въпросните номинали: Анри III (1551 – 1589) – 3 монети, Анри IV (1589 – 1610) – 2, и Луи XIII (1610 – 1643) – 1. На последната френска монета не личат нито името на владетеля, нито годината, но според запазеното изображение и тя се отнася към управлението на някои от споменатите трима владетели.

На аверса на френската монета *франк* е представен владетелят и съответния надпис околоврът с титлата *крал на Франция и Навара*. Единствено при Анри III е добавено и *крал на Полша*. Въпреки че той е полски крал само една година (1573 – 1574), той дълги години след това се кичи с тази титла. На една от монетите фигурира въпросната титла, а годината на отсичането ѝ е 1579 (вж.: No 143 в Каталога). На реверса е изобразен орнамент, включващ първата буква на името на владетеля (на латински език) (в случая H или L) и надпис *Sit nomen Domini benedictum* (*Да бъде благословено името Господне*). Интересен факт е, че нито една от френските монети в съкровището не е отсечена в Париж. Представени са монетарниците на Руан, Каен и Дижон (на три от монетите монетарниците не се четат). Френските монети са отсечени (на три монети годината не се чете) през: 1578, 1579, 1603, 1618 г. В съкровището от София също са застъпени френски монети (9 броя) от същите номинали. Представени са двама владетели: Анри III и Анри IV, като две от монетите са с номинал *франк*, а останалите 7 – ½ *франк* (Герасимов 1964а: 212-213). Монетите от ½ *франк* имат същото оформление и надписи (вж.: No 144 в Каталога). Тези монети имат сребърно съдържание от 833/1000.

Монетите от един и от половин *франк* продължават да се секат и при следващите крале – Анри IV (No 145 в Каталога) и Луи XIII (No 146 в Каталога). Но най-разпространената на Балканите френска монета, особено от времето на кралете Луи XIII и Луи XIV, е с номинал 1/12 *екю* (т.е. 10 *су*). Тези монети са сечени в голям брой монетарници и сред тях се наблюдават редица варианти (вж.: No 147-158, срвн.: Thern 2008: 231-233, No KM#131-166.23).

Френските монети, макар да имат практически повсеместно разпространение, се срещат по-често в Западна България (срвн.: Тонев 1989: 327-328, No 11-13), където се откриват и съкровища само с френски монети,

например находката от 33 монети на Луи XIII и Луи XIV от село Камена, община Петрич (Герасимов 1938: 452; Харитонов 1998: 273, No 225). В останалите части на страната ни под турска власт френските монети се срещат много рядко и са в относително ограничени количества (вж.: Карта № 14).

Традиционно се смята, че френските монети от 10 *су* се разпространяват в Средиземноморието посредством пристанището на Марсилия (Pamuk 1997: 349). Част от изследователите погрешно ги наричат монети от 5 *су* и, отново погрешно, поставят началото на тяхното производство едва в 1641 г., което според Памук е при управлението на Луи XIII (всъщност от 1637 г. на френския престол е Луи XIV) (срвн.: Pamuk 1997: 349). Голяма част от тези монети вероятно са преупотребени като накит и са пробити. Според турския изследовател те били използвани от по-бедните жени християнки (Ibidem). Други автори смятат, че те са използвани като накит от селянки, които не могат да си позволят по-скъпи сребърни или златни монети (Hasluck 1921: 56). Всъщност обяснението за задължителната употреба като накит на пробитите монети според нас трябва да претърпи ревизия. Възможни са поне още няколко интерпретации. Трудно можем да си представим, че съвсем безразборно пробити монети са били носени като накит, т.е. с цел украса. Много често монетите са пробити на всевъзможни места, с което се губи симетрията, засегната е главата на Исус Христос или християнският кръст. Всички тези обстоятелства ни карат да се замислим върху общоприетото мнение. Трудно можем да си представим, че вярващ християнин би носил подобна монета. А да приемем, че те били носени от мюсюлмани, е твърде невероятно. Уверени сме, че бъдещите проучвания по темата ще дадат задоволителен отговор на този въпрос.

Във Франция 12 монети от 10 *су* са равни на едно златно *екю*, или на 8 испански *реала*. Но в Османската империя тяхната стойност е завишена и в Леванта една испанска сребърна монета от 8 *реала* се равнявала на 8 монети от 10 *су* (Chardin 1686: 7; Hasluck 1921: 56). Тази разлика в стойността до този момент не е задоволително обяснена. Както правилно отбелязва Шефкет Памук, тя не би могла да се обясни с разликата в *рациото* между златото и среброто в западната и в източната част на Средиземноморието, понеже тя не надвишава 10% през XVI и XVII в. (Pamuk 1997: 349, n. 13; срвн.: Pamuk 1995: Tab. A-2, A-5).

Голямата популярност на френските монети от 10 *су* по османските пазари (най-вече в Леванта) предизвиква сечението на многобройни подобни на външен вид монети. Те се секат в различни феодални владения във Франция (княжествата Трево, Домбес, Оранж, Монако и др.), и Италия (Република Генуа). Те са пласирани също и в Османската империя, както личи от каталога на Фредерик Хаслук (Hasluck 1921: 65-71) и от монетните находки. Тези монети обаче имат намалено тегло и по-ниско сребърно съдържание от френските. Карл Киндлебергер счита, че сечението на непълноценни монети е разпространено повсеместно в Европа, като твърде скоро редица дребни феодални владетели започват да пренасят тези непълноценни монети до

османските пристанища, където били обменяни срещу пълноценни (Kindleberger 1991: 158).

От друга страна, изключително слабото разпространение на монетите на споменатите по-горе държавици на територията на империята показва, че те не намират добър прием, или най-малкото, не са били трезоризирани. Количествата им си остават ограничени, дори сравнени с тези на френските монети.

Херцогство Лотарингия

Освен френските, на територията на Османската империя се срещат и монети на различни френски феодални владения. Най-обичайни са монетите на Херцогство Лотарингия. В колективните находки от края на XVI и XVII в. се срещат сребърните лотарингски *тестони*, сечени предимно в столицата на херцогството Нанси, и по-рядко в други монетарници като Бадонвил (Баденвайлер, Бадонвилие). Те са с теглото приблизително на ⅓ *талер*.

Най-често се срещат *тестоните* на двама лотарингски владетели: Анри II (1608 – 1624) (вж.: No 159-160 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 580, No 17) и Шарл IV (1625 – 1634) (вж.: No 163-165, срвн.: Thern 2008: 580, No KM#45). На лицето им е изобразен владетелят, а на обратната страна е гербът на херцогството.

Лотарингски *тестони* се срещат сравнително рядко в находките (Герасимов 1954: 213; Мирчев 1970: 211; Ковачева 1988: 47). Прави впечатление обаче, че те присъстват, макар и само с няколко екземпляра, в голяма част от колективните находки.

Сред лотарингските монети се срещат и редки екземпляри. Така например в съкровището от Плевен се съдържа изключително добре съхранен сребърен лотарингски *тестон* на херцог Франсоа (Франц) II (Ковачева 1988: 47, No 2; вж.: No 162 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 580, No KM#35). Той управлявал Лотарингия едва шест дни през 1625 г. – от 25 ноември до 1 декември. След това абдикирал в полза на сина си Шарл IV, но продължил да сече монети и след това. Така са познати негови *тестони* от 1626 – 1631 г. Цели 3 монети на Франсоа II има и в съкровището от село Тръстиково (Бургаска област) (Карайотов 2000: 83, сн. 5). Всъщност в това съкровище има общо 13 лотарингски монети на трима владетели (Карайотов 2000: 81; 2013). Много по-рядко се срещат монетите на Карл IV и Никол (1625) (No 161 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 580, No KM#30), които са изобразени заедно (Герасимов 1964а: 213, No 5).

Наличието на толкова много лотарингски монети по българските земи според нас говори за редовни търговски връзки. Към това трябва да прибавим и буферното място между Франция и Свещената Римска империя, което заема херцогството в края на XVI и първата половина на XVII в. Тесните икономически контакти на Лотарингия с тези две велики държави засягат и разпространението на монетите ѝ. Вероятно основният поток от лотарингски монети постъпва на монетния пазар в Османската империя по море.

Основание за подобно предположение намираме във факта, че те се срещат най-вече в колективните находки покрай Черно море, и по-специално в района на Бургаския залив (вж.: Карта № 15).

Прави впечатление, че икономическата политика на херцогството, макар на пръв поглед да е свързана по-скоро с Франция, трябва да се причисли, поне в икономически, търговски и нумизматичен аспект, към Свещената Римска империя. Това личи от разпространението на лотарингските монети на територията на Османската империя. Сребърните монети на херцогството се откриват в съкровища, в които изобщо липсват както френски монети, така и такива на френски феодални формирования (като Оранж, Донбес и Монако). Напротив – лотарингските монети се срещат почти винаги заедно с монети на различните държавни формирования в рамките на Свещената Римска империя. Така се доказва, че разпространението на лотарингските сребърни монети трябва да се свърже по-скоро с това на германските, отколкото с френските. Подобно предположение, разбира се, все още е в рамките на догадките и единствено бъдещите проучвания на колективните монетни находки от периода XVI – XVII в. ще потвърдят или ще отрекат това предположение.

Княжество Оранж

Княжество Оранж се намира в южната част на Франция, непосредствено до Авиньон (тогава папско владение). То е самостоятелна държавна формация още от 1163 г. Княжеството, макар и изключително скромно по територия, успява да запази своята самостоятелност чак до 1673 г., когато френският крал Луи XIV (1643 – 1715) присъединява територията му към кралския домен.

Монетите на Оранж се срещат, макар и рядко, и по българските земи. Попадането им в монетната циркулация на Балканите под османска власт е или самостоятелно, или е свързано с проникването на монетите на Франция, Холандия и Лотарингия. Най-разпространени са *тестоните* на княз Фредерик-Хендрик (освен с холандската транскрипция на името си, той е познат и с френската Фредерик-Анри и немската Фридрих-Хенрих), който е едновременно и щатхалтер на провинциите Холандия, Зеландия, Оверийсел, Гелдерланд и Утрехт в периода 1625 – 1647.

Монетите на това малко френско феодално владение се срещат рядко на територията на България (вж.: Карта № 16). Една монета на княжеството има в Софийското съкровище. Тя е сечена при Фредерик-Хендрик и е с номинал *тестон* (Герасимов 1964а: 216, No 1), но от приведените в публикацията данни не може да се определи със сигурност към коя от двете разновидности принадлежи (вж.: No 166 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 275, No KM#68-69).

Най-много монети на Оранж се съдържат в съкровището от село Тръстиково (Бургаска област) – пет броя. Те принадлежат на двама владетели на княжеството: споменатият Фредерик-Хендрик и Вилем-Хендрик (1672 –

1702) (Карайотов 2000: 80-81; 2013). Последният е едновременно и щатхалтер под името Вилем Орански на нидерландските провинции Холандия, Зеландия, Утрехт, Гелдерланд и Оверийсел, както и крал на Англия, Шотландия и Ирландия под името Уилям III (1689 – 1702). Единичен екземпляр от 1/12 *екю* на този владетел се съхранява в ИМ „Искра“ Казанлък (вж.: No 167 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 274, No KM#115).

Разпространението на този тип монети е свързано с цялостната циркулация на френските монети на територията на Османската империя. Не е изключено навлизането им на Балканите да е в зависимост и от циркулацията на нидерландските монети. При всички случаи монетите на Оранж са свързани с френската монетна система, макар че не я повтарят изцяло и са с намалено тегло, въпреки еднаквия номинал с френските.

Княжество Монако

Монако е разположено на брега на Средиземно море, в южните части на Франция. Княжеството запазва своя статут на самостоятелна държава в продължение на дълги векове, дори до днес. Княжеството е на предпоследно място по територия сред днешните държави на планетата. Територията му през Късното средновековие е дори по-малка от сегашната.

Липсват данни за самостоятелни търговски връзки на Княжество Монако с Османската империя. Монетите на тази държавица попадат в монетната циркулация на Балканите посредством общия монетен поток от френска територия, сред които се срещат и екземпляри на други малки феодални владения.

Монетите на Княжество Монако се срещат много рядко по нашите земи (вж.: Карта № 17). В съкровището от Ръждавица (Кюстендилско) се съдържат две сребърни монети, определени от автора като монети с номинал ¼ *талер* (Тонев 1989: 326-327, No 7, 8). И двете са сечени през 1638 г. при управлението на княз Оноре II (1604 – 1662), но тежат 4,36 и 4,48 г. (вж.: No 168 в Каталога) и е невъзможно да са от такъв номинал. Най-вероятно става въпрос за монета от 10 *су* (1/16 *екю*) (срвн.: Thern 2008: 1175, No KM#30). Тези монети са много редки. От днешните български земи са известни само още няколко монети на княжеството, всичките открити в Западна България (вж.: Карта № 17).

Монети на Република Дубровник (Рагуза)

Дубровник е разположен на далматинското Адриатическо крайбрежие на днешна Хърватия. Счита се, че славянското име на града се дължи на жителите на града, които се считат за босненци, въпреки че официалното название на държавата е латинско: Communitas Ragusii (Sugar 1996: 170-171). Славянското население на града става мнозинство едва към края на XIII в. Освен това между 1205 и 1358 г. градът е под венецианска власт, на което се

дължи еднаквото държавно устройство и дори еднаквата социална организация на двете републики. Разликите се състоят най-вече в титулатурата, но не и в самите длъжности. Начело на държавата стоял *ректор* (известен и със славянската форма *кнез*) (Ibidem).

В края на XVI и първата половина на XVII в. Дубровнишката република е един от основните търговски партньори на Османската империя. Интересът на дубровнишките търговци към Източните Балкани съвсем не е нов и датира още от времето на цар Иван Асен II (1218 – 1241), когато е издадена специална грамота в полза на дубровнишките търговци. Макар и твърде скромна по територия, Дубровнишката република имала големи икономически възможности и нейните търговци кръстосвали Османската империя и всички нейни части.

Републиката номинално е под османски васалитет с многобройни задължения (Sugar 1996: 177; вж. също: Biegman 1967: 26). Сред тях са: шпиониране на християнските врагове на турците и предаването на редовна информация за тях на Портата; събиране на информация за съсредоточаването, придвижването и числеността на християнските армии; транспортиране на османски конвои на Запад; изпращането в съседните на Дубровник *санджаци* на квалифицирани занаятчии и работници (Kármán, Kunčević 2013: 96-97 с цит. лит.). Въпреки това дубровнишките управници често отказвали да изпълняват тези задължения, а османците нямали почти никаква възможност да се противопоставят на това поради липса на конкретен механизъм за контрол (например османски гарнизон или мюсюлмани на територията на републиката) (Ibidem: 97). С други думи казано, въпреки юридическия си васален статут, Дубровнишката република била фактически независима държава и дори сключвала договори с други страни без знанието на османците (Sugar 1996: 177).

Дубровнишката република имала значителни приходи от митнически такси, налагани на стоките, предназначени за износ. В години на мир те са относително скромни и са в границите между 10 000 и 20 000 златни *дуката* годишно. Но по време на войните между Османската империя и Република Венеция, когато последната не е могла да обслужва търговията, тези приходи нараствали значително. Най-големи са те по време на войната за остров Крит (т.нар. *Кандийска война*: 1645 – 1669), когато достигат 500 000 златни *дуката* годишно (Farokhi 1994b: 516, Fig. II: 4).

Дубровнишките монети се срещат сравнително често в находките, но в малко количество (вж.: Карта № 18). Търговските връзки на Дубровник с Османската империя, както и присъствието на дубровнишки търговци в различни градове са добре проучени (Сакъзов 1930). Те обаче почти прекъсват след средата на XVII в., след разрушителното за града земетресение през 1667 г. Голяма дубровнишка колония е имало в София (Иширков 1912: 47; Герасимов 1964а: 211). Безистенът в Шумен, построен най-вероятно през XVI в., е наричан от населението Дубровнишки пазар. В Шумен вероятно е съществувала и дубровнишка колония, а може би и венецианска, както може

да се съди от няколко интересни находки (каменен надпис на латински език от 1656 г. и оловен венециански печат от 1603 г.) (Моллов 1919-1920: 136-137) и от запазеното название на местността *Латинските гробища*, североизточно от Безистена.

Република Рагуза е представена с голям брой монети, циркулирали в Османската империя. В разглеждания период те най-често са от дребен номинал (най-вече един *грош*), но принадлежат на множество различни варианти. Монетите от един *грош* се секат между 1626 и 1698 г., имат на аверса Исус Христос, а на реверса закрилникът на града – Свети Блазиус (Власий, Влас) в характерна *мандорла* (представена върху монетите като зрънчесто бадемовидно поле) и надпис S BLASIVS – RAGVSII (вж.: No 170 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 1285, No KM#5). Свети Власий Аморийски е византийски светец, живял през IX в. Според житието му е бил посредник между българския княз Борис и римския папа (Карайотов 2000: 80; 2013).

В съкровището от село Ръждавица (Кюстендилско) се съдържат един троен *грош* и три монети от един *грош* (наричани и *аспри*) (Тонев 1989: 330-331, No 25-28). Макар и с частично запазени надписи, изглежда и четирите екземпляра са отсечени през 1628 г. Монетите от три *гроша* (вж.: No 169 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 1285, No KM#4) могат да се възприемат като имитации на полските *трояки*, които вече получили голяма популярност сред балканското население. Тези монети също са с изображение на Св. Власий и се секат в Дубровник между 1627 и 1692 г.

Едни от най-интересните монети на Дубровнишката република са нейните *талери*. Първоначално те имат изобразен отново закрилника на града и са наричани *талери на св. Блазиус* (или Власий), а по-късно *ректор-талер*, заради изображението на управителя на републиката (*ректор*). Но тези монети получават по-широко разпространение в нашите земи под османска власт през XVIII в.

Монети на италианските държави

Големи политически промени на Апенинския полуостров настъпили по време и след Италианските войни от първата половина на XVI в. Миланското херцогство неколкократно било окупирано от френски войски, а през 1535 г. преминало под властта на испанския крал. Според мира от Като-Камбрези от 1559 г., с който бил сложен край на Италианските войни, под испанска власт останали Херцогство Милано, Неаполитанското кралство, Сицилия, Сардиния и цяла редица опорни пунктове по морското крайбрежие. Франция запазила малка част от Савоя (Маркграфство Салуцо), както и редица градове в областта Пиемонт (Мильская, Рутенбург 1993: 217-218). Скоро Херцогство Савоя успяло да си възвърне завзетите от французите територии. През 1598 г. към Папската държава била присъединена Ферара, а през 1631 г. и Херцогство Урбино (пак там: 218).

През XVI в. почти всички държави в северната и централната част на Италия престанали да бъдат градове-републики и се превърнали в *синьории* – специфични за тази част на страната държавни образувания. Типичен пример в това отношение е Флоренция (Мильская, Рутенбург 1993: 218-219).

В Италия през Късното средновековие така и не се изгражда единна монетна система. Причините за това са многобройни и разнообразни, но най-важната от тях е политическата разпокъсаност на Апенинския полуостров в онези години. Една от най-известните през Късното средновековие италиански златни монети е *флоринът*. Той се появил още през 1252 г. във Флоренция и през следващите векове получил широко разпространение на континента и в Средиземноморието.

В периода на голямата криза в Османската империя, редовно циркулират монети на редица държави на Апенинския полуостров. Но постепенно с течение на времето, намаляването на сухоземната и разрастването на презокеанската търговия със страните от Изтока, ролята на италианските държави постепенно намалява. На търговската активност на Република Генуа е нанесен сериозен удар с превземането на нейните колонии и търговски фактории в Галата (северно от Константинопол) през 1453, остров Хиос през 1475 г. и на полуостров Крим (най-важна от които била Кафа, днес град Феодосия) от турците през 1479 г. Намаляването на керванната търговия засегнало сериозно Република Венеция, както и Република Дубровник. Ето защо монетите на тези държави в периода на кризата вече се срещат рядко на Балканите или са от твърде дребни номинали. Продължават да се срещат *грошове* и *½ грошове* на Рагуза и Венеция, които са с твърде незначителна покупателна способност (*грошът* по това време е с тегло около 1,80 г) пред талерите и вече не играят значителна роля в търговията.

От този своеобразен вакуум обаче се възползвали други италиански държави като Великото херцогство Етрурия (Тоскана). Причина за навлизането в циркулация на тези монети е, че са *талери*, а проникването им е свързано с цялостното разпространение на талеровите монети в Европа, включително и в Османската империя.

Република Венеция

Една от най-важните италиански държави, чиито монети се срещат масово в империята, е Република Венеция. В началото на XVI в. тя успяла да се справи с голямата опасност, надвиснала над нея – войната от 1508 – 1509, в която срещу републиката се изправили Свещената Римска империя, Франция, Англия, Испания, Папската и голяма част от другите италиански държави (Мильская, Рутенбург 1993: 226). Република Венеция през целите XVI и XVII в. се очертала като един от най-големите конкуренти и врагове на Османската империя в икономическо и военно отношение. Освен това тази сравнително малка по територия италианска държава играе ключова роля на османските пазари.

За разлика от другите италиански държави, през XVI и XVII в. във Венеция няма опити за централизация на властта и провеждане на реформи с цел установяване на по-силна държавна власт (Мильская, Рутенбург 1993: 226). Държавното устройство на републиката останало почти неизменно в продължение на дълги векове, практически до нейното унищожение като държава от войските на Наполеон през 1797 г. Политиката на икономически протекционизъм на местните търговци, занаятчии и банкери довела до нечуван икономически възход и натрупване на огромни парични средства. Освен това трябва да се има предвид, че на териториите под венецианска власт практически няма никакви метални рудници – нито медни, нито сребърни, нито златни. Но Република Венеция е една от държавите с най-интензивно монетосечене през цялото Късно средновековие. Нейните монети (особено сребърните *грошове* и златните *дукати*) имат широко разпространение в Леванта, Близкия изток, Закавказието, Черноморието и Балканите.

Във Венеция практически отсъствал местен бюрократичен апарат, а всички функции на държавното управление се осъществявали непосредствено от самата венецианска аристокрация (Мильская, Рутенбург 1993: 226). Във всеки град на републиката били съхранени запазените от векове порядки и традиционно градско устройство, но дейността на местните власти била под строгия контрол на пратениците на централната власт (пак там: 226). Тази политическа стабилност и консерватизъм в много отношения в крайна сметка довели до икономическия просперитет и натрупване на значителни количества пари и ценни стоки, които оказали огромна роля в запазването на самостоятелността на републиката. Това дало възможност тя успешно да се изправи срещу такъв враг като Османската империя.

Венецианската република владеела и цяла редица морски опорни пунктове, острови и дори по-обширни територии по крайбрежието на Хърватия, Албания и Гърция. Част от тези опорни пунктове сами признали венецианската власт, а други просто били завладени от венецианците. Във всички градове под венецианска власт, където преди това съществувало местно самоуправление, то било премахнато и заменено с назначен венециански управител (Мильская, Рутенбург 1993: 260). В края на XVI в. била създадена длъжността *генерален провидур на Далмация и Албания* с резиденция в Задар, а друг наместник отговарял за Крит и Йонийските острови.

Широко разпространение получават и сребърните, и златните монети на републиката. Това се отнася, разбира се, не само за територията на Османската империя, а и за редица други държави в зоната на Средиземноморието (Египет, Сирия, Испания, Франция, Кипър). Наистина някои от тези територии (Египет, Кипър, Сирия) са завладени от османците, но навлизането на венециански монети в тях се отнася към времето преди завоюването им.

Една от малките по размер сребърни монети е *грошът*. Тези монети по-късно започнали да се секат и в други италиански държави (Генуа, Флоренция, Милано). Във Венеция *грошът* бил наричан *матапан*. Той получил широко разпространение в днешните български земи още преди османското завоюване. И в много други страни *грошовете* станали стандарти за отсичането на други монети. Известни са и български средновековни монети, които копират венецианските *матапани* (например на цар Георги I Тертер). Венецианските *грошове* се срещат доста често чак до завладяването на Венецианската република от войските на френския император Наполеон I.

Венецианските монети като цяло (златни, сребърни и много по-рядко медни) са сред най-разпространените чужди монети на територията на империята, а и в целия Левант до разразяването на кризата в Османската империя и широкомащабното навлизане на талерови монети. Но след като османците предоставят изключително благоприятни търговски условия на Англия, Франция и Холандия, венецианските монети започват да намаляват. Това е особено осезателно през XVII в. (Герасимов 1964а: 216). Въпреки това венецианските монети не изчезват напълно от османските пазари.

Трябва да се отбележи също така, че кризата почти не засяга разпространението и доверието в златните монети, включително и във венецианските *дукати*, които, запазвайки постоянно тегло и златно съдържание, успяват да съхранят позициите си по османските пазари и Леванта. Пробата на златото при венецианските *дукати* е 23¼ карата, т.е. 979,16/1000 при номинално тегло от 3,56 г (за това вж.: Spufford 1988: 178, 268-269; Buza 2001: 135, 900; Marton 2004b: 104-108). Венецианските златни *дукати* запазват разпространението си почти без промяна през отделните векове, без да са засегнати от периодичните кризи и сътресения както в политическата, така и в икономическата сфера. Все пак не бива да очакваме широко и повсеместно разпространение на коя и да е златна монета. Това се дължи не на ниската популярност или на други причини, а на високата ѝ стойност.

Въпреки това венецианските златни *дукати* са сред най-застъпените златни монети по нашите земи (вж.: Карта № 19), наред със златните османски *алтъни*. Те са натрупвани в съкровищата и укривани заедно с различни сребърни османски и европейски монети. Така например в съкровището от Ръждавица (Кюстендилско) се съдържат 2 венециански златни *дуката* (Тонев 1989: 326, No 5, 6; вж.: No 172, 175 в Каталога). Това всъщност са двете единствени златни монети в съкровището, което се състои общо от 31 монети.

С разразяването на кризата в Османската империя количеството на венецианските златни *дукати* нараства. Първите по-масово срещащи се монети са на дожите Алвизе Мочениго (1570 – 1577) (вж.: No 171 в каталога, срвн.: CNI VII, 412, No 96) и Николо да Понте (1578 – 1585) (вж.: No 172 в Каталога; от приведените данни не може да се определи точният вариант на монетата, срвн.: CNI VII, 467-469, No 184-204). При *дукатите* на Антонио

Приули (1618 – 1623) има множество варианти. Те се срещат рядко. Един екземпляр се съхранява в ИМ „Искра“ Казанлък (вж.: No 174 в Каталога, срвн.: CNI VIII, 71, No 119-121; Thern 2008, 1140, No FR#1291).

Венецианските монети до средата на XVII в. (вж.: No 175 в Каталога) се срещат все още относително рядко. Тяхното количество нараства след тази дата, като освен златните (вж.: No 176 в Каталога, срвн.: CNI VIII, 266, No 230; Thern 2008, 1141, No FR#1332), вече се срещат и сребърни дукати (вж.: No 177 в Каталога, срвн.: CNI VIII, 260, No 186; Thern 2008, 1133, No DAV#4267).

Сред разпространените на територията на Османската империя венециански монети преобладават предимно едри номинали. Въпреки че не получават масово разпространение, сребърните *дукати* се срещат в някои съкровища (вж. напр.: Герасимов 1964а: 217, No 2), но разпространението им преди средата на XVII в. е слабо, а количеството им ограничено. Сред по-дребните сребърни номинали до този момент е известен само един *тестон* в съкровището от София (вж.: No 173 в Каталога).

Венецианската търговия с Османската империя е много добре организирана, а търговците при своите ежедневни дейности контактували предимно с временни представители на властта (*емини*), но най-вече със събирачите на данъци (*мюлтезими*). Тези две длъжности всъщност не са част от редовната османска бюрокрация и в нередки случаи са заемани от немюсюлмани (Faroqhi 1987: 313). През голяма част от XVII в. Измир е център само на малка *кааза* и в него няма висши държавни служители, а само дребни чиновници (Ibidem). Въпреки това той е един от най-активните в търговско отношение градове в империята.

Някои от износните артикули били ограничени. *Шериатът* забранявал износа на военни материали, макар че е много трудно да се каже точно кои стоки са забранени. Очевидно най-често става въпрос за коне, оръжия и барут. Не е съвсем ясно защо от Османската империя било забранено да се изнася грозде. Сурая Фароки сполучливо обяснява подобна забрана за износ на стафиди от Егейския бряг на Анадола, понеже оттам се снабдявал Истанбул. Тя се аргументира с факта, че в Тесалия и Морея такава забрана няма. Подобни забрани има и в християнска Европа, където редица папи дори правят опити да спрат изобщо търговията с мюсюлманите. От друга страна, османската власт не налагала никакви забрани за внос (Faroqhi 1987: 314).

Неаполитанско кралство

В продължение на дълги години Неаполитанското кралство се отличавало със слабата си кралска власт и голямата самостоятелност на местните барони (Мильская, Рутенбург 1993: 223). Конфликтите между краля и благородниците били чести и в крайна сметка довели до испанската окупация от 1503 г. През 1528 испанската власт в страната окончателно се затвърдила за повече от два века.

Цялата власт в кралството се осъществявала от вицекраля, който бил назначаван от испанския крал. През 1563 г. бил създаден Висш съвет за Италия, на който се подчинявали всички испански владения в Италия (Мильская, Рутенбург 1993: 223).

За Испания Неаполитанското кралство станало голям източник на икономически, финансов и човешки ресурс за многобройните военни кампании през XVI – XVII в. срещу турците (Мильская, Рутенбург 1993: 223-224). Ето защо данъците в Неаполитанското кралство били значително по-високи от останалата част на Италия. Всичко това било свързано с официалната девалвация на монетите от кралската власт и с налагането на нови военни такси. Всички тези мерки довели до голям икономически упадък, фискални кризи и множество големи селски въстания. Подобни мерки били въведени и в Херцогство Милано (също под испанска власт), но там те довели до икономически растеж и въвеждане на нови икономически отношения от капиталистически тип (пак там: 224).

Монетите на Неаполитанското кралство се срещат много рядко в монетната циркулация на българските земи (вж.: Карта № 20). Те имат доста разнообразни надписи, но сред най-често срещаните варианти от управлението на крал Фелипе II е: PHILIPP·D·G·REX·ARA·VTRI; FIDEI·DEFEN·SOR, т.е. тук владетелят е титулуван само като крал на Арагон. В съкровището от село Ръждавица (Кюстендилско) (Тонев 1989: 329, No 18) се съдържа монета с номинал *гросо* (*карлино*), тип V на крал Фелипе II (1554 – 1598) (вж.: No 178 в Каталога; монетата е от втория период на монетосечене, срвн.: CNI XX: 86, No 754-755), който бил едновременно и крал на Неапол. До този момент друга монета на кралството, произхождаща от територията на днешна България, не е публикувана.

Велико херцогство Тоскана (Етрурия)

След дълги години на политически борби и вражди и няколко смени на държавното устройство Флорентинската държава била преобразувана в класическа монархия под името Велико херцогство Тоскана. Пръв неин владетел станал 17-годишният представител на страничната линия на Медичите – Козимо I (1537 – 1574). Като типичен представител на банково-търговското семейство на Медичите, Козимо чрез силата на парите успял да постигне значителни успехи. Така през 1543 г. откупил крепостите Пиза и Ливорно, превзети от войските на император Карл V (Мильская, Рутенбург 1993: 220). Козимо I, както и неговите наследници, използвали огромните финансови възможности на държавата си и ѝ осигурили политическа самостоятелност и огромен икономически и финансов просперитет. Друг политически лост в ръцете му станали противоречията между Франция, Испания, Свещената Римска империя и папството. Именно по такъв начин била присъединена територията на Република Сиена (1557), а Козимо I бил провъзгласен от папата за велик херцог (1569) (пак там: 220). Политиката му била успешно продължена от сина му Фердинанд I (1587 – 1609).

Икономическото развитие на Тоскана е обусловено от наложената от великия херцог политика на стриктен протекционизъм. Голяма част от зараждащата се промишленост била или под контрола на държавата, или контролирана стриктно от владетеля (Мильская, Рутенбург 1993: 221). Освен това в Тоскана били създадени отлични условия за привличането на чужди специалисти. В интерес на търговията се водили преговори с Османската империя, а значителен стокообмен бил осъществяван с Източното Средиземноморие (тогава под турска власт). Също така търговски връзки били осъществени и с градовете в Северна Германия и Полша. Като един от най-големите центрове на международна търговия в Средиземноморието се очертал град Ливорно (пак там).

Сред сравнително по-разпространените монети (вж.: Карта № 21) са *талерите* на Великото херцогство Тоскана (Етрурия), отсечени в монетарницата на град Пиза. Най-често се срещат монетите на двама велики херцози; Фердинанд I (1587 – 1608) (вж.: No 179 в Каталога, срвн.: CNI XI: 324, No 9) и Козимо II (1608 – 1621) (вж.: No 180 в Каталога, срвн.: CNI XI: 329, No 6, но монетата е от друга година; Davenport 1974: No 4195). И двамата владетели са изобразени с характерна лъчиста корона с пет шипа (Герасимов 1964а: 217, No 1, 2). По същия начин е представен и Фердинанд II (1621 – 1670) (вж.: No 181 в Каталога, срвн.: CNI XI: 29, No 27). Върху реверса на последната монета е изписана латинската библейска сентенция *Soli Deo honor et gloria* (*Слава и чест за единствения Бог*).

Херцогство Модена

Херцогството е разположено в най-южните гранични владения на Свещената Римска империя с Папската държава. То е създадено през 1452 г., когато свещеният римски император Фридрих III предоставя управлението на пограничните земи на Борсо д'Есте, чието семейство управлява град Модена от векове. Под властта на същата фамилия е и разположеното непосредствено на изток Херцогство Ферара. През 1597 г. след прекъсването на пряката династична линия земите на рода д'Есте преминали към Чезаре д'Есте, което обаче не било признато от папа Климент VIII, който присъединил земите на Херцогство Ферара към Папската държава. През 1628 г. херцозите на Модена подкрепили испанците във войната за наследството на Мантуа, в резултат на което към херцогството бил присъединен град Кореджо. Херцогство Модена просъществува до обединението на Италия през 1859 г., с кратко прекъсване между 1796 и 1814 по време на войните на революционна Франция.

Монетите на Херцогство Модена се срещат много рядко в българските земи (вж. Карта № 22). Например в съкровището от София е засвидетелстван само един екземпляр от управлението на херцог Франческо I (1629 – 1658) (Герасимов 1964а: 217: No 1) – сребърна монета от 18 *болонини* (вж.: No 182 в Каталога, срвн.: CNI IX: 295, No 266). Други монети на херцогството до този момент не са документирани от днешната територия на България.

Херцогство Урбино

Херцогство Урбино е една от най-старите държави в Италия. Създадено е през 1213 г., а територията му е част от Свещената Римска империя. През 1508 г. то преминава под управлението на папската фамилия Дела Ровере, като столицата през 1523 г. е преместена в град Песаро. През 1625 г. земите на херцогството са присъединени към Папската държава.

Монетите и на това италианско херцогство се срещат много рядко в България. Досега са обнародвани само три монети от три колективни находки (вж.: Карта № 23). В съкровището от село Ръждавица (Кюстендилско) има една монета на херцогството, погрешно определена като монета от ¼ *талер* (Тонев 1989: 329, No 19). Тя принадлежи на управлението на последния владетел на херцогството Франческо Мария II дела Ровере (1574 – 1621; 1623 – 1625) и е с номинал 2 *седичини* (32 *кватрини*), т.е. 1/10 от *талера* (вж.: No 183-184 в Каталога, срвн.: Appel 1824: 1114, No 3895; CNI XIII: 560, No 124-125).

Монети на владения на църквата

Папска държава

Папата – главата на Католическата църква – бил едновременно и владетел на сравнително обширна област в централната част на Италия – Папската държава. Това формирование не се отличавало значително от останалите светски държави на полуострова и в Западна и Централна Европа. Най-близка била обществената структура на Неаполитанското кралство: силна власт на местните феодали и слаба или почти никаква власт на т.нар. трето съсловие. Самият папа се избирал от Конклава на кардиналите и всеки бил не само представител на различна фамилия, но често и на съвсем друга държава (Мильская, Рутенбург 1993: 224).

Големите градове (Болоня, Перуджа) в Папската държава се радвали на широка автономия, а в границите ѝ се наброявали няколко по-малки почти самостоятелни синьории (Мильская, Рутенбург 1993: 224). В началото на XVI в. самостоятелността на тези феодални формирования и на градовете била значително ограничена. По време на Италианските войни папата се оказал един от малцината защитници на собствените италиански интереси срещу външното вмешателство (пак там: 224).

До понтификата на Павел III (1534 – 1549) папите се стремели предимно към лично и на семейството си обогатяване (Мильская, Рутенбург 1993: 224) и това предизвикало многобройни отрицателни реакции сред духовенството и миряните. През втората половина на XVI и първата половина на XVII в. папите се заели предимно с църковни дела и успели до голяма степен да възвърнат престижа на католическата църква.

Решителна крачка към централизация и реорганизация на Папската държава и изобщо на Католическата църква била направена от папа Сикст V

(1585 – 1590) (Мильская, Рутенбург 1993: 225). В Рим започнало нечувано строителство на църкви, дворци, изправяне и павиране на улици и т.н. Активизирала се и външната политика. Всички тези дейности се нуждаели от много средства, като ¾ от тях се набирали от територията под пряко папско управление (пак там: 225). В крайна сметка, въпреки краткотрайните положителни резултати, тази политика довела до сериозен упадък на Папската държава към края на XVII в. и през следващите векове.

Папските монети се срещат рядко в българските земи (вж. Карта № 24), като сравнително по-широко разпространение имат по-дребните сребърни номинали, например монетата *паоло*, с тегло около 3,00 г. Една такава монета се съдържа в съкровището от село Ръждавица (Кюстендилско) (Тонев 1989: 327, 333, No 9). Авторът се е въздържал от отнасяне на монетата към конкретен папа, вероятно поради нечетливия надпис. Но от посочената запазена част от него няма никакво съмнение, че става въпрос за монета на папа Сикст V (1585 – 1590), а във възстановен вид надписът гласи: SI[XT]VS.V-PONT.MA[X] (вж. No 185 в Каталога, срвн. CNI X: 120-123, No 28-57). Папа Сикст V е сред най-колоритните личности на своето време. Той се родил в изключително бедно семейство и още като съвсем малък бил принуден да пасе свине, за да се издържа. Вече като папа се отличил с изключителна крайност по отношение на ересите.

Сред най-редките монети на Балканите са папските монети, сечени в Авиньон (тогава папско владение). До този момент от българските земи са публикувани само два екземпляра. Първата е в съкровището от София и е описана отдавна (Герасимов 1964а: 213, No 6, Табл. I, 4). Монетата е ½ *франк* от времето на кардинал Сципионе Боргезе Кафарели – папски легат в Авиньон между 1609 и 1618 г. (вж.: No 186 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 1108, No KM#8).

Втората монета е в съкровището от село Тръстиково (Бургаска област) (Карайотов 2013) и е отсечена при кардинал Флавио Киджи – легат на папа Александър VII (1655 – 1677). По всяка вероятност тя е *луиджино* (вж.: Thern 2008: 1108, No KM#99). Освен това в същото съкровище се съдържат и 5 монети на Княжество Оранж, териториите на което от три страни са оградени от папските владения край Авиньон. Няма съмнение, че циркулацията на тези монети е свързана.

Архиепископство Залцбург

Архиепископство Залцбург се намира на територията на днешна Австрия. През Късното средновековие е едно от най-важните и най-обширни църковни владения в Европа. И до днес в центъра на град Залцбург е запазен дворецът-крепост на архиепископа.

Талерите и другите сребърни номинали на архиепископството се срещат рядко в България. В няколко колективни находки има малък брой залцбургски монети (вж. Карта № 25). Например в голямото съкровище от София (Министерски съвет) се съдържа само една монета на архиепископ

Парис, отсечена през 1623 г. (Герасимов 1964а: 220, No 17, Табл. III, 7; вж.: No 191 в Каталога, срвн.: Davenport 1974: No 3497; Thern 2008: 96, No KM#61).

Освен сребърни монети, от територията на днешна България произхождат и златни монети, дори и от много големи номинали. Например в съкровището от Несебър, съставено предимно от накити, се съдържа изключително рядка залцбургска златна монета с тегло 17,88 г (Чимбулева 1969: 12-13, обр. 4; вж. също: No 187 в Каталога). Монетата е с номинал 5 *дуката* и принадлежи на управлението на Ернст фон Байерн (1540 – 1554), който бил едновременно и баварски херцог. От същия архиепископ е известна и още една монета – *талер*, отсечен през 1553 г. (вж.: No 188 в Каталога, срвн.: Davenport 1977: No 8168). От следващия архиепископ Михаел фон Кюенбург (1554 – 1560) също е известен един *талер* от 1558 г. (вж.: No 189 в Каталога, срвн.: Davenport 1977: 8170).

Това са почти всички известни до този момент залцбургски монети от нашите земи. Ние сме убедени, че в българските музеи, а вероятно и в частни колекции, се съхраняват още монети на архиепископството, които не са били публикувани. Доказателство за това е един непубликуван екземпляр от фонда на ИМ „Искра“ Казанлък – монета от ½ *талер* на Йохан Яков (1560 – 1586) (вж.: No 190 в Каталога).

Руски монети

Монетите на Русия от периода XVI – XVII в. са слабо представени в единичните и колективните находки от българските земи под османска власт. Причините за това са многобройни и разнообразни. Сред тях са слабите търговски връзки между Османската империя и Русия по това време, икономическата слабост на руските земи и др.

От българските земи произхождат относително малко руски монети (вж. Карта № 26). Всички те произхождат от земите покрай Бургаския залив и според нас трябва да се свържат не с търговските отношения между Русия и българските земи под османска власт, а с казашките нападения по нашите брегове през XVI – XVII в. (Кръстев 2012а: 47-54; за казашките нападения вж. също: Тютюнджиев 1994: 113-116), т.е. не с икономически, а с политически причини. Известни са две колективни находки, съдържащи само руски монети. Първата произхожда от землището на с. Емона, Бургаска област, и е съставена от 11 сребърни *копейки* на царете Иван IV Грозни (1533 – 1584) и Борис Годунов (1598 – 1605) (Герасимов 1938: 454; Харитонов 1998: 271: 215). Втората находка е пак от Бургаска област. Тя е открита край село Горно Ябълково, община Средец, и е съставена също от 11 сребърни *копейки* (находката е непубликувана, РИМ-Бургас, ИН IV). Според инвентарната книга монетите се отнасят към управлението на цар Иван IV Грозни (1533 – 1584) и наследниците му.

Освен в съкровища, съставени само от руски монети, последните се откриват, макар и много рядко, и в смесени находки. Така например в съкровището от Ахтопол се съдържа и една руска *копейка* с тегло 0,55 г (Класнаков 2013а: 144). Други руски монети от края на XVI и първата половина на XVII в. от територията на нашата страна не са известни. Масираното навлизане в циркулацията на днешните български земи под османска власт на руските монети се отнася към XVIII в., и по-точно през втората му половина.

Трансилвански монети

Търговските връзки на Княжество Трансилвания с българските земи под османска власт са добре проучени (вж. напр.: Велики 1959; Бур 1970). В тази търговия обаче били използвани предимно чужди монети, а не трансилвански и османски, като най-често в документите и счетоводните книги се споменават *льовенталерите* (вж.: Маслев 1991: 64-70). Любопитен факт е, че в документ от 1643 г. се споменава дори за натурална размяна. От други документи става ясно, че митото понякога също било заплащано в натура, а не в пари (Маслев 1991: 64, заб. 135, Прил. XII). Когато то било плащано в пари, понякога се прилагало намаляване на размера му с 50% (Пак там: 64, заб. 136), макар принципите на подобна операция да не са съвсем ясни. От документите, касаещи търговията с Трансилвания, става ясно, че плащанията се извършвали най-често със златни *дукати* и сребърни *грошове*. В документите от първата половина на XVI в. се споменават само *флорини* и *денари* (вероятно унгарски или трансилвански *флорин* и неговото подразделение *денар*). През XVII в. вече се срещат многобройни названия на монетни единици: *дукати*, *флорини*, *грошове*, *денари*, *талери* и др. (Пак там: 64), без да става ясно дали всички тези номинали са трансилвански монети..

В епохата на Късното средновековие Трансилвания е изключително богата на благородни метали. През XVI в. страната е сред водещите в Европа по добив на злато (Seivert 1860: 9), а количеството на добитото сребро също било значително (Daicoviciu 1961: 185). Това е една от причините за голямото количество трансилвански монети, сечени по време на османския васалитет на княжеството. Трансилвански златни *дукати* (наричани и *флорини*) (по унгарски стандарт) се секат от 1538 г. до включването на Трансилвания в рамките на Унгария под австрийска власт (1691 г.) (Kirițescu 1964: 103; Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977: 111-116). Тези монети са сечени изцяло от трансилванско злато и стават бързо популярни и далеч извън границите на княжеството, включително и на Балканите под османска власт. Теглото на трансилванския дукат било 3,5 г (Goldenberg 1958: 319; Manolescu 1965: 304). Поради добавяната в златната сплав мед трансилванските *дукати* имали леко червеникав цвят и затова стават известни сред българското население като *червени дукати* (Nistor 1912: 129). Респективно трансилванските *талери*

(както и *талери* на други държави) били наричани *бели дукати*. Трансилванските сребърни монети със стойност на ¼ *талер* (респективно ¼ *дукат*) били наричани *орти* (ortho) (Chirilă 1973: 117-119) по полски образец. Както в цялата Османска империя, така и във васална Трансилвания редовно циркулирали и редица чужди златни и сребърни монети (за това вж.: Kiriţescu 1964: 104; Pap 1978: 289-295; Маслев 1991: 65-70).

В монетната циркулация на днешните български земи вземат участие трансилванските *дукати*, *талери* и *гулдени* (Харитонов 1998: 168-169). Разбира се, по-често се срещат дребните сребърни номинали, докато *дукатите* и *талерите*, въпреки че участват в монетната циркулация, са редки за нашите земи.

Всички тези монети продължават да се секат и след преминаването на Трансилвания под властта на Хабсбургите, но те вече се наричали нови монети (moneta nova), нови дукати (ducatus novus) и т.н. (Маслев 1991: 65).

Монетите на Трансилванското княжество са сравнително слабо разпространени в днешните български земи (вж. Карта № 27). Те имат добър прием на Балканите. Разпространението и добрият им прием от местното население може да се съчетае с този на всички монети от три гроша, най-разпространени сред които били тези на субектите на Реч Посполита.

Трансилванска монета на княз Ищван (Стефан) Бочкай (1605 – 1606) се съдържа в съкровището от София, неправилно определена като монета на Унгария и Трансилвания на Стефан Батори (Герасимов 1964а: 223-224; вж.: No 192 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 1391, No KM#8). Във фонда на ИМ „Искра“ Казанлък се съхраняват две непубликувани трансилвански монети с номинал три *гроша*. И двете са от управлението на княз Габор Батори (1608 – 1613), но принадлежат на два различни типа, сечени през 1609 (вж.: No 193 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 1392, No KM#55) и 1611 г. (вж.: No 194 в каталога, срвн.: Thern 2008: 1392, No KM#79).

Трансилвански *грош* на Габор Бетлен (1613 – 1629), отсечен през 1625 г. (No 195 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 1391, No KM#164; Huszár 1945: 110, No 131) е открит на Провадийската крепост, която обаче по това време вече не е имала военни функции и монетата вероятно е загубена случайно (Лазаров 2001: 38-39). По това време Трансилвания изпитва икономически затруднения, породени от тежките войни, и монетите са вече с намалено тегло.

Монети на Кримското ханство

Особено е положението с териториите на полуостров Крим. Той разделя на две почти еднакви части Черно море. До 1475 г. разположеното там татарско Кримско ханство е независима държава, възникнала след разпадането на татарската Златна орда. Южните крайморски територии са заети от няколко италиански търговски колонии на Република Генуа.

Последната дълги векове е най-често на страната на турците. През 1478 г. тези италиански градове (Кафа, Теодосия и др.) стават част от Османската империя, а Кримското ханство вече е османски васал от няколко години. Кримските ханове стават едни от най-верните турски съюзници срещу казаците и Русия. Те редовно отдават войскови контингенти в османската армия. Официално турските султани участват в избора на кримския хан, но на практика той бил избиран напълно независимо от местната татарска аристокрация. Кримското ханство притежава и правото да поддържа и външни връзки с други държави (Полша и Русия).

Татарски монети (сребърни *дирхами* и медни *пулове*) са употребявани на Балканите още от Средновековието, веднага след създаването на Златната орда. Тези монети имат изображение на *тамга*, която някои изследователи като Шефкет Памук, приемат за *тамгата* на Чингизидите (Pamuk 2000: 103). Всъщност Златната орда е единствената монголска (татарска) държава, която не поставя *височайшата тамга* на Чингизидите (с няколко изключения върху най-ранните им монети), а друга *тамга* – тази на Джучидите. По-късно, след разпадането на Златната орда, отново не била поставяна *тамгата* на Чингизидите, а на управляващата в Крим династия на Гираите.

Кримските ханове секли свои собствени монети, по различен стандарт от Османската империя. Те нямали правото да секат своя собствена златна монета, която в ислямския свят била считана за символ на независимост. В интерес на истината, в Крим никога не били сечени златни монети (Fisher 1978: 8-19; Veinstein 1986: 226-231), дори и когато били независими. Османски *султани* също никога не са сечени в Крим.

След 1478 г. кримските ханове не поставяли титли върху монетите си, а само името си, но от втората половина на XVI в. те започнали да поставят титлите султан и хан върху своите монети. Кримските монети от XVI – XVII в. се срещат много рядко в днешните български земи (вж.: Карта № 28), за разлика от татарските монети от предишните векове. Възможно е да бъдат идентифицирани още кримски монети в големия масив от необработени османски монети.

Сребърните монети, сечени на територията на Кримското ханство също били наричани *акчета*, както и османските, но често било уточнявано, че става въпрос за *кефеви акче* (т.е. *акче* от Кафа). Тези монети днес са наричани от нумизматите най-често *кримски акчета*. Най-ранните известни днес монети на Кримското ханство са отсечени през 1441 г. преди попадането под османски васалитет (Pamuk 2000: 106). *Кефеви акчетата* били широко използвани в търговските операции в Черноморието – през XVI в. цялото Черноморско крайбрежие било владяно от османците, т.е. Черно море се превърнало в турско езеро. Според един съдебен акт от Бурса от 1480 г. едно османско *акче* се равнявало на 2 *кримски акчета* (İnalcık 1993: 151). Изобщо върху кримските монети не се забелязва и помен за някаква зависимост от турците или от когото и да било другиго.

Статутът на Кримското ханство наподобява в много отношения този на дунавските княжества – Влашко и Молдова. И в трите държавни формирования не били сечени никакви златни монети, нито от тях самите, нито от турците. Но кримските татари се радвали на много по-голяма самостоятелност от дунавските княжества – имали пълна независимост в монетното дело, водели самостоятелна външна политика с някои държави и т.н. (Pamuk 2000: 106, n. 62).

Кримското акче продължило да се сече до края на XVIII в., когато Кримското ханство било завладяно от руските войски. По време на османското владичество тук били сечени и други монети, например монетата от 6 *акчета*, както и медни монети, наречени *пулове* (Pamuk 2000: 107). Но те не били използвани зад граница и не се откриват на Балканите. До този момент от територията на страната няма публикувана (със снимка, описание, диаметър и тегло) нито една кримска монета. Както и в другите османски територии, и тук били в обращение различни сребърни и златни европейски монети, най-вече полски *грошове* (местното название на по-едрите монети е *золота*), холандски *талери* и испански *реали*.

Монети на Кралство Дания

Дания е една от най-силните държави през втората половина на XVI в. Тогава под властта на датската корона са поставени редица територии като Норвегия, южната част на днешна Швеция, Шлезвиг и Холщайн, Северна Естония и голяма част от островите в Балтийско море. В края на XVI и в началото на XVII в. водещите позиции на регионална велика сила са поети от Швеция.

Датски монети се откриват изключително рядко в днешните български земи (вж.: Карта № 29). До този момент е известна само една датска монета с номинал *марка* в съкровището от село Пешаково, Видинско (вж. No 196 в Каталога, срвн.: Thern 2008: 194, No KM#52). Тези монети, въпреки че са красиво и прецизно изработени, са с относително ниска сребърна проба от 593/1000 и трудно могат да се конкурират по османските балкански пазари с високопробните испански реалови монети и *талерите*.

Влашки монети

В периода XVI – XVII в. Влашко, както и Молдова, са под османски васалитет. Сред системата от турски васали тяхното място е различно от това на Кримското ханство, най-малкото поради факта, че татарите не плащат годишен данък на Османската империя. Задълженията на господарите на Влашко и Молдова към султана са многобройни и разнообразни (Kármán, Kunčević 2013: 12-13). Разликите във васалния статут на дунавските

княжества, от една страна, и Кримското ханство от друга, се дължат на различните религии, а годишният данък се разглеждал от турците едновременно като *джизие* и *харадж* (ibidem: 13). Режимът на зависимост към Портата бил променян няколко пъти, но по правило винаги се изхождало от условията, установени при Сюлейман I. През втората половина на XVII в. османците преминали към политика на пряко завоюване на Влашко и Молдова, но въпреки постигнатите успехи така и не успели да осъществят плановете си.

В официалните писма на султан Сюлейман I до воеводите на Влашко и Молдова ясно личи неговото отношение към тези територии, т.е. като към част от неговите собствени владения. Например териториите под властта на влашкия и молдовския воевода са наречени *мамалик-и махруса* (*добре охранявани доминиони*), населението там е разглеждано като *рая*, воеводата е *бей*, а територията, която управлява – *вилает*. В писмо на турския султан Сюлейман I до полския крал Сигизмунд I от 1531 г. владетелите на Влашко и Молдова са наречени от султана негови роби (Kármán, Kunčević 2013: 21).

Монетосеченето на Влашкото воеводство започва още през XIV в. при воеводата Владислав I (1364 – 1377), който сече *дукати* и *бани* (Ciulavu 2010: 16-17). Някои изследователи търсят паралели между влашкото монетосечене, от една страна, и османското и унгарското, от друга, поне що се отнася до сребърните и медните монети (Papacostea 1983: 26).

Османски монети вероятно са в редовна циркулация във васалното Влашко воеводство (Flaut 1989: 65; Vîlcu 2004: 42; Ciuvalu 2010: 19-20). Според повечето изследователи циркулацията на османските монети на територията на Влашко трябва да се постави още при управлението на Владислав I, а османските монети циркулират масово до втората половина на XVI в. (Pârvan 2003-2005: 215-223), макар те да се срещат и след тази дата.

Най-ранните османски монети, открити на територията на Влашко са *акчета* на Орхан I (1326 – 1359) (Murgescu 1996: 74-78). Причините за първоначалното широко разпространение на османските монети (*акчета* и *мангъри*) на територията на дунавските княжества по всяка вероятност са свързани с чисто икономическите причини. След края на XVI в. османски монети продължават да се срещат на територията на Влашко и Молдова, но вече в много по-малки количества. Т.е. краят на масовата циркулация на османските монети във Влашко също трябва да се обвърже с икономически, а не с политически причини. Основна сред тях е понижаването на стойността на *акчето*, т.е. намаляване на теглото и сребърното му съдържание. Така то се оказва недобре прието от влашкото население.

Владетелите на дунавските княжества никога не допуснали във Влашко и Молдова да бъде въведена османската тимарска система или други ислямски институции. Те плащали сравнително голям данък като васални държави. На тяхна територия не били сечени османски монети, а техни собствени, от които съвсем не личи каквато и да било зависимост (Sugar 1996: 113-126; Maxim 1998: 69-88). Османските *акчета* били най-разпространените

монети на територията на Влашко, но не и на Молдова. Интересен факт е, че количеството на откритите в колективните находки *акчета* във Влашко е много по-голямо от това в османската провинция Унгария. В дунавските княжества най-разпространени били *акчетата*, сечени на Балканите, особено в Истанбул. До 1580 г. *акчетата* съставляват 86% от всички монети в циркулация във Влашко, а до 1600 г. те спадат до 38%. За Молдова тези проценти са съответно 26 и 7 (Pamuk 2000: 92-93). Останалите монети в обращение са унгарски за времето до 1580 г., и западноевропейски след това. В Молдова най-разпространени са полските монети. И в двете княжества количеството на златните монети в циркулация е нищожно (Murgescu 1996: 69-201; вж. също: Maxim 1975: 407-415).

Голямо количество сребърни монети, сечени в Източните провинции (най-вече Ирак) по време на войната с Персия от 1578 – 1590 били изпратени в хазната в Истанбул. От там те попаднали във Влашко при покупка на стоки за османската столица. Скоро след това същите монети били върнати в Истанбул под формата на годишен данък. Това продължило и през следващите години, въпреки че монетата *шахи* изобщо не била подходяща за влашките пазари (Maxim 1983: 129-152; Murgescu 1994: 1-8).

Самият данък, който плащали княжествата в края на XV в., не бил много голям – по-малко от 10 000 *дуката* за всяка държава. В средата на XVI в. цифрата достигнала 50 000 *дуката*, и 100 000 за Влашко и 35 000 за Молдова в края на века. Но освен това княжествата доставяли в столицата голямо количество ценни и редки стоки по официални (намалени) цени (Sugar 1996: 122-126). По време на османските военни кампании били харчени значителни суми в провинциите, където пребивавала войската (Maxim 1983: 129-130). Тя наброявала около 100 000 войници, а изхарчените от нея пари достигали понякога милиони *дукати* месечно (Pamuk 2000: 93-95). Например по време на продължилата 11 месеца военна кампания срещу австрийските Хабсбурги, започнала през юли 1599 г., били изхарчени 380 милиона *акчета*, или 3,2 милиона златни венециански *дуката*, и още 310 милиона *акчета* през двегодишния период след 1602 г. 67% от плащанията били осъществени със златни монети и 23% с *акчета* и 10% с големи сребърни европейски монети (Finkel 1988: 269-283).

Монети на Кралство Англия

В епохата на Късното средновековие Англия е една от водещите европейски икономически, морски и колониални сили. В областта на монетосеченето тя също се явява сред водещите европейски страни. Нейните монети получили широка употреба в значителни части на континента (Холандия, Франция, Ирландия), както и извън него – в Америка, Африка и особено Азия. Най-добър прием получили сребърните английски монети.

Въпреки несполучливия край на Стогодишната война и загубата на важни територии на континента, Англия съвсем не е загубила своя престиж. Дори, в известен смисъл загубата във войната се отразява оздравяващо за англичаните, които, отказвайки се от континента, се впускат в голямата игра на колониалната политика. Въпреки че успехите на Англия в началото са твърде скромни, към средата на XVI в. са поставени основите на бъдещото ѝ развитие като голяма колониална сила. Интересите на островната държава са както на Запад (към Америка), така и на Изток (към Индия, Молукските острови и дори Япония). Въпреки това старите търговски пътища не били напълно изоставени, дори и поради факта, че сухоземната търговия с Истока била достатъчно добре организирана, за да бъде напълно и изведнъж изоставена.

Английската търговия заема важно място в Османската империя, но английските монети, които се срещат на Балканите, са единици. До този момент от територията на България няма публикувана нито една подобна монета, която със сигурност да произхожда от територията на нашата страна. Единствено в съкровището от село Михалци, Великотърновско (вж. Карта № 30) може би има английска монета (или монети?) от периода на кризата в Османската империя. Това съкровище съдържа 3123 сребърни монети от XVI – XVII в., сред които се споменава и за английски монети (Мушмов 1930-1931: 316-317; Харитонов 1998: 283, No 278). За съжаление, нищо повече не се споменава за състава на тази интересна находка. Също така не е ясна и съдбата на съкровището.

И до днес сред нумизматите няма единомислие за причините за липсата на английски монети в Европейска Турция. Това е още по-странно, имайки предвид стабилната английска монетна система. Трудно ни е да приемем, че причината за липсата на английски монети на територията на днешна България е в непригодността на английската монетна система. На територията на Османската империя били приемани най-различни монети, стига да са от злато или сребро. Според нас са по-прави онези изследователи, които смятат, че английската търговия с Турция се осъществявала не с английски, а с чужди монети, например холандски *льовенталери* и испански *реали*. Въпреки че това предположение се нуждае от допълнителни аргументи, сме склонни да приемем използването именно на холандски монети при осъществяването на английските задморски операции на територията на Османската империя. Този факт изобщо не е странен, имайки предвид дългогодишното сътрудничество в политическата, икономическата и военната област между Англия и Холандия на антииспанска основа.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Чужди за Османската империя монети циркулират на нейна територия още при създаването ѝ. Известно време тя няма собствено монетосечене и тогава са използвани различни чужди монети. Преди отсичането на първите османски сребърни *акчета* (вероятно през 1326 г.) най-разпространени са венецианският златен *дукат*, както и различни сребърни номинали на десетки християнски и мюсюлмански държавни формирования. Тази пъстрота на монетното обращение в страната се запазва в една или друга степен в продължение на дълги векове, чак до края на съществуването на империята.

Първите османски монети изпитват силното влияние на чужди монетосечения, най-вече на Държавата на Илханите (Хулагидите) – монголска държава на територията на днешните Иран и Ирак, чиито васали били румските селджуки, под чиято власт номинално е и османският бейлик.

Продължително време в Османската държава са сечени само сребърни и медни монети. Едва през 1477 г. се появява и турска златна монета, наричана официално *султанѝ*, а от народа – *алтън*. В продължение на няколко века османските златни монети, независимо от времето и монетарницата, в която са отсечени, са с постоянно златно съдържание и тегло. Ето защо, те запазват популярността си сред населението.

Това не може да се каже за сребърните османски *акчета*, които девалвират първоначално контролирано от държавата, а впоследствие неконтролируемо, което в крайна сметка довежда до значителното им обезценяване. *Акчетата* непрекъснато намаляват теглото и сребърното си съдържание, което ги прави нежелани по османските пазари. Именно това е една от причините за мащабното навлизане на едри сребърни европейски монети на територията на империята и особено на Балканите.

След разразяването на голямата криза в Османската империя навлизането на европейски монети става неконтролируемо и официалната власт е принудена не само да приеме фактите, но и да направи опит за контрол чрез определянето на официални курсова за голяма част от чуждите монети на нейна територия. Тези курсове често са много по-ниски от пазарните. Така османската власт се опитва да извлече финансова изгода чрез определянето на неизгодни курсове.

Дълги десетилетия османската власт не предприема сериозни адекватни мерки за справяне с кризата. Едва след края на войната с Венеция и превземането на остров Крит от турците започва да се обръща по-сериозно внимание на финансовите и монетарните проблеми. През 1669 г. било официално обявено, че монети от неблагородни метали няма да бъдат приемани по никакъв начин от хазната като разплащателно средство. Освен това всички непълноценни монети трябвало да бъдат иззети от обращение и предадени на монетарниците за претопяване (Pamuk 1997: 362-363). През 90-те години на XVII в. започва сеченето на пълноценна едра сребърна османска

монета – *гуруш* (*грош)*. По своето тегло и сребърно съдържание тя била еквивалентна на *талера*. Съчетана с големите количества нови медни *мангъри* със стойност на едно *акче*, тя запълнила празнината в османската монетна система, която съществувала повече от век.

Съкращения

ВГМГ: Вестник Государственного музея Грузии (Тбилиси, Грузия)
ГГБ: Годишњак града Београда (Белград, Сърбия)
ГНАМП: Годишник на Народния археологически музей – Пловдив
ЖИАИ: Журнал за исторически и археологически изследвания (Шумен)
ИАИ: Известия на археологическия институт (София)
ИБАД: Известия на Българското археологическо дружество (София)
ИБАИ: Известия на Българския археологически институт (София)
ИДА: Известия на държавните архиви (София)
ИЕИМ: Известия на Етнографския институт и музей (София)
ИИД: Известия на Историческото дружество в София
ИИМК: Известия на Исторически музей – Кюстендил
ИИМШ: Известия на Исторически музей – Шумен
ИМСЗБ: Известия на музеите от Северозападна България
ИМЮБ: Известия на музеите от Южна България
ИМЮИБ: Известия на музеите от Югоизточна България
ИНМВ: Известия на Народния музей – Варна
ИОИМВТ: Известия на Окръжен исторически музей – Велико Търново
ИП: Исторически преглед (София)
МПК: Музеи и паметници на културата (София)
НБ: Нумизматичен бюлетин (София)
НС: Нумизматика и сфрагистика (София)
НСЕ: Нумизматика, сфрагистика и епиграфика (София)

AESC: Annales. Économies, Sociétés, Civilisations (Paris, France)
AJS: American Journal of Sociology (Chicago, USA)
ANB: Anadolu Nümizmatik Bülteni (Ankara, Turkey)
ANSMN: American Numismatic Society Museum Notes (New York, USA)
AO: Archivum Ottomanicum (Wiesbaden, Deutschland)
BSNR: Buletinul Societăţi Numismatice Române (Bucureşti, Romania)
CN: Cercetări Numismatice (Bucureşti, Romania)
DOP: Dumbarton Oaks Papers (Washington, USA)
EB: Etudes Balkaniques (Sofia, Bulgaria)
EHR: The Economic History Review (Hoboken, USA)
IJMES: International Journal of the Middle East Studies (Cambridge, UK)
IJTS: International Journal of Turkish Studies (Utrecht, the Netherlands)
IOS: Israel Oriental Studies (Tel Aviv – Haifa – Jerusalem, Israel)
JEH: The Journal of Economic History (Cambridge, UK)
JEEH: Journal of European Economic History (Roma, Italy)
JESHO: Journal of the Economic and Social History of the Orient (or Levant) (Hague, the Netherlands)

JGSWGL: Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas (Böhlau, Deutschland)
JONS: Journal of the Oriental Numismatic Society (London, UK)
JOS: The Journal of Ottoman Studies (Istanbul, Turkey)
JTS: Journal of Turkish Studies (Washington, USA)
JWH: Journal of World History (University of Hawai'i Press) (Honolulu, USA)
MES: Middle Eastern Studies (London, UK)
NC: The Numismatic Chronicle (The Numismatic Chronicle and the Royal Numismatic Society) (London, UK)
NIB: Numismatic International Bulletin (Dallas, USA)
NV: Numizmaticke vijesti (Zagreb, Croatia)
NZ: Numismatische Zeitschrift (Wien, Österreich)
ONSN: Oriental Numismatic Society Newsletter (London, UK)
PPNES: Princeton Papers in Near Eastern Studies (Princeton, USA)
RESE: Revue des Etudes Sud-est Européennes (Bucarest, Romania)
RIN: Revista Italiana di numismatica (Milan, Italia)
RN: Revue Numismatique (Paris, France)
SCN: Studii şi cercetări de numismatică (Bucureşti, Romania)
SI: Studia Islamica (Paris, France – Hague, the Netherlands)
SF: Südost-Forschungen (München, Deutschland)
SN: Studia Numismatica (Sofia, Bulgaria)
TNDB: Türk nümismatik derneği bülten (Istanbul, Turkey)

Литература

Авдев 1981: С. Авдев. Монетните находки от България, намерени в периода 1823 – 1900 (по архивни и литературни данни). – Нумизматика, 2, 1981, 37-38.

Авдев 2006: С. Авдев. Ролята на монетните дворове към златните и сребърни мини във фискалната политика на Османската империя през XVI – XVII в. – НСЕ, 3-1, 2006, 259-268.

Ангелов 1964: Н. Ангелов. Колективна находка на монети от Великотърновски окръг. – ИОИМВТ, II, 1964, 88-89.

Антадзе 1967: М. Антадзе. Редкая турецкая монета, чеканенная в Гюмишхане. – ВГМГ, 27-В. Тбилиси, 1967, 195-201.

Антадзе 1977: М. Антадзе. Обращение турецких монет в Грузии в XV – XVIII вв. Историко-нумизматическое исследование. Тбилиси, 1977.

Аспарухов 1997: М. Аспарухов. Археологически приноси към историята на средновековния Никопол. Враца, 1997.

Бацова-Костова 1973: Е. Бацова-Костова. Нови монетни находки от Сливенски окръг. – МПК, 2, 1973, 14-15.

Беров 1976: Л. Беров. Движението на цените на Балканите през XVI – XIX в. и европейската революция на цените. София (Издание на БАН), 1976.

Бортник, Резко 2008: О. Бортник, И. Резко. Геральдика мира. Минск, 2008.

Бур 1970: М. Бур. Икономически връзки между Трансилвания и балканските земи през втората половина на XVII и началото на XVIII в. – В: Проучвания по случай Втория международен конгрес по Балканистика (Studia Balcanica, II). София, 1970.

Велики 1959: К. Велики. За търговията на българските градове с Австрия в края на XVIII и началото на XIX в. – ИП, XV, 6, 1959, 61-76.

Върбанов 1973: И. Върбанов. Испански сребърни монети, намирани у нас. – Нумизматика, 3, 1973, 33-35.

Гандев 1976: Х. Гандев. Проблеми на Българското възраждане. София, 1976.

Гандев 1983: Х. Гандев (ред.). История на България, IV. София, 1983.

Герасимов 1934: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1933 и 1934 г. – ИБАИ, VIII, 1934, 467-468.

Герасимов 1937: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1934, 1935 и 1936 г. – ИБАИ, XI, 2, 1937, 317-320, 322.

Герасимов 1938: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1937 и 1938 г. – ИБАИ, XII, 1, 1938, 450, 452, 454, 456.

Герасимов 1939: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1938 г. – ИБАИ, XIII, 1939, 342-243.

Герасимов 1946: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през последните години. – ИБАИ, XV, 1946, 236-237, 240, 242-243, 343.

Герасимов 1950: Т. Герасимов. Колективни находки на монети. – ИАИ, XVII, 1950, 317, 323-325.

Герасимов 1952: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през последните години. – ИАИ, XVIII, 1952, 400-404.
Герасимов 1955: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1951, 1952, 1953 и 1954 г. – ИАИ, XX, 1955, 604-611.
Герасимов 1957: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1955 г. – ИАИ, XXI, 1957, 326.
Герасимов 1959: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1956 и 1957 г. – ИАИ, XXII, 1959, 358, 363.
Герасимов 1962: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени през 1958 и 1959 г. – ИАИ, XXV, 1962, 226, 228-232.
Герасимов 1963а: Т. Герасимов. Народни названия на монети. – ИЕИМ, 4, 1963, 319-332.
Герасимов 1963б: Т. Герасимов. Съкровища от монети, намерени през 1960 и 1961 г. – ИАИ, XXVI, 1963, 257-259, 264, 261-262.
Герасимов 1964а: Т. Герасимов. Съкровище от сребърни западноевропейски и турски монети от XVI – XVIII в. от София. – В: Сердика. Археологически материали и проучвания, I. София, 1964, 211-229.
Герасимов 1964б: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1962 и 1963 г. – ИАИ, XXVII, 1964, 238, 240-243.
Герасимов 1965: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1964 г. – ИАИ, XXVIII, 1965, 247, 249-250.
Герасимов 1966: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1965 г. – ИАИ, XXIX, 212-213.
Герасимов 1967: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1966 г. – ИАИ, XXX, 1967, 187-189.
Герасимов 1968: Т. Герасимов. Съкровища с монети, намерени в България през 1967 г. – ИАИ, XXXI, 1968, 231-234.
Герасимов 1973: Т. Герасимов. Съкровище от златни монети от XVI – XIX в., намерено в Ловеч. – Нумизматика, 3, 1973, 31-32.
Горячев 1998: С. Горячев. Монеты короля Сигизмунда III. Санкт Петербург, 1998.
Григорова 1973: К. Григорова. Монетно съкровище от XVII в. от София. – МПК, 1, 1973, 16-19.
Грозданова 2000: Е. Грозданова. Османско господство (XV – XVIII в.). – В: История на Поморие, ч. I. Анхиало от древността до Освобождението. Поморие, 2000, 77-122.
Джамбов 1963: Х. Джамбов. Народни накити от Пловдивския музей. – ГНАМП, V, 1963, 157-158.
Жеков 1995: Г. Жеков. Османските монети, сечени в монетарници на територията на съвременна България. – НБ, 5, 1995, 3-6.
Зварич 1983: В. Зварич. Нумизматический словарь. Львов, 1983.
Иванишевић 1983: В. Иванишевић. О ставе турског новца са Београдске тврђаве. – Годишњак града Београда, XXX, 1983, 27-37.

Иванов 2005: М. Иванов. Загадъчният град. Бургас от XVI до началото на XIX в. Бургас, 2005.

Иванов 2011: М. Иванов. Бургас от XVI до началото на XIX век. – В: История на Бургас. Бургас, 2011, 53-101.

Иванов 1970а: С. Иванов. Монетите на турските султани (ч. 1). – Нумизматика, 1, 1970, 19-24.

Иванов 1970б: С. Иванов. Монетите на турските султани (ч. 2). – Нумизматика, 2, 1970, 23-28, 42-45.

Иширков 1912: А. Иширков. Град София през XVII в. София, 1912.

Ихчиев 1911: Д. Ихчиев. Материали за монетното дело в Турция. – ИИД, 3, 1911.

Какареко, Шталенков 2005: В. Какареко, И. Шталенков. Монеты Великого княжества Литовского 1492 – 1707. Минск, 2005.

Карайотов 2000: И. Карайотов. През първите векове на робството. – В: И. Карайотов, П. Кияшкина, К. Господинов. Бургас – вечното пристанище. Бургас, 2000, 79-83.

Карайотов 2011: И. Карайотов. Каменар: Между морето и планината. Бургас, 2011.

Карайотов 2013: И. Карайотов. Пиргос (Бургас) през първите векове на робството. – Морски вестник, 04, 04, 2013 (използвано на 10.02.2015 г.) (http://www.morskivestnik.com/mor_kolekcii/izsledwaniq/04042013karajioo.html).

Класнаков 2013а: М. Класнаков. „Льовенталери“ в колективна монетна находка от гр. Ахтопол. – НСЕ, 9, 2013, 143-150.

Класнаков 2013б: М. Класнаков. Монети на ерцхерцогство Австрия, херцогство Прусия и Свещената Римска империя в колективна находка от гр. Ахтопол. – ЖИАИ, 2, 2013, 160-166.

Класнаков 2013в: М. Класнаков. Монети на Жечпосполита в колективна находка от гр. Ахтопол. – ЖИАИ, 3, 2013, 132-146.

Класнаков, Пеев 2013: М. Класнаков. Колективна находка със сребърни монети от XV – XVIII в., намерена в Бургас. – НСЕ, 9, 2013, 151-156.

Ковачева 1986: Т. Ковачева. Колективни монетни находки от периода на османското владичество в Плевенско. – ИМСЗБ, XI, 1986, 45-61.

Ковачева 1988: Т. Ковачева. Монетна находка от средата на XVII в. от Плевен. – Нумизматика, 3, 1988, 43-48.

Колев 1974: К. Колев. Нумизматическата колекция на Национален музей „Рилски манастир“. – МПК, 1, 1974, 56-60.

Колев 1978: К. Колев. Сведение за търговските връзки на Кърджалийски район въз основа на монетните находки. – В: Ахридъ. Сборник по краезнание на Окръжния партиен архив, Окръжен исторически музей, Окръжен държавен архив и Окръжна библиотека. Кърджали, 1978.

Колев 1980: К. Колев. Богати монетни постъпления в нумизматичния отдел на АМ-Пловдив. – ИМЮБ, VI, 1980.

Кръстев 2011: К. Кръстев. Анхиало под османска власт (по нумизматични данни). – В: Поморие: древност и съвремие, I. Бургас, 2011, 179-193.

Кръстев 2012а: К. Кръстев. Казашките нападения по Южното Българско Черноморие (по нумизматични данни). – Военноисторически сборник, 2, 2012, 47-54.

Кръстев 2012б: К. Кръстев. Колективна монетна находка, укрита в средата на XIX в. от фонда на Исторически музей Поморие. – В: От регионалното към националното, V. Юбилеен сборник, посветен на 140-годишнината от възстановяване самостоятелността на Българската православна църква и 135-годишнината на Априлското въстание от 1876 г. Велико Търново, 2012, 423-443.

Кръстев 2013а: К. Кръстев. Съкровище от западноевропейски монети от XVI – XVII в., намерено в Поморие. – В: Юбилеен сборник "От регионалното към националното - история, състояние и тенденции на българския музей", посветен на 100 годишнината от Балканската война от 1912 г. Велико Търново, 2013, 24-33.

Кръстев 2013б: К. Кръстев. Колективна находка от османски монети от края на XVI и първата половина XVII в. от фонда на Исторически музей Поморие. – В: Ж. Михайлова и кол. (ред.). Сборник Есенни четения "Сборяново" 2011-2012. От находката до витрината, 8-9. Велико Търново, 2013, 249-263.

Кръстев 2014а: К. Кръстев. Колективна монетна находка от края на XIV и началото на XV в. от с. Лъка, Общ. Поморие. – В: България в световното културно наследство. Материали от Третата национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България“ – Шумен, 17-19.05.2012 г. Шумен, 2014, 486-509.

Кръстев 2014б: К. Кръстев. Османски монети от XIV – XV в. от фонда на РИМ-Бургас. – Журнал за исторически и археологически изследвания, 1-2, 2014, 200-213.

Кръстев 2014в: К. Кръстев. Монетната циркулация в Анхиалската кааза по време на кризата в Османската империя (края на XVI – средата на XVII век) въз основа на данни от колективните находки. – В: П. Георгиев (ред.). Градът в българските земи (по археологически данни). Материали от Националната научна конференция, посветена на живота и делото на ст.н.с. Вера Антонова, Шумен, 31 октомври – 1 ноември 2013 г. Шумен, 2014, 543-558.

Кръстев 2014г: К. Кръстев. Монетната циркулация в Анхиалската кааза (XV – XVII в.). – В: И. Йорданов и кол. (ред.). Историкии, 7. Велико Търново, 2014, 96-129.

Кръстев 2014д: К. Кръстев. Съкровище от западноевропейски монети от XVI – XVII в., открито в село Рудник, община Бургас. – В: Б. Матева и кол. (ред.). Сборник Есенни четения "Сборяново" 2013. От находката до витрината, 10. Велико Търново, 2014, 130-153.

Лазаров 1987: Л. Лазаров. Монети от музейната сбирка в Ябланица. – Нумизматика, 1, 1987, 26-30.

Лазаров 1990: Л. Лазаров. Колективна находка от с. Невша, Провадийско. – Нумизматика, 2, 1990, 28, 41-42.

Лазаров 1992: Л. Лазаров. Поглед върху монетната циркулация в днешните български земи през XV в. (според данните от колективните находки). – НС, 1-2, 1992, 33-51.

Лазаров 2000: Л. Лазаров. Хорезмский дирхем из Северо-Восточной Болгарии. – Stratum plus, 6, 2000, 425-426.

Лазаров 2001: Л. Лазаров. Данни за монетната циркулация на Провадийската крепост (по материали от Дългополския музей). Велико Търново (Фабер), 2001.

Лазаров 2002: Л. Лазаров. Ранни османски монети от фонда на Карнобатския музей. – В: История и култура на Карнобатския край, IV. Варна, 2002, 273-280.

Лазаров 2004а: Л. Лазаров. Ранни османски монети (XIV – XV в.) от фонда на Дългополския музей. – В: Нумизматични проучвания и материали, V. Велико Търново, 2004, 12-31.

Лазаров 2004б: Л. Лазаров. Акчета на Муса Челеби от Източна България. – В: Нумизматични проучвания и материали, V. Велико Търново, 2004, 32-35.

Лазаров 2004в: Л. Лазаров. Съкровище от османски акчета от XVII в. от колекцията на ИМ-Дългопол. – В: Нумизматични проучвания и материали, V. Велико Търново, 2004, 36-73.

Лазаров 2004г: Л. Лазаров. Персидский фельс из фонда Долгополского музея. – В: Нумизматични проучвания и материали, V. Велико Търново, 2004, 103-106.

Лазаров 2004д: Л. Лазаров. Персидский фельс контрамаркированный в Реште. – В: Нумизматични проучвания и материали, V. Велико Търново, 2004, 107-108.

Лазаров 2005: Л. Лазаров. Монети на малоазийски бейлици от България. – В: Acta Musei Varnaensis, III. Българските земи през средновековието (VII – XVIII в.). Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Ал. Кузев, Варна, 12-14 септември, 2002. Варна, 2005, 253-259.

Лазаров и кол. 2000: М. Лазаров, В. Гюзелев, Е. Грозданова, В. Тонев. История на Поморие, I. Поморие, 2000.

Маргос 1986: А. Маргос. Късносредновековните църкви „Св. Димитър“ и „Св. Николай“ в с. Пороище, Разградско. – ИНМВ, XXII, 1986, 117-124.

Маслев 1991: С. Маслев. Търговията между българските земи и Трансилвания през XVI – XVII в. София (Издателство на БАН), 1991.

Мильская, Рутенбург 1993: Л. Мильская, В. Рутенбург (ред.). История Европы, III. От Средневековья к Новому времени (конец XV – первая половина XVII в.). Москва (Наука), 1993.

Мирчев 1961: М. Мирчев. Колективни монетни находки. – ИВАД, XII, 1961, 142-143.

Мирчев 1969: М. Мирчев. Монетни находки от Варненско. – ИНМВ, V (XX), 1969, 222-223.

Мирчев 1970: М. Мирчев. Едно съкровище от средновековни монети. – ИНМВ, VI (XXI), 1970, 203-218.

Митев 2013а: Н. Митев. Златен гулден на Владислав III Варненчик (1440 – 1444) от Добричко. – НСЕ, IX, 2013, 141-142.

Митев 2013б: Н. Митев. Маршрутът на кръстоносната армия на Владислав Варненчик в Североизточна България (по нумизматични данни). – ЖИАИ, 2, 2013, 154-159.

Митев 2014: Н. Митев. Монетната циркулация в средновековния български град в края на XIV – XV век (по данни от Велико Търново, Ряховец, Шумен, Червен и Ловеч). – В: П. Георгиев (ред.). Градът в българските земи (по археологически данни). Материали от Националната научна конференция, посветена на живота и делото на ст.н.с. Вера Антонова, Шумен, 31 октомври – 1 ноември 2013 г. Шумен, 2014, 515-526.

Моллов 1919-1920: И. Моллов. Дубровнишки и венециански находки в Шумен. – ИБАД, 6. София, 1919-1920, 136-137.

Мушмов 1921-1922: Н. Мушмов. Колективни находки на монети 1921-1922. – ИБАИ, I, св. II, 1921-1922, 241.

Мушмов 1923-1924: Н. Мушмов. Колективни находки на монети през 1923 г. – ИБАИ, II, 1923-1924, 230.

Мушмов 1925: Н. Мушмов. Колективни находки на монети през 1924 г. – ИБАИ, III, 1925, 254-255.

Мушмов 1926-1927: Н. Мушмов. Колективни находки на монети през 1925-1926 г. – ИБАИ, IV, 1926-1927, 322.

Мушмов 1928-1929: Н. Мушмов. Колективни находки на монети през 1927-1928 г. – ИБАИ, V, 1928-1929, 383-385.

Мушмов 1930-1931: Н. Мушмов. Колективни находки на монети през 1929-1930 г. – ИБАИ, VI, 1930-1931, 316-317.

Мушмов 1932-1933: Н. Мушмов. Колективни находки на монети. – ИБАИ, VII, 1932-1933, 242.

Нудельман 1976: А. Нудельман. Топография кладов и находок единичных монет. Археологическая карта Молдавской ССР, вып. 8. Кишинев, 1976.

Ормандjиян 1984: А. Ормандjиян. Арменски пътеписи за Балканите XVII – XIX в. София, 1984.

Панайотов 1989: Н. Панайотов. Девалвация на османската монетна система според еврейски извори от XVI в. – Нумизматика, 4, 1989, 36-38.

Панова 1980: С. Панова. За някои видове монети в Османската империя през XVI в. – ИДА, XXXIX, 1980, 201-205.

Пенчев 2006: В. Пенчев. Колективна находка от сребърни средновековни монети (XIV – XV в.) от с. Маломир, Ямболско. – НСЕ, III, 1, 2006, 239-258.

Пенчев 2010: В. Пенчев. Колективна находка със сребърни средновековни монети (XIV – XV в.) от района на град Никопол – НСЕ, VI. София, 2010, 153-164.

Пенчев 2011: В. Пенчев. Талерови монети и техни подразделения от XVI – началото на XVII век от фонда на НИМ-София. – НСЕ, VII. София, 2011, 143-156.

Пенчев 2013: В. Пенчев. Талер на швейцарския град Цюрих от XVI в. от фонда на НИМ-София. – Минало, 2, 2013, 8-9.

Петров, Дергачова 2012: А. Петров, Л. Дергачова. Клад средневековых монет из села Стижок и вопросы денежного обращения XV в. – Stratum plus, 6, 2012, 183-198.

Писарев, Цончев 1972: А. Писарев, М. Цончев. Колективна находка от европейски и турски монети от с. Беляковец, Великотърновско. – ИОИМВТ, V, 1972, 275-285.

Раджабли 1997: А. Раджабли. Нумизматика Азербайджана. Очерки истории монетного дела и денежного обращения Азербайджана. Баку (Музей истории, Академия наук Азербайджана), 1997.

Ракова 1984: С. Ракова. Находки на средновековни венециански монети от България – Нумизматика, 3, 1984, 31-39.

Решетар 1924: М. Решетар. Дубровачка нумизматика, I. Сремски Карловци, 1924.

Рогева 1965: К. Рогева. Монетно съкровище от XVI – XVII в., намерено в с. Бистрица, Софийско. – МПК, 3, 1965, 10-13.

Сакъзов 1930: И. Сакъзов. Стопанските връзки между Дубровник и българските земи през XVI и XVII столетия. София, 1930.

Сейфеддини 1968: М. Сейфеддини. Монеты Ильханов. Баку, 1968.

Сейфеддини 1981: М. Сейфеддини. Монетное дело и денежное обращение в Азербайджане XII – XV вв., II. Баку, 1981.

Стойков 2002-2003: В. Стойков. Кратък исторически анализ на колективните находки от Поповска и Опаченска общини. – НС, IX, 2002-2003, 78-83.

Томова 2006: Б. Томова. Златни турски монети от XVI в. от сбирката на Археологическия институт с музей. – НСЕ, 3-1, 2006, 269-275.

Тонев 1989: А. Тонев. Колективна находка от западноевропейски монети от разкопките на обект „Калето“ при с. Ръждавица. – ИИМК, 1, 1989, 323-338.

Топоров 1973а: В. Топоров. Сребърната следа на талера в световното монетосечене, ч. I. – Нумизматика, 2, 1973, 10-16.

Топоров 1973б: В. Топоров. Сребърната следа на талера в световното монетосечене, ч. II. – Нумизматика, 3, 1973, 15-23.

Топоров 1973в: В. Топоров. Сребърната следа на талера в световното монетосечене, ч. III. – Нумизматика, 4, 1973, 13-20.

Топоров 1997: В. Топоров. По следите на талера. От талера до долара. София, 1997.

Тютюнджиев 1994: И. Тютюнджиев. Казашки военни акции по българското Черноморие през първата половина на XVII в. – В: Българите в Северното Причерноморие, III. Велико Търново, 1994, 113-116.

Фенглер, Гироу, Унгер 1982: Х. Фенглер, Г. Гироу, В. Унгер. Словарь нумизмата (перевод с немецкого языка). Москва, 1982.

Филипова, Лачев 1993: Ф. Филипова, М. Лачев. Една монетна находка от времето на Осман Пазвантоглу, съхранявана във Видинския исторически музей. – ИМСЗБ, 20, 1993, 187-195.

Филипова, Шидеров 1989: Ф. Филипова, П. Шидеров. Данни за циркулацията на османски и западноевропейски златни монети във Видинския санджак през периода XVI – първата половина на XIX век. – Нумизматика, 4, 1989, 30-35.

Филипова, Шидеров 1990: Ф. Филипова, П. Шидеров. Съкровище от западноевропейски и турски сребърни монети от село Пешаково, Видинско от XV – XIX в. – Нумизматика, 4, 1990, 28-40.

Филипова 1966: Ц. Филипова. Находка от сребърни накити и монети от с. Пешаково, Видински окръг. – МПК, 3, 1966, 5-8.

Харитонов 1990: Х. Харитонов. Извъникономическата функция на монетите като Харонов обол в българските земи през XV – XVIII в. – В: Сборник трудове от юбилейната научна сесия, посветена на 45-годишнината на Съюза на учените в България и 25-годишнината на Великотърновския клон, II. Велико Търново, 1990, 17-20.

Харитонов 1991: Х. Харитонов. Върху някои социокултурни функции на западноевропейските монети в контекста на българската народна култура през XV – XVIII в. – Нумизматика, 3-4, 1991, 10-15.

Харитонов 1992: Х. Харитонов. Класификация на находките от монети, използувани с вторична функция през XV – XVIII век на територията на днешна Северна България. – ИИМВТ, 7, 1992, 171-192.

Харитонов 1994: Х. Харитонов. Османските монети в Търново през 1393 – средата на XV век. – В: Трудове на Великотърновският университет „Св., св. Кирил и Методий“, XXXII, 3, 1994, 289-297.

Харитонов 1998: Х. Харитонов. Монетите на Европа в България (XV – XVIII в.). Велико Търново, 1998.

Харитонов 2003а: Х. Харитонов. Хароновият обол от османски монети в некрополите на църквите „Св. 40 мъченици“ във Велико Търново, „Рождество Христово“ и „Св. Архангели Михаил и Гавраил“ в Арбанаси през XV – XIX век. – ИИМШ, 11, 2003, 197-203.

Харитонов 2003б: Х. Харитонов. Османски монети от XV – XVIII в., употребени за Харонов обол в некропола при манастирския комплекс „Великата лавра“ във Велико Търново. – НСЕ, 1, 2003, 171-174.

Харитонов 2010: Х. Харитонов. Монети на християнските храмове в България. Велико Търново, 2010.

Ходжаниязов 1979: Т. Ходжаниязов. Каталог монет государства Великих Сельджуков. Ашхабад, 1979.
Цветкова 1972: Б. Цветкова. Проучвания на градското стопанство през XV – XVI в. София, 1972.
Цветкова 1975: Б. Цветкова (ред.). Чужди пътеписи за Балканите, I. Френски пътеписи за Балканите XV – XVIII в. София, 1975.
Цончев 1950: Д. Цончев. Колективни находки на монети 1949 г. – ГНАМП, II, 1950, 274.
Цончев 1960: Д. Цончев. Колективни находки на монети. – ГНАМП, IV, 1960, 208-210, 213.
Црнобрња 1990: Н. Црнобрња. Налаз сребрног новца европских држава XVII века откривен у Студентском парку у Београду. – ГГБ, XXXVI (1989), 1990, 85-92.
Чимбулева 1969: Ж. Чимбулева. Златно съкровище от Несебър. – МПК, 4, 1969, 11-15.
Шериф 2001: А. Шериф. Рударството во Македонија во време на османлиското владеење. Скопје, 2001.
Шидеров 1988: П. Шидеров. Разпространение на талерите на Белгийската конфедерация в българските земи през XVII и XVIII в. – Нумизматика, 3, 1988, 41-43.
Шидеров 1989: П. Шидеров. Съкровище от западноевропейски монети от XVI – XVII в. от Белица. – Нумизматика, 2, 1989, 30-39.
Юрукова 1977: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1971 и 1972 г. – Археология, 1, 1977, 73.
Юрукова 1978: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1973 и 1974 г. – Археология, 2, 1978, 77.
Юрукова 1979: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1977 и 1978 г. – Археология, 4, 1979, 64-65.
Юрукова 1981: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1979 г. – Археология, 1-2, 1981, 130.
Юрукова 1982: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1980 г. – Археология, 1, 1982, 65.
Юрукова 1985: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1982 г. – Археология, 2, 1985, 63.

Abu-Lughod 1989: J. Abu-Lughod. Before European Hegemony, the World System AD 1250 – 1350. Oxford University Press, 1989.
Abun-Nasr 1987: J. Abun-Nasr. A History of the Maghrib in the Islamic Period. London (Cambridge University Press), 1987.
Ágoston 2000: G. Ágoston. The Coasts of the Ottoman Fortress-System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. – In: G. Dávid, P. Fodor (eds.). Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of the Ottoman Conquest. The Ottoman Empire and its

Heritage: Politics, Society, and Economy, 20. Leiden-Boston-Cologne, 2000, 195-228.

Ágoston 2002: G. Ágoston. Ottoman Conquest and the Ottoman Military Frontier in Hungary. – In: B. Király, L. Veszprémy (eds.). A Millennium of Hungarian Military History: War and Society in East Central Europe, vol. 37. Atlantic Studies on Society in Change, 114. Budapest, 2002, 85-110.

Ágoston, Masters 2009: G. Ágoston, B. Masters. Encyclopedia of the Ottoman Empire. New York, 2009.

Ahlström, Almer, Hemmingsson 1976: B. Ahlström, Y. Almer, B. Hemmingsson. Sveriges mynt (The Coinage of Sweden) 1521 – 1977. Stockholm, 1976.

Album 1998: S. Album. A Checklist of Islamic Coins (Second Edition). Santa Rosa (CA), 1998.

Aly 1921: C. Aly. Le prime monete e i primi 'aspri' dell'Impero Ottomano. – RIN, 34 (1921), 77-93.

Anhegger, Inalcik 1956: R. Anhegger, H. İnalcık. Kannunname-I Sultani-ber Muceb-i Örfi Osmani. Ankara, 1956.

Appel 1824: J. Appel. Appel's Repertorium zur Münzkunde des Mittelalters und der neueren Zeit, Band III-2. Wien, 1824.

Arroyo 1979: H. Arroyo. The Ottoman Coinage of Tilimsan. – Oriental Numismatic Society Occasional Paper, 12, 1979.

Artuk 1972: I. Artuk. Kanuni sultan Süleyman adina basilan sikkeler. Ankara, 1972.

Artuk 1974: I. Artuk, C. Artuk. İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, Vol. I. İstanbul (Milli Eğitim Basımevi), 1974.

Ashtor 1971: E. Ashtor. Les Metaux Precieux et la Balance des Payements du Proche-Orient à la Basse Epoque. Paris, 1971.

Ashtor 1972: E. Ashtor. Banking Instruments between the Muslim East and the Christian West. – JEEH, 1, 1972, 553-573.

Ashtor 1976a: E. Ashtor. Etudes sur le Système Monetaire des Mamlouks Circassiens. – IOS, 6, 1976, 264-287.

Ashtor 1976b: E. Ashtor. Observations on Venetian Trade in the Levant in the Fourteenth Century. – JEEH, 5, 1976, 533-586.

Ashtor 1983: Levant Trade in the Later Middle Ages. Princeton University Press, 1983.

Attman 1986: A. Attman. American Bullion in the European World Trade, 1600 – 1800. Göteborg, 1986.

Babinger 1956: F. Babinger. Zur Frage der osmanischen Golpragungen im 15. Jahrhundert unter Murad II. und Mehmed II. – Südost-Forschungen 15, 1956, 550-553.

Babinger 1978: F. Babinger. Mehmed the Conqueror and his Time. Princeton University Press, 1978.

Bacharach 1971 : J. Bacharach. Circassian Monetary Policy: Silver. – NC, seventh series, 11, 1971, 267-281.

Bacharach 1973: J. Bacharach. The Dinar versus the Ducat. – IJMES, 4, 1973, 77-96.

Bacharach 1983: J. Bacharach. Monetary Movements in Medieval Egypt, 1171 – 1517. – In: J. Richards (ed.). Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds. Durham (NC) (Carolina Academic Press), 1983, 159-181.

Bakewell 1975: P. Bakewell. Registered Silver Production in the Potosi District, 1550-1735. – JGSWGL, 12, 67-103.

Balog 1961: P. Balog. History of the Dirham in Egypt from the Fatimid Conquest until the Collapse of the Mamluk Empire. – RN, VI-e serie, 3, 1961, 109-146.

Balog 1964: P. Balog. The Coinage of the Mamluk Sultans of Egypt and Syria. Numismatic Studies (American Numismatic Society), 12. New York, 1964.

Barkan 1975: Ö. Barkan. The Price Revolution of the Sixteenth Century: a Turning Point in the Economic History of the Near East. – IJMES, 6, 1975, 3-28.

Barrett 1990: W. Barrett. World Bullion Flows, 1450 – 1800. – In: J. Tracy (ed.). The Rise of Merchant Empires: Long-Distance Trade in the Early Modern World, 1350-1750. London (Cambridge University Press), 1990, 224-254.

Bates 1981: M. Bates. The Ottoman Coinage of Tilimsan. – The American Numismatic Society Museum Notes, 26, 1981, 203-214.

Beldiceanu 1957: N. Beldiceanu. La crise monétaire Ottomane au XVIe siècle et son influence sur les principautés roumaines. – Südost-Forschungen, 16, 1957, 70-86.

Beldiceanu 1960: N. Beldiceanu (ed.). Les Actes des premiers sultans conserves dans les manuscripts turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris, I. Actes de Mehmet II et de la Bayezid II. Fonds turc ancient 39. École Pratique des Hautes Études. VI-e Section. Paris, 1960.

Beldiceanu 1964: N. Beldiceanu (ed.). Les Actes des premiers sultans conserves dans les manuscripts turcs de la bibliothèque Nationale à Paris, II. Règlements miniers, 1390 – 1512. Éditions de l`École des hautes études en sciences sociales. Paris, 1964.

Beldiceanu 1965: N. Beldiceanu. Recherches sur la Réforme Foncière de Mehmed II. – Acta Historica, 4, 1965, 27-39.

Beldiceanu, Beldiceanu-Steinherr 1988: N. Beldiceanu, I. Beldiceanu-Steinherr. Les Informations les plus Anciennes sur les Florins Ottomans. – In: A Festschrift presented to Ibrahim Artuk on the occasion of the Twentieth Anniversary of the Turkish Numismatic Society. Istanbul (Turkish Numismatic Society), 1988.

Berindei, Veinstein 1982: M. Berindei, G. Veinstein. L`Empire Ottoman et les Pays Roumains 1544 – 1545. Etudes et Documents. Paris-Cambridge (MA) (Editions de l`Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales and Harvard Ukrainian Research Institute), 1982.

Berman 1975: A. Berman. The Beginning of Ottoman Coinage in Egypt. – The Numismatic Circular, 83, 1975, 150-152.

Berstett 1840: A. Berstett. Versuch einer Münzgeschichte des Elsasses. Freiburg, 1840.

Berov 1974: L. Berov. Changes in Price Condition in Trade between Turkey and Europe in the Sixteenth through Nineteenth Century. – EB, 3, 1974, 168-178.

Biegman 1967: N. Biegman. Turco-Ragusan relationship according to the firmans of Murad III (1575 – 1595) extant in the State Archives of Dubrovnik. The Hague-Paris, 1967.

Blair 1982: S. Blair. The Coins of the later Ilkhanids: Mint Organization, Regionalization and Urbanism. – American Numismatic Society Museum Notes, 27, 1982, 211-230.

Blair 1983: S. Blair. The Coins of the Latter Ilkhanids: a Typological Analysis. – JESHO, 26, 1983, 295-316.

Boldureanu 2013: A. Boldureanu. Moneda otomană în Moldova in perioada 1512 – 1603. Chişinău, 2013.

Borgmann 1998: F. Borgmann (ed). Standard Catalog of German Coins (1601 to present). New York, 1998.

Boubaker 1987: S. Boubaker. La régence de Tunis au XVIIe siècle: ses relations commerciales avec les ports de l`Europe Mediterranéene, Marseilles et Livourne. Zaghouan, 1987.

Braudel 1972: F. Braudel. The Mediterranean World in the Age of Philip II, Vol. I. London, 1972.

Braudel 1979: F. Braudel. Civilization and Capitalism, 15th – 18th Centuries. Vol. III. The Perspective of the World. Berkeley-Los Angeles (Ca) (University of California Press), 1979.

Broome 1985: M. Broome. A Handbook of Islamic Coins. London, 1985.

Brummet 1994: P. Brummet. Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery. Albany (NY) (State University of New York Press), 1994.

Butnariu 1994: V. Butnariu (ed.). Tezaure din muzeele oraşului Chişinău, secolele XVI – XVIII. Chişinău (Editura Universitas), 1994.

Butnariu 2013: V. Butnariu (ed.). Tezaure din Moldova, secolele XIV-XIX, I. Iaşi, 2013.

Buza 2001: J. Buza. A Magyar és a török dukát árfolyama a 16. század közepén. Századok, 2001.

Buzdugan, Luchian, Oprescu 1977: G. Buzdugan, O. Luchian, C. Oprescu. Monede şi bancnote româneşti. Bucureşti, 1977.

Calicó, Calicó, Trigo 1994: F. Calicó, X. Calicó, J. Trigo. Las monedas Españolas desde Fernando e Isabel a Juan Carlos I, años: 1474 a 1994 (8ª edición). Barcelona, 1994.

Chardin 1686: Chevalier Chardin. Voyages du chevalier Chardin en Perse et aux Indes Orientales. London, 1686.

Chirilă 1973: E. Chirilă. Contribiţii la studiul circulaţiei monedei de argint in Transilvania in a doua jumătate a secololui XVII. – Apulum, 11, 1973, 717-719.

Cipolla 1956: C. Cipolla. Money, Prices, and Civilization in the Mediterranean World, Fifth to Seventeenth Century. Princeton University Press, 1956.

Cipolla 1963: C. Cipolla. Currency depreciation in medieval Europe. – EHR, 15, 1963, 413-415.
Cipolla 1982: C. Cipolla. The Monetary Policy of Fourteenth-Century Florence. Berkeley-Los Angeles (CA) (University of California Press), 1982.
Ćirković 1981: S. Ćirković. The Production of Gold, Silver and Copper in the Central Parts of the Balkans from the Thirteenth to the Sixteenth Century. – In: H. Kellenbenz (ed.). Precious Metals in the Age of Expansion. Stuttgart, 1981, 42-60.
Ciulavu 2010: F. Ciulavu. Circulaţie monetară şi sistem monetar on vremea lui Vladislav al II-lea. – Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenţeşti, 16, 2010, 15-24.
Clark 2006: C. Clark. Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600-1947. London (Harvard University Press), 2006.
Clain-Stefanelli 1978: V. Clain-Stefanelli, E. Clain-Stefanelli. Monnaies européenes et monnaies colonials américanes entre 1450 et 1789. Paris, 1978.
CNI VII: Corpus nummorum Italicorum. Volume VII, Veneto (Venezia – Parte I – Dalle origini a Marino Grimani). Roma, 1915.
CNI VIII: Corpus nummorum Italicorum. Volume VIII, Veneto (Venezia – Parte II – Da Leonardo Donà alla chiusura della zecca). Roma, 1917.
CNI IX: Corpus nummorum Italicorum. Volume IX, Emilia (Parte I – Parma e Piacenza – Modena e Reggio). Roma, 1925.
CNI X: Corpus nummorum Italicorum. Volume X, Emilia, 2 tomo (Parte orientale da Bologna alla costa). Roma, 1927.
CNI XI: Corpus nummorum Italicorum. Volume XI, Toscana (tranne Firenze, Zecche minori). Roma, 1929.
CNI XII: Corpus nummorum Italicorum. Volume XII, Toscana (Firenze). Roma, 1930.
CNI XIII: Corpus nummorum Italicorum. Volume XIII, Marche. Roma, 1932.
CNI XX: Corpus nummorum Italicorum. Volume XX, Napoli (Parte II – Da Filippo II alla chiusura della zecca). Roma, 1943.
Cool, Ariel 2002: R. Cool, D. Ariel. Coins from the Salvage Excavations at Meron. – Atiqot, 43, 2002, 109-114.
Cooper 1989: J. Cooper. The New Cambridge Modern History, Vol. IV: The Decline of Spain and the Thirty Years War, 1609-48/59 (Third Edition). Cambridge, 1989.
Coşkun 1986: B. Coşkun. Gence ve bir Mehmed III dirhemi. – TNDB, 18, 1986, 16-17.
Cross 1983: H. Cross. South American Bullion Production and Export, 1550-1750. – In: J. Richards (ed.). Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds. Durham, 1983, 397-424.
Cuhaj 2011: G. Cuhaj (ed.). Standard Catalog of German Coins, 1500 – Present (3rd Edition). Iola (WI) (Krause Publications), 2011.

Cvetkova 1963: B. Cvetkova. Sur certain reformes du régime foncier du temps de Mehmed II. – Journal of the Social and Economic History of the Orient, 6, 1963, 104-120.
Daicoviciu 1961: K. Daicoviciu. Din Istoria Transilvaniei, I (Ed. 2). Bucureşti, 1961.
Damalı 2010a: A. Damalı. Osmanlı Sikkeleri Tarihi, I. Ankara, 2010.
Damalı 2010b: A. Damalı. Osmanlı Sikkeleri Tarihi, II. Ankara, 2010.
Damalı 2011a: A. Damalı. Osmanlı Sikkeleri Tarihi, III. Ankara, 2011.
Damalı 2011b: A. Damalı. Osmanlı Sikkeleri Tarihi, IV. Ankara, 2011.
Damalı 2012: A. Damalı. Osmanlı Sikkeleri Tarihi, V. Ankara, 2012.
Damalı 2013: A. Damalı. Osmanlı Sikkeleri Tarihi, VI. Ankara, 2013.
Damyanov 1999: V. Damyanov. An Unknown Onluk of Sultan Mustafa I that was Struck in Sofia. – SN, 1-2, 1999, 50-51.
Darley-Doran 1988: R. Darley-Doran. An Alternative Approach to the Study of Ottoman Numismatics. – In: A Festschrift Presented to Ibrahim Artuk on the Occasion of the 20th Anniversary of the Turkish Numismatic Society. Istanbul, 1988, 87-90.
Darling 1996: L. Darling. Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560 – 1660. Leiden, 1996.
Davenport 1964: J. Davenport. European crowns and talers since 1800. London, 1964.
Davenport 1974: J. Davenport. European crowns 1600-1700. Frankfurt am Main, 1974.
Davenport 1977: J. Davenport. European crowns 1484-1600. Frankfurt am Main, 1977.
Day 1978: J. Day. The Great Bullion Famine of the Fifteenth Century. – Past and Present, 79, 1978, 1-49.
Delmonte 1967: A. Delmonte. De zilveren Benelux. Amsterdam, 1967.
Demir, Teoman, Çakmak 2010a: A. Demir, G. Teoman, Ş. Çakmak. Numismatischer Teil (Selim I. – Selim II.). – In: R. Ünal, F. Krinzinger, M. Alram, Ş. Pfeiffer-Taş (eds.). Der Münzschatz von Beçin. Vol. I. Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), 2010, 129-133.
Demir, Teoman, Çakmak 2010b: A. Demir, G. Teoman, Ş. Çakmak. Numismatischer Teil (Krimtataren und Safawiden). – In: R. Ünal, F. Krinzinger, M. Alram, Ş. Pfeiffer-Taş (eds.). Der Münzschatz von Beçin. Vol. I. Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), 2010, 390-391.
Duyckinck 1871: E. Duyckinck. History of the World from the Earliest Period to the Present Time, vol. 2. New York, 1871.
Edhem 1915: H. Edhem. Meskükat-i Osmaniye. Kostantinie, 1334 AH (1915 AD) (in Arabian and Ottoman-Turkish).
Ejzenhart 2008: D. Ejzenhart. Herby I znaki mennicze na trojakach polskich. Wrocław, 2008.
Ehlert, Yenisey 2005: R. Ehlert, E. Yenisey. Tlemsen'de basilmiş osmanlı paraları. – In: H. Perk, H. Öztürk (eds.). Gönül Hatıra Sayısı. İstanbul, 2005.

Ehrenkreutz 1959: A. Ehrenkreutz. Studies of Monetary History of the Near East in the Middle Ages. – JESHO, 2, 1959, 128-161.

Ehrenkreutz 1970: A. Ehrenkreutz. Monetary Aspects of Medieval Near Eastern Economic History. – In: M. Cook (ed.). Studies in the Economic History of the Middle East. London, 1970, 38-41.

Elemer 1986: P. Elemer. Török Penzer a Hodoltsag Kori. Budapest, 1986.

Erüreten 1985a: M. Erüreten. Yeni bir akçe darp yeri 'Prevadi'. – TNDB, No 14, 1985, 11-14.

Erüreten 1985b: M. Erüreten. Osmanlı akçeleri darp yerleri. – TNDB, No 17, 1985, 12-21.

Farah 2003: C. Farah (trans. and ed.). The Arab's Journey to Colonial Spanish America: The Travels of Elias al-Mûsili in the Seventeenth Century. Syracuse (New York) (Syracuse University Press), 2003.

Farahbakhsh 1975: H. Farahbakhsh. Iranian Hammered Coinage 1500-1879 AD. West Berlin, 1975.

Faroqhi, Erder 1979: S. Faroqhi, L. Erder. Population Rise and Fall in Anatolia, 1550 – 1620. – MES, 15, 1979, 322-345.

Faroqhi 1987: S. Faroqhi. The Venetian presence in the Ottoman Empire, 1600-30. – In: H. Islamoğlu-Inan (ed.). The Ottoman Empire and the World-Economy. Cambridge (Cambridge University Press), 1987, 311-344.

Faroqhi 1994a: S. Faroqhi. Pilgrims and Sultans. The Hajj under the Ottomans 1517 – 1683. London-New York, 1994.

Faroqhi 1994b: S. Faroqhi. Crisis and Change, 1590-1699. – In: H. Inalcik, D. Quataert (eds.). An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914. Cambridge, 1994, 411-622.

Fengler, Gierow, Unger 1976: H. Fengler, G. Gierow, W. Unger. Lexikon der Numismatik. Zweite unveränderte Auflage. Berlin (Transpress), 1976.

Finkel 1988: C. Finkel. The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593 – 1606. Vienna, 1988.

Fisher 1978: A. Fisher. The Crimean Tatars. Stanford (CA) (Hoover Institution Press), 1978.

Fisher 1989: D. Fisher. The Price Revolution: a Monetary Interpretation. – JEH, 49, 1989, 883-902.

Flaut 1989: D. Flaut. Schiţă asupra circulaţiei monedei otomane în teritoriile locuite de români în secolele XIV-XVI. – In: Caietul seminarului special de ştiinţe auxiliare ale istoriei, I, Bucureşti, 1989.

Fleischer 1986: C. Fleischer. Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, the Historian Ali (1541 – 1600). Princeton (NJ) (Princeton University Press), 1986.

Flynn 1984: D. Flynn. Use and Misuse of the Quantity Theory of Money in Early Modern Historiography. – In: E. van Cauwenberghe, F. Irsigler (eds.). Minting, Monetary Circulation and Exchange Rates. Trier (Verlag Trier Historische Forschungen), 1984, 383-417.

Flynn 1986: D. Flynn. The Microeconomics of Silver and East-West trade in the Early Modern Period. – W. Fischer, R. McInnis, J. Schneider (eds.). The Emergence of a World Economy, 1500 – 1914. Wiesbaden, 1986, 37-60.

Flynn, Giráldez 1995: D. Flynn, A. Giráldez. Born with a "Silver Spoon": The Origin of World Trade in 1571. – JWH, vol. 6, No 2, Fall 1995, 201-221.

Flynn, Giráldez 2002: D. Flynn, A. Giráldez. Cycles of Silver: Global Economic Unity through the Mid-Eighteenth Century. – JWH, vol. 13, No 2, Fall 2002, 391-427.

Fragner 1993: B. Fragner. Social and Internal Economic Affairs. – In: P. Jackson, L. Lockhart (eds.). The Cambridge History of Iran, vol. VI: The Timurid and Safavid Periods. Cambridge (Cambridge University Press), 1993.

Galloway 2012: A. Galloway. Illustrated Coin Dating Guide for the Eastern World. Krause Publications, 2012.

Gedai 1988: I. Gedai. Turkish Coins in Hungary in the 16th and 17th Centuries. – In: A Festschrift Presented to Ibrahim Artuk on the Occasion of the 20th Anniversary of the Turkish Numismatic Society. Istanbul (Turkish Numismatic Society), 1988, 102-119.

Gemil 1983: T. Gemil. Cercetări privind situaţia socio-economică şi demografică a zonei moldavo-dobrogene in sec. al XVII-lea. – Muzeul Naţional (Bucureşti), VII, 1983, 163-176.

Gemil 1991: T. Gemil. Românii şi otomanii în secolele XIV – XVI. Bucureşti (Editura Academiei Române), 1991.

Gerasimov 1979: T. Gerasimov. Trésors monétaires trouves en Bulgarie au cours de 1968, 1969 et 1970. – *ИАИ*, XXXV, 1979, 134-141.

Gerber 1982 : H. Gerber. The Monetary System of the Ottoman Empire. – JESHO, 25, 1982, 308-324.

Ghalib 1889: I. Ghalib. Taqvim-i Meskükat-i 'Osmaniye. Constantinople, 1307 AH (1889 AD) (in Arabian and Ottoman-Turkish).

Goldenberg 1958: S. Goldenberg. Clujul in sec. XVI. Producţia şi schimbul de marfuri. Bucureşti, 1958.

Goldstone 1984: J. Goldstone. Urbanization and Inflation: Lessons from the English Price Revolution of the Sixteenth and Seventeenth Centuries. – AJS, 89, 1984, 1122-1160.

Goldstone 1991a: J. Goldstone. Revolution and Rebellion in the Early Modern World. Berkeley-Los Angeles (CA) (University of California Press), 1991.

Goldstone 1991b: J. Goldstone. The Causes of Long Waves in Early Modern Economic History. – In: J. Mokyr (ed.). Research in Economic History. Supplement 6. Greenwich (CN), 1991, 64-68.

Grierson 1960: P. Grierson. The Monetary Reforms of `Abd al-Malik. – JESHO, 3, 1960, 241-264.

Grierson 1971: P. Grierson. The Monetary Pattern of Sixteenth-Century Coinage. – Transactions of the Royal Historical Society, Fifth Series, 21, 1971, 54-60.

Grierson 1975: P. Grierson. Numismatics. Oxford (Oxford University Press), 1975.

Grierson 1982: P. Grierson. Byzantine Coins. London, 1982.

Hammer 2007: P. Hemmer. Zur Entstehung des Talers. – Geo.Alp, Sonderband 1, 2007, 53-57.
Hamilton 1929: E. Hamilton. American Treasure and the Rise of Capitalism (1500 – 1700). – Economica, 9, 1929, 338-357.
Hamilton 1934: E. Hamilton. American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501 – 1650. Cambridge (MA) (Harvard University Press), 1934.
Hanna 1998: N. Hanna. Making Big Money in 1600. The Life and Times of Isma`il Abu Taqiyya, Egyptian Merchant. Cairo (The American University in Cairo Press), 1998.
Hasluck 1921: F. Hasluck. The Levantine Coinage. – NC, 1 (series 5), 39-71.
Hathaway 2008: J. Hathaway. The Arab Lands under Ottoman Rule, 1516 – 1800. Harlow (Pearson Education Limited), 2008.
Hazard 1952: H. Hazard. The Numismatic History of Late Medieval North Africa. New York (NY) (American Numismatic Society), 1952.
Hendy 1985: M. Hendy. Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300 – 1450. New York (Cambridge University Press), 1985.
Hess 1978: A. Hess. The Forgotten Frontier, a History of the Sixteenth Century Ibero-African Frontier. Chicago (IL) (University of Chicago Press), 1978.
Nuszár 1974: L. Huszár. Corpus Nummorum Hungariae, III. Habsburg-házi királyok pénzei. 1. Teil 1526-1657. Budapest, 1974.
Huszár 1945: L. Huszár. Bethlen Gábor pénzei. Kolozsvár, 1945.
Huszár 1979: L. Huszár. Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. München, 1979.
Hüsch, Poniatowski, Wilski 1998: W. Hüsch, M. Poniatowski, H. Wilski. The Fineness of Ottoman Akches. – ONSN, 155, 1998, 12.
Ihsanoglu 2001: E. Ihsanoglu (ed.). History of the Ottoman State, Society and Civilization, vol. I (Ottoman State and its Civilization Series No 4). Istanbul (Research Centre for Islamic History, Art and Culture), 2001.
Imber 2002: C. Imber. The Ottoman Empire, 1300 – 1650: the Structure of Power. London, 2002.
İnalcık 1951: H. İnalcık. Osmanlı imparatorluğu'nun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiye'nin iktisadi vaziyeti üzerine bir tetkik münasebetiyele. – Belleten, 15, 1951, 629-690.
İnalcık 1960: H. İnalcık. Bursa and the Commerce of the Levant. – JESHO, 3, 1960, 131-147.
İnalcık 1970a: H. İnalcık. The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy. – In: M. Cook (ed.). Studies in the Economic History of the Middle East. Oxford University Press, 1970, 300-308.
İnalcık 1970b: H. İnalcık. The rice of Ottoman Empire. – In: P. Holt, A. Lambton, B. Lewis (eds.). The Cambridge History of Islam, IA. New York (Cambridge University Press), 1970.
İnalcık 1973: H. İnalcık. The Ottoman Empire, the Classical Age, 1300 – 1600. London, 1973.
İnalcık 1980a: H. İnalcik. The Question of the Emergence of the Ottoman State. – IJTS, 2, 1980, 72-73.

İnalcık 1980b: H. İnalcık. Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600 – 1700. – AO, 6, 1980, 283-337.
İnalcık 1993: H. İnalcık. The History of the Black Sea Trade: the Register of Customs of Caffa. Cambridge (MA), 1993.
İnalcık 1994: H. İnalcık. The Ottoman State: Economy and Society, 1300 – 1600. – In: H. Inalcık, D. Quataert (eds.). An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300 – 1914. Cambridge (Cambridge University Press), 1994, 209-211.
İnalcık, Quataert 1994: H. İnalcık, D. Quataert (eds.). An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300 – 1914 (Two volumes). Cambridge (Cambridge University Press), 1994.
Ivanauskas, Douchis 1999: E. Ivanauskas, R. Douchis. Coins of Lithuania, 1386-1707. Vilnius-Columbia, 1999.
Ives, Grierson 1954: H. Ives, P. Grierson. The Venetian Gold Ducat and its Imitations. New York (NY) (The American Numismatic Society), 1954.
Kabaklarlı 1998: N. Kabaklarlı. Mangır: Osmanlı imparatorluğu bakır paraları. Ankara, 1998.
Kabaklarlı 2007: N. Kabaklarlı. Çelebi Mehmed`in Bakır Paraları. – ANB, 2, 2007, 6-9.
Kabaklarlı 2008: N. Kabaklarlı. MANGIR: Yemen'de Darbedilen Osmanlı Bakır Paraları 1517 – 1640. Istanbul, 2008.
Kabaklarlı, Erüreten 2007: N. Kabaklarlı, M. Erüreten. Ek-2. Osmanlı paralarında ölçü ve ayar. – In: N. Kabaklarlı. Mangır. Tire'de darbedilen osmanlı bakır paraları. Istanbul, 2007.
Kafadar 1991: C. Kafadar. Les troubles monetaires de la fin du XVIe siecle et la prise de conscience ottomaine du declin. – AESC, 46, 1991, 381-400.
Kafadar 1995: C. Kafadar. Between Two Worlds, The Construction of Ottoman State. Berkeley-Los Angeles (CA) (University of California Press), 1995.
Kant, Knorr 1986: H. Kant, B. Knorr. Alte Maße, Münze und Gewichte. Leipzig, 1986.
Kármán, Kunčević 2013: G. Kármán, L. Kunčević (eds.). The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Leiden, 2013.
Kindleberger 1991: C. Kindleberger. The Economic Crisis of 1619 to 1623. – JEH, vol. 51, no. 1, 1991, 149-175.
Kinross 2002: L. Kinross. The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire. London, 2002.
Kiriţescu 1964: C. Kiriţescu. Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui, I. Bucureşti, 1964.
Kleiner 1978: F. Kleiner. Mediaeval and Modern Coins in the Athenian Agora. Princeton (New Jersey), 1978.
Klimek 2001: Z. Klimek (red.). Ceny monet polskich (1506 – 1795). Gdansk, 2001.
Kokkas 1996: P. Kokkas. Some Unknown Ottoman Akches of the Sixteen Century. – TNDB, 33-34, 1996, 70-78.

Kocaer 1967: R. Kocaer. Osmanlı Altın Paraları. İstanbul, 1967.
Kopicki 1995: E. Kopicki. Ilustrowany skorowidz pienięższy polskich i z Polską związanych. Warszawa, 1995.
Kopicki 2007: E. Kopicki. Monety Zygmunta III Wazy. Szczecin, 2007.
Kovaćević 1960: D. Kovaćević. Dans le Serbie et la Bosnie mediévales: les Mines d`Or et d`Argent. – AESC, 15, 1960, 248-258.
Krastev 2011: K. Krastev. Anchialus in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. – Geldgeschichtliche Nachrichten, 256 (Vol. IV – Juli 2011). Frankfurt am Main, 2011, 186-195.
Krones 1883: F. Krones. Leopold V. – In: Allgemeine Deutsche Biographie. Band XVIII. Leipzig, 1883.
Krüger 2006: J. Krüger. Zwischen dem Reich und Schweden. Die Landesherrliche Münzprägung im Herzogtum Pommern und in Schwedisch-Pommern in der frühen Neuzeit. Münster, 2006.
Krustev 2013: K. Krustev. Five Talers from Pomorie, Bulgaria (Second Half of 17th Century). – В: Ж. Михайлова и кол. (ред.). Сборник Есенни четения "Сборяново" 2011-2012. От находката до витрината, 8-9. Велико Търново, 2013, 264-270.
Kunzel 1994: M. Kunzel. Das Münzwesen Mecklenburgs von 1492 bis 1872. Münzgeschichte und Geprägekatalog. Berlin (Berliner Numismatische Forschungen), 1994.
Künker 2013: F. Künker Auktion: Münzen des Ottomanischen Reiches, Teil III (Auktion 231, 16. März. 2013). Osnabrück, 2013.
Kütükoğlu 1983: M. Kütükoğlu. Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri. İstanbul, 1983.
Lachman 1976: S. Lachman. The Ottoman Silver Coinage in Armenia, Azerbaijan, Georgia, during the Reigns of Ahmad III and Mahmud I. – The Numismatic Circular (London), 84, No 2, 1976, 51-53.
Lachman 1977: S. Lachman. A Hoard of Medins. – The Numismatic Circular, 85, 1977.
Lachman 1979: S. Lachman. The Medin. – NIB, 13, 1979, 54-57.
Lane, Mueller 1985: F. Lane, R. Mueller. Money and Banking in Venice, Vol. I. Coins and Moneys of Account. Baltimore (MD) (John Hopkins University Press), 1985.
Lane-Poole 1883: S. Lane-Poole. Catalogue of Oriental Coins in the British Museum. Vol. VIII, The Coins of the Turks in the British Museum, Class XXVI. London, 1883.
Lazarov 2008: L. Lazarov. A XVI Century Coin Hoard from Bulgaria. Dobrich, 2008.
Lindner 1983: R. Lindner. Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia. Bloomington (IN) (Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies), 1983, 51-103.

Lindner 1988: R. Lindner. A Silver Age in Seljuk Anatolia. – In: A Festschrift Presented to Ibrahim Artuk on the Occasion of the 20th Anniversary of the Turkish Numismatic Society. Istanbul, 1988, 267-274.

Lindner 1994: R. Lindner. Hordes and Hoards in Late Saljuq Anatolia. – In: The Art of the Saljuks. Costa Mesa (CA), 1994, 280-281.

Lopez 1951: R. Lopez. The Dollar of the Middle Ages. – JEH, 11, 1951, 209-234.

Lopez 1976: R. Lopez. The Commercial Revolution of the Middle Ages, 950 – 1350. London (Cambridge University Press), 1976.

Lopez, Miskimin, Udovitch 1970: R. Lopez, H. Miskimin, A. Udovitch. England to Egypt, 1350 – 1500: Long-Term Trends and Long-Distance Trade. – In: M. Cook (ed.). Studies of Economic History of the Middle East. London (Oxford University Press), 1970, 115-128.

Mackenzie 1983: K. Mackenzie. Coins of Tripoli: Fertile Field of Study. – World Coins, 7, 1983, 104-107.

Mackenzie 1985: K. Mackenzie. Square Akches from the Tunis Mint. – ONSN, 97, 1985, 3-4.

Mackenzie 1988: K. Mackenzie. Shahs and Larins from the Ottoman Mint at Basrah. – In: Festschrift Presented to Ibrahim Artuk on the Occasion of the 20th Anniversary of the Turkish Numismatic Society. Istanbul, 1988, 181-190.

Mackenzie 1991: K. Mackenzie. Gold Coins of Suleyman the Magnificent from the Mint at Sidre Qapsi. – Nomismatica Chronika (The Hellenic Numismatic Society Publication), 10, 1991, 71-80.

Magalhaes-Godinho 1969: V. Magalhaes-Godinho. L`Economie de l`Empire Portugais aux XVe et XVIe Siècles. Paris, 1969.

Malloy, Preston, Seltman 1994: A. Malloy, I. Preston, A. Seltman. Coins of the Crusader States 1098 – 1291. New York, 1994.

Manolescu 1965: R. Manulescu. Comerţul Ţării Romîneşti şi Moldovei cu Braşovul (Secolele XIV – XVI). Bucureşti, 1965.

Mantran 1965: R. Mantran. Le statut de l'Algerie, de la Tunisie et de la Tripolitanie dans l'Empire Ottoman. – In: Atti del I Congresso internazionale di studi Nord Africani. Cagliari (Facolta di scienze politiche), 1965, 3-14.

Mantran 1967: R. Mantran. Règlements fiscaux Ottomans. La provence de Bassura. – JESHO, 19, 1967, 486-513.

Martinez 1984: A. Martinez. Regional Mint Outputs and the Dynamics of Bullion Flows through the Il-xanate. – JTS, 8, 1984, 121-173.

Martinez 1993-1994: A. Martinez. Bullionistic Imperialism: the Ilkhanid Mint`s Exploitation of the Rum-Seljuqid Currency, AH 654 – 695/AD 1256 – 1296. – AO, 13, 1993-1994, 196-276.

Márton 2004a: G. Márton. Altin, akcse, mangir... Oszmán pénzek forgalma a kora újkori Magyarországon. Budapest (Martin Opitz Kiadó), 2004.

Márton 2004b: G. Márton. Új oszmán pénztörténet felé. – KLIÓ történettudományi szemléző folyóirat, 3, 2004, 104-108.

Marsigli 1732: L. Marsigli. Stato militare dell'Imperio Ottomanno, Incremento e descremento del medisimo. Hata-Amsterdamo, 1732.
Masson 1986: P. Masson. Le commerce Français dans le Levant au XVIIe Siècle. Paris, 1986.
Mattson 1959: G. Mattson. A hoard of Turkish akchehs found in Belgrade. – NC, 6th series, 19, 1959, 165-174.
Maxim 1975: M. Maxim. Considerations sur la circulation monetaire dans les Pays Roumains et l`Empire Ottoman dans le seconde Moitié du XVIe Siècle. – RESE, 13, 1975, 407-415.
Maxim 1983: M. Maxim. O lupta monetară in sec. al XVI-lea: Padişahi contra aspru. – CN, 5, 1983, 129-152.
Maxim 1998: M. Maxim. In the Right to Strike Currency of the Reigning Princes of Moldovia and Wallachia during the Period of Ottoman Suzerainty. – JOS, 18, 1998, 69-88.
Merouche 1996: L. Merouche. Le fluctuations de la monnaie dans l`Algérie Ottomane. – In: A. Temini (ed.). Mélanges Charles-Robert Ageron. Zaghouan, 1996, 611-618.
Metcalf 1979: D. Metcalf. Coinage in South-Eastern Europe 820 – 1396. Royal Numismatic Society, Special Publications, 11. London, 1979.
Mey 1975: J. de Mey. European Crown Size and Multiples, vol. I, Germany, 1486 – 1599. Amsterdam, 1975.
Mihailović 1975: K. Mihailović. Memoirs of a Janissary. Translated by B. Stolz, historical commentary and notes by S. Soucek. Ann Arbor (MI) (Michigan Slavic Publications, University of Michigan), 1975.
Miskimin 1975: H. Miskimin. Population Growth and the Price Revolution in England. – JEEH, 4, 1975, 179-186.
Miskimin 1983: H. Miskimin. Money and Money Movements in France and England at the end of the Middle Ages. – In: J. Richards (ed.). Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds. Durham (NC) (Carolina Academic Press), 1983, 79-96.
Miskimin 1985: H. Miskimin. The Enforcement of Gresham`s Law. – In: Credito, banche e investimenti, secoli XIII – XX: Atti della quarta Settimana di studio (Prato, 1972). Instituto Internazionale di Storia Economica "F. Datini". Florence, 1985, 147-161.
Miskimin 1989: H. Miskimin. Cash, Credit and Crisis in Europe, 1300 – 1600. London, 1989.
Motomura 1994: A. Motomura. The Best and Worst of Currencies: Seigniorage and Currency Policy in Spain, 1597 – 1650. – JEH, 54, no. 1, 1994, 104-127.
Morineau 1985: M. Morineau. Incroyables gazettes et fabuleaux metaux: les retours des tresors americains d`après les gazettes hollandaises (XVIe – XVIIIe siècles). New York-Paris (Cambridge University Press – Editions de la Maison des Sciences de l`home), 1985.
Mościcki 1919: H. Mościcki. Unia Litwy z Polską. Dokumenty i wspomnienia. Warszawa, 1919.

Munro 1988: J. Munro. Deflation and the Petty Coinage Problem in the Late-Medieval Economy: the Case of Flanders, 1334 – 1484. – Explorations in Economic History, 25, 1988, 387-423.

Murphey 1980: R. Murphey. Silver Production in Rumelia according to an Official Ottoman Report circa 1600. – Südost-Forschungen, 33 (1980), 75-104.

Murgescu 1994: B. Murgescu. The Shahis in Wallachia. – RESE, 32, 1994, 1-8.

Murgescu 1996: B. Murgescu. Circulaţia monetară în Ţările Române în secolul al XVI-lea. Bucureşti (Colectica Biblioteca Bancii Nationale), 1996.

Nauta 1994: D. Nauta. Ottoman Copper Coins from Kawkaban and Sa'dah in the Yemen. – ONSN, 139, 1994.

Nauta 1995: D. Nauta. Ottoman Copper Coins Minted in San'a, the Yemen, Part I: The Thick, Earlier Coins. – ONSN, 146, 1995, 17-28.

Nauta 1997: D. Nauta. Ottoman Copper Coins Minted in San'a, the Yemen, Part II: The Thick, Later Coins. – ONSN, 153, 1997, 6-12.

Nef 1952: J. Nef. Mining and Metallurgy in Medieval Civilization. – In: M. Postan, E. Rich (eds.). The Cambridge Economic History of Europe from the Decline of the Roman Empire. Vol. II: Trade and Industry in the Middle Ages. London (Cambridge University Press), 1952, 456-469.

Nicol 1997: D. Nicol (tr., ed.). T. Spandounes. On the Origins of the Ottoman Emperors. London (Cambridge University Press), 1997.

Nicolae 1992: E. Nicolae. Hibridna aspra Sulejmana I. – NV, 34, 1992, 62-63.

Nicolae 2001: E. Nicolae. Un şahiu ottoman hybrid din vremea lui Murad al III-lea (1574 – 1595). – In: Simpozium de numismatică dedicate inplinirii a patru secole de la prima unire a Românilor sub Mihai Voievod Viteazul. Chişinău, 28-30 mai 2000. Bucureşti, 2001, 157-159.

Nicolae 2003: E. Nicolae. Moneda otomană în Ţările Române în perioada 1451-1512. Chişinău, 2003.

Nicolae, Păunescu 1996: E. Nicolae, E. Păunescu. Un tezaur din secolul al XVI-lea descoperit la Radu Vodă, comuna Izvoarele, judeţul Giurgiu. – Studii şi cerceterii de Numismatica, vol. 10. Bucureşti, 1996, 109-135.

Niculiţă, Nicolae 1996: A. Niculiţă. E. Nicolae. Monedele de aur otomane din tezaurul de la Bălţata, raionul Criuleni, Republica Moldova. – BSNR, 37, (1992-1993), 1996, 167-177.

Nistor 1912: J. Nistor. Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. Chernovitz, 1912.

Nixon, Rehren, Guerra 2011: S. Nixon, T. Rehren, M. Guerra. New light on the early Islamic West African gold trade: coin moulds from Tadmekka, Mali. – Antiquity, 85, 2011, 1353-1368.

Norman, Nabarawy, Bacharach 1982: D. Norman, R. el-Nabarawy, J. Bacharach. Catalog of the Islamic Coins, Glass Weights, Dies, and Medals in the Egyptian National Library of Cairo. Malibu (CA) (Undena Publications), 1982, 119-124.

Norwich 2003: J. Norwich. A History of Venice. London, 2003.

Oberländer-Târnoveanu, Rădulescu 1994: E. Oberländer-Târnoveanu, G. Rădulescu. Al doilea tezaur de la Şieu (notă preliminară). – RB, 8, 1994, 83-96.

Ölçer 1972: C. Ölçer. Sovyet Rusya müzelerindeki (Moskova ve Leningrad) nadir osmanlı madeni paraları. İstanbul, 1972.

Ölçer 1982: C. Ölçer. Karaman Oğulları Beyliği Madeni Paraları. – Istanbul: Yenilik Basımevi. Istanbul, 1982.

Ölçer 1985: C. Ölçer. Coinage of the Emirate`s of Aydin. – Istanbul: Yenilik Basımevi. Istanbul, 1985.

Ölçer 1987: C. Ölçer. Sultan Mehmed III-e aid Gence sikkeleri. – TNDB, 23, 1987, 4-5.

Oman 1966: G. Oman. Remarques sur la première monnaie Ottomanne en cuivre frappée au Caire en l`an 926/1520. – JESHO, 9, 1966, 297-302.

Pamuk 1993: Ş. Pamuk. The Disintegration of the Ottoman Monetary System during the Seventeenth Century. – PPNES, 2, 1993, 67-81.

Pamuk 1994: Ş. Pamuk. Money in the Ottoman Empire, 1326-1914. – In: H. Inalcik, D. Quataert (eds.). An Economic and Social History of Ottoman Empire, vol. II: 1600-1914. Cambridge (Cambridge University Press), 1994, 945-979.

Pamuk 1995: Ş. Pamuk. Money in the Ottoman Empire, 1326 – 1914. – In: H. Inalcik, D. Quataert (eds.). The Ottoman Empire: Its Economy and Society, 1300 – 1914. Cambridge (Cambridge University Press), 1995, 947-980.

Pamuk 1997: Ş. Pamuk. In the Absence of Domestic Currency: Debased European Coinage in the Seventeenth-Century Ottoman Empire. – JEH, vol. 57, No 2 (Jun., 1997), 345-366.

Pamuk 2000: S. Pamuk. A Monetary History of the Ottoman Empire. Cambridge (Cambridge University Press), 2000.

Pap 1978: F. Pap. Tezaure monetare din sec. XV – XVIII descoperite la Cluj-Napoca şi unele problem de circulaţie monetară. – Anuarul Institutului de Istorie ţi Arheologie Cluj-Napoca, 21, 1978, 289-295.

Papacostea 1983: Ş. Papacostea. Începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum şi Stat. – In: Studii şi Materiale de Istorie Medie, X, 1983.

Pârvan 2003-2005: K. Pârvan. Ducaţi munteni descoperiţi la Mănăstirea Cocoş, judeţul Tulcea. – In: Cercetări Numismatice, IX-XI (2003-2005).

Pere 1968: N. Pere. Osmanlılarda madeni paralar. Istanbul (Doğan Kardeş Matbaacılık), 1968.

Persson 2010: C. Persson. An Economic History of Europe. Knowledge, Institutions and Growth, 600 to the Present. New York (Cambridge University Press), 2010.

Petrov, Dergačeva 2012: A. Petrov, L. Dergačeva. The Hoard of Medieval Coins from Stiⷯhok Village. New Data to the Wallachian Coins Typology. – In: K. Filipowa, B. Kuklik (eds.). Pieniądz i systemy monetarne. Wspólne dziedzictwo Europy. Studia i Materiały. Augustów-Warszawa, 2012, 126-131.

Pfeiffer-Taş 2010: Ş. Pfeiffer-Taş. Zur Geldgeschichte im Osmanischen Reich in der Zeit von Selim I. Bis Ahmed I. – In: R. Ünal, F. Krinzinger, M. Alram, Ş. Pfeiffer-Taş (eds.). Der Münzschatz von Beçin. Vol. I. Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), 2010, 70-116.

Pfeiffer-Taş, Schindel 2013: Ş. Pfeiffer-Taş, N. Schindel. The Beçin Coin Hoard and Ottoman Monetary History in the Late 16th / Early 17th Century. – JESHO, 56, 2013, 653-671.

Pîrvulescu, Neagu 2013: D. Pîrvulescu, M. Neagu. Un tezaur monetary din secolul al XVII-lea descoperit la Constantin Brâncoveanu, jud. Călăraşi. – SCN, serie nouă, III (XV), 2012. Bucureşti, 2013, 149-160.

Poop, Puin, Wilski 1988: V. Poop, R. Puin, H. Wilski. Ottoman Coins of the Yemen. – In: A. Festschrift Presented to Ibrahim Artuk on the Occasion of the Twentieth Anniversary of the Turkish Numismatic Society. Istanbul (The Turkish Numismatic Society), 1988, 251-266.

Prokisch 2010: B. Prokisch. Die europäischen Gepräge des Münzfundes von Beçin. – In: R. Ünal, F. Krinzinger, M. Alram, Ş. Pfeiffer-Taş (eds.). Der Münzschatz von Beçin. Vol. I. Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), 2010, 392-465.

Quesne-Bird 1976: N. du Quesne-Bird. The Turkish Coinage of the Caucasus, 1723 – 1735. – The Numismatic Circular, 84, 1976, 192-193.

Rabino 1945: H. L. Rabino. Coins, Medals and Seals of the Shahs of Iran 1500-1941. Algiers, 1945.

Raymond 1973: A. Raymond. Artisans et commercants au Caire au XVIIIe Siècle. Vol. I. Damascus (Institut Français de Damas), 1973.

Raymond 1989: A. Raymond. Les provinces arabes (XVIe Siècle – XVIIIe Siècle). – In: R. Mantran (ed.). Histoire de l`Empire Ottoman. Lille, 1989.

Reichel 1850: Y. Reichel. Die Reichelsche Münzsammlung in St. Petersburg. III, 1. St. Petersburg, 1850.

Remler 1980: P. Remler. Ottoman, Isfendiyarid and Eretnid Coinage: a Currency Community in Fourteenth Century Anatolia. – ANSMN, 25, 1980, 167-188.

Rentzmann 1866: W. Rentzmann. Numismatisches Legende-Lexicon des Mittelalters und der Neuzeit. Zweiter Theil. Berlin, 1866.

Réthy 1907: L. Réthy. Corpus Nummorum Hungariae, II. Vegyesházi királyok kora. Budapest, 1907.

Rizaj 1970: S. Rizaj. Counterfeit of Money on the Balkan Peninsula from the Fifteenth to the Seventeenth Century. – Balcanica, 1, 1970, 71-79.

Roover 1968: R. de Roover. The Bruges Money Market around 1400. Brussels (Paleis der Academien), 1968.

Sahillioğlu 1962-1963: H. Sahillioğlu. Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları. – İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 1-2, 23, 1962-1963, 174-186.

Sahillioğlu 1983: H. Sahillioğlu. The Role of International Monetary and Metal Movements in Ottoman Monetary History. – In: J. Richards (ed.). Precious

Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds. Durham (NC) (Carolina Academic Press), 1983, 269-304.

Sahillioğlu 1989: H. Sahillioğlu. Altın. – İslam Ansiklopedisi, II, 1989, 532-536.

Sahillioğlu 1992: H. Sahillioğlu. The introduction of machinery in the Ottoman mint. – In: E. Ihsanoglu (ed.). Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World. IRCICA, Research Centre for Islamic History, Art and Culture. Istanbul, 1992, 261-281.

Schaendlinger 1973: A. Schaendlinger. Osmanische Numismatik. Von den Anfängen des osmanischen Reiches bis zu seiner Auflösung 1922. Braunschweig (Klinkhardt & Biermann), 1973.

Schindel 2007: N. Schindel. Ein osmanischer Akçeschatzfund aus dem frühen 17. Jhdt. – NZ, 115, 2007, 93-110.

Schindel 2011a: N. Schindel. Some Contemporary Forgeries of Akçes of the Ottoman Sultan Murad IV (1623 – 1640). – JONS, 208, 2011, 18-19.

Schindel 2011b: N. Schindel. Ein osmanisches Münzkonvolut aus dem 17. Jhdt. – NZ, 118, 2011, 441-450.

Schindel 2010: N. Schindel. Klumpen. – In: R. Ünal, F. Krinzinger, M. Alram, Ş. Pfeiffer-Taş (eds.). Der Münzschatz von Beçin. Vol. I. Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), 2010, 466-467.

Schindel 2014: N. Schindel. The Earliest Ottoman Copper Coin? – Numismatic Circular, No 120, 4, 2014, 137-139.

Schindel, Pfeiffer-Taş 2010: N. Schindel, Ş. Pfeiffer-Taş. Numismatischer Teil (Murad III. – Ahmed I.). – In: R. Ünal, F. Krinzinger, M. Alram, Ş. Pfeiffer-Taş (eds.). Der Münzschatz von Beçin. Vol. I. Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), 2010, 134-389.

Schmidt 2013: J. Schmidt. Islamic Manuscripts and Books, III: Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands. Leiden-Boston, 2012.

Sebag 1990: P. Sebag. Les monnaies Tunisiennes au XVIIe siècle. – Revue des Etudes du Monde musulman en Mediterranée, 55-56. Villes au Levant, homages à André Raymond. Paris, 1990, 258-262.

Seivert 1860: G. Seivert. Umrisse zur Geschichte der Herrmannstädter Kaufmannsgilde. Hermannstadt, 1860.

Shaw 1962: S. Shaw. The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517 – 1798. Princeton Oriental Studies, 19. Princeton (NJ) (Princeton University Press), 1962.

Shaw 1976: S. Shaw. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, I: 1280 – 1808. Cambridge (Cambridge University Press), 1976.

Shaw 1896: W. Shaw. The History of Currency, 1252 to 1894. New York-London (G. Putnam's Sons and Clement Wilson), 1896.

Shoshan 1982: B. Shoshan. From Silver to Copper: Monetary Changes in Fifteenth-Century Egypt. – SI, 56, 1982, 97-116.

Shoshan 1986: B. Shoshan. Exchange Rate Policies in Fifteenth-Century Egypt. – JESHO, 39, 1986, 28-51.

Smith 1969: J. Smith. The Silver Currency of Mongol Iran. – JESHO, 12, 1969, 16-41.

Smith, Plunkett 1968: J. Smith, F. Plunkett. Gold Money in Mongolian Iran. – JESHO, 11, 1968, 275-297.

Spooner 1968: F. Spooner. The Economy of Europe 1559 – 1609. – In: R. Wernham (ed.). Cambridge Modern History, Vol. III. The Counter-Reformation and Price Revolution 1559 – 1610. Cambridge, 1968, 14-43.

Spooner 1972: F. Spooner. The International Economy and Monetary Movements in France. Cambridge (MA) (Harvard University Press), 1972.

Spufford 1986: P. Spufford. Handbook of Medieval Exchange. London (Royal Historical Society), 1986.

Spufford 1988: P. Spufford. Money and its use in Medieval Europe. London (Cambridge University Press), 1988.

Srećković 1987: S. Srećković. Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavije. Beograd, 1987.

Srećković 1988: S. Srećković. Beograd (Belgrade). – In: Festschrift Presented to Ibrahim Artuk on the Occasion of the 20th Anniversary of the Turkish Numismatic Society. Istanbul, 1988, 221-242.

Srećković 1995: S. Srećković. Osmanlijske kovnice na teritorijama srpskih zemalja. – In: T. Cvjetićanin, I. Popović, B. Borić-Brešković (ed.). Radionice I kovnice srebra. Akta naučnog skupa održanog od 15. do 18. novembra 1994. godine u Narodnom muzeju u Beogradu. Beograd, 1995, 301-308.

Srećković 1999a: S. Srećković. Akches, I (Orhan Gazi – Murad II, 699 – 848 AH). Belgrade, 1999.

Srećković 1999b: S. Sreckovic. Akches Forged in 1565 at the Belgrade Mint. – TNDB, 35-36, 1999, 38-40.

Srećković 2000: S. Srećković. Akches, II (Mehmed II Fatih – Selim I Yavuz, 848 – 926 AH). Belgrade, 2000.

Srećković 1999c: S. Srećković. Ottoman Commemorative Coins. – In: The Notes of 1st International Numismatic Symposium. Istanbul, 1999, 175-198.

Srećković 2002: S. Srećković. Ottoman Mints and Coins. Belgrade, 2002.

Srećković 2003: S. Srećković. Akches, III (Suleyman I Kanuni, 926 – 974 AH). Belgrade, 2003.

Srećković 2005: S. Srećković. Akches, IV (Selim II Sari – Murad III, 974 – 1003 AH). Belgrade, 2005.

Srećković 2007: S. Srećković. Akches, V (Mehmed III – Mustafa I, 1003 – 1032 AH). Belgrade, 2007.

Srećković 2009: S. Srećković. Akches, VI (Murad IV – Ahmed III, 1032 – 1143 AH). Sremska Mitrovica (Biblioteka numus), 2009.

Stancu 1996: P. Stancu. Contribuții la circulația monetară din Moldova în secolele XV – XVI pe baza tezaurului descoperit la Arsura (jud. Vaslui). – CN, VII, 1996, 173-190.

Steensgaard 1974: N. Steensgaard. The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century: the East India Companies and the Decline of the Caravan Trade. Chicago, 1974.

Štěpkova 1969: J. Štěpkova. Contribution to the History of the Srebrenica Mint under Sultan Selim II. – Časopis narodního musea (Náprstkovo muzeum), 138. Praha, 1969, 195-198.

Știrbu, Velter, Păunescu 1990: C. Știrbu, A.-M. Velter, E. Păunescu. Circulația talerilor în sec. XVI-XVII în Țara Românească – problema falsurilor (tezaurul de la Urziceni, jud. Ialomița). – CN, 6, 1990, 162-188.

Suchy 1991: V. Suchy. The Machine-Struck Manghir of Sultan Mehmed IV from Qostantiniye and Monetary Reform of 1099 AH/1687 AD – Spink Numismatic Circular, 9, 1991, 293-294 (=TNDB, 31, 1992, 35-40).

Sugar 1996: P. Sugar. Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354 – 1804. Seattle (WA) (University of Washington Press), 1996 (Third Printing).

Sultan 1971: J. Sultan. The Ever Victorious: A Beginner`s Guide to Ottoman Empire Numismatics. Santa Monica (CA), 1971.

Sultan 1977: J. Sultan. Coins of the Ottoman Empire and the Turkish Republic. A Detailed Catalogue of the Jem Sultan Collection, Vol. I, II. Thousand Oaks (CA), 1977.

Sundhaussen 1983: H. Sundhaussen. Die Preisrevolution im Osmanischen Reich während der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. – SF, 42, 1983, 169-181.

Tavernier 1677: J. Tavernier. A New Relation of the Inner-Port of the Grand Seignor's Seraglio. London, 1677.

Thern 2008: R. Thern (ed). Standard Catalog of World Coins. Seventeenth Century, 1601 – 1700 (4th Edition). Iola (WI) (Krause Publications), 2008.

Thomas 2007: L. Thomas. Nadir IV.Murad Sultanisi. – ANB, 1, 2007, 8-9.

Toll 1987: C. Toll. A hoard of Osman Turkish silver coins from Bahrayn minted at Basra in 982 – 1032 A.H. = 1574 – 1623 A.D. – In: Turcia et Orientalia. Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday, 12 October 1987. Istanbul, 1987, 149-166.

Tornau 1937: O. Tornau. Münzwesen und Münzen der Grafschaft Mansfeld von der Mitte des fünfzehnten Jahrhunderts bis zum Erlöschen des gräflichen und fürstlichen Hauses. Prag, 1937 (Reprint: Leipzig, 1977).

Tylecote 2002: R. Tylecote. A History of Metallurgy (Second Edition). London (Maney Publishing for the Institute of Materials), 2002.

Unger 1958: E. Unger. Magyar éremhatározó, I, II. Budapest, 1958.

Ünal 2010: R. Ünal. Der Fund des Münzschatzes von Beçin. – In: R. Ünal, F. Krinzinger, M. Alram, Ş. Pfeiffer-Taş (eds.). Der Münzschatz von Beçin. Vol. I. Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), 2010, 3-4.

Ünal, Krinzinger, Alram, Pfeiffer-Taş 2010: R. Ünal, F. Krinzinger, M. Alram, Ş. Pfeiffer-Taş (eds.). Der Münzschatz von Beçin. Vol. I. Wien (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), 2010.

Valensi 1985: L. Valensi. Tunisian Peasants in the Eighteenth and Nineteenth Centuries. Cambridge (Cambridge University Press), 1985.

Veinstein 1986: G. Veinstein. From the Italians to the Ottomans: the Case of the Northern Black Sea Coast in the Sixteenth Century. – Mediterranean Historical Review, 1, 1986, 226-231.

Velter, Ştirbu 2002: A.-M. Velter, C. Ştirbu. Circulaţia monedelor de argint cu valoare ridicată emise de către Statele, oraşele şi autorităţile acleziastice germane în Ţările Române în secolele XVI-XVII. – CN, 8, 2002, 273-308.

Vîlcu 2004: A. Vîlcu. Stadiul cercetărilor de numismatică otomană în România. – In: Studii şi cercetări de turcologie contemporană. Omagiu profesorului Mihai Maxim. Cluj-Napoca, 2004, 41-52.

Vîlcu 2005: A. Vîlcu. Un trésor de contrefaçons d'après les monnaies ottomanes du temps de Mustafa III découvert à Bucarest (Roumanie) – In: Simposio Simone Assemani sulla monetazione islamica, II. Congresso Internazionale di Numismatica e di Storia Monetale. Padova, 17 maggio 2003. Padova, 2005, 191-202.

Vryonis 1962: S. Vryonis. The Question of Byzantine Mines. – Speculum, 37, 1962, 11-16.

Vryonis 1969-1970: S. Vryonis. Byzantine Legacy and Ottoman Forms. – DOP, 33-34, 1969-1970.

Walz 1983: T. Walz. Gold and Silver Exchanges between Egypt and Sudan in Sixteenth and Seventeenth Centuries. – In: J. Richards (ed.). Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds. Durham (NC) (Carolina Academic Press), 1983, 309-311.

Watson 1967: A. Watson. Back to Gold – and Silver. – EHR, 20, 1967, 1-34.

Zachariadou 1983: E. Zachariadou. Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300 – 1415). Venice, 1983.

Zachariadou 1991: E. Zachariadou. S`Enrichir en Asie Mineure au XIVe Siecle. – In: V. Kravari, J. Leford, C. Morrison (eds.). Hommes at Richesses dans l`Empire Byzantin. Paris, 1991, 216-217.

Zhukov 1993: K. Zhukov. Ottoman, Karasid and Sarukhanid Coinage and the Problem of Currency Community in Turkish Western Anatolia (`40s – `80s of the Fourteenth Century. – In: E. Zachariadou (ed.). The Ottoman Emirate (1300 – 1389). Rethymnon (Crete University Press), 1993, 237-243.

Zimanyi 1987: V. Zimanyi. Economy and Society in Sixteenth and Seventeenth Century Hungary (1526 – 1650). Budapest (Akademiai Kiado), 1987.

Zonnebloem 2000a: B. Zonnebloem. Officiële catalogus zilveren munten geslagen door de zeven provinciën der Verenigde Nederlanden 1576 – 1795. Deel I. Amsterdam, 2000.

Zonnebloem 2000b: B. Zonnebloem. Officiële catalogus zilveren munten geslagen door de zeven provinciën der Verenigde Nederlanden 1576 – 1795. Deel II. Amsterdam, 2000.

Κόκκας 1995: Π. Κόκκας. Οθωμανικά νομίσματα στα Βαλκάνια: περιγραφικός κατάλογος της νομισματικής συλλογής Π. Γ. Κόκκα. Θεσσαλονίκη, 1995.

КАТАЛОГ НА МОНЕТИТЕ

Изработил: К. Кръстев

Забележка 1: *В каталога са включени монети от колективни находки от различни части на България, както и някои единични екземпляри, които са публикувани със сравнително подробни данни. Представени са всички известни монетни типове и някои варианти, като всички монети произхождат от днешната територия на страната. Голяма част от представените в каталога екземпляри се публикуват за пръв път. Останалите, които често са били публикувани с пропуски и непълни данни, сме се старали също да представим, поради тяхната важност. Част от публикуваните монети са били определени неправилно, което в настоящият каталог е коригирано. За съжаление, при някои публикации липсват данни за диаметър, тегло или снимки.*

Забележка 2: *Монетите, за които в каталога не е посочена изрична публикация в скоби, са непубликувани.*

Забележка 3: *При транскрибирането на надписите на арабица върху османските монети е използвано звученето според класическия арабски език.*

Забележка 4: *Някои от инвентарните номера на монетите, представени в каталога, съвпадат, понеже са част от колективни находки, в които монетите не са описани отделно в инвентарните книги.*

Забележка 5: *Всички представени в каталога монети произхождат от днешната територия на Република България и се съхраняват в български музеи. По-голямата част от тях са случайни находки, а останалите са от археологически разкопки.*

Забележка 6: *При монетните емисии на отделни свободни или имперски германски градове, монетарниците са едноименни.*

Забележка 7: *Под името на владетеля, в почернен курсив е отбелязана монетарницата, в която е отсечена монетата.*

ОСМАНСКА ИМПЕРИЯ

Мурад III (12.12.1574 – 15.01.1595)

Кустантиние
1

Аверс	سلطان مراد	Sultan Murad
	بن سليم خان	ibn Salim khan
	عز ذصر ضرب في	Azza nasruhu. Duriba fi
	قسطنطنية	Kustantiniyah
	سنة ٩٨٢	sina 982
Реверс	ضارب النضر	Darib an-nadri
	صاخب العز والنصر	sahib al-azzi wa an-nasri
	في البر والبخر	fi al-bar wa al-bahr

Султани, злато, 17,0 мм, 3,38 г
НАИМ, ИН 109 (Томова 2006: 272, No 5)

Бруса
2

A.	سلطان	Sultan
	مراد بن	Murad ibn
	سليم	Salim
	خان	khan
P.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	بروس	Brusa
	٩٨٢	982

Акче, сребро, 0,61 г, пробита
ИМ-Попово ИН 899

Мъсър

3

A.	سلطان مراد بن	Sultan Murad ibn
	سليم خان عز	Salim khan. Azza
	ذصره ضرب في	nasruhu. Duriba fi
	مصر سنة	Misr. Sina
	[٩٨٢]	[982]
P.	ضارب النضر	Darib an-nadri
	صاخب العز والنصر	sahib al-azzi wa an-nasri
	في البر والبخر	fi al-bar wa al-bahr

Ашрафи (шерифи), злато, 20,5 – 21,1 мм, 3,47 г, пробита ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3544-2

4

A.	سلطان مراد بن	Sultan Murad ibn
	بن سليم خان عز	Salim khan. Azza
	ذصره ضرب في	nasruhu. Duriba fi
	[مصر سنة]	[Misr. Sina]
	[٩٨٢]	[982]
P.	سلطان البرين	Sultan al-barrayn
	و خاقان البحرين	wa hakan al-bahrayn
	السلطان بن	as-sultan ibn
	السلطان	as-sultan

Ашрафи (шерифи), злато, 20,4 – 21,3 мм, 3,46 г, пробита ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3544-1

Джазаир

5

A.	سلطان مراد بن	Sultan Murad ibn
	سليم خان	Salim khan
	عز ذصره ضرب في	Azza nasruhu. Duriba fi
	جزاير سنة	Jazayr. Sina
	٩٨٢	982
P.	ضارب النضر	Darib an-nadri
	صاخب العز والنصر	sahib al-azzi wa an-nasri
	في البر والبخر	fi al-bar wa al-bahr

Султани, злато, 21,0 мм, 3,45 г
НАИМ, ИН 101 (Томова 2006: 274, No 11)

6

A.	سلطان	Sultan
	مراد بن	Murad ibn
	سليم	Salim
	خان	khan
P.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	جزاير	Jazayr?
	……	…….

Акче, сребро, 0,33 г, пробита
ИМ-Попово ИН 899

Мехмед III (15.01.1595 – 22.12.1603)

Кустантиние
7

А. В средата:	محمد	Muhammad
Околовръст:	سلطان بن مراد خان	Sultan ibn Murad khan

Р.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	قسطنطنيه	Kustantiniyah
	١٠٠٣	1003

Акче, сребро, 0,28 г, пробита
ИМ-Попово ИН 899

Едрене
8

А. В средата:	محمد	Muhammad
Околовръст:	سلطان بن مراد خان	Sultan ibn Murad khan

Р.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	ادرنة	Adirna
	١٠٠٣	1003

Акче, сребро, 0,32 г
ИМ-Попово ИН 899

Бруса
9

А. В средата:		محمد	Muhammad
Околовръст:		سلطان بن مراد خان	Sultan ibn Murad khan
Р.		عزّ نصر	Azza nasruhu
		ضرب	duriba
		بروس	Brusa
		١٠٠٣	1003

Акче, сребро, 0,31 г
ИМ-Попово ИН 899

Филибе
10

А. В средата:		محمد	Muhammad
Околовръст:		سلطان بن مراد خان	Sultan ibn Murad khan
Р.		عزّ نصر	Azza nasruhu
		ضرب	duribe
		فاپلہ	Filibe
		١٠٠٣	1003

Акче, сребро, 0,21 г
ИМ-Попово ИН 899

Кастамону
11

А. В средата:		محمد	Muhammad
Околовръст:		سلطان بن مراد خان	Sultan ibn Murad khan
Р.		عزّ نصر	Azza nasruhu
		ضرب	duriba
		قطمن	Kastamonu
		١٠٠٣	1003

Акче, сребро, 0,31 г
ИМ-Попово ИН 899

Сидрекапсъ
12

А. Липсва печат.

Р.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	سدره قپسی	Sidrekapsa
	١٠٠٣	1003

Акче, сребро, 0,22 г
ИМ-Попово ИН 899

Йенишехир
13

А. В средата:	محمد	Muhammad
Околовръст:	سلطان بن مراد خان	Sultan ibn Murad khan

Р.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	يگيشهر	Yenishehir
	١٠٠٣	1003

Акче, сребро, 0,21 г, отчупена
ИМ-Попово ИН 899

Баня Лука
14

А. В средата:	محمد	Muhammad
Околовръст:	سلطان بن مراد خان	Sultan ibn Murad khan

Р.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	بانلوقه	Bana Luka
	١٠٠٣	1003

Акче, сребро, 0,20 г
ИМ-Попово ИН 899

Ван
15

A. В средата:	محمد	Muhammad
Околовръст:	سلطان بن مراد خان	Sultan ibn Murad khan

P.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	وان	Wan
	١٠٠٣	1003

Акче, сребро, 0,21 г
ИМ-Попово ИН 899

Халеб
16

A.	سلطان محمد	Sultan Muhammad
	بن مراد خان عز	ibn Murad khan. Azza
	نصره ضرب في	nasruhu. Duriba fi
	حلب سنة	Halab. Sina
	١٠٠٣	1003

P.	سلطان البرين	Sultan al-barrayn
	و خاقان البحرين	wa hakan al-bahrayn
	السلطان بن	as-sultan ibn
	السلطان	as-sultan

Султани, злато, 20,1 – 20,5 мм, 3,41 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3242

Мъсър
17

A.	سلطان محمد بن	Sultan Muhammad ibn
	مراد خان عز ذصره ضرب في مصر سنة [١٠٠٣]	Murad khan. Azza nasruhu. Duriba fi Misr. Sina [1003]
P.	سلطان البرين و خاقان البحرين السلطان بن السلطان	Sultan al-barrayn wa hakan al-bahrayn as-sultan ibn as-sultan

Ашрафи (шерифи), злато, 21,3 – 21,9 мм, 3,46 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3544-3

Ахмед I (22.12.1603 – 22.11.1617)

Кустантиние
18

A.	سلطان احمد بن محمد خان	Sultan Ahmad ibn Muhammad khan
P.	عزّ نصر ضرب قسطنطنيه ١٠١٢	Azza nasruhu duriba Kustantiniyah 1012

Акче, сребро, 0,31 г
ИМ-Попово ИН 899

19

A.	سلطان	Sultan
	احمد محمد	Ahmad Muhammad
	بن خان	ibn khan
P.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	قسطنطنيه	Kustantiniyah
	١٠١٢	1012

Акче, сребро, 0,34 г
ИМ-Попово ИН 899

Едрене
20

A.	سلطان	Sultan
	احمد محمد	Ahmad Muhammad
	بن خان	ibn khan
P.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	ادرنة	Adirna
	١٠١٢	1012

Акче, сребро, 0,28 г
ИМ-Попово ИН 899

Бруса
21

A.	سلطان	Sultan
	محمد احمد	Ahmad Muhammad
	بن خان	ibn khan
P.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	بروس	Brusa
	١٠١٢	1012

Акче, сребро, 0,31 г
ИМ-Попово ИН 899

Филибе
22

A.	سلطان	Sultan
	محمد احمد	Ahmad Muhammad
	بن خان	ibn khan
P.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	فاپلہ	Filibe
	١٠١٢	1012

Акче, сребро, 0,33 г
ИМ-Попово ИН 899

Токат
23

A. Тугра с вписано:	احمد	Ahmad
P.	خلد ملكه	Khullida mulkuhu
в рамка	ضرب	duriba
	تـوقاث	Tukat

Дирхам, сребро, 1,21 г
ИМ-Попово ИН 899

Джанджа?
24

А. Тугра с вписано:	احمد	Ahmad
Р.	خلد ملكه	Khullida mulkuhu
в рамка	ضرب	duriba
	…….	…….

Дирхам, сребро, 15,7 – 16,3 мм, 1,04 г
ИМ-Поморие (Кръстев 2013б: 254, No 2)

Кийъ?
25

А.	سلطان	Sultan
	محمد احمد	Ahmad Muhammad
	بن خان	ibn khan
Р.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	كنعه	Kiya
	…..	…..

Акче, сребро, 0,35 г
ИМ-Попово ИН 899

Мъсър
26

А. В средата:	احمد	Ahmad
околовръст:	سلطان بن محمد خان	Sultan ibn Muhammad khan
Р.	خلد ملكه	Khullida mulkuhu
	ضرب مصر	duriba Misr

Акче, сребро, 0,16 г
ИМ-Попово ИН 899

27

A.	طان[سل]	Sultan
	ماد بن[اح]	Ahmad ibn
	.....	.....
P.	ءزّ نصر	Azza nasruhu
	—ھ—	—ھ—
	مصر….	…. Misr

Мелин, сребро, 17,0 мм, 0,89 г, пробита
ИМ-Поморие (Krastev 2011: 188, No 4)

Мустафа I (първо управление: 22.11.1617 – 26.02.1618)

28

A.	ساطان	Sultan
	مصطفى بن	Mustafa ibn
	محمد خان	Muhammad khan
P.	ءزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	…..	…..

Акче, сребро, 0,27 г
ИМ-Попово ИН 899

Осман II (26.02.1618 – 20.05.1622)

София
29

A. В средата:	عثمان	Osman
Околовръст:	[سلط]ان بن ا [احمد]خان	Sultan ibn Ahmad khan

P.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	صوفيا	Sofya
	١٠٢٧	1027

Акче, сребро, 10,5 – 11,4 мм, 0,26 г
ИМ-Поморие (Кръстев 2013б: 256, No 10)

Мустафа I (второ управление: 26.05.1622 – 10.09.1623)

Кустантиние
30

A.	[سلط]ان	Sultan
	[مصط]فى بن	[Musta]fa ibn
	[محمد] خان	[Muhammad] khan

P.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	قسطنطنيه	Kustantiniyah

Акче, сребро, 9,8 – 11,0 мм, 0,25 г
ИМ-Поморие (Кръстев 2013б: 255, No 8)

София
31

А. Надписът заличен

Р.	……	……
	ضرب	duriba
	صوفيا	Sofya
	١٠٣١	1031

Акче, сребро, 10,5 – 11,8 мм, 0,33 г
ИМ-Поморие (Кръстев 2013б: 256, No 9)

Мурад IV (10.09.1623 – 09.02.1640)

Кустантиние
32

А.	سلطان	Sultan
	مراد بن	Murad ibn
	احمد خان	Ahmad khan
Р.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب فى	duriba fi
	قسطنطنيه	Kustantiniyah
	١٠٣٢	1032

Акче, сребро, 10,6 – 10,7 мм, 0,30 г
ИМ-Поморие (Кръстев 2013б: 257, No 12)

Едрене

33

A.	سلطان	Sultan
	مراد بن	Murad ibn
	احمد خان	Ahmad khan
P.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب فی	duriba fi
	ادرنة	Adirna
	١٠٣٢	1032

Акче, сребро, 12,1 мм, 0,27 г, пробита
ИМ-Поморие (Krastev 2011: 189, No 10)

34

A.	سلطان	Sultan
	مراد بن	Murad ibn
	…..	…..
P.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب	duriba
	ادرنة	Adirna

Акче, сребро, 10,8 – 12,6 мм, 0,26 г
ИМ-Поморие (Кръстев 2013б: 257, No 15)

Бруса

35

A.	سلطان	Sultan
	مراد بن	Murad ibn
	احمد خان	Ahmad khan
P.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب فی	duriba fi
	بروس	Brusa
	١٠٣٢	1032

Акче, сребро, 11,0 – 12,3 мм, 0,32 г
ИМ-Поморие (Кръстев 2013б: 259, No 21)

Халеб?
36

А. В средата, ограден с плътен кръг:		مراد	Murad
Надпис околовръст, от който се чете само:		خان	khan

Р.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب فی	duriba fi
	[خلب]	[Haleb]
	[١٠٣٢]	[1032]

Акче, сребро, 12,1 мм, 0,17 г
ИМ-Поморие (Krastev 2011: 189, No 11)

Мъсър
37

А. В средата:	مراد	Murad
Околовръст:	надписът почти заличен	

Р.	خلد ٥لكه	Khullida mulkuhu
	ضرب ٥صر	duriba Misr

Акче, сребро, 10,1 – 10,4 мм, 0,15 г
ИМ-Поморие (Кръстев 2013б: 261, No 29)

Ибрахим I (09.02.1640 – 12.08.1648)

Кустантиние
38

A.	سلطان	Sultan
	ابرهيم بن	Ibrahim ibn
	احمد خان ضرب فى	Ahmad khan. Duriba fi
	قسطنطنيه	Kustantiniyah
	١٠٤٩	1049
P.	سلطان البرين	Sultan al-barrayn
	و خاقان البحرين	wa hakan al-bahrayn
	السلطان بن	as-sultan ibn
	السلطان	as-sultan

Онлик, сребро, без данни за диаметър и тегло
РИМ-Бургас, ИН XXIII

39

A.	Тугра, в нея:	سلطان ابرهيم	Sultan Ibrahim
	под туграта:	احمد خان	Ahmad khan
P.		خلد ملكه	Khullida mulkuhu
	в рамка:	ضرب فى	duriba fi
		قسطنطنيه	Kustantiniyah
		١٠٤٩	1049

Бешлик, сребро, без данни за диаметър и тегло
РИМ-Бургас, ИН XXIII

40

A.	سلطان	Sultan
	ابرهيم بن	Ibrahim ibn
	احمد خان	Ahmad khan
P.	عزّ نصر	Azza nasruhu
	ضرب فى	duriba fi
	قسطنطنيه	Kustantiniyah
	١٠٤٩	1049

Акче, сребро, 11,6 мм, 0,31 г
ИМ-Поморие (Krastev 2011: 189, No 12)

РЕЧ ПОСПОЛИТА

КРАЛСТВО ПОЛША

Стефан Батори (01.05.1576 – 12.12.1586)

Познан
41

А: Стефан Батори с брада и мустаци и с кралска корона на главата, надясно. Надпис околовръст:
STEPHA·[D]·G·REX·POL·M·D·L

Р: Личният герб на Стефан Батори между гербовете на Полша и Литва.
III
GROS·ARG
TRIP·REG
POLONIÆ
15†82

3 гроша, 1582, сребро, 21,0 мм, 2,15 г, пробита
ИМ-Поморие, ИН 327 (Кръстев 2012б: 435, No 1)

Сигизмунд III Ваза (18.09.1587 – 19.04.1632)

Бидгошч
42

А: Допоясно изображение на Сигизмунд III с брада и мустаци, надясно. Владетелят е с корона на главата, облечен е с рицарски доспехи, надиплена (испанска) яка и наметало. С дясната си ръка държи меч, опрян на дясното му рамо, а с лявата – кълбо с кръст. Надпис околовръст с пълната му титулатура:
SIGIS·III·D·G·REX·POL·M·D·LI·RVS·PR·M

Р: Гербът на Реч Посполита по времето на Сигизмунд III: испански щит, разделен на четири големи полета, в които са представени шахматно гербовете на Кралство Полша (орел с разперени криле и глава наляво) и на Великото княжество Литва (рицар на кон с високо вдигнат над главата си меч). Над щита – кралска корона. В центъра, в по-малък щит е изобразен гербът на родът Ваза – ликторски сноп. Гербът разделя годината: 16 – 21. Надпис околовръст (продължение на пълната му титулатура):
SAM·LIV·NEC·N·SV·GOT·VAN·O·HRI·R

¼ талер, 1621, сребро, 29,9 мм, 7,15 г
РИМ-Бургас, ИН XXVI (Кръстев 2014д: 130-155, No 1)

43

А: Бюст на владетеля, надясно, с кралска корона, ризница и испанска яка. Под бюста – щит с изправен наляво лъв. Надпис околовръст:
SIGISMVND.III.D.GR.REX.PO.M.D.L

Р: Три гербови щита с емблемите на Полша, Литва и династията Ваза. Над тях – кралска корона. Надпис околовръст:
GROS.ARGEN.SEX.REG.POLONI.1596

6 гроша, 1596, сребро, 27,0 мм, 4,64 г
НАИМ (Герасимов 1964: 222, No 2)

Познан
44

А. Коронован бюст на владетеля в испанско облекло, надясно. Надпис околовръст:
SIG·III·D· / G·REX·PO·M·D·L

Р. Гербовете на Кралство Полша и Великото Литовско княжество, от двете страни на герба на фамилията Ваза. Долу в средата: емблемата на монетарницата – изправен лъв в щит.
·III·
GROS·ARG·
TRIP·R·PO·
16 01

3 гроша, 1601, сребро, 20,5 мм, 2,22 г, пробита на две места
ИМ-Поморие (Krastev 2011: 188, No 2)

Бидгошч
45

А: Сигизмунд III с корона, надясно. Надпис околовръст:
SIG·III:D·G·REX·PO·M·D·L

Р: Личният герб на Сигизмунд III между гербовете на Полша и Литва.
III
GROS:ARG:
TR:R·R:PO:97:
I F SC
HR

3 гроша, 1597, сребро, 19,4 мм, 2,05 г, пробита
ИМ-Поморие, ИН 327 (Кръстев 2012б: 436, No 3)

ВЕЛИКО ЛИТОВСКО КНЯЖЕСТВО

Стефан Батори (01.05.1576 – 12.12.1586)

Вилно
46

A: Стефан Батори с корона, надясно. Надпис околовръст:
STEP·D·G·REX·PO·M·D·L

P: Личният герб на Стефан Батори между гербовете на Полша и Литва.
III
15[8]4
GROS·ARG
TRIP·M·D
[L]IT

3 гроша, 1584, сребро, 21,4 мм, 1,90 г, пробита
ИМ-Поморие, ИН 327 (Кръстев 2012б: 437, No 5)

Сигизмунд III (18.09.1587 – 19.04.1632)

Вилно
47

A: Сигизмунд III с корона, надясно. Надпис околовръст:
SIG·III·D:G·R[E]X·PO·M·D·L·

P: Личният герб на Сигизмунд III между гербовете на Полша и Литва.
·III·
GR[OS·]ARG
TRIP·MDL
15 94

3 гроша, 1594, сребро, 21,9 мм, 1,75 г, пробита
ИМ-Поморие, ИН 327 (Кръстев 2012б: 438, No 6)

ГРАД РИГА

Стефан Батори (01.05.1576 – 12.12.1586)

48

А: Стефан Батори, с брада и мустаци, надясно и с кралска корона. Надпис околовръст:
STEP×D×G×REX·P×M×D×L

Р: Най-горе: III, ограден от две лилии. Отдолу: гербът на град Рига: два кръстосани ключа над модел на градска порта с две кули. Отляво и отдясно:

15 – 86
GR – OS
ARG·TRIP
CIVI·RI
GE

3 гроша, 1586, сребро, 20,1 – 20,4 мм, 2,26 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3399

Сигизмунд III (18.09.1587 – 19.04.1632)

49

А: Сигизмунд III, с брада и мустаци, надясно. С кралска корона и испанска яка. Надпис околовръст:
SIG·III·D:G·REX·P[O·M·D·]LI

Р: Модел на град с две кули. Най-долу: розета (вляво) и лилия. Отляво и отдясно на града:

15 – 97
GR – OS
ARG×TRIP
CIVI×RI
GE

3 гроша, 1597, сребро, 21,4 – 21,6 мм, 2,35 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3386

50

A: Сигизмунд III с корона и испанска яка, надясно. Надпис околовръст:
SIG·III·D:G·REX·PO·M·D·LI

P: Най-горе: 1597. Отдолу: гербът на град Рига: два ключа, кръстосани над модел на град с две кули.
GROS
ARG·TRIP
CIVI·RI
GE

3 гроша, 1597, сребро, 21,0 мм, 2,06 г, пробита
НАИМ (Герасимов 1964: 223, No 7)

ГРАД ДАНЦИГ (ГДАНСК)

Сигизмунд III (18.09.1587 – 19.04.1632)

51

A: Бюст на Сигизмунд III с брада и мустаци, надясно. Облечен е с рицарски доспехи, испанска яка и наметало, а на главата му е поставена кралска корона. Надпис околовръст:
·SIGIS·3·D·G·REX·POL·M·D·L·R·PR·

P: Големият герб на град Данциг: два лъва с изплезени езици поддържат от двете страни овален щит. В него е изобразен малкият герб на града: два кръста един под друг, а над тях корона. Надпис околовръст:
MONETA·CIVIT·GEDANENSIS·1612

Орт (¼ талер), 1612, сребро, 29,0 мм, 6,55 г, пробита
РИМ-Бургас, ИН 1550

ХЕРЦОГСТВО КУРЛАНДИЯ И СЕМИГАЛИЯ

Вилхелм фон Кетлер (1596 – 1616)
52

А: Бюст на херцога с надиплена яка, надясно. Надпис околовръст:
MONE·ARG·CVR

Р: Гербовете на Кралство Полша и Великото Литовско княжество. Над тях: III. Под тях:

GROS·AR·TR
DVCVM·CV
·ET·SE·
·9·8·

3 гроша, 1598, сребро, 20,3 – 21,0 мм, 1,95 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3259

СВЕЩЕНА РИМСКА ИМПЕРИЯ

Рудолф II (27.10.1575 – 20.01.1612)
Енсисхайм
53

А. Бюст на императора с брада и мустаци, надясно, с лавров венец, в испанско облекло с висока яка и ордена на златното руно. Вдясно: 1606. Надпис околовръст с пълната титулатура на владетеля:
+RVDOLPHVS•II•D:G•RO•IM•SEM•AVG•GER•HVN•BO•REX

Р. Герб: испански щит, разделен на 16 полета, в които последователно са изобразени гербовете на: Унгария, Тирол, Горен Елзас, Бохемия, Щирия, Бургундия, Австрия, Кастилия, Каринтия, Карниола, Хабсбургите, Горица, Бургау, Швабия, Вюртемберг и Пфирт (Ферете). Щитът е увенчан с корона, а около него е ордена на златното руно. Надпис околовръст (продължение на титулатурата):
NECNON·ARCHIDVCES·AVS·O·BVR·LANDG·ALS·CO·FER

Райхсталер, 1606, сребро, 41,1 мм, 28,57 г
РИМ-Бургас, ИН IX (Кръстев 2013а: 30, No 3)

Фердинанд II (28.08.1619 – 15.02.1637)
54

А: Бюст на императора с лавров венец, испанска яка и мантия, надясно. Надпис околовръст с пълната титулатура на владетеля:
FERDINAND·II·D·G·RO·I·S·AVG·GER·HV·BOH·REX

Р: Гербът на Свещената Римска империя: коронован двуглав орел. Надпис околовръст (продължение на титулатурата):
ARCHIDVX·AVS·DVX·BVR·MAR·MOR·CO·TYR·1632

Райхсталер, 1632, сребро, 45,0 мм, 28,65 г
НАИМ (Герасимов 1964: 219, No 10)

55

А. Бюст на императора с брада и мустаци, надясно, с лавров венец, в испанско облекло с висока яка, мантия и ордена на златното руно. Долу: 1623. Надпис околовръст с пълната титулатура на владетеля:
:FERDINANDVS:II:D:G:RO:I:S:A:G:H:B:REX:

Р. Герб: испански щит, разделен на 14 полета, в които последователно са изобразени гербовете на подвластните му територии. Щитът е увенчан с корона, а около него е ордена на златното руно. Надпис околовръст (продължение на титулатурата):
:ARCHI:AVST:DVX:BVR:STYRIÆ:ETC:

Райхсталер, 1623, сребро, 41,3 мм, 29,96 г
РИМ-Бургас, ИН 963

ЕРЦХЕРЦОГСТВО АВСТРИЯ

Фердинанд II (25.07.1564 – 24.01.1595)

Хал
56

А. Короновано допоясно изображение на владетеля, с брада и мустаци, надясно. На главата му – ерцхерцогска корона. Облечен е в парадна рицарска броня. Лявата му ръка е поставена върху дръжката на меч, който е препасан на колана, а с дясната държи скиптър, подпрян на дясното му рамо. Надпис околовръст:
·FERDINAND:D:G:ARCHIDVX:AVSTRIAE

Р. Герб: коронован испански щит, разделен на четири големи полета. В горните две полета са представени гербовете на Кралство Унгария (горе вляво) и на Кралство Чехия. Долните две полета от своя страна също са разделени на четири полета, в които са представени гербовете на Кралствата Кастилия и Леон (долу вляво), Херцогство Бургундия и Ерцхерцогство Австрия. В центъра в малък щит е представен гербът на Графство Тирол. Върху щита: ерцхерцогска корона с лилии и кръст. Щитът е увенчан с ордена на златното руно. Надпис околовръст:
DVX·BVRGVNDIE – COMES·TIROLIS

Талер, без година, сребро, 39,0 – 39,5 мм, 27,14 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3736

57

А. Коронован бюст на владетеля, надясно. Облечен е в рицарска броня, лявата ръка е поставена върху дръжката на меч, който е препасан на колана, а с дясната държи скиптър. Надпис околовръст:
FERDINAND:D:G:ARCHIDVX:AVSTRI

Р. Герб: коронован испански щит, разделен на четири полета, в които са изобразени последователно гербовете на Херцогство Бургундия, Ерцхерцогство Австрия (в двете десни полета) и Кралствата Кастилия и Леон. В центъра в малък щит е представен гербът на Графство Тирол. Целият щит е увенчан с ордена на златното руно. Надпис околовръст:
DVX·BVRGVNDI – COME[S·TIR]OLIS

Талер, без година, сребро, 39,3 мм, 28,87 г
РИМ-Бургас, ИН IX (Кръстев 2013а: 29, No 1)

Максимилиан III (24.01.1595 – 02.11.1618)

Хал
58

А: Бюст на ерцхерцога, надясно, с испанска яка и ризница. В полето: 1616. Надпис околовръст:
MAXIMILIANVS:D:G:ARCH:AVST:DVX:BVR:STIR:CAR

Р: Коронован герб. Надпис околовръст:
ET:CARN:MAG:PRVSS:AD:COM:H:ET:TIROL

Талер, 1616, сребро, 41,0 мм, 28,65 г
НАИМ (Герасимов 1964: 219, No 3)

Албрехт VII и Изабела (20.03 – 05.10.1619)

Хал

59

А: Голям Ахдреевски кръст, съставен от два кръстосани скиптъра, чиито краища завършват със стилизирани лилии. Между тях – корона. От двете им страни: монограмите на Албрехт и Изабела.
DEI.GRATIA.ALBERTVS.ET.ELISABET

Р: Коронован двуглав орел, опасан с ордена на златното руно.
ARCHID.AVST.DVCES.BVRG.BRAB.Z.1619

Талер, 1619, сребро, 40,0 мм, 27,73 г
НАИМ (Герасимов 1964: 220, No 16)

Леополд V (1623 – 13.09.1632)

Хал

60

А: Допоясно изображение на Леополд V с военни доспехи и ерцхерцогска корона. В дясната ръка държи скиптър, а лявата е подпряна на дръжката на меч. Под него цифрата 10. Вдясно: 1632 между две розети. Надпис околовръст:
LEOPOLDVS·D:G:ARC:D·AVSTRI·

Р: Герб, увенчан с ордена на златното руно. Надпис околовръст:
·DVX·BVRGVND·COMES·TYROL

10 кройцера, 1632, сребро, 28,2 – 28,6 мм, 3,89 г, пробита
ИМ "Искра" Казанлък, ИН 2872

61

А: Като № 60.
LEOPOLDVS·D:G:ARC[HI]DVX·AVSTRI·

Р: Като № 60.
·DVX·BVRGVNDIÆ COMES·TY[R]OLIS[·]

10 кройцера, 1632, сребро, 28,9 мм, 3,99 г, пробита
ИМ-Поморие, ИН 327 (Кръстев 2012б: 440, No 9)

КРАЛСТВО ЧЕХИЯ (ПОД ХАБСБУРГСКА ВЛАСТ)

Фердинанд I (24.10.1526 – 25.07.1564)

Йоахимстал
62

А: Допоясно короновано изображение на владетеля, с дълга коса, надясно. Облечен е с рицарска броня, с дясната си ръка държи скиптър, опрян на дясното му рамо, а с лявата държи дръжката на меч, окачен на пояса му. Надпис околовръст:
FERDINAND·D·G·ROMA·BOEMI·HVNGA·REX

Р: Едноглав орел с разперени криле, с глава с нимб, обърната наляво. На гърдите му – голям щит с герб. Надпис околовръст:
INFANS·HISPANIAR·ARCHIDVX·AVSTRIE

Йоахимсталер, без година, сребро, 38,0 мм, 28,75 г
НИМ, ИН 40376 (Пенчев 2011: 144-145, No 8)

ХЕРЦОГСТВО И КУРФЮРШЕСТВО БРАНДЕНБУРГ

Георг Вилхелм (1619 – 01.12.1640)

Кьонигсберг
63

А: Херцог Георг Вилхелм фон Хохенцолерн, надясно, с корона и мантия, с дебела хермелинова яка. С дясната ръка държи скиптър, а с лявата: дръжката на меч. Надпис околовръст:
GEORG.WILH.D:G.MARCHID.BRAND

Р: Герб: коронован бароков щит, разделен на четири полета. В средата малък щит със скиптър. Вляво от герба – цифрата 2, а вдясно – 5. Надпис околовръст (продължение на титулатурата):
SA.ROM.IMP.ARCHI.EL.D.PRVS

Талер, 1625, сребро, 29,0 мм, 26,55 г
НАИМ (Герасимов 1964: 221, No 4)

64

A: Херцог Георг Вилхелм с брада и мустаци в ½ ръст, надясно, с метални доспехи, надиплена яка и херцогска корона на главата. С дясната ръка държи скиптър, който е подпрян на дясното рамо. С лявата ръка държи дръжката на меч. Надпис околовръст с пълната му титулатура:
GEORG:WILHELM:V:G:G:M:Z:BRAN

P: Герб: коронован бароков щит, разделен на четири полета. В средата малък щит със скиптър. От двете страни на герба: 2 – 2. Надпис околовръст (продължение на титулатурата на владетеля):
D:H:R:R:ERT:C:V:CHVRE:I:P:Z:G:C:B:H

8 грошен (¼ талер), 1622, сребро, 29,7 – 29,9 мм, 6,22 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3564-1

65

A: Като № 65.
GEORG:WILHELM:V:G:G:M:Z:BRAN

P: Като № 65. От двете страни на герба: 2 4.
D:H:R:R:ERT:C:V:CHVRE:I:P:Z:G:C:B:H

8 грошен (¼ талер), 1624, сребро, 29,7 – 29,8 мм, 6,05 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3564-2

66

A: Като № 65.
GEORG:WILHELM:V:G:G:M:Z:BRAN

P: Като № 65.
D:H:R:R:ERT:C:V:CHVRE:I:P:Z:G:C:B:H

8 грошен (¼ талер), без година, сребро, 30,0 мм, 6,93 г
РИМ-Бургас, ИН XXVI (Кръстев 2014д: 130-155, No 46)

МАРКГРАФСТВО БРАНДЕНБУРГ-ФРАНКОНИЯ

Албрехт II (1548 – 1550; 1553)

Ерланген
67

А: Допоясно изображение на маркграф Албрехт II Млади фон Байройт, наляво, с къса коса, брада и мустаци. Облечен в рицарска броня, с дясната си ръка държи скиптър, а с лявата – дръжката на окачен на пояса му меч. От двете страни: 15-49. Надпис околовръст:
+ALBERT·D·G·MARCHIO·BRANDENBV·

Р: В средата: щит с изобразен гербът на Бранденбург – едноглав орел. Полето около него е разделено на четири сектора, в които са изобразени четири хералдически щита, в които са представени гербовете на Бранденбург, Франкония, Прусия и Тевтонския орден.
+SI:DEVS:PRONOBI:OVIS:TONTRA

Талер, 1549, сребро, 39,0 – 40,0 мм, 25,59 г
НИМ, ИН 8066 (Пенчев 2011: 147, No 25)

ХЕРЦОГСТВО И КУРФЮРШЕСТВО САКСОНИЯ

Йохан Фридрих I и Мориц (1541 – 1547)

Фрайберг
68

А: Три хералдически щита, оградени с двоен кръг. Горе: гербът на Курфюршество Саксония (т.н. електорални или курфюрстки мечове); долу: гербовете на херцогствата Саксония и Тюрингия. Надпис околовръст:
[IO]HAN·FRID·ELE·DVX·SAX·BVR·[M]AG

Р: Рицарски шлем с пера. Надпис околовръст:
MAVRITI·DVX·SAX·FIE·IVS·1544·FRE[IB]·

¼ гулденгрошен, 1544, сребро, 28,3 – 29,0 мм, 6,33 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3710

69

А: Три хералдически щита, оградени с двоен кръг. Надпис околовръст:
IOHAN·FRI·ELE·DVX·SAX·BVR·MAG

Р: Рицарски шлем с пера. Надпис околовръст:
MAVRITI·DVX·SAX·FIE·IVS·1545

¼ гулденгрошен, 1545, сребро, 28,0 мм, 6,92 г
НИМ, ИН 6353 (Пенчев 2011: 146, No 21)

Август (1553 – 1586)

Дрезден
70

А: Бюст на курфюрста, надясно, с дълга коса, брада и мустаци. Облечен е с броня, с дясната си ръка държи меч. От двете му страни: 15 – 57. Надпис околовръст:
AVGVSTVS·D:G·DVX·SAXONIE·SA·ROMA·IM·

Р: Хералдически щит, увенчан с три шлема с пера. В полето горе вдясно: лигатура от буквите H B. Надпис околовръст:
ARCHIMARSCHAL·ET·ELEC

Талер, 1557, сребро, 38,0 – 39,0 мм, 28,34 г
НИМ, ИН 16177 (Пенчев 2011: 146, No 22)

Кристиан I (1586 – 1591)

Дрезден
71

А: Допоясно изображение на курфюрста, надясно, с брада и мустаци. Облечен е в парадна рицарска броня с испанска яка. С дясната си ръка държи меч, опрян на дясното му рамо. Пред него – рицарски шлем с пера. От двете страни на главата му са цифрите на годината: 15 – 88. Надпис околовръст:
CHRISTIAN·D:G·DVX·SAXO·SA·ROMA·IMP·

Р: Хералдически щит, увенчан с три шлема с пера, символизиращи Саксония, Тюрингия и Майсен. В центъра на гербовия щит: гербът на Курфюршество Саксония (два кръстосани меча). В полето горе вдясно: лигатура от буквите H B. Надпис околовръст:
ARCHIMARS·CHAL·ET·ELEC

Талер, 1588, сребро, 40,3 – 40,5 мм, 26,10 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3708

Кристиян II, Йохан Георг I и Август (1591 – 1611)

Дрезден
72

А: Допоясни изображения на тримата братя-херцози, насреща. В средата е курфюрст Кристиян II. Облечени са в костюми с испански яки и мантии. Над главите им – кълбо с кръст. Изображението по средата разделя датата: 15 – 95. Надпис околовръст:
CHRISTIAN·IOHAN:GEORG·ET·AVGVSTVS·

Р: Гербов щит, а над него: три шлема с пера. В полето горе вдясно: лигатура от буквите H B. Надпис околовръст:
FRAT·ET·DVCES·SAXON

Талер, 1595, сребро, 39,0 мм, 28,82 г
НИМ, ИН 16315 (Пенчев 2011: 246, No 24)

ХЕРЦОГСТВО САКСОНИЯ-ВАЙМАР

Фридрих Вилхелм I (1573 – 1602) и Йохан III (1573 – 1605) (съвместно монетосечене)

Ваймар
73

А: Гербът на Саксония-Ваймар. Над него – рицарски шлем. Надпис околовръст:
FRD:II:IO:WIL:D:G:DV:SAX:AO:ND:IO

Р: Три хералдически щита с гербовете на Саксония-Ваймар. Надпис околовръст:
LANT:THVRIN:ET:MARGI:MI:SNAL:SNLAE

½ талер, без година, сребро (без данни за диаметър и тегло)
НАИМ (Герасимов 1964: 221, No 1)

ХЕРЦОГСТВО ОЛДЕНБУРГ-ДЕЛМЕНХОРСТ

Антон Гюнтер (1603 – 1667)

Олденбург
74

А: Коронован орел, на гърдите му – цифрата 28. Надпис с титулатурата на свещения римски император Фердинанд III (1637 – 1657):
FERD•III•D•G•ROM•IMP•SEM•AVG

Р: Гербът на Олденбург-Делменхорст. Надпис с титулатурата на херцог Антон Гюнтер:
FLOR•ATN•GV•C•O•E•[…….]

Флорин (28 щюбера), сребро, 40,6 мм, 19,68 г
РИМ-Бургас, ИН XXVI (Кръстев 2014д: 130-155, No 53)

75

А: Коронован орел, на гърдите му – цифрата 28. Надпис с титулатурата на свещения римски император Фердинанд III (1637 – 1657):
FERDINAND•III•D•G•ROM•IMP•SEMP•AV[G]

Р: Гербът на Олденбург-Делменхорст. Надпис с титулатурата на херцог Антон Гюнтер:
FLOR•ATN•GVN•GV•C•O•E•D•D•I•I•E•E•K

Гулден (флорин) (28 щюбера), сребро, 42,5 мм, 19,78 г
РИМ-Бургас, ИН XXIII (Krastev 2011: 192, No 4)

ХЕРЦОГСТВО МЕКЛЕНБУРГ-ШВЕРИН

Йохан Албрехт I (1556 – 1576)

Мекленбург
76

А: Допоясно изображение на херцога, наляво, гологлав, с рицарска броня. С дясната си ръка държи скиптър, пред който е изобразен хералдически щит с герба на Мекленбург-Шверин – щит, разделен на 4 полета в които са изобразени гербовете на съставните части на страната: Херцогство Мекленбург (коронована бича глава, насреща), град Рощок (грифон, наляво), град Щаргард (бяла ръка, държаща златен пръстен на червен фон) и град Венден (бича глава диагонално). В центъра, в по-малък щит е представен гербът на бившето Княжество Шверин (червено и жълто хоризонтални полета). Лявата си ръка херцогът е опрял върху дръжката на висящ на пояса му меч. Надпис околовръст:
IOHAN+ALBER+DG+DVX+MEGAPOLENSIS 15-68

Р: Гербът на Свещената Римска империя – двуглав орел с разперени криле. Над главите му с нимбове – голяма имперска корона. На гърдите на орела – голямо кълбо с кръст. То е разделено на три полета, във всяко от които е изписана по една цифра: 2, 7, 6. Надпис околовръст (титулатурата на свещения римски император Максимилиан I):
MAXIMILIAN+DG+ROM+IMP+SEM+AVG

Талер, 1568, сребро, 40,0 мм, 28,55 г
НИМ, ИН 6354 (Пенчев 2011: 147, No 26)

ХЕРЦОГСТВО ТЕШИН

Адам Вацлав (1579 – 1617)

Тешин
77

А: Бюст на херцог Адам Вацлав, надясно, с надиплена (испанска) яка. Надпис околовръст:
ADA·W·D·G·DVX·TESS·N·GLO

Р: Година и триредов надпис.
1597
GROSS·ARG
TRIP·D[VC]
TESSIN

3 гроша, 1597, сребро, 18,0 мм, 2,06 г, пробита
РИМ-Кюстендил, ИН 2261 (Тонев 1989: 329-330, No 20)

ГРАФСТВО МАНСФЕЛД (МАЙНЦ-МАНСФЕЛД – СТАРША ЛИНИЯ)

Йохан Георг, Петер Ернст, Йохан Албрехт, Йохан Хойер, Бруно (1579)

Майнц
78

А: Герб с два рицарски шлема над него. Горе: 79. Надпис околовръст:
IOH·GEO·PET·ERN·IO·ALB·I·O·HO·B·RV·FRA·E·PAT

Р: Свети Георги на кон, надясно, пробожда с копие крилат змей. Надпис околовръст:
+COMITES·P·DOM·IN·MANS·NO·BLDOA·IN·NEL·D

½ талер, 1579, сребро, 35,0 мм, 14,10 г
НАИМ (Герасимов 1964: 221, No 2)

ГРАФСТВО МАНСФЕЛД-ШРАПЛАУ (СРЕДНА ЛИНИЯ)

Хайнрих II (1595 – 1602)

Айслебен
79

А: Новият герб на графство Мансфелд-Шраплау. В полето от двете страни на герба: горе – G / M; долу – 16 / 02. Надпис околовръст:
HEIN:CO:E:DO:I:MANSF:NO:D:I:HELD:ET:SCHRA

Р: Свети Георги с рицарски доспехи с шлем с пера на главата, на кон, наляво. С дясната си ръка замахва с меч срещу намиращ се в краката на коня змей. Над главата на коня – кълбо с кръст. Надпис околовръст:
COMMIS:DOMINO:ET:IPSE:FACIET

Талер, 1602, сребро, 40,0 мм, 28,51 г
НИМ, ИН 37414 (Пенчев 2011: 147, No 28)

КНЯЖЕСТВО БРАУНШВАЙК-ЛЮНЕБУРГ-ЦЕЛЕ

Кристиан I (1611 – 1633)

Клаустал
80

А: Бюст на княза с брада и мустаци, надясно, с ризница и наметало. Надпис околовръст:
CHRISTIAN:D:G:EL:H:EP:MIN:D:DVX:B:ET:L

Р: Герб с пет рицарски шлема над него. От двете му страни: 16 25. Надпис околовръст:
IVSTITIA:ET:CONCORDIA

Талер, 1625, сребро, 44,0 мм, 29,30 г
НАИМ (Герасимов 1964: 221, No 3)

ГРАД ЕМБДЕН

Фердинанд II (28.08.1619 – 15.02.1637)

81

А: Гербът на Свещената Римска империя: коронован двуглав орел. На гърдите му – цифрата 28. Надпис околовръст с титулатурата на свещения римски император:
FERDINAN•II•ROM•IMP•SEM•AVG

Р: Гербът на град Ембден: коронован щит, разделен на 4 полета, в тях шахматно са представени две хоризонтални линии и гербът на Ембден – допоясно изображение на коронована харпия, подаваща се зад крепостен зид, миещ се от вълни. Под герба: 28. Надпис околовръст:
FLOR•ARGEN•CIVITAT•EMB

Флорин (28 щюбера), без година, сребро, 38,9 мм, 20,01 г
РИМ-Бургас, ИН XXVI (Кръстев 2014д: 130-155, No 52)

Фердинанд III (15.02.1637 – 02.04.1657)

82

А: Като № 81. Надпис околовръст:
FERDINAN•III•ROM•IMP•SEM•AVGV•

Р: Като № 81. Надпис околовръст:
FLOR•ARGEN•CIVITAT•EMB

Флорин (28 щюбера), без година, сребро, 39,2 – 39,7 мм, 19,97 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3701-9

ГРАД КАМПЕН

Матеус I (13.06.1612 – 20.03.1619)

83

А: Гербът на Свещената Римска империя: коронован двуглав орел. На гърдите му – кълбо с кръст. Надпис околовръст с титулатурата на свещения римски император:
MATH·I·D·G·ROM·IMP·SEM·AVG

Р: Гербът на град Кампен: коронован щит, разделен на четири полета. Между лъчите на короната: 1618. Под герба: 28. Надпис околовръст:
FLOR·ARG-CV·IMP·CAMPE

Флорин (28 щюбера), 1618, сребро, 39,2 – 39,7 мм, 19,42 г, пукната
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3697-5

84

А: Коронован орел, на гърдите му – цифрата 28. Надпис околовръст с титулатурата на свещения римски император:
MATH·I·D·G·ROM·IMP·SEM·AVG

Р: Гербът на град Кампен. Надпис околовръст:
FLOR·ARG-CIV·[I]MP·C[AM]PEN·16[..]

Флорин (28 щюбера), без година, сребро, 39,1 мм, 20,09 г
РИМ-Бургас, ИН XXIII (Krastev 2011: 191, No 2)

ГРАД КАУФБОЙРЕН

Карл V (28.06.1519 – 27.08.1556)

85

А: Допоясно изображение на императора, надясно, с къса коса, брада и мустаци, с корона на главата. Облечен е с рицарска броня, с дясната си ръка държи подпрян на дясното му рамо скиптър, а лявата е положил върху дръжката на висящ на пояса му меч. Ръцете му са с железни ръкавици. Надпис околовръст:
CAROLVS:V:ROMA:IMP:SEMP:AVGV

Р: Гербът на град Кауфбойрен: щит със сложна украса, разделен на две еднакви полета, посредством вертикална линия; в лявото поле – лявата половина на двуглав орел; в дясното – наклонена на 75° широка лента с по една шестолъчна звезда отгоре и отдолу. От двете страни на герба: 15 – 47. Надпис околовръст:
MO:NO:CIVITATIS:KAVFBVRENNSIS

Талер, 1547, сребро, 39,0 – 40,0 мм, 28,41 г
ИМ-Попово

ИМПЕРСКИ ГРАД ДАВЕНТ

Матеус I (13.06.1612 – 20.03.1619)

86

А: Коронован орел, на гърдите му – кълбо с голям кръст. Върху него – цифрата 28. Надпис околовръст с титулатурата на свещения римски император:
MATTH•I•D•G•ROM•IMP•SEM•AVG

Р: Коронован герб на град Давент. Година между лъчите на короната: 1618. Под герба: 28. Надпис околовръст:
FLOR•ARG•CIV•IMP•DAVENT

Флорин (28 щюбера), сребро, 38,4 – 39,0 мм, 19,59 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3699-1

87

A: Коронован орел, на гърдите му – кълбо с голям кръст. Върху него – цифрата 28. Надпис околовръст с титулатурата на свещения римски император:
MATTH•I•D•G•ROM•IMP•SEM•AVG

P: Коронован герб на град Давент. Година между щита и короната: 1618. Между лъчите на короната: две розети. Под герба: 28. Надпис околовръст:
FLOR•ARG•CIV•IMP•DAVENT

Флорин (28 щюбера), сребро, 37,7 – 38,1 мм, 19,71 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3699-2

88

A: Коронован орел, на гърдите му – цифрата 28. Надпис околовръст с титулатурата на свещения римски император:
MATTH•I•D•G•ROM•IMP•SEM•AVG

P: Коронован герб на град Давент. Година между лъчите на короната: 1618. Надпис околовръст:
FLOR•ARG•CIV•IMP•DAVENT

Флорин (28 щюбера), сребро, 38,2 мм, 20,11 г
РИМ-Бургас, ИН XXVI (Кръстев 2014д: 130-155, No 50)

ИМПЕРСКИ ГРАД ЗВОЛЕ

Матеус I (13.06.1612 – 20.03.1619)

89

А: Гербът на Свещената Римска империя: коронован двуглав орел, на гърдите му – кълбо с кръст и цифрата 28. Надпис околовръст с титулатурата на свещения римски император:
MATTH•I•D•G•ROM•IMP•SEM•AVGVS

Р: Гербът на имперският град Зволе: коронован щит, разделен на четири полета, в които шахматно са представени големият (Св. Георги, представен като рицар, убива змея) и малкият (кръст) герб на града. Надпис околовръст:
FLOR•ARG•CIVITA•IMP•ZWOLL

Флорин (28 щюбера), сребро, 38,6 – 39,6 мм, 20,05 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3700-3

90

А: Като № 89.
MATTH•I•D•G•ROM•[IMP•SEM•A]VGVS

Р: Като № 89.
FLOR•ARG•CIVITA•IMP•ZWOL

Флорин (28 щюбера), сребро, 38,5 мм, 19,90 г
РИМ-Бургас, ИН XXVI (Кръстев 2014д: 130-155, No 51)

ИМПЕРСКИ ГРАД ЦЮРИХ

91

А: Гербът на Свещената Римска империя: двуглав орел с разперени криле. Главите му са увенчани с нимбове, над тях – имперска корона. Надпис околовръст:
DOMINE:SERVA:NOS:IN:PACE:59

Р: Гербът на град Цюрих: разярен лъв, изправен на задните си крака. С дясната си лапа държи кълбо с кръст, а с лявата се опира на щит, върху който е изобразен гербът на град Цюрих. Надпис околовръст:
MON:NO:THVRIGENSIS:CIVIT:IMPERIA

Талер, 1559, сребро, 41,0 – 42,0 мм, 28,23 г
НИМ, ИН 1817 (Пенчев 2011: 148, No 31; 2013: 8)

ГРАД НЮРНБЕРГ

Фердинанд II (28.08.1619 – 15.02.1637)

92

А: Коронован двуглав орел. Надпис околовръст с титулатурата на свещения римски император:
FERDINANDI•II•D•G•ROMAN•IMPER•SEMP•AVGVS•D•P

Р: Три щита с гербът на Свещената Римска империя (горе) и двата герба на град Нюрнберг (долу). В полето – 1625. Надпис околовръст:
MONETA•ARGENTEA•REIPVB•NVRENBERG

Талер, 1625, сребро, 41,0 мм, 23,75 г
НАИМ (Герасимов 1964: 220, No 12)

КРАЛСТВО УНГАРИЯ

Лайош II (13.03.1516 – 29.08.1526)

Кьормьочбаня (Кремниц)
93

А: Света Богородица с дълги коси, корона и воал на главата, седнала на трон, насреща, държи с дясната си ръка Младенеца, който е седнал на дясното ѝ коляно. Под изображението – орел. Надпис околовръст:
*LVDOVICVS*D-G*R*VNGARIE*

Р: Свети Ласло, прав, насреща, с дълги коси, брада и мустаци, в средновековни рицарски доспехи и корона на главата. В дясната си ръка държи изправена до него алебарда, а с лявата – кълбо с кръст. От двете му страни: K G. Надпис околовръст:
S*LADISLAVS-*REX*1517*

Гулден, злато, 1517, 21,6 – 21,9 мм, 3,55 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3966

КРАЛСТВО УНГАРИЯ (ПОД ХАБСБУРГСКА ВЛАСТ)

Фердинанд I (16.12.1526 – 25.07.1564)

Кьормьочбаня (Кремниц)
94

А: Допоясно изображение на владетеля, с дълга коса, брада и мустаци, надясно, с корона. Облечен е с рицарска броня, с дясната си ръка държи скиптър, опрян на дясното му рамо, а с лявата държи дръжката на меч, окачен на пояса му. Надпис околовръст:
FERDINAND·D·G·ROM·HVN·BOE·DAL·C·REX

Р: Щит, с изобразен едноглав орел с разперени криле, с глава с нимб, обърната наляво. На гърдите на орела – гербов щит. Над големия щит: допоясно изображение на Света Богородица, насреща, с корона, поддържа Младенеца в дясната си ръка, а с лявата държи скиптър. Вляво и вдясно от големия щит: К В. Надпис околовръст:
INF·HISPA·ARCHIDV·AVSTRI·DVX·BVR·1556

Талер, 1556, сребро, 45,0 – 46,0 мм, 28,75 г
НИМ, ИН 37404 (Пенчев 2011: 145, No 9)

95

А: Гербът на Кралство Унгария по времето на Фердинанд I: щит, разделен на четири полета. В тях са представени гербовете на Унгария (т.н. „унгарски линии“), Словакия (двоен кръст), Далмация (три леопардови глави, насреща) и Чехия (лъв с двойна опашка). В средата – по-малък щит с австрийския трикольор. Надпис околовръст:
FERDINAND·D·G·R·VNG·1555

Р: Света Богородица, насреща, с нимб и корона, седнала на трон. В ръцете си държи Младенеца. От двете ѝ страни: К В.
Надпис околовръст:
PATRONA·VNGARIE

Денар, 1555, сребро, 15,0 мм, 0,50 г
НИМ, ИН 8353 (Пенчев 2011: 144, No 7)

Максимилиан II (25.07.1564 – 12.10.1576)

Кьормьочбаня (Кремниц)
96

А: Допоясно изображение на владетеля, надясно, с брада и мустаци, къса коса, с корона на главата. Облечен с броня, с дясната си ръка държи скиптър, опрян на дясното му рамо, а с лявата – дръжката на висящ от пояса му меч. Надпис околовръст:
MAXIMILI·II·D·G·EL·RO·I·S·AV·GER·HVN·BO·REX·

Р: Коронован двуглав орел, насреща, с разперени криле. Около двете му глави: нимбове. На гърдите на орела: хералдически щит. Над него: допоясно изображение на Света Богородица, насреща, с корона. С дясната си ръка държи Младенеца, а с лявата – скиптър. В полето от двете страни на герба: К В. Надпис околовръст:
ARCHIDVX·AVS·DVX·BVRG·MARC·MORA·1574·

Талер, 1574, сребро, 40,0 мм, 28,53 г
НИМ, ИН 39778 (Пенчев 2011: 145, No 11)

97

А: Хералдически щит. Над него: 1576. Надпис околовръст:
MAX·II·RO·I·S·AV·GE·HV·BO·R

Р: Света Богородица с корона и нимб, седнала на трон, държи в скута си Младенеца. От двете ѝ страни: К В. Надпис околовръст:
PATRONA·VNGARIE

Денар, 1576, сребро, 15,0 – 16,0 мм, 0,52 г
НИМ, ИН 8354 (Пенчев 2011: 145, No 10)

КРАЛСТВО ИСПАНИЯ

Фернандо и Исабел (11.12.1474 – 25.11.1504)

Севиля
98

А: Гербът на Испания по времето на Фернандо Арагонски и Исабел Кастилска. Вляво от него – знакът на монетарницата: S. Надпис околовръст:
FERDINANDVS.ET.ELISABET

Р: Седем стрели (символизиращи седемте подвластни на короната територии), свързани в сноп. Надпис околовръст:
+REX.ET.REGINA.CAS.L[E.ET.AR]

4 реала, без година, сребро, 31,0 мм, 13,36 г
НАИМ (Герасимов 1964: 213-214, No 1)

Фелипе II (16.01.1556 – 13.09.1598)

99

А: Гербът на Кралство Испания и съставните ѝ територии: испански щит, разделен на няколко различни по големина полета, в които са изобразени гербовете на субектите на монархията: кралствата Кастилия, Леон, Арагон, Двете Сицилии и графствата Фландрия, Тирол, Брабант и Бургундия; в малък испански щит е представен гербът на Кралство Португалия. Надпис околовръст:
PHILIPPVS·[IIII]·D·G·[HIS]PANIARVM

Р: Гербовете на Кастилия (замък) и Леон (изправен на задните си крака лъв, наляво) диагонално в четирите полета, образувани между рамената на равнораменен кръст, ограден с осемлистна розета.Надпис околовръст (продължение на титулатурата на краля):
ET·[IN]DIARVM·R[EX]

8 реала, без година, сребро, 39,0 мм, 26,60 г
НАИМ (Герасимов 1964: 214, No 2)

Фелипе III (13.09.1598 – 31.03.1621)

Мексико
100

А. Като № 99. Надписът, номиналът и знакът на монетарницата не личат.

Р. Като № 99. Кръстът е характерен за монетарницата на град Мексико в периода 1600 – 1612 г. Надписът е изтрит.

4 реала, сребро, 35,8 мм, 12,54 г
ИМ-Поморие (Krastev 2011: 188, No 1)

Фелипе IV (31.03.1621 – 17.09.1665)

Мадрид
101

А: Изображение като № 99. Вдясно от герба: IIII. Вляво: знакът на монетарницата. Надписите не личат.

Р: Изображение като № 99. Частично съхранен надпис околовръст: HISP[ANIARVM REX]·1628

4 реала, 1628, сребро, 27,0 – 28,3 мм, 13,52 г
РИМ-Бургас, ИН 978

ИСПАНСКА НИДЕРЛАНДИЯ

Фелипе II (16.01.1556 – 13.09.1598)

102

А: Два големи скиптъра образуващи Бургундски кръст. На мястото на кръстосването им – голяма корона. Над тях – по-малка корона. От двете страни: 15 – 68. Надпис околовръст:
PHS:D:G:HISP:Z:REX:CO:HOL

Р: Гербът на Испанска Нидерландия, увенчан с ордена на златното руно. Надпис околовръст:
DOMINVS:MI:HI:ADIVTOR

Талер, 1568, сребро, 37,0 – 38,0 мм, 29,07 г
НИМ, ИН 16178 (Пенчев 2011: 148, No 32)

Фелипе IV (31.03.1621 – 17.09.1665)

103

А: Като № 102. От двете страни: 16 – 27. Надпис околовръст:
·PHIL·IIII·D·G·HISP·ET·INDIAR·REX·

Р: Като № 102. Надпис околовръст:
ARCHID·AVST·DVX·BVRG·BRAB·

Талер, 1627, сребро, без данни за диаметър и тегло
Частна колекция, Поморие (Krustev 2013: 264-270, No 1)

БЕЛГИЙСКА КОНФЕДЕРАЦИЯ (СЪЕДИНЕНИ ПРОВИНЦИИ, НИДЕРЛАНДИЯ)

ПРОВИНЦИЯ ХОЛАНДИЯ

Дордрехт
104

А: Вилем I Орански (Тихия) – щатхалтер на нидерландските провинции Холандия, Зеландия, Оверийсел и Гелдерланд и херцог на Оранж – в ½ ръст, надясно, с брада и мустаци, лавров венец и рицарски доспехи. В дясната си ръка държи меч, а лявата е подпряна на щит, върху който е изобразен гербът на Съединените провинции – изправен на задните си крака разярен лъв в ход наляво. Надпис околовръст:
MO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·HO

Р: Коронован щит с изобразен върху него изправен лъв, наляво. С дясната си лапа държи меч, а с лявата – сноп със седем стрели, символизиращи седемте съюзни пълноправни провинции на държавата. В полето: 1623. Надпис околовръст:
CONCORDIA·RES·PARVAE·CRECVNT

Рийксталер (рийксдаалдер), 1623, сребро, 40,0 мм, 28,68 г
НАИМ (Герасимов 1964: 216, No 10)

105

А: Допоясно изображение на рицар с брада и мустаци, прав, с рицарска броня и наметало. Тялото му е обърнато ¾ наляво, а главата е извита надясно. На главата му има шлем с вдигнато забрало и с дълги пера. С дясната си ръка държи края на наметалото, а лявата е подпряна на пояса. Пред рицаря е представен подпрян на земята щит, който закрива краката му. Върху щита е изобразен гербът на Съединените провинции (Нидерландия). Надпис околовръст:
MO•NOVA•ARG•ORDIN•H[OL]•15 76

Р: Гербът на Съединените провинции: изправен на задните си крака разярен лъв с изплезен език, в ход наляво. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR

Льовенталер, 1576, сребро, 40,1 мм, 26,68 г
РИМ-Бургас, ИН XXVI (Кръстев 2014д: 130-155, No 54)

106

A: Като № 105. От двете страни на щита: 16-01. Надпис околовръст:
MO×NO×ARG×-×ORDIN×HOL×

P: Като № 105. Над герба – розета. Надпис околовръст:
×CONFIDENS×DNO×NON×MOVETVR×

Льовенталер, 1601, сребро, 40,3 – 40,4 мм, 27,00 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3684-2

107

A: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·NO·ARG·[PR]O·CON-FOE·BELG·HOL

P: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR·1610

Льовенталер, 1610, сребро, 39,4 мм, 26,94 г
РИМ-Бургас, ИН XXVI (Кръстев 2014д: 130-155, No 55)

108

A: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·HOL

P: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR·1641

Льовенталер, 1641, сребро, 40,2 мм, 27,30 г
РИМ-Бургас, ИН XXIII (Krastev 2011: 192, No 10)

ПРОВИНЦИЯ ФРИЗИЯ (ФРИСЛАНДИЯ)

Леуварден
109

А: Двуглав орел, на гърдите му щит с герба на провинция Фризия: два полегнали лъва, един над друг, наляво. Надпис околовръст:
SI·DEVS·NOBISCVM·QVIS·CONTRA·NOS

Р: Хералдически щит, разделен на четири полета. В тях – гербовете на трите региона на провинция Фризия: Оостерго, Вестерго и Зевенволде. В четвъртото поле: съставният герб на единадесетте свободни града в провинцията: Болсвард, Докум, Франекер, Харлинген, Хинделоопен, Ийлст, Леуварден, Слотен, Снеек, Ставорен и Воркум. Под герба: 60. Надпис околовръст:
MONETA·ARGENT·ORDINVM·FRISIAE·1618

Арентсталер от 60 гроота, 1618, сребро, 40,0 мм, 19,95 г
НАИМ (Герасимов 1964: 216, No 2-б)

110

А: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·NO·ORD·FRISI·VA·HO·16-01

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR

Льовенталер, 1601, сребро (без данни за диаметър и тегло)
РИМ-Варна (Мирчев 1970: 204, No 4)

111

А: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·AR·CON-FOE·BEL·FRI

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR

Льовенталер, без година, сребро (без данни за диаметър и тегло)
РИМ-Варна (Мирчев 1970: 204, No 13)

112

А: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·ARG·PRO·CO-NFOE·BELG·FR

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFID[E]NS·DNO·NON·MOVETVR·1612

Льовенталер, 1612, сребро, 40,3 – 41,3 мм, 27,02 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3688-1

113

А: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·NO·ARG·ORDIN·FRI

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR·1614

Льовенталер, 1614, сребро (без данни за диаметър и тегло)
РИМ-Варна (Мирчев 1970: 204, No 14)

ПРОВИНЦИЯ ЗАПАДНА ФРИЗИЯ (ЗАПАДНА ФРИСЛАНДИЯ)

Хоорн
114

А: Вилем I Орански (Тихия) – щатхалтер на провинциите Холандия, Зеландия, Оверийсел и Гелдерланд и херцог на Оранж – в ½ ръст, надясно, с брада и мустаци, лавров венец и доспехи. В дясната си ръка държи меч, с опряно на дясното му рамо острие. Надпис околовръст:
DEVS·FORTITVDO·ET·SPES·NOSTRA·1596

Р: Щит с изобразен върху него гербът на Провинция Западна Фрисландия: два полегнали лъва, наляво, един над друг. Над щита: голям рицарски шлем с пера. Над него: гербът на Западна Фрисландия в малко овално поле. Надпис околовръст:
MONE·NO·ARG·DOMI·WESTFRISIAE

Рийксталер (рийксдаалдер), 1596, сребро, 40,0 мм, 28,56 г
РИМ-Варна (Мирчев 1970: 205-206, No 18)

115

A: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·NO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·WESTF

P: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR·1615

Льовенталер, 1615, сребро, 39,3 мм, 27,37 г
РИМ-Бургас, ИН XXIII (Krastev 2011: 192, No 9)

116

A: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·WEST

P: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR·1641

Льовенталер, 1641, сребро, 40,9 – 41,2 мм, 27,09 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 2978

117

A: Като № 105. Надпис околовръст:
MO•ARG•PRO•CON-FOE•BELG•WEST

P: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFI[DE]NS•DNO•N[ON•MOVET]VR•[….]

½ льовенталер, сребро, 35,0 мм, 13,35 г
РИМ-Бургас, ИН XXVI (Кръстев 2014д: 130-155, No 60)

118

А: Рицар, прав, наляво, с глава извита надясно, опрял ръката си на щит. Върху него е изобразен гербът на провинция Западна Фрисландия. Под щита: 15-89. Надпис околовръст:
[M]O•NO•ORD•WEST•FRI•VALOR•HOL

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS•DNO•NON•[M]OVETVR

Провинциален льовенталер, 1589, сребро, 41,0 – 42,0 мм, 26,65 г, пробита
РИМ-Бургас, ИН XXXVIII (Класнаков 2013: 146, No 1)

119

А: Като № 118. От двете страни на щита: 16-03. Надпис околовръст:
MO•NO•ORD•WEST•FRI•VALOR•HOL

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
DEVS·FOR[TI]TVDO·ET·[S]PES·NOSTRA

Провинциален льовенталер, 1603, сребро, 40,1 – 40,7 мм, 27,12 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3683-1

ПРОВИНЦИЯ ГЕЛДЕРЛАНД (ГЕЛДЕРН)

Зутфен
120

А: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·NO·ORDI·GEL·VA·HOL·15-99

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR

Льовенталер, 1599, сребро, 39,0 – 40,0 мм, 27,15 г
РИМ-Бургас, ИН XXXVIII (Класнаков 2013: 148, No 25)

121

A: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·ARG·PRO·CONF·BEL·GEL

P: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR·1606

Льовенталер, 1606, сребро, 39,0 мм, 26,85 г
РИМ-Бургас, ИН XXXVIII (Класнаков 2013: 148-149, No 26)

122

A: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·NO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·GEL

P: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR·1631

Льовенталер, 1606, сребро, 40,4 мм, 27,12 г
РИМ-Бургас, ИН XXIII

ПРОВИНЦИЯ ОВЕРИЙСЕЛ

Зволе

123

A: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·TRAN

P: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR·1616

Льовенталер, 1616, сребро, 41,0 мм, 25,60 г
РИМ-Бургас, ИН XXXVIII (Класнаков 2013: 148, No 23)

124

А: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·NO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·TRAN

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR·1633

Льовенталер, 1633, сребро, 42,3 мм, 27,10 г
РИМ-Бургас, ИН IX (Кръстев 2013а: 31, No 4)

ПРОВИНЦИЯ ЗЕЛАНДИЯ

Миделбург

125

А: Коронован двуглав орел, на гърдите на който е изобразен щит с герба на провинция Зеландия: лъв, наляво, потопен наполовина във водите на морето, представено с две лъкатушни линии. Надпис околовръст:
SI·DEVS·NOBISCVM·QVIS·CONT·NOS

Р: Седем щита с гербовете на седемте провинции на Нидерландия. Отгоре: 1602. Надпис околовръст:
MONETA·ARGENT·ORDIN·ZEELANDIAE

Арентсталер, 1602, сребро, 40,0 мм, 19,75 г
НАИМ (Герасимов 1964: 216, No 1)

126

А: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·ZEL

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR·1606

Льовенталер, 1606, сребро (без данни за диаметър и тегло)
РИМ-Варна (Мирчев 1970: 204, No 8)

127

A: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·NO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·ZEL

P: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR·1641

Льовенталер, 1641, сребро, 40,7 мм, 27,18 г
РИМ-Бургас, ИН XXVI (Кръстев 2014д: 130-155, No 57)

128

A: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·AR[G·PR]O·CON-[F]OE·BE[LG]·ZEL

P: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFI[D]ENS·DNO·NON·[MO]VE[TVR]·1649

½ льовенталер, 1649, сребро, 31,4 – 34,4 мм, 13,16 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3691

129

A: Рицар, прав, наляво, с глава извита надясно, опрял ръката си на щит. Върху щита: гербът на Провинция Зеландия – изправен разярен лъв в ход наляво, излизащ от развълнувано море. От двете страни на щита: 15-98. Надпис околовръст:
MO·NO·ARG·ORDIN·ZEL

P: Гербът на Провинция Зеландия – изправен разярен лъв в ход наляво, излизащ от развълнувано море. Надпис околовръст:
DOMINE·SERVA·NOS·PERIMVS

Провинциален льовенталер, 1598, сребро (без данни за диаметър и тегло)
РИМ-Варна (Мирчев 1970: 204, No 15)

ПРОВИНЦИЯ УТРЕХТ

130

А: Рицар, прав, надясно. С дясната си ръка държи меч, опрян на дясното му рамо. Лявата е изпъната в хоризонтална позиция и държи сноп със седем стрели, символизиращи седемте провинции на страната. От двете страни на рицаря – годината: 15-97. Надпис, ограден с два концентрични зрънчести кръга:
CONCORD[IA·RES·]PAR[VE·CR]ES·TRA

Р: Петредов надпис, ограден с плътен четириъгълник:
MO ORDI
PROVIN
FOEDER
BELGAD
LEG IMP

Дукат, 1597, злато, 23,0 мм, 3,45 г
РИМ-Видин, ИН 6696 (Филипова, Шидеров 1989: 34, No 19)

131

А: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·NO·ORDI·TRAI·VA·HOL

Р: Като № 105. Под изображението: 15-97. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·[M]OVETVR

Льовенталер, 1597, сребро, 40,0 мм, 27,10 г
РИМ-Бургас, ИН XXXVIII (Класнаков 2013: 147, No 9)

132

А: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·NO·ARG·PRO·CON-FOE·BELG·TRA

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR·1634

Льовенталер, 1634, сребро, 39,0 – 40,0 мм, 27,10 г
РИМ-Бургас, ИН XXXVIII (Класнаков 2013: 147, No 13)

ИМПЕРСКИ ГРАД КАМПЕН

133

А: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·AR·CIVI·IMP·BELG·CAMPE

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR·1646

Льовенталер, 1646, сребро, 40,0 мм, 27,11 г
РИМ-Кюстендил, ИН 2253 (Тонев 1989: 325-326, No 3)

134

А: Рицар с доспехи, прав, с тяло ¾ извито надясно, с глава обърната наляво, върху която има шлем с пера. С ръцете си държи двата края на наметало. Пред рицаря е представен голям хералдически щит, подпрян пред него. Върху щита: гербът на Съединените провинции. Надпис околовръст:
MO·AR·CIVI·IMP·-·BELG·CAMPEN

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DO·NON·MOVETVR·1648

Льовенталер, 1648, сребро, 41,7 – 42,1 мм, 27,09 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3686-2

135

А: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·N·ARG·R·P·IMP·CAMP·VA·HOL

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·M[OVET]VR

Градски льовенталер, без година, сребро, 38,8 – 40,6 мм, 23,30 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3685

136

А: Като № 105. Надпис околовръст:
MO·N·ARG·R·P·IMP·CAMP·VA·HOL

Р: Като № 105. От двете страни на герба: лилия и шестолъчна звезда, оградена от зрънчест кръг. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR

Градски льовенталер, без година, сребро (без данни за диаметър и тегло)
РИМ-Варна (Мирчев 1970: 204, No 1)

ИМПЕРСКИ ГРАД ДАВЕНТ

137

А: Като № 105. Надпис околовръст:
MO:ARG:CIVIT:IMPER:DAVENT

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·[M]OVETVR·1662

Льовенталер, 1662, сребро, 41,1 – 41,6 мм, 27,26 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3693-1

ИМПЕРСКИ ГРАД ЗВОЛЕ

138

А: Като № 105. Надпис околовръст:
MO:ARG:CONFOE:BELG:CIV:ZWOL

Р: Като № 105. Надпис околовръст:
CONFIDENS·DNO·NON·MOVETVR·1664

Льовенталер, 1664, сребро, 39,6 – 40,4 мм, 27,31 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3694-2

139

А: Рицар, прав, наляво, с глава извита надясно, опрял ръката си на щит. Върху последния е изобразен гербът на имперския град Зволе: Свети Архангел Михаил с рицарски доспехи, меч и щит, поваля дракон. Върху щита – кръст. Надпис околовръст:
MO•ARG•CIVITA-ZWOL•A•L•IMP

Р: Гербът на Съединените провинции (Нидерландия): изправен на задните си крака лъв в ход наляво, стъпил върху тиха водна повърхност. На гърдите му – щит с малкия герб на Зволе: кръст. От двете страни на лъва, в полето: 16-32. Надпис околовръст:
DA•PACEM•DOMINE•IN•DIEBVS•NOST

Провинциален льовенталер, 1632, сребро (без данни за диаметър и тегло)
РИМ-Варна (Мирчев 1970: 204, No 17)

140

А: Като № 139. Надпис околовръст:
MO•ARG•CIVIA•ZWOLL•IMP

Р: Като № 139. Лъвът е стъпил върху тревна площ. На гърдите му – щит с малкия герб на Зволе: кръст. От двете страни на лъва, в полето: 16-37. Надпис околовръст:
DA•PACEM•DOMINE•IN•DIEBVS•NOST

Провинциален льовенталер, 1637, сребро, 42,0 – 43,0 мм, 27,20 г
РИМ-Бургас, ИН XXXVIII (Класнаков 2013: 147, No 8)

141

А: Като № 139. Надпис околовръст:
MO:ARG:CIVITA-ZWOL:A:L:IMP

Р: Като № 139. От двете страни на лъва, в полето: 16-42. Надпис околовръст:
DA•PAC[EM]•DOMINE•IN•DIEB•NOST•

Провинциален льовенталер, 1642, сребро, 41,4 – 41,9 мм, 26,77 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3695-2

142

A: Като № 139. Надпис околовръст:
MO:ARG:CIVI[TA]-ZWOL:A:L:I[MP]

P: Като № 139. Надпис околовръст:
DA•PAC[EM]•DOM•IN•DIEBVS•NOST•1648

Провинциален льовенталер, 1648, сребро, 37,9 – 40,8 мм, 26,71 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3695-1

КРАЛСТВО ФРАНЦИЯ

Анри III (30.05.1574 – 02.08.1589)

Руан
143

А: Бюст на краля, надясно, с брада, мустаци, висока яка и лавров венец. Под него знакът на монетарницата: B. Надпис околовръст в двоен зрънчест кръг:
HENRI[C]VS·III·D·G·F[RANC]·ET·POL·REX

Р: Голям равнораменен кръст, образуван чрез флорални мотиви, завършващи с хералдични лилии. В центъра на кръста е представена първата буква от името на краля: H. Надпис околовръст в двоен зрънчест кръг:
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1579

Франк, 1579, сребро, 34,2 мм, 13,65 г
РИМ-Бургас, ИН XXIII (Krastev 2011: 192, No 5)

Монпелие
144

А: Като № 142. Под бюста на краля – знакът на монетарницата: N. Надпис околовръст:
HENRICVS·III·D·G·FRANC·ET·POL·REX·1590[1]

Р: Като № 142.
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVMM

½ франк, 1590, сребро, 27,5 – 29,5 мм, 5,35 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3720

[1] Всъщност през 1590 г. Анри III вече не е между живите.

Анри IV (02.08.1589 – 14.05.1610)

145

A: Бюст на краля с брада и мустаци, надясно. Надпис околовръст:
HENRICVS·IIII·D·G·FRANC·ET·NAVA·REX

P: Като № 142.
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1603

Франк, 1579, сребро, 34,2 мм, 13,65 г
РИМ-Бургас, ИН XXIII

Луи XIII (14.05.1610 – 14.05.1643)

Каен
146

A: Бюст на краля, изобразен като младеж, надясно. Надпис околовръст:
LVDOVIC·XIII·D·G·FRAN·ET·NAVA·REX·C

P: Като № 142. В центъра на кръста: L. Надпис околовръст:
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1618

½ франк, 1618, сребро, 30,7 мм, 7,04 г
РИМ-Бургас, ИН XXIII (Krastev 2011: 192, No 6)

Париж
147

A: Бюст на краля, надясно, с лавров венец. Надпис околовръст:
LVDOVICVS·XIII·D·G·FR·ET·NAV·REX

P: Гербът на Кралство Франция: френски щит с три стилизирани лилии; над щита – кралска корона. Под герба – буквата на монетарницата: A. Надпис околовръст:
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1642

1/12 екю (10 су), 1642 (без данни за диаметър и тегло)
Музей за история на София, ИН 1557 (Григорова 1973: 16-17)

Луи XIV (14.05.1643 – 01.09.1715)

Париж
148

A: Бюст на краля като малко дете, надясно, с лавров венец. Надпис околовръст:
LVDOVICVS·XIIII·D·G·FR·ET·NAV·REX

P: Като № 146. Буква на монетарницата: A. Надпис околовръст:
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1644

1/12 екю (10 су), 1644 (без данни за диаметър и тегло)
Музей за история на София, ИН 1557 (Григорова 1973: 17)

Руан
149

A: Като № 147.
LVDOVICVS·XIIII·D·G·FR·ET·NAV·REX

P: Като № 146. Буква на монетарницата: B.
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1654

1/12 екю (10 су), 1654 (без данни за диаметър и тегло)
Музей за история на София, ИН 1557 (Григорова 1973: 17)

Лион
150

A: Като № 147.
LVDOVICVS·XIIII·D·G·FR·ET·NAV·REX

P: Като № 146. Буква на монетарницата: D.
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1658

1/12 екю (10 су), 1658 (без данни за диаметър и тегло)
Музей за история на София, ИН 1557 (Григорова 1973: 17)

Тур
151

A: Като № 147.
LVDOVICVS·XIIII·D·G·FR·ET·NAV·REX

P: Като № 146. Буква на монетарницата: E.
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1659

1/12 екю (10 су), 1659 (без данни за диаметър и тегло)
Музей за история на София, ИН 1557 (Григорова 1973: 17)

Лимож
152

A: Като № 147.
LVDOVICVS·XIIII·D·G·FR·ET·NAV·REX

P: Като № 146. Буква на монетарницата: I.
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1659

1/12 екю (10 су), 1659 (без данни за диаметър и тегло)
Музей за история на София, ИН 1557 (Григорова 1973: 17)

Бордо
153

A: Като № 147.
LVDOVICVS·XIIII·D·G·FR·ET·NAV·REX

P: Като № 146. Буква на монетарницата: K.
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1650

1/12 екю (10 су), 1650 (без данни за диаметър и тегло)
Музей за история на София, ИН 1557 (Григорова 1973: 17)

Монпелие
154

А: Като № 147.
LVDOVICVS·XIIII·D·G·FR·ET·NAV·REX

Р: Като № 146. Буква на монетарницата: N.
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1652

1/12 екю (10 су), 1652 (без данни за диаметър и тегло)
Музей за история на София, ИН 1557 (Григорова 1973: 17)

Орлеан
155

А: Бюст на краля като младеж, надясно, с лавров венец.
LVDOVICVS·XIIII·D·G·FR·ET·NAV·REX

Р: Като № 146. Буква на монетарницата: R.
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1661

1/12 екю (10 су), 1661 (без данни за диаметър и тегло)
Музей за история на София, ИН 1557 (Григорова 1973: 17)

Тулуза
156

А: Като № 154.
LVDOVICVS·XIIII·D·G·FR·ET·NAV·REX

Р: Като № 146. Буква на монетарницата: M.
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1659

1/12 екю (10 су), 1659 (без данни за диаметър и тегло)
Музей за история на София, ИН 1557 (Григорова 1973: 17)

Гренобъл
157

A: Като № 154.
LVDOVICVS·XIIII·D·G·FR·ET·NAV·REX

P: Като № 146. Буква на монетарницата: Z.
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1660

1/12 екю (10 су), 1660 (без данни за диаметър и тегло)
Музей за история на София, ИН 1557 (Григорова 1973: 17)

Амиен
158

A: Като № 147.
LVDOVICVS·XIIII·D·G·FR·ET·NAV·REX

P: Като № 146. Буква на монетарницата: X.
SIT·NOMEN·DOMINI·BENEDICTVM·1653

1/12 екю (10 су), 1653 (без данни за диаметър и тегло)
Музей за история на София, ИН 1557 (Григорова 1973: 17)

ХЕРЦОГСТВО ЛОТАРИНГИЯ

Анри II (14.05.1608 – 31.07.1624)

Нанси
159

А: Бюст на херцог Анри II, надясно, с брада и мустаци, с вчесана назад коса. Херцогът е с висока яка и наметало. Надпис околовръст, разделен от двоен лотарингски кръст:
HENRI·D:G·DVX·LOTH·MARCH·D:C·B·G

Р: Гербът на херцогство Лотарингия: хералдически испански щит, разделен на 8 полета. В тях са представени последователно гербовете на: кралствата Унгария, Неапол, Йерусалим и Арагон, династията Валоа-Анжу, херцогствата Юлих, Гелдерн и Бар. В средата върху по-малък испански щит е гербът на Херцогство Лотарингия. Върху големия щит – херцогска корона. Надпис околовръст:
MONETA·NOVA·NANCEII·CV·SA·1615

Тестон, 1615, сребро, 31,0 мм, 8,47 г
РИМ-Бургас, ИН XXIII (Krastev 2011: 192, No 7)

160

А: Като № 159.
HENRI·D:G·DVX·LOTH·MARCH·D:C·B·G

Р: Като № 159.
MONETA·NOVA·NANCEII·CV·SA

Тестон, без година, сребро, 29,3 мм, 8,68 г
РИМ-Бургас, ИН XXVI

Шарл IV и Никол (01.08.1624 – 21.11.1625)

Нанси
161

А: Бюстове на херцог Шарл IV и херцогиня Никол (Николет), надясно, един зад друг. Шарл IV е с къдрава коса и с брада и мустаци. Облечен е с висока яка и наметало. Никол е с висока и широка дамска яка. Над владетелите – лотарингски кръст. Надпис околовръст:
CAR·ET·NIC·D:G·DVC·LOTH·MARC·D·C·B·G

Р: Като № 159.
MONETA·NOVA·NANCEI·CV·SA

Тестон, без година, сребро, 28,0 мм, 9,00 г
НАИМ (Герасимов 1964: 213, No 5)

Франсоа II (25.11.1625 – 01.12.1625)

Баденвайлер (Бадонвилие)
162

А: Бюст на херцог Франсоа (Франц) II, надясно. Херцогът е с къдрави коси, а брадата и мустаците са оформени по френски образец. Представен е с висока яка и наметало. Изображението е оградено с плътен кръг. Над владетеля – лотарингски кръст. Надпис околовръст:
FRANC·II·D·G·DVX·LOTH·MARC·D·C·B·G

Р: Като № 159. Между лъчите на короната са вплетени цифрите на годината – 1625.
MONETA·NOVA·BA·CVSA

Тестон, 1625, сребро, 28,0 мм, 8,95 г
РИМ-Плевен, ИН 1614 (Ковачева 1988: 47, No 2)

Шарл IV (01.12.1625 – 19.01.1634; 01.04.1634 – 18.09.1675)

Нанси

163

А: Бюст на херцог Шарл IV, надясно, с къдрави коси и едва набола брада. Представен е с висока яка и наметало. Изображението е оградено с плътен кръг. Над владетеля – лотарингски кръст. Вляво: вдлъбната контрамарка с форма на буквата S. Надпис околовръст:
CAROLVS·D:G·DVX·LOTH·MARCH·D·C·B·G

Р: Като № 159. Между лъчите на короната са вплетени цифрите на годината – 1629.
MONETA·NOVA·NANCEII·CVSA

Тестон, 1629, сребро, 28,4 – 30,2 мм, 8,27 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3717

164

А: Като № 163.
CAROLVS·D:G·LOTH·MAR·D·C·B·G

Р: Като № 159.
MONETA·NOVA·NANCEI·1626

Тестон, 1626, сребро, 29,6 мм, 8,39 г, пробита
РИМ-Бургас, ИН XXVI

Баденвайлер (Бадонвилие)

165

А: Като № 163.
CAROLVS·D:G·DVX·LOTH·MARCH·D·V·X·C·B·G

Р: Като № 159.
MONETA·NOVA·BA·CVSA·1627

Тестон, 1627, сребро, 31,3 мм, 8,36 г
РИМ-Бургас, ИН XXIII (Krastev 2011: 192, No 8)

КНЯЖЕСТВО ОРАНЖ

Фредерик-Хендрик (1625 – 1647)

166

А: Бюст на княз Фредерик-Хендрик, надясно.
FRED·HENR·D·G·PRIN·AV·R·CO·NA

Р: Гербът на Княжество Оранж: три лилии във френски щит, увенчан с княжеска корона. Надпис околовръст:
SOLI·DEO·HONOR·ET·GLORIA

Тестон, без година, сребро, 30,0 мм, 8,59 г
НАИМ (Герасимов 1964: 216, No 1)

Вилем III (1650 – 1702)

167

А: Бюст на княз Вилем III, надясно с дълги коси и наметало.
D:G·PRI·AV·GVIL·HNR

Р: Като № 165.
SOLI·DEO·HONOR·ET·GL·1661

1/12 екю (10 су), 1661, сребро, 20,2 – 20,3 мм, 2,23 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3262

КНЯЖЕСТВО МОНАКО

Оноре II (1604 – 1662)

Монако
168

А: Бюст на княза с дълга коса, надясно.
HON·II·D·G·PRIN·MONOECI

Р: Гербът на Княжество Монако.
DVX·VALENT·PAR·FRANCIA·1638

10 су (1/16 екю), 1638, сребро, 22,0 мм, 4,48 г, пробита
РИМ-Кюстендил, ИН 2243 (Тонев 1989: 327, No 8)

РЕПУБЛИКА РАГУЗА (ДУБРОВНИК)

169

А. Най-горе: III, след това следва годината, от която се чете само 16--. Отдолу: изображение на град Дубровник с кули (в средата), ограден с два герба на Дубровник. Вляво и вдясно от тях – две розети. Триредов надпис:

GROS·ARGE
TRIP·CIVI
·RAGV·

Р. Бюст на свети Влас (Власий, Блазиус) с нимб, надясно, с дълга брада. Светецът е облечен в епископско облекло, на главата му – епископска митра. Надпис околовръст в зрънчест кръг:
·S·BLASIVS·RAGVSII·

3 гроша, сребро, 19,0 – 20,5 мм, 1,21 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3286

170

А. Свети Власий с нимб, изправен, насреща, благославя с дясната си ръка. От дясната му страна цифрите 28.
S·BLASIVS / RAGVSII

Р. Исус Христос, изправен насреща.
TVTA SALV

Грош, 1628, сребро, 16,7 мм, 0,49 г, пукната, пробита
ИМ-Поморие (Krastev 2011: 188, No 3)

РЕПУБЛИКА ВЕНЕЦИЯ

Алвизе Мочениго (03.05.1570 – 04.06.1577)

Венеция
171

А: Свети Марк с нимб и дожът, един срещу друг. Светецът (вляво) е прав и му подава знаме, а дожът, с брада и мустаци, обърнат наляво и коленичил пред него, поема знамето. Вдясно от дръжката на знамето – DVX. Надпис околовръст:
ALOV.MOCE – S.M.VENET

Р: Исус Христос с нимб, прав, насреща, в мандорла, благославя с дясната си ръка, а с лявата държи Евангелие. Във вътрешната част на мандорлата – шестнадесет петолъчни звезди. Надпис околовръст:
SIT.T.XPE.DAT.QTV – REGIS.ISTE.DVCAT

Дукат, без година, злато, 20,0 мм, 3,35 г
РИМ-Видин, ИН 669б (Филипова, Шидеров 1989: 35, No 27)

Николо да Понте (03.03.1578 – 30.07.1585)

Венеция
172

А: Като № 170.
D.NIC.DE.PONT – S.M.VENET

Р: Като № 170.
SIT.T.XPE.DAT.QTV – REGIS.ISTE.DVCATVS

Дукат, без година, злато, 20,0 мм, 3,44 г
РИМ-Кюстендил, ИН 2237 (Тонев 1989: 326, No 5)

Марино Гримани (26.04.1595 – 25.12.1605)

Венеция
173

А: Евангелист Марко, надясно, седнал на трон, с дясната си ръка връчва знаме на коленичилия пред него дож. В отреза: S.C.
S.M.VENE.MARIN.[….]M

Р: Света Юстина, права, насреща. С протегнатата си дясна ръка държи палмово клонче, а с лявата – книга. В гърдите ѝ е забит нож. Под фигурата: 40.
MEMOR.ERO.TVI.IVSTINA.VIR

Тестоне, без година, сребро, 31,0 мм, 9,00 г
НАИМ (Герасимов 1964: 216, No 1)

Антонио Приули (17.05.1618 – 19.08.1623)

Венеция
174

А: Като № 170.
ANT.PRIOL. – S.M.VENET

Р: Като № 170.
SIT.T.XPE.DAT.Q.TV – R[EG]IS.ISTE.DVCAT

Дукат, без година, злато, 20,9 – 21,2 мм, 3,44 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3558

Франческо Молино (20.01.1646 – 27.02.1655)
Венеция
175

A: Като № 170.
FRANC.MOLINO – S.M.VENET

P: Като № 170.
SIT.T.XPE.DAT.QTV – REGIS.ISTE.DVCA

Дукат, без година, злато, 20,0 мм, 3,45 г
РИМ-Кюстендил, ИН 2236 (Тонев 1989: 326, No 6)

Доменико II Контарини (16.10.1659 – 26.01.1675)
Венеция
176

A: Като № 170.
DOMIN•CON – S•M•VENET•

P: Като № 170, но с шестнадесет шестолъчни звезди.
SIT•T•XPE•DAT.Q.TV – REGIS•ISTE•DVCA

Дукат, без година, злато, 21,7 – 21,9 мм, 2,76 г
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3521

177

A: Свети Марко (вляво), с нимб, седнал на трон, държи с лявата си ръка развято знаме, завършващо с кръст, а с дясната благославя дожа, който е облечен в дълга мантия и е коленичил пред светеца. Отдолу: инициалите на монетния майстор – ●F•Z●. Надпис околовръст:
S•M•VEN•DOMIN•CONT•DVX

P: Лъвът на Свети Марко, с нимб и крила, наляво, с глава, обърната анфас, държи с дясната си лапа свитък. Под него – три цветя. Надпис околовръст:
DVCATVS•VENETVS

Дукат, без година, сребро, 39,5 – 40,5 мм, 21,29 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3719

НЕАПОЛИТАНСКО КРАЛСТВО (В УНИЯ С ИСПАНИЯ)

Фелипе I (25.07.1554 – 13.09.1598)[2]

Неапол
178

А: Бюст на краля, наляво, с лъчиста корона. Надпис околовръст:
[PHI]LIPP·D·G·REX·ARA·VTRI

Р: Триредов надпис (продължение на титулатурата на владетеля), ограден с лаврови клонки, отгоре кръст.
[FI]DEI·[DE]FEN·[S]OR

Гросо (карлино), без година, сребро, 21,0 мм, 2,64 г, пробита
РИМ-Кюстендил, ИН 2239 (Тонев 1989: 329, No 18)

ВЕЛИКО ХЕРЦОГСТВО ЕТРУРИЯ (ТОСКАНА)

Фердинандо (Фердинанд) I де Медичи (19.10.1587 – 07.02.1609)

Пиза
179

А: Бюст на херцог Фердинанд I, надясно, с лъчиста корона, ризница и широка яка. С дясната ръка държи скиптър, опрян на дясното рамо. Надпис околовръст:
FERDINANDVS.MED.MAG.ETR.DVX.III.1595

Р: Гербът на Великото херцогство Тоскана от времето на Фердинанд I: коронован щит, върху голям кръст, заобиколен от шест големи точки. Надпис околовръст:
PISA.IN.VETVSTAE.MAIESTATIS.MEMORIAM

Талер (талеро), 1595, сребро, 41,0 мм, 28,50 г
НАИМ (Герасимов 1964: 217, No 1)

[2] Същият е крал на Испания под името Фелипе II (1556 – 1598).

Козимо (Козма) II де Медичи (07.02.1609 – 28.02.1621)

Пиза
180

А: Бюст на херцог Козимо II, надясно, с лъчиста корона с пет лъча и ризница. С дясната ръка държи скиптър, опрян на рамото му, а с лявата – меч. Под бюста – 1616. Надпис околовръст:
COSMVS.II.MAGN.DVX.ETR.IIII

Р: Като № 178.
PISA.INVETVSTAE.MAIESTATIS.MEMORIA

Талер (талеро), 1616, сребро, 43,0 мм, 28,30 г
НАИМ (Герасимов 1964: 217, No 2)

Фердинандо (Фердинанд) II де Медичи (28.02.1621 – 23.05.1670)

Ливорно
181

А: Бюст на херцог Фердинанд II с дълги коси и мустаци, надясно. На главата му – шестлъчева корона. Под главата: ·V·. Надпис околовръст:
FERDINAND·II·MAG·DVX·E·

Р: Гербът на великото херцогство от времето на Фердинанд II: щит, в който са изобразени три лилии сред кръг. Върху щита – шестлъчева корона с лилия в средата. Между лъчите – годината: 1661.
SOLI·DEO·VIRT·HON·ET·G

Луиджино, 1661, сребро, 20,6 – 21,0 мм, 2,11 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3287

ХЕРЦОГСТВО МОДЕНА (МОДЕНА И РЕДЖО)

Франческо I д‘Есте (1629 – 1658)

182

А: Бюст на Франческо I, надясно, с испанска яка и наметало. Надпис околовръст:
FRAN.I.MVT.REG.E.C.DVX.VIII

Р: Гербът на Херцогство Модена при династията д‘Есте: Испански щит, разделен на едно голямо централно и вертикално поле и четири по-малки полета. Във вертикалното централно поле е представен гербът на Папската държава. В четирите по-малки полета шахматно са представени гербовете на Свещената Римска империя и емблемата, дарена през 1431 г. от френския крал Шарл VII. В центъра (върху папския герб) – по-малък щит с изобразен в него гербът на фамилията д‘Есте. Над щита: орел и корона. Надпис околовръст:
MONETA.DA.BOL.DICIOTO

18 болонини (тестоне), без година, сребро, 28,0 мм, 8,65 г
НАИМ (Герасимов 1964: 217, No 1)

ХЕРЦОГСТВО УРБИНО

Франческо Мария II дела Ровере (1575 – 1624)

Урбино
183

А: Гербът на Херцогство Урбино, опасан от ордена на златното руно. Надпис околовръст:
FRA·MARIA·II·VRB·DVX·VI·ET·

Р: Две изправени човешки фигури. Отляво свети Яков, насреща, държи Евангелие и чаша. Отдясно свети Йоан Кръстител полунадясно, с боси крака и с обърната назад глава. Надпис околовръст:
MONETA·DE·DOI·SE[DECINE]

2 седичини (32 кватрини), без година, сребро, 27,1 – 28,2 мм, 2,92 г, пробита ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3751

184

А: Гербът на Херцогство Урбино. Надпис околовръст:
FRA·MARIA·II·VRB·DVX·VI·T·G

Р: Като № 182.
MONETA·[DE]·D[OI·SE]DECINE

2 седичини (32 кватрини), без година, сребро, 22,0 мм, 2,60 г, пробита РИМ-Кюстендил, ИН 2260 (Тонев 1989: 329, No 19)

ПАПСКА ДЪРЖАВА

Сикст V (24.04.1585 – 27.08.1590)

Болоня
185

А: Гербът на Папската държава.
SI[XT]VS.V-PONT.MA[X]

Р: Свети апостол Петър, прав, насреща, с нимб, с глава леко приведена наляво. В дясната си ръка държи модел на град.
S·P[ETR]ONIVS – D[E·B]ONONIA

Джулио (систо), без година, сребро, 25,0 мм, 3,00 г, пробита
РИМ-Кюстендил, ИН 2255 (Тонев 1989: 327, No 10)

Павел V (16.05.1605 – 28.01.1621)

Авиньон
186

А: Бюст на папа Павел V, надясно, с католическа шапчица на главата и папско облекло.
PAVLVS.V.PONT.MAX.A.XIII.1618

Р: Кръст, съставен от четири стилизирани лилии.
SCIP.BVRGHESIVS.CARD.LEG.AVEN

½ франк, 1618, сребро, 28,0 мм, 6,80 г, пробита
НАИМ (Герасимов 1964: 213, No 6)

АРХИЕПИСКОПСТВО ЗАЛЦБУРГ

Ернст (21.04.1540 – 16.07.1554)

Залцбург
187

А: Гербът на архиепископа: хералдически щит, разделен на четири полета. Горе вляво и долу вдясно – гербът на Архиепископство Залцбург (изправен лъв в ход наляво, вдясно: австрийския трибагреник). Долу вляво: гербът на Херцогство Бавария. Над щита: 1547.
+ERNESTVS.COF.INAR.ERM.SALZ.V.BA.DVX

Р: Свети Руперт (Рудберт) и Свети Вергилий, седнали един срещу друг, държат архиепископски жезли. Облечени са в архиепископски одежди, а на главите им има архиепископски митри. Свети Руперт държи средновековно буренце за сол. Пред светците, пред краката им – модел на замъка Залцбург.
+S.RVDBERTVS.T.S.VIRGILIVS.EPI.SALZ

Пет дуката, 1547, злато, 29,0 мм, 17,88 г, с припоена халка
НАИМ (Чимбулева 1969: 12-13, обр. 4)

188

А: Гербът на архиепископа: хералдически щит, разделен на четири полета, в които две по две са изобразени гербовете на Архиепископство Залцбург (изправен лъв, наляво) и Херцогство Бавария. Над герба: 1553.
+ERNESTVS·COFIR·IN·ARCHIEP·M·E·SALZ·V·BAVA·DVX

Р: Свети Руперт, насреща, в епископско облекло и митра, седнал на трон без облегалка. Около главата му – нимб. С дясната си ръка държи кълбо с кръст, а с лявата – епископски жезъл. Долу – хералдически щит.
S·RVDBERTVS·EPS·SALZBVRGEN

Талер, 1553, сребро, 40,0 мм, 28,64 г
НИМ, ИН 10883 (Пенчев 2011: 147, No 29)

Михаел фон Кюенбург (1554 – 1560)

189

A: Два хералдически щита с гербове: вляво на Архиепископство Залцбург и вдясно – родовия герб на архиепископа. Над тях – кръстосани владетелски и епископски жезъл, а над тях епископска митра. Под щитовете: 1558.
MICHAEL·D·G·ARCHIEPS·SALZ·APO·SE·LEG

P: Като № 188, но без хералдическия щит отдолу.
SANCTVS·RVDBERTVS·EPVS·SALZBVRGEN

Талер, 1558, сребро, 39,0 мм, 28,60 г
НИМ, ИН 11206 (Пенчев 2011: 147-148, No 30)

Йохан Яков (1560 – 1586)

190

A: Като № 189. Митрата е с излизащи от нея флагове, а годината: 1564.
IOAN·IAC·D·G·AREPS·SALZ·APo·SE·LEG

P: Като № 188.
S·RVDBERTVS·E[PVS·SA]LZBVRGN

½ Талер, 1564, сребро, 32,8 – 33,8 мм, 13,34 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3272

Парис (1619 – 1653)

191

A: Овален хералдичен щит с гербът на Архиепископство Залцбург.
PARIS.D.G.ARCHIEPS.SAL.S.AL

P: Свети Руперт, насреща, седнал на трон. В лявата ръка държи скиптър, а в дясната – кълбо с кръст, положено на коленете му.
SANCTVS.RVDBERTVS.EPS.SALISB.1623

Талер, 1623, сребро, 39,0 мм, 28,94 г
НАИМ (Герасимов 1964: 220, No 17)

КНЯЖЕСТВО ТРАНСИЛВАНИЯ

Ищван Бочкай (1605 – 1606)

192

А: Бюст на княза, с брада и мустаци, надясно.
STEPH.D.G.HVN.TRAN.[PRIN]

Р: Три щита с гербовете на Унгария и Трансилвания.
GROS.ARG
TRIP.REG
HVNGAR
1606

3 гроша, 1606, сребро, 20,0 мм, 2,06 г
НАИМ (Герасимов 1964: 223-224, No 8)

Габор (Габриел) Батори (1608 – 1613)

193

А: Бюст на княза с брада и мустаци, надясно.
GABRIEL·D·G·PRIN·TRAN·ET·SI·

Р: Гербът на Трансилвания между две петолъчни звезди.
1609
GROS·ARG
TRIP·REGNI
TRANSYL
VANI·

3 гроша, 1609, сребро, 19,4 – 20,0 мм, 1,90 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3298-1

194

A: Бюст на княза с брада и мустаци, надясно.
GABRI·D·G·[PRIN]·TR·ET·SC·

P: Гербът на Трансилвания.
III
CI BI
1611
GROS·ARG
TRIP·REGNI
TRANSYL
VANIAE

3 гроша, 1611, сребро, 20,3 – 20,4 мм, 1,63 г, пробита
ИМ „Искра“ Казанлък, ИН 3298-2

Габор (Габриел) Бетлен (1613 – 1629)

Нагибаня
195

A: Гербът на Трансилвания. Надпис околовръст:
+GAB·D·G·S·R·I·ET·TR·P·R·HVD·SI·CO·OP·RA·D

P: Корона. От двете ѝ страни: NB 1625. Под короната:
GROSSVS·RE
GNI·TRAN
S[ILVANIAE]

Грош, 1625, сребро, 21,0 мм, 1,33 г, пробита
ИМ-Дългопол, ИН 0067 (Лазаров 2001: 82-83, No 185)

КРАЛСТВО ДАНИЯ

Кристиян IV (1588 – 1648)

Копенхаген
196

А: Допоясно изображение на краля с брада и мустаци, надясно. Кристиян IV е облечен с мантия и надиплена яка. Дясната си ръка е поставил на кръста. Надпис околовръст, ограден в два зрънчести кръга:
CHRISTIANVS·IIII·D·G·DA[NI….]

Р: Гербът на Кралство Дания: овален щит пред голям кръст с раздвоени краища; в щита: три полегнали един под друг лъва, наляво. Надпис околовръст:
NO·VA·NO·GOTO·Q·REX
Над герба:
1
MARCK
DANSKE

Марка, без година, сребро, 32,0 мм, 8,25 г, пробита
РИМ-Видин, ИН 0067 (Филипова, Шидеров 1990: 40, No 305)

КАРТИ

Изработил: К. Кръстев

Забележка 1: *Картите са изработени на: Adobe Photoshop CS3, версия 10.0. За черно-бял шаблон на всички карти е използван следният източник: http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%BD:%D0%9F%D0%9A_%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F#mediaviewer/File:Relief_Map_of_Bulgaria.jpg*

Забележка 2: *При съставянето на картите са използвани данни за разпространението на монетите и за състава на различните находки от лични проучвания на автора и от следните източници: Авдев 1981: 37-38; Ангелов 1964: 88-89; Аспарухов 1997: 29-30, 34-35; Бацова-Костова 1973: 14; Герасимов 1934: 467-468; 1937: 317-320, 322; 1938: 452, 454; 1939: 342-343; 1946: 236-237, 240, 242-243, 343; 1950: 317, 323-325; 1952: 400-404; 1955: 604-611; 1957: 326; 1959: 357-358, 363; 1962: 226, 228-232; 1963б: 257-258, 261-262, 264; 1964а: 211-229; 1964б: 238, 240-243; 1965: 247, 249-250; 1966: 212-213; 1967: 187-189; 1968: 231-234; 1973: 31-32; Григорова 1973: 16-19; Джамбов 1963: 157-158; Карайотов 2000: 79-83; 2013; Класнаков 2013а: 143-150; 2013б: 160-166; 2013в: 132-146; Ковачева 1986: 45-61; 1988: 43-48; Колев 1978: 213; 1980: 86; Кръстев 2013а: 24-33; 2014в: 543-558; 2014г: 96-129; Лазаров 1987: 26-30; 1990: 28, 41-42; Маргос 1986: 117-124; Мирчев 1961: 142-143; 1969: 222-223; 1970: 203-218; Мушмов 1921-1922: 241; 1923-1924: 230; 1925: 254-255; 1926-1927: 322; 1928-1929: 383-385; 1930-1931: 316-317; 1932-1933: 242; Писарев, Цончев 1972: 275-285; Ракова 1984: 31-39; Рогева 1985: 10-13; Стойков 2002-2003: 78-83; Тонев 1989: 323-338; Филипова 1966: 5-8; Филипова, Шидеров 1989: 30-35; 1990: 28-40; Харитонов 1998: 227-328; Цончев 1950: 274; 1960: 208-210, 213; Чимбулева 1969: 11-15; Шидеров 1988: 41-43; 1989: 30-39; Юрукова 1977: 73; 1978: 77; 1979: 64-65; 1981: 130; 1982: 65; 1985: 63; Gerasimov 1979: 138; Krastev 2011: 186-195.*

Забележка 3: *Цифрите в скоби след дадено местонахождение показват броя на монетите от въпросната държава в посочената колективна находка.*

Забележка 4: *Местонахожденията на монетите на Свещената Римска империя и на Ерцхерцогство Австрия на Карта 2 са показани заедно, понеже в голям брой публикации те не са разграничени и разделянето им е невъзможно.*

Карта № 1: Реч Посполита

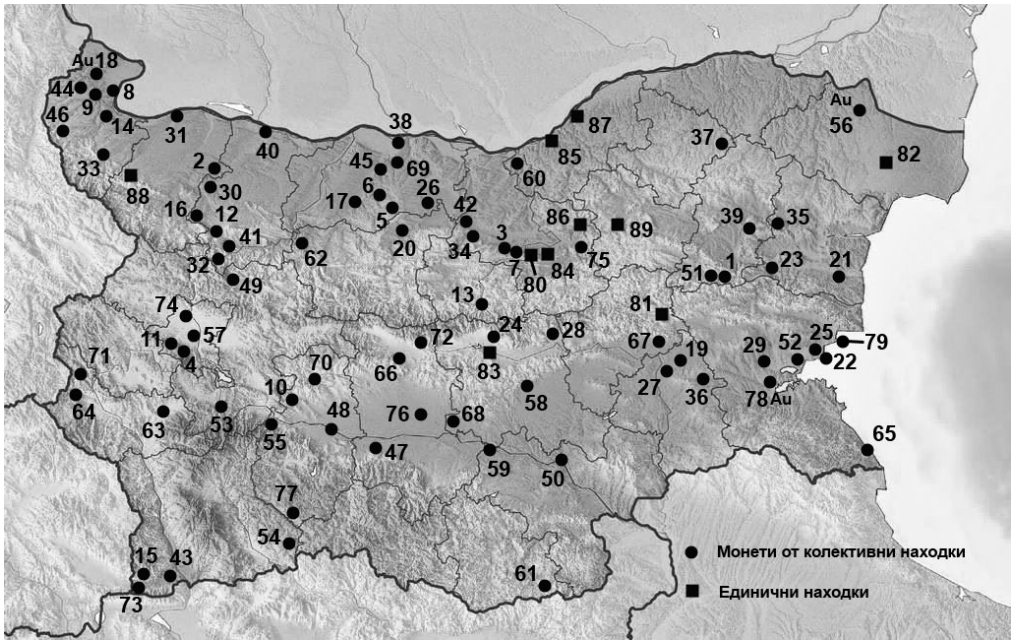

1. *Александрово (Шуменско) (1)*
2. *Бели брод (Монтанско) (184)*
3. *Беляковец (Великотърновско) (36)*
4. *Бистрица (Софийско) (13)*
5. *Бохот (Плевенско) (26)*
6. *Брестовец (Плевенско) (1)*
7. *Велико Търново (16)*
8. *Видин (?)*
9. *Видинско (11)*
10. *Виноградец (Пазарджишко) (161)*
11. *Владая (Софийско) (?)*
12. *Враца (1000+800)*
13. *Габрово (1)*
14. *Гайтанци (Видинско) (28)*
15. *Гега (Благоевградско) (38)*
16. *Главаци (Врачанско) (12)*
17. *Градина (Плевенско) (3)*
18. *Градец (Видинско) (12)*
19. *Джинот (Ямболско) (5)*
20. *Дойренци (Ловешко) (18)*
21. *Дъбравино (Варненско) (191)*
22. *Поморие (6)*
23. *Дългопол (Варненско) (2)*
24. *Енина (Старозагорско) (2)*
25. *Каменар (Бургаско) (11)*
26. *Каменец (Плевенско) (?)*
27. *Козарево (Ямболско) (14)*
28. *Конаре (Старозагорско) (8)*
29. *Кръстина (Бургаско) (17)*
30. *Липен (Монтанско) (?)*
31. *Лом (617)*
32. *Лютиброд (Врачанско) (9)*
33. *Медовница (Видинско) (?)*
34. *Михалци (Великотърновско) (?)*
35. *Невша (Варненско) (6)*
36. *Недялско (Ямболско) (?)*
37. *Владимировци (Разградско) (?)*
38. *Никопол (7)*
39. *Овчарово (Шуменско) (?)*
40. *Оряхово (64)*
41. *Паволче (Врачанско) (2)*
42. *Патреш (Великотърновско) (9)*
43. *Петрич (1)*
44. *Пешаково (Видинско) (96)*
45. *Плевен (33)*
46. *Подгоре (Видинско) (20)*
47. *Първенец (Пловдивско) (34)*
48. *Пазарджик (?)*
49. *Радотина (Софийско) (7)*
50. *Райново (Хасковско) (4)*

51. *Риш (Шуменско) (6+1)*
52. *Рудник (Бургаско) (45+1)*
53. *Самоковско (8)*
54. *Сатовча (Благоевградско) (17)*
55. *Сестримо (Пазарджишко) (5)*
56. *Сноп (Добричко) (2)*
57. *София (172)*
58. *Стара Загора (1)*
59. *Филево (Пловдивско) (6)*
60. *Ценово (Русенско) (64)*
61. *Черничево (Кърджалийско) (5)*
62. *Ябланица (Ловешко) (8)*
63. *Яхиново (Кюстендилско) (?)*
64. *Ръждавица (Кюстендилско) (4)*
65. *Ахтопол (34)*
66. *Войнягово (Пловдивско) (?)*
67. *Глушник (Сливенско) (3)*
68. *Гранит (Старозагорско) (10)*
69. *Коиловци (Плевенско) (1)*
70. *Панагюрище (1)*
71. *Полетинци (Кюстендилско) (?)*
72. *Розовец (Пловдивско) (?)*
73. *Скрът (Благоевградско) (1)*
74. *Биримирци (Софийско) (38)*
75. *Стражица (?)*
76. *Стряма (Пловдивско) (?)*
77. *Сърница (Пазарджишко) (2)*
78. *Тръстиково (Бургаско) (3 Au+75 Ag)*
79. *Несебър (15)*
80. *Велико Търново*
81. *Градец (Сливенско)*
82. *Добрич*
83. *Казанлък*
84. *Лясковец*
85. *Мечка (Русенско)*
86. *Нова Върбовка (Великотърновско)*
87. *Русе*
88. *Смоляновци (Монтанско)*
89. *Поповско*

Карта № 2: Свещена Римска империя и Ерцхерцогство Австрия

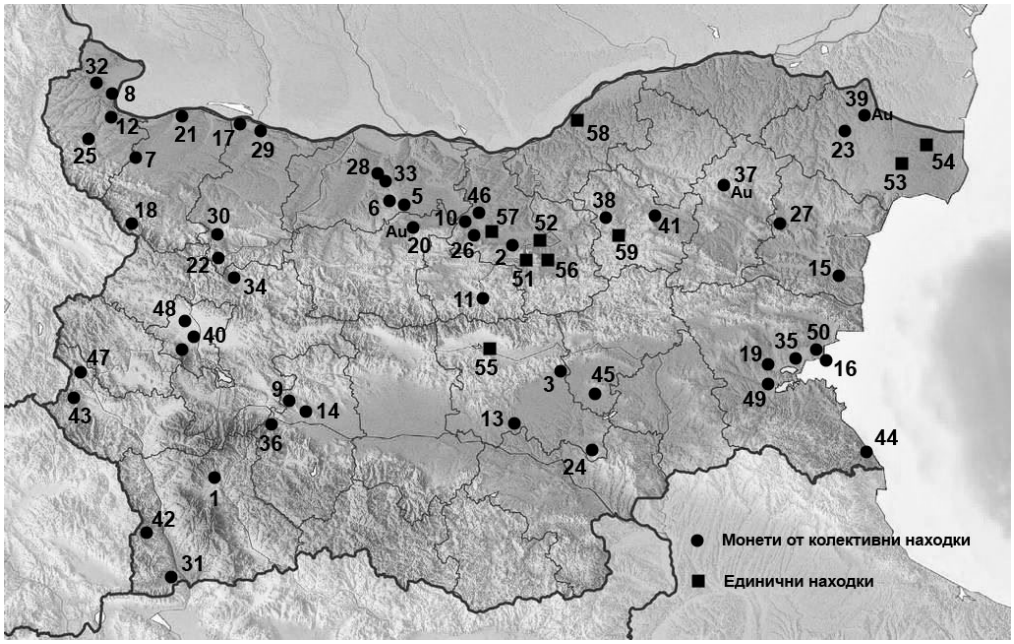

1. *Белица (Благоевградско) (71)*
2. *Беляковец (Великотърновско) (1)*
3. *Бенковски (Старозагорско) (6)*
4. *Бистрица (Софийско) (7)*
5. *Бохот (Плевенско) (1)*
6. *Брестовец (Плевенско) (6)*
7. *Буковец (Монтанско) (?)*
8. *Видинско (188)*
9. *Виноградец (Пазарджишко) (1)*
10. *Върбовка (Великотърновско) (2)*
11. *Габрово (19)*
12. *Гайтанци (Видинско) (3)*
13. *Гита (Старозагорско) (1)*
14. *Динката (Пазарджишко) (1)*
15. *Дъбравино (Варненско) (19)*
16. *Поморие (2)*
17. *Козлодуй (1)*
18. *Копиловци (Монтанско) (5)*
19. *Кръстина (Бургаско) (7)*
20. *Ловеч (?)*
21. *Лом (24)*
22. *Лютиброд (Врачанско) (9)*
23. *Божурово (Шуменско) (?)*
24. *Медникарово (Старозагорско) (?)*
25. *Медовница (Видинско) (1)*
26. *Михалци (Великотърновско) (?)*
27. *Невша (Варненско) (1)*
28. *Опанец (Плевенско) (1)*
29. *Оряхово (6)*
30. *Паволче (Врачанско) (2)*
31. *Петрич (44)*
32. *Пешаково (Видинско) (23)*
33. *Плевен (7+4)*
34. *Радотина (Софийско) (2)*
35. *Рудник (Бургаско) (2+28)*
36. *Сестримо (Пазарджишко) (14)*
37. *Сини вир (Шуменско) (?)*
38. *Славяново (Търговищко) (2)*
39. *Сноп (Добричко) (14)*
40. *София (27)*
41. *Търговище (?)*
42. *Цапарево (Благоевградско) (1)*
43. *Ръждавица (Кюстендилско) (2)*
44. *Ахтопол (19)*
45. *Върбовка (Сливенско) (?)*
46. *Патреш (Великотърновско) (16)*
47. *Полетинци (Кюстендилско) (?)*
48. *Биримирци (Софийско) (1)*
49. *Тръстиково (Бургаско) (34)*
50. *Каменар (Бургаско) (1)*

51. *Велико Търново*
52. *Великотърновско*
53. *Добрич*
54. *Добричко*
55. *Казанлък*
56. *Лясковец*
57. *Павликени*
58. *Русе*
59. *Поповско*

Карта № 3: Курфюршество Бранденбург

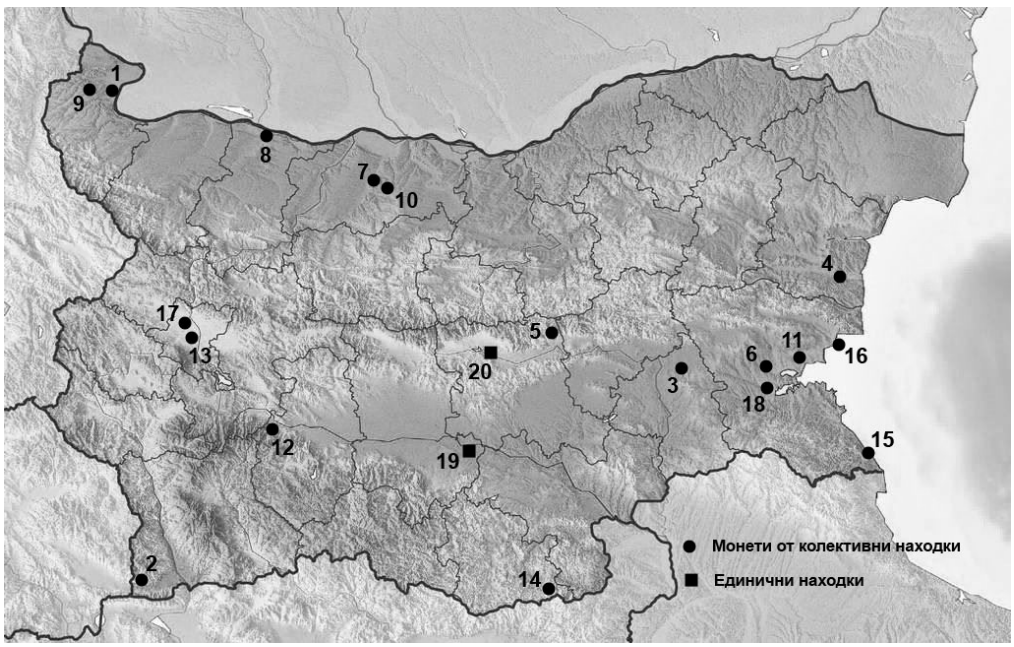

1. *Видинско (2)*
2. *Гега (Благоевградско) (2)*
3. *Джинот (Ямболско) (1)*
4. *Дъбравино (Варненско) (8)*
5. *Конаре (Старозагорско) (2)*
6. *Кръстина (Бургаско) (4)*
7. *Опанец (Плевенско) (1)*
8. *Оряхово (3)*
9. *Пешаково (Видинско) (4)*
10. *Плевен (2)*

11. *Рудник (Бургаско) (2+6)*
12. *Сестримо (Пазарджишко) (2)*
13. *София (8)*
14. *Черничево (Кърджалийско) (1)*
15. *Ахтопол (2)*
16. *Несебър (1)*
17. *Биримирци (Софийско) (3)*
18. *Тръстиково (Бургаско) (7)*
19. *Гьокчелер (Пловдивско) (несъществуващо от 1902 г.)*
20. *Казанлък*

Карта № 4: Курфюршество Вюртемберг

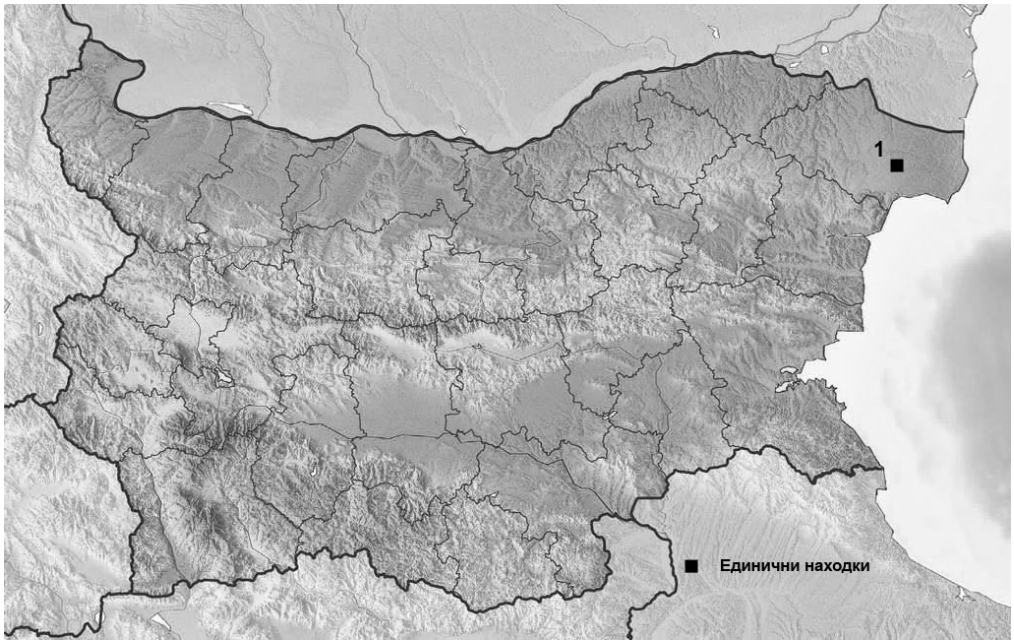

1. *Добрич*

Карта № 5: Курфюршество Саксония и Херцогство Саксония-Ваймар

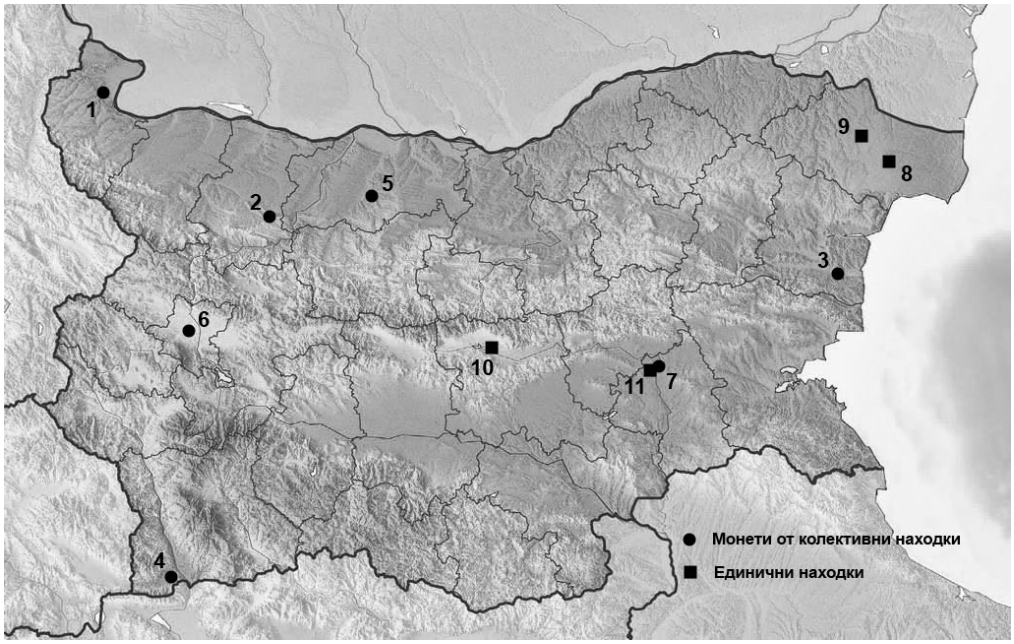

1. *Видинско (1+1)*
2. *Габаре (Врачанско) (15)*
3. *Дъбравино (Варненско) (1)*
4. *Петрич (3)*
5. *Плевен (1+1)*
6. *София (3)*
7. *Ямбол (1)*
8. *Добрич*
9. *Добричко*
10. *Казанлък*
11. *Ямбол*

Карта № 6: Херцогство Олденбург-Делменхорст

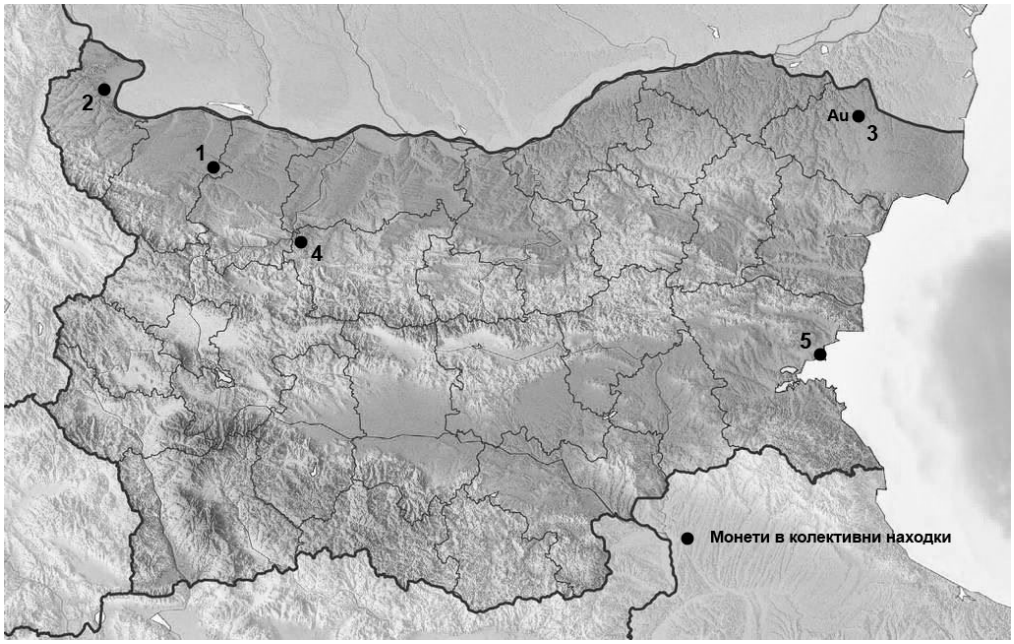

1. *Бели брод (Монтанско) (1)*
2. *Видинско (1)*
3. *Сноп (Добричко) (1)*
4. *Ябланица (Ловешко) (1)*
5. *Поморие (1)*

Карта № 7: Херцогство Тешин

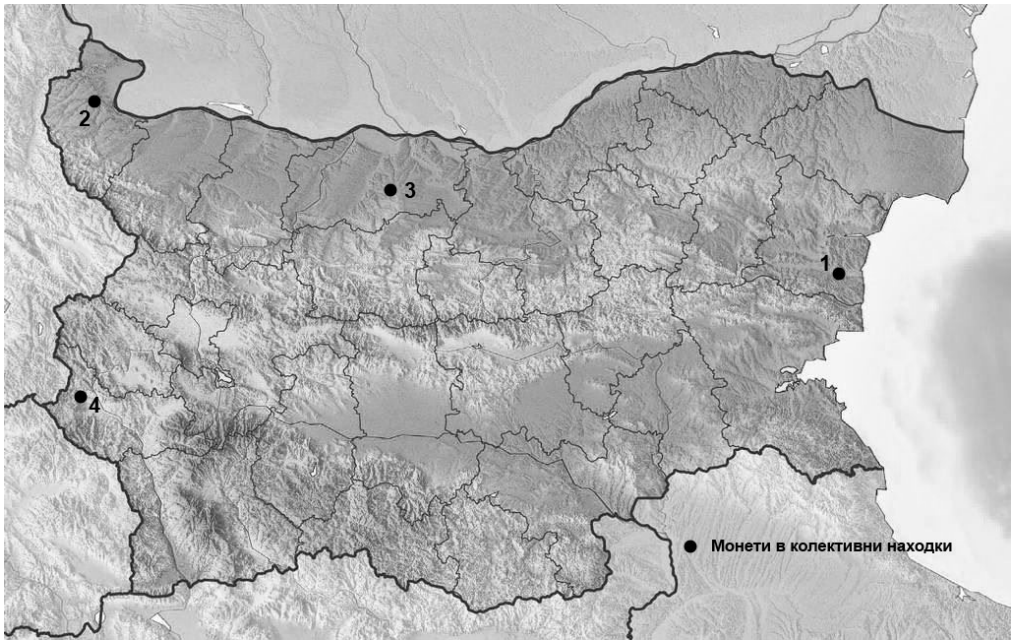

1. *Дъбравино (Варненско) (2)*
2. *Пешаково (Видинско) (1)*
3. *Плевен (1)*
4. *Ръждавица (Кюстендилско) (1)*

Карта № 8: Графство Мансфелд

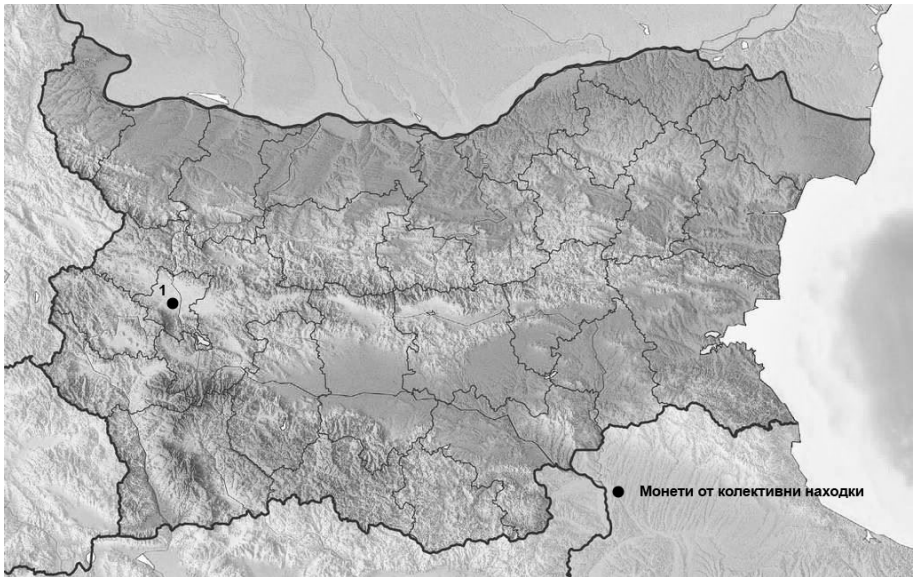

1. *София (1)*

Карта № 9: Княжество Брауншвайг-Люнебург-Целе

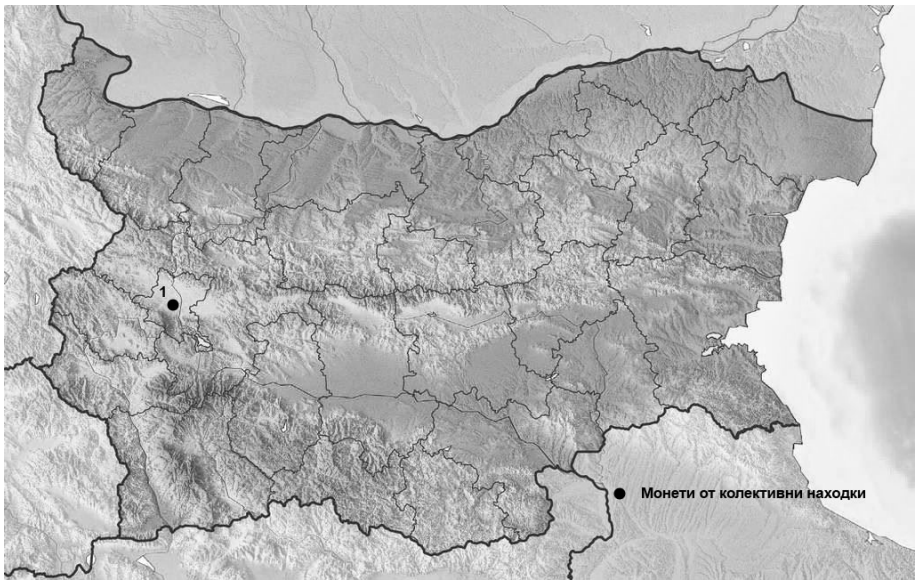

1. *София (1)*

Карта № 10: Кралство Унгария

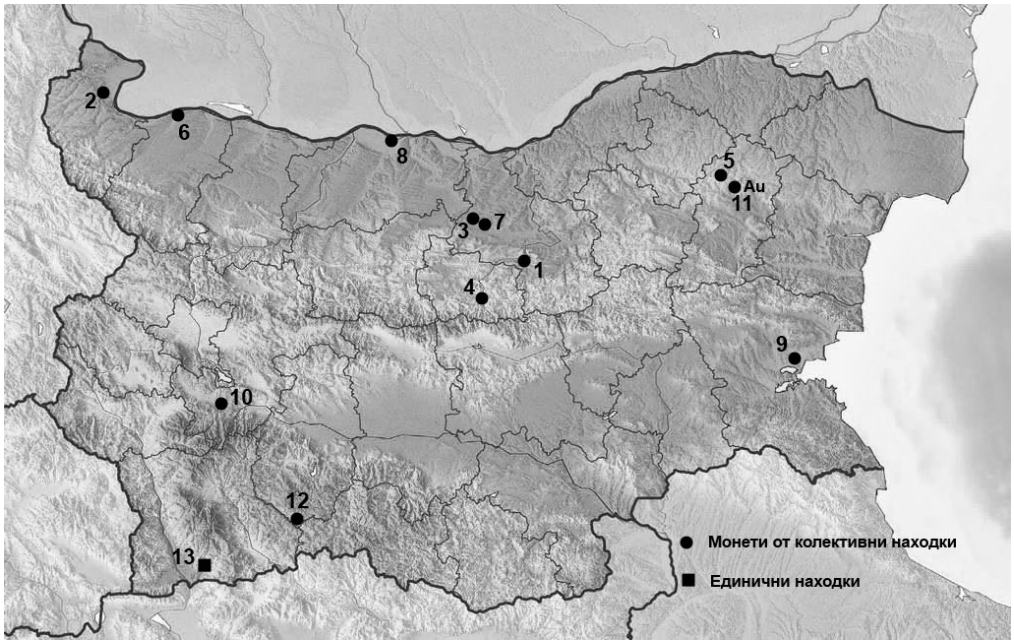

1. *Велико Търново (2)*
2. *Видинско (?)*
3. *Върбовка (Великотърновско) (1)*
4. *Габрово (2)*
5. *Дренци (Шуменско) (7)*
6. *Лом (?)*
7. *Михалци (Великотърновско) (?)*
8. *Никопол (2)*
9. *Рудник (Бургаско) (1)*
10. *Самоковско (83)*
11. *Сини вир (Шуменско) (?)*
12. *Сърница (Пазарджишко) (17)*
13. *Мелник*

Карта № 11: Кралство Испания

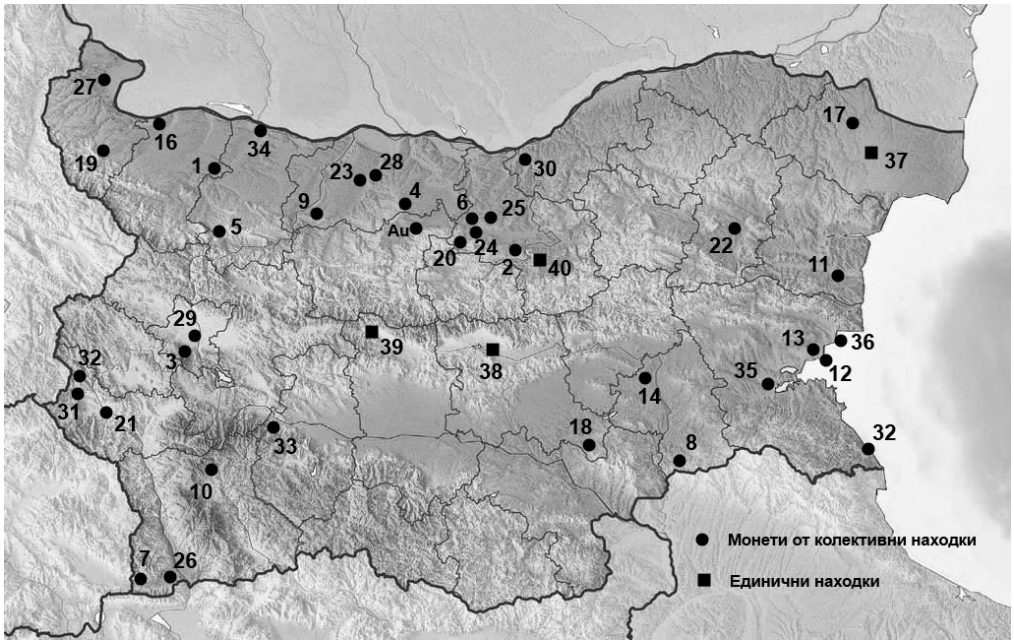

1. *Бели брод (Монтанско) (3)*
2. *Беляковец (Великотърновско) (1)*
3. *Бистрица (Софийско) (4)*
4. *Бохот (Плевенско) (2)*
5. *Враца (4)*
6. *Върбовка (Великотърновско) (22)*
7. *Гега (Благоевградско) (27)*
8. *Голям Дервент (Ямболско) (5)*
9. *Градина (Плевенско) (?)*
10. *Добърско (Благоевградско) (1)*
11. *Дъбравино (Варненско) (93)*
12. *Поморие (10)*
13. *Каменар (Бургаско) (14)*
14. *Козарево (Ямболско) (1)*
15. *Ловеч (4)*
16. *Лом (15)*
17. *Божурово (Шуменско) (?)*
18. *Медникарово (Старозагорско) (?)*
19. *Медовница (Видинско) (1)*
20. *Михалци (Великотърновско) (?)*
21. *Невестино (Кюстендилско) (1)*
22. *Овчарово (Шуменско) (?)*
23. *Опанец (Плевенско) (22)*
24. *Павликени (2)*
25. *Петрич (10)*
26. *Пешаково (Видинско) (7)*
27. *Плевен (22)*
28. *София (90)*
29. *Ценово (Русенско) (4)*
30. *Ръждавица (Кюстендилско) (1)*
31. *Ахтопол (13)*
32. *Полетинци (Кюстендилско) (?)*
33. *Сестримо (Пазарджишко) (13)*
34. *Хърлец (Врачанско) (?)*
35. *Тръстиково (Бургаско) (2)*
36. *Несебър (4)*
37. *Добрич*
38. *Казанлък*
39. *Сопот*
40. *Лясковец*

Карта № 12: Испанска Нидерландия

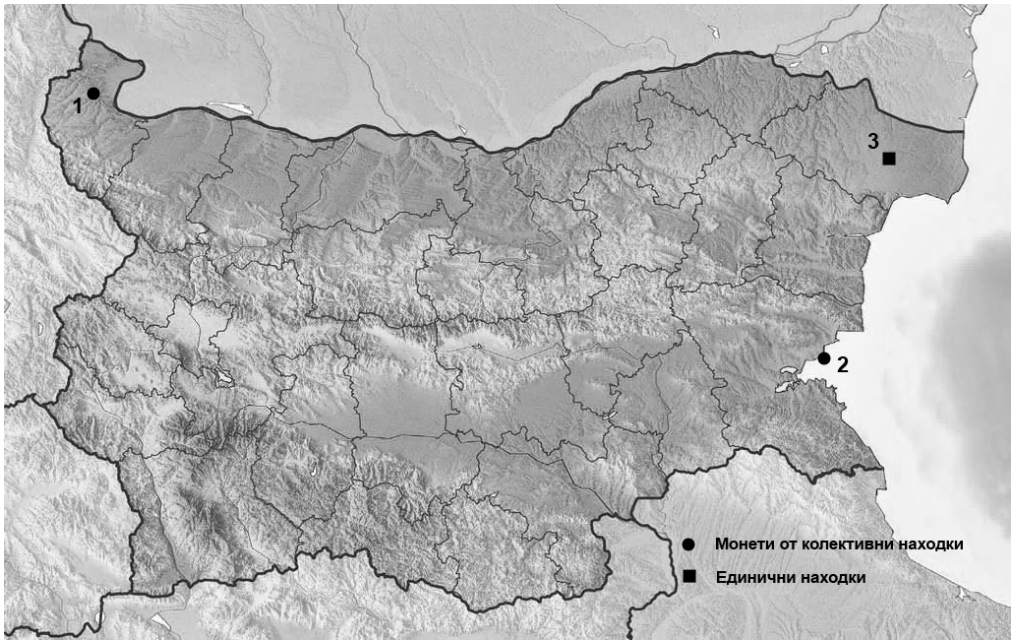

1. *Пешаково (Видинско) (1)*
2. *Поморие (1)*
3. *Добрич*

Карта № 13: Съединени провинции (Белгийска конфедерация, Нидерландия)

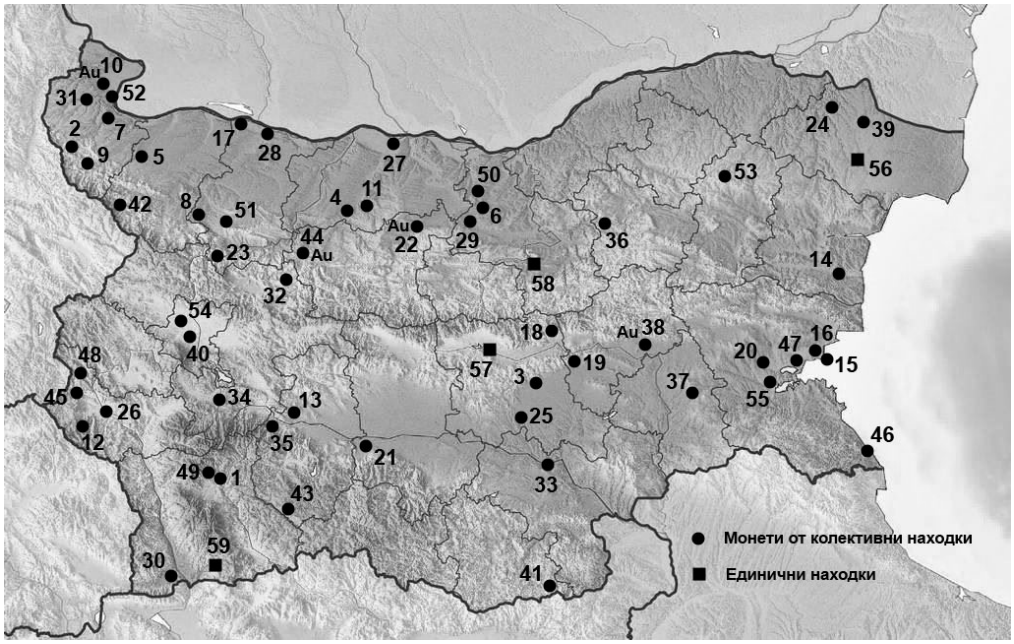

1. *Белица (Благоевградско) (30)*
2. *Белоградчик (Видинско) (37)*
3. *Бенковско (Старозагорско) (1)*
4. *Брестовец (Плевенско) (29)*
5. *Буковец (Монтанско) (?)*
6. *Върбовка (Великотърновско) (103)*
7. *Гайтанци (Видинско) (1)*
8. *Главаци (Врачанско) (1)*
9. *Горни Лом (Видинско) (11)*
10. *Градец (Видинско) (1)*
11. *Градина (Плевенско) (?)*
12. *Граница (Кюстендилско) (3)*
13. *Динката (Пазарджишко) (3)*
14. *Дъбравино (Варненско) (182)*
15. *Поморие (3)*
16. *Каменар (Бургаско) (7)*
17. *Козлодуй (99)*
18. *Конаре (Старозагорско) (1)*
19. *Кортен (Сливенско) (24)*
20. *Кръстина (Бургаско) (3)*
21. *Куртово Конаре (Пловдивско) (3+3)*
22. *Ловеч (28)*
23. *Лютиброд (Врачанско) (5)*
24. *Божурово (Шуменско) (?)*
25. *Михайлово (Старозагорско) (3)*
26. *Невестино (Кюстендилско) (6)*
27. *Никопол (2)*
28. *Оряхово (10)*
29. *Патреш (Великотърновско) (17)*
30. *Петрич (152)*
31. *Пешаково (Видинско) (25)*
32. *Радотина (Софийско) (37)*
33. *Райново (Хасковско) (2)*
34. *Самоков (18)*
35. *Сестримо (Пазарджишко) (8)*
36. *Славяново (Търговищко) (15)*
37. *Сламино (Ямболско) (?)*
38. *Сливен (?)*
39. *Сноп (Добричко) (2)*
40. *София (22)*
41. *Черничево (Кърджалийско) (2)*
42. *Чипровци (?)*
43. *Сърница (Пазарджишко) (4)*
44. *Ябланица (Ловешко) (1Au + 2 Ag)*
45. *Ръждавица (Кюстендилско) (4)*
46. *Ахтопол (27)*
47. *Рудник (Бургаско) (85+8)*
48. *Полетинци (Кюстендилско) (?)*
49. *Добърско (Благоевградско) (2)*
50. *Караисен (Великотърновско) (2)*

51. *Мраморен (Врачанско) (?)*
52. *Видин (1)*
53. *Сини вир (Шуменско) (?)*
54. *Биримирци (Софийско) (15)*
55. *Тръстиково (Бургаско) (1 Au + 11 Ag)*
56. *Добричко*
57. *Казанлък*
58. *Лясковец*
59. *Мелник*

Карта № 14: Кралство Франция

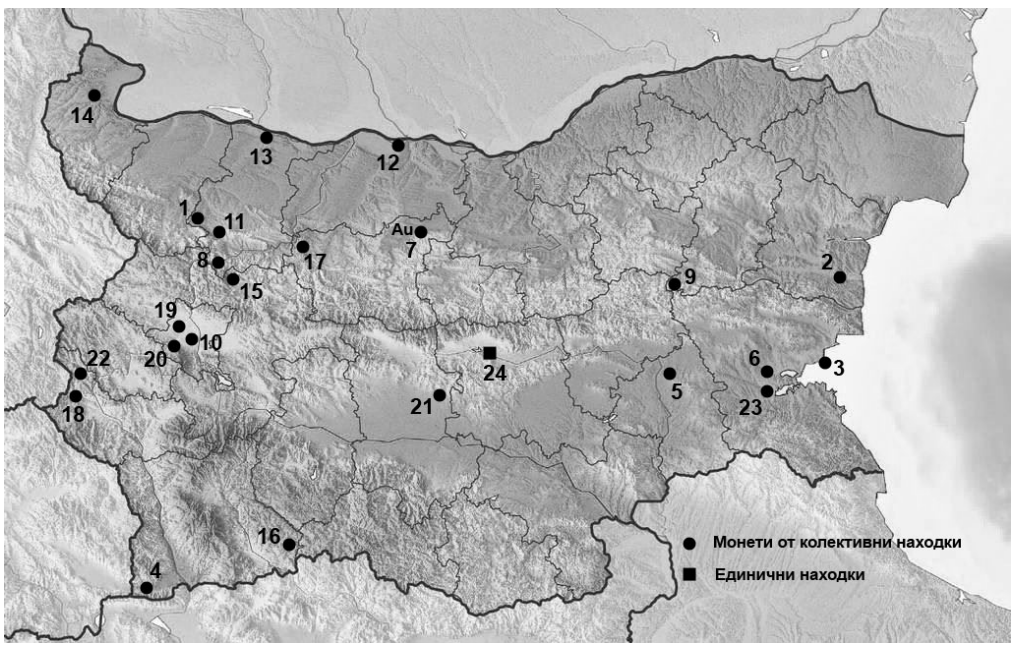

1. *Главаци (Врачанско) (3)*
2. *Дъбравино (Варненско) (1)*
3. *Поморие (7)*
4. *Камена (Благоевградско) (33)*
5. *Козарево (Ямболско) (4)*
6. *Кръстина (Бургаско) (18)*
7. *Ловеч (1)*
8. *Лютиброд (Врачанско) (2)*
9. *Божурово (Добричко) (?)*
10. *София (10)*
11. *Мраморен (Врачанско) (?)*
12. *Никопол (7)*
13. *Оряхово (39)*
14. *Пешаково (Видинско) (18)*
15. *Радотина (Софийско) (8)*
16. *Сатовча (Благоевградско) (2)*
17. *Ябланица (Ловешко) (1)*
18. *Ръждавица (Кюстендилско) (3)*
19. *Биримирци (Софийско) (541)*
20. *Горна баня (Софийско) (248)*
21. *Розовец (Пловдивско) (1)*
22. *Полетинци (Кюстендилско) (?)*
23. *Тръстиково (Бургаско) (15)*
24. *Казанлък*

Карта № 15: Херцогство Лотарингия

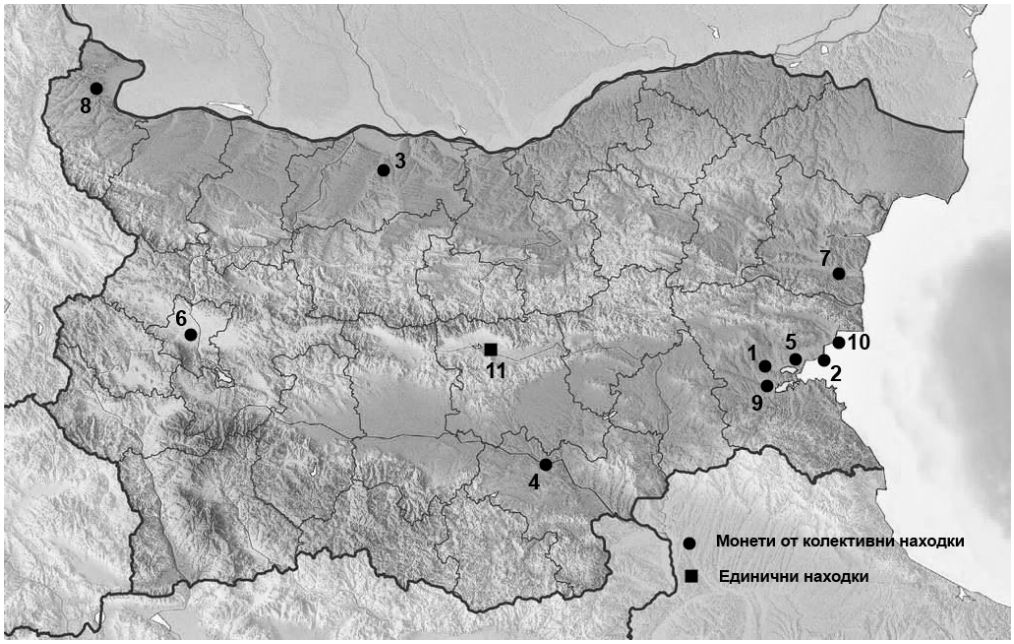

1. *Кръстина (Бургаско) (3)*
2. *Поморие (5)*
3. *Плевен (3)*
4. *Райново (Хасковско) (1)*
5. *Рудник (Бургаско) (2+4)*
6. *София (2)*
7. *Дъбравино (2)*
8. *Пешаково (Видинско) (1)*
9. *Тръстиково (Бургаско) (13)*
10. *Несебър (2)*
11. *Казанлък*

Карта № 16: Княжество Оранж

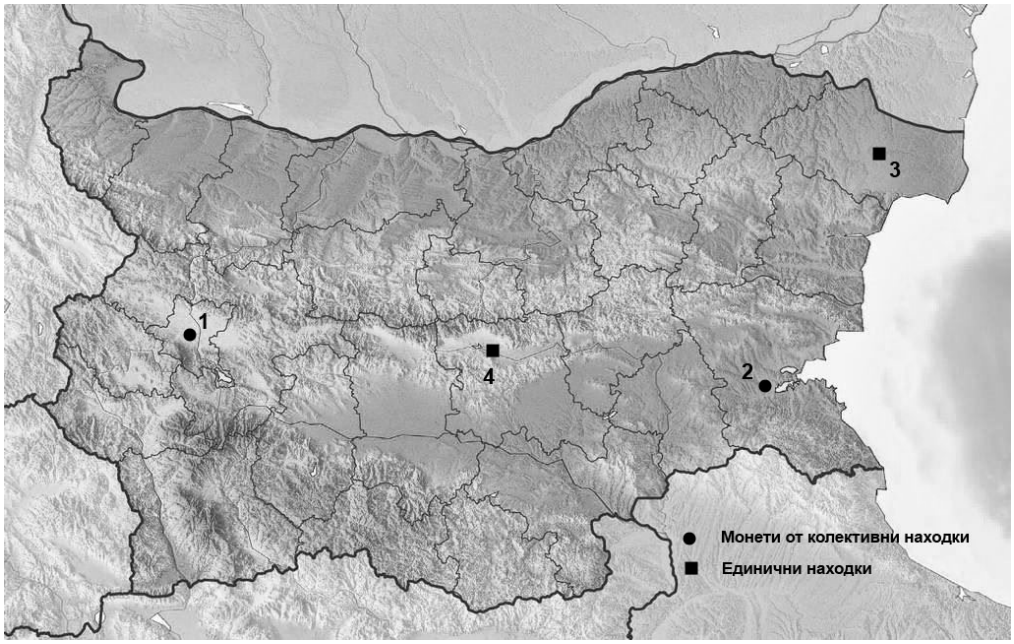

1. *София (1)*
2. *Тръстиково (Бургаско) (5)*
3. *Добричко*
4. *Казанлък*

Карта № 17: Княжество Монако

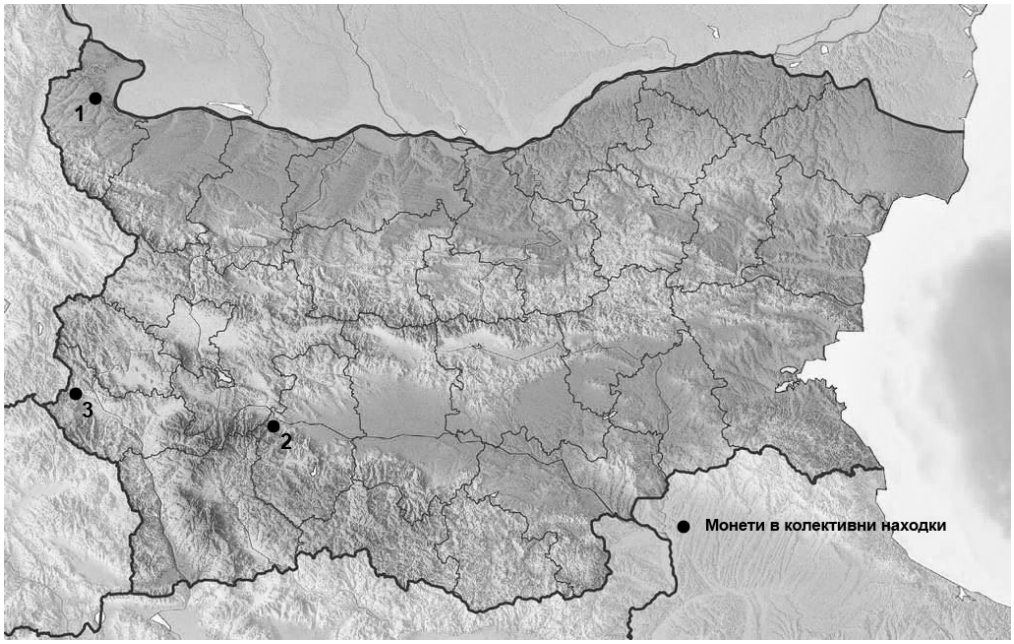

1. *Пешаково (Видинско) (1)*
2. *Сестримо (Пазарджишко) (1)*
3. *Ръждавица (Кюстендилско) (2)*

Карта № 18: Дубровнишка република

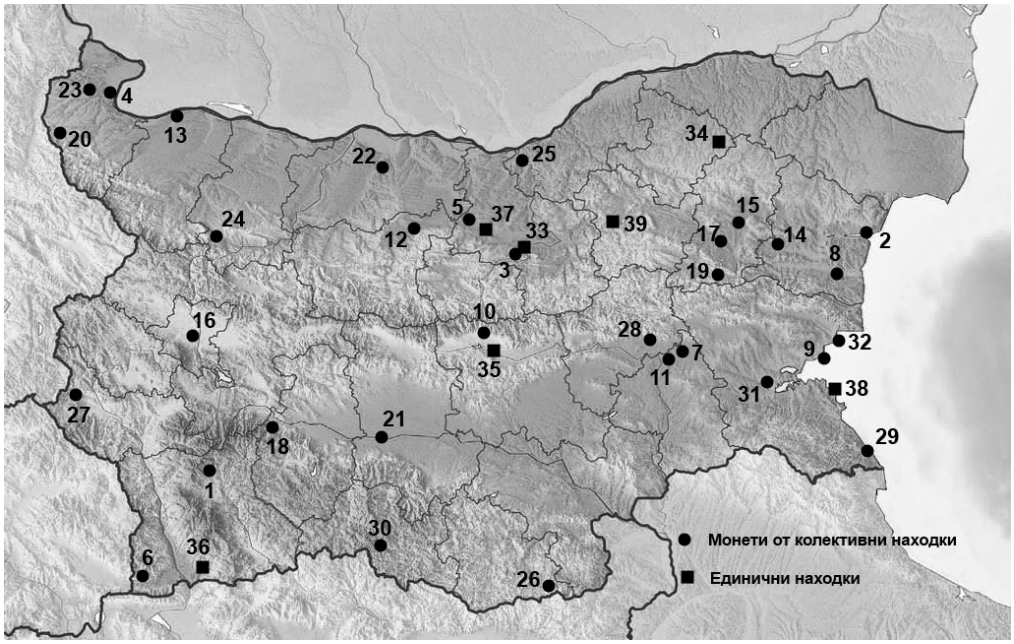

1. *Бистрица (Благоевградско) (16)*
2. *Варна (9)*
3. *Велико Търново (1)*
4. *Видинско (31)*
5. *Върбовка (Великотърновско) (35)*
6. *Гега (Благоевградско) (15)*
7. *Джинот (Ямболско) (3)*
8. *Дъбравино (Варненско) (12)*
9. *Поморие (5)*
10. *Енина (Старозагорско) (25)*
11. *Козарево (Ямболско) (4)*
12. *Ловеч (6)*
13. *Лом (?)*
14. *Овчага (Варненско) (1)*
15. *Овчарово (Шуменско) (?)*
16. *София (9)*
17. *Смядово (Шуменско) (?)*
18. *Сестримо (Пазарджишко) (43)*
19. *Риш (Шуменско) (1)*
20. *Подгоре (Видинско) (18)*
21. *Пловдив (1+1)*
22. *Плевен (6+1)*
23. *Пешаково (Видинско) (70)*
24. *Паволче (Врачанско) (5)*
25. *Ценово (Русенско) (40)*
26. *Черничево (Кърджалийско) (4)*
27. *Ръждавица (Кюстендилско) (4)*
28. *Сливен (?)*
29. *Ахтопол (8)*
30. *Смолянско (1)*
31. *Тръстиково (Бургаско) (51)*
32. *Несебър (4)*
33. *Велико Търново*
34. *Владимировци (Разградско)*
35. *Казанлък*
36. *Мелник*
37. *Павликени*
38. *Созопол*
39. *Попово*

Карта № 19: Република Венеция

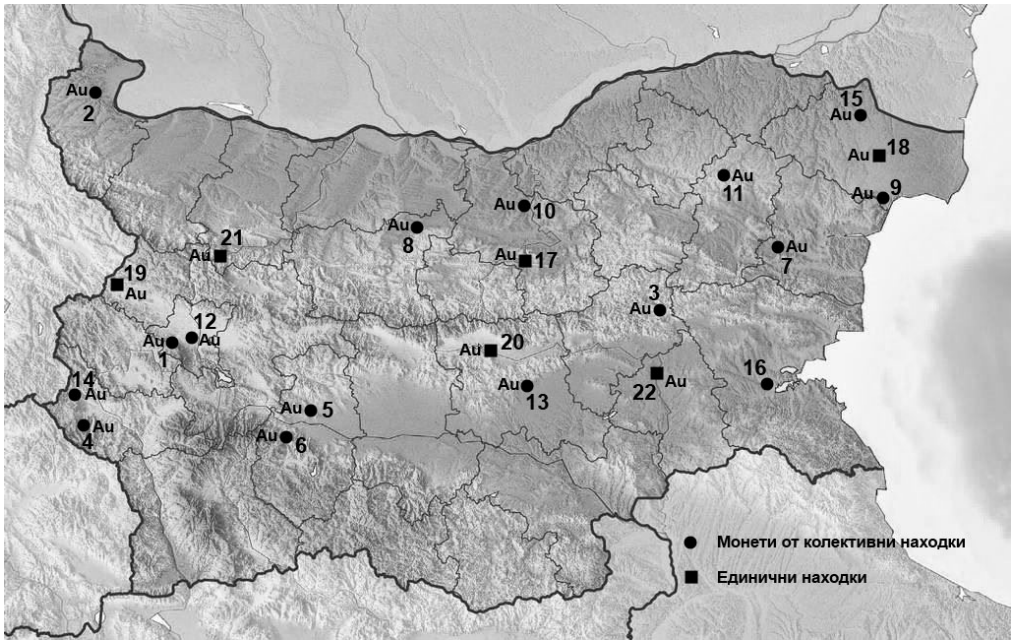

1. *Владая (Софийско) (20)*
2. *Градец (Видинско) (2)*
3. *Градец (Сливенско) (1)*
4. *Граница (Кюстендилско) (2)*
5. *Динката (Пазарджишко) (1)*
6. *Дорково (Пазарджишко) (1)*
7. *Комарево (Варненско) (29)*
8. *Ловеч (15)*
9. *Оброчище (Добричко) (1)*
10. *Полски Тръмбеш (Великотърновско) (8)*
11. *Сини вир (Шуменско) (?)*
12. *София (2)*
13. *Стара Загора (?)*
14. *Ръждавица (Кюстендилско) (2)*
15. *Сноп (Добричко) (1)*
16. *Тръстиково (Бургаско) (1)*
17. *Велико Търново*
18. *Добрич*
19. *Драгоман*
20. *Казанлък*
21. *Черепишки манастир*
22. *Ямбол*

Карта № 20: Неаполитанско кралство

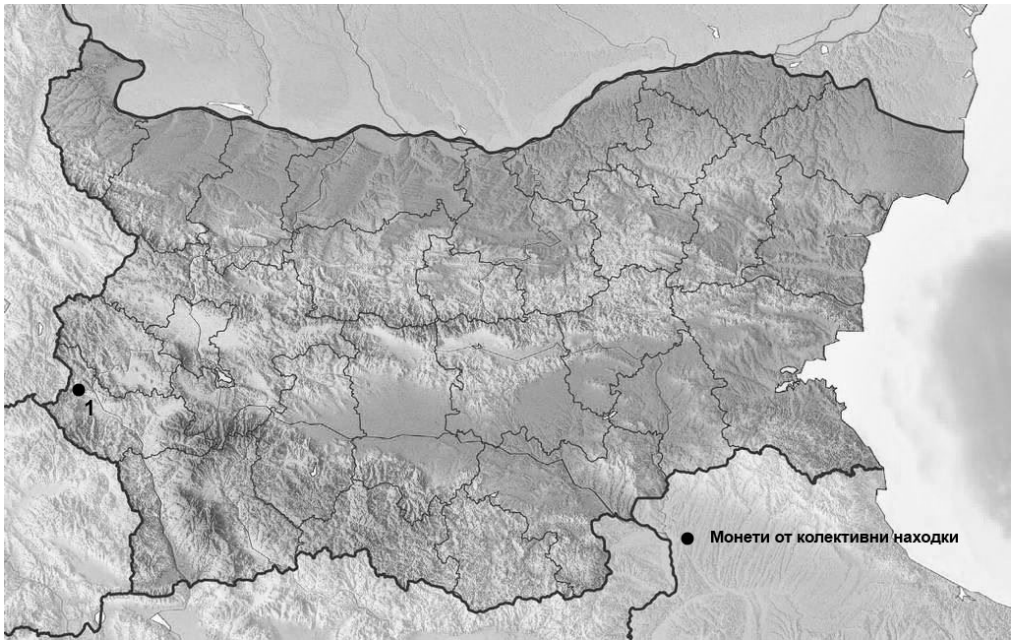

1. *Ръждавица (Кюстендилско) (1)*

Карта № 21: Велико херцогство Тоскана

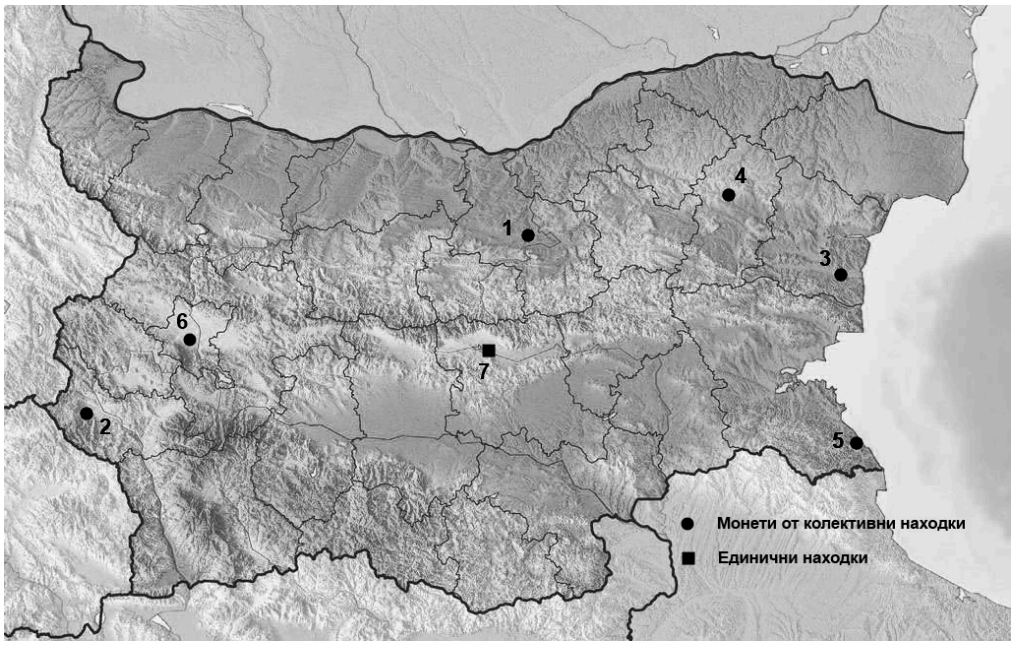

1. *Беляковец (Великотърновско) (1)*
2. *Граница (Кюстендилско) (1)*
3. *Дъбравино (Варненско) (5)*
4. *Сини вир (Шуменско) (?)*
5. *Ахтопол (5)*
6. *София (4)*
7. *Казанлък*

Карта № 22: Херцогство Модена

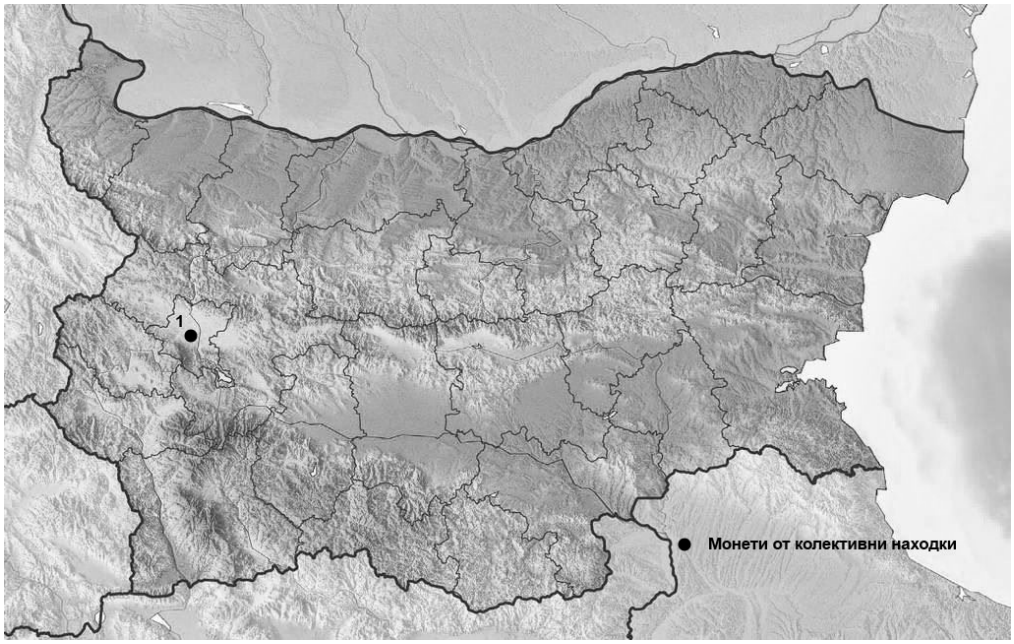

1. София (3)

Карта № 23: Херцогство Урбино

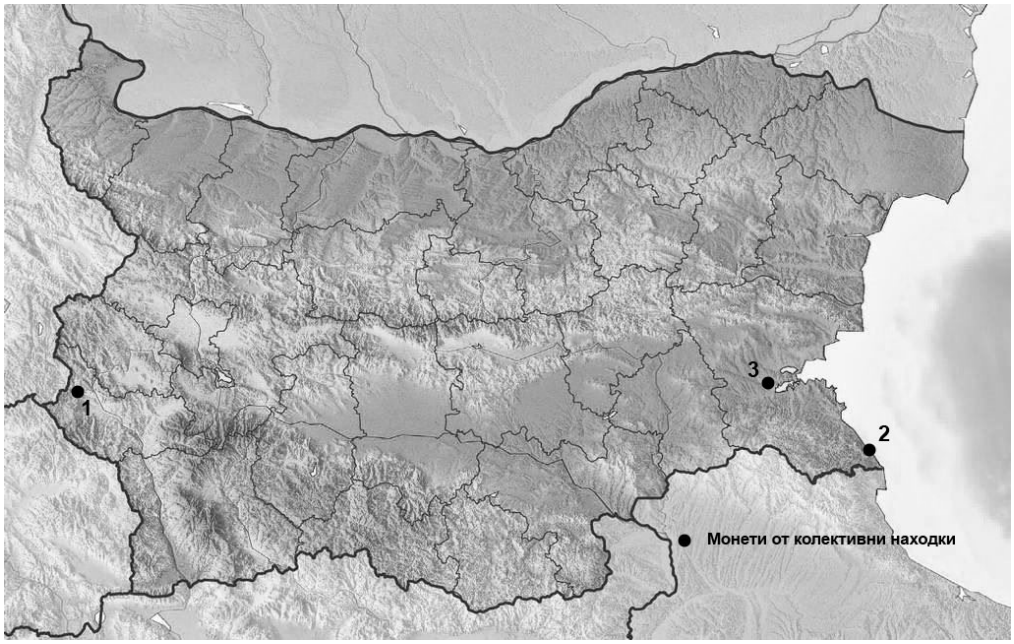

1. *Ръждавица (Кюстендилско) (1)*
2. *Ахтопол (1)*
3. *Тръстиково (Бургаско) (1)*

Карта № 24: Папска държава

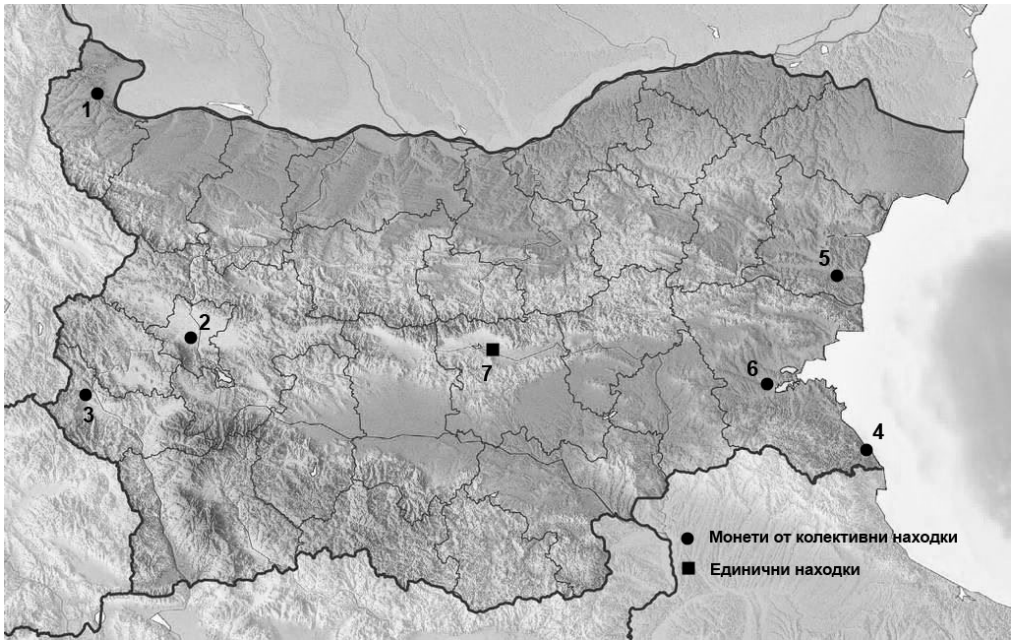

1. *Пешаково (Видинско) (1)*
2. *София (1)*
3. *Ръждавица (Кюстендилско) (1)*
4. *Ахтопол (1)*
5. *Дъбравино (Варненско) (1)*
6. *Тръстиково (Бургаско (1)*
7. *Казанлък*

Карта № 25: Архиепископство Залцбург

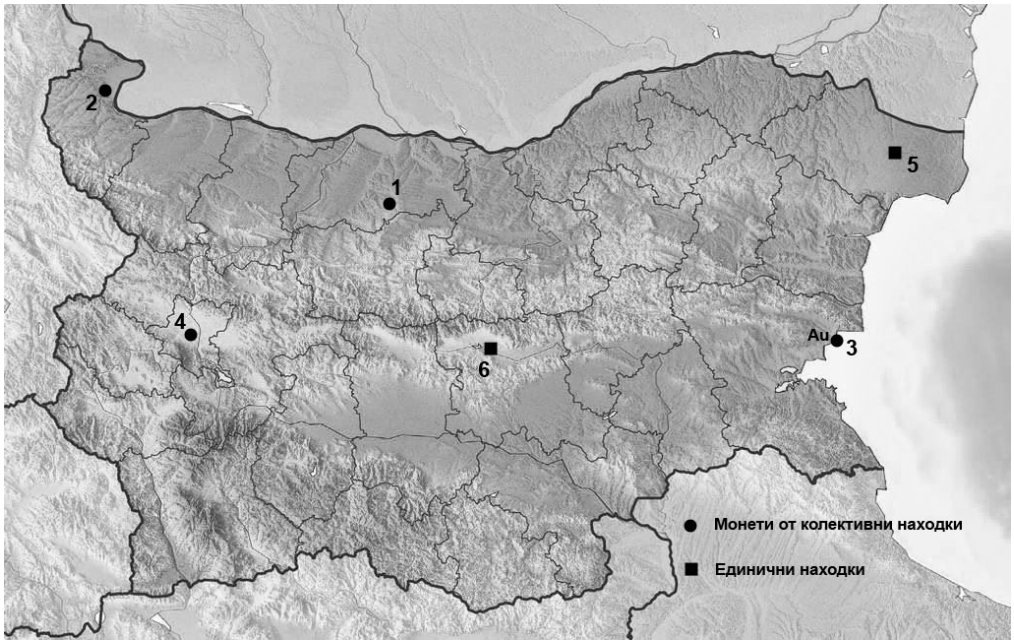

1. *Бохот (Плевенско) (2)*
2. *Видинско (1)*
3. *Несебър (1)*
4. *София (1)*
5. *Добричко*
6. *Казанлък*

Карта № 26: Царство Русия

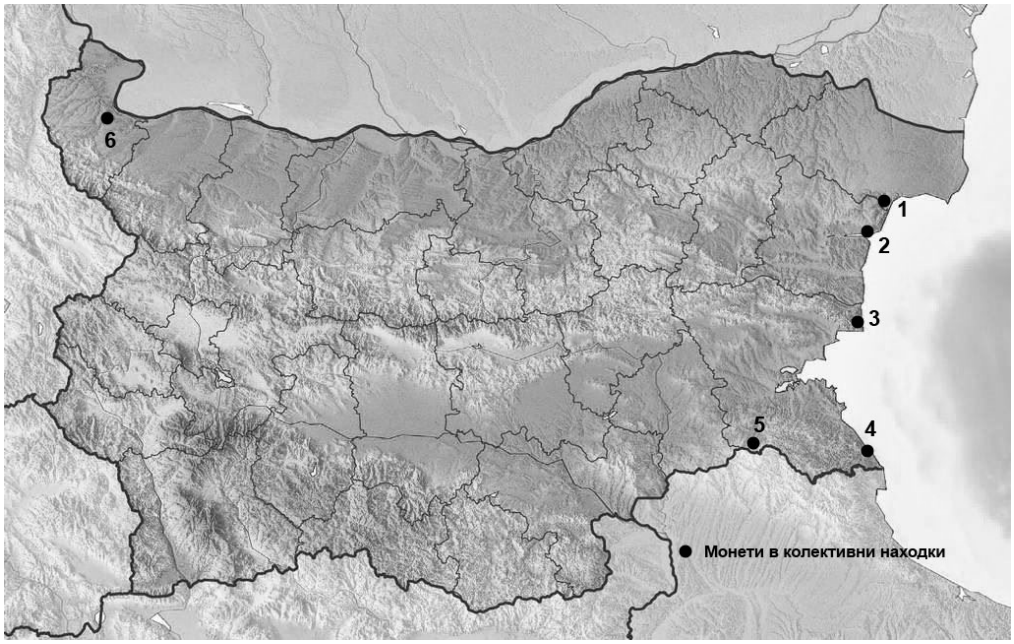

1. *Оброчище (Добричко) (1)*
2. *Варна (?)*
3. *Емона (Бургаско) (11)*
4. *Ахтопол (1)*
5. *Горно Ябълково (Бургаско) (11)*
6. *Гайтанци (Видинско) (2)*

Карта № 27: Княжество Трансилвания

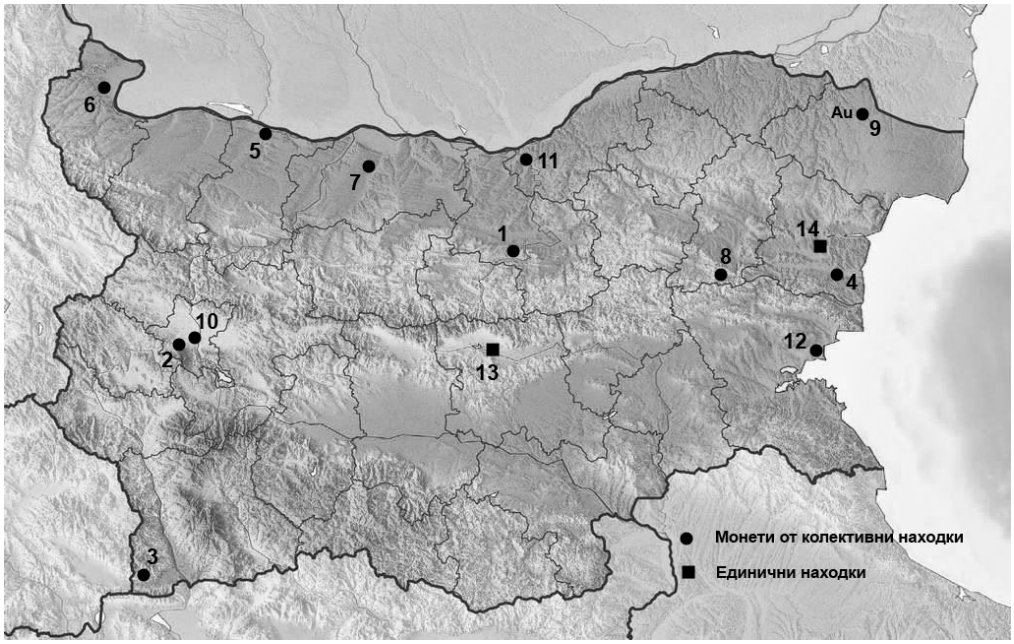

1. *Беляковец (Великотърновско) (1)*
2. *Бистрица (Софийско) (2)*
3. *Гега (Благоевградско) (4)*
4. *Дъбравино (Варненско) (3)*
5. *Оряхово (1)*
6. *Пешаково (Видинско) (2)*
7. *Плевен (1+2)*
8. *Риш (Шуменско) (1)*
9. *Сноп (Добричко) (1)*
10. *София (1)*
11. *Ценово (Русенско) (1)*
12. *Каменар (Бургаско) (2)*
13. *Казанлък*
14. *Провадия*

Карта № 28: Кримско ханство

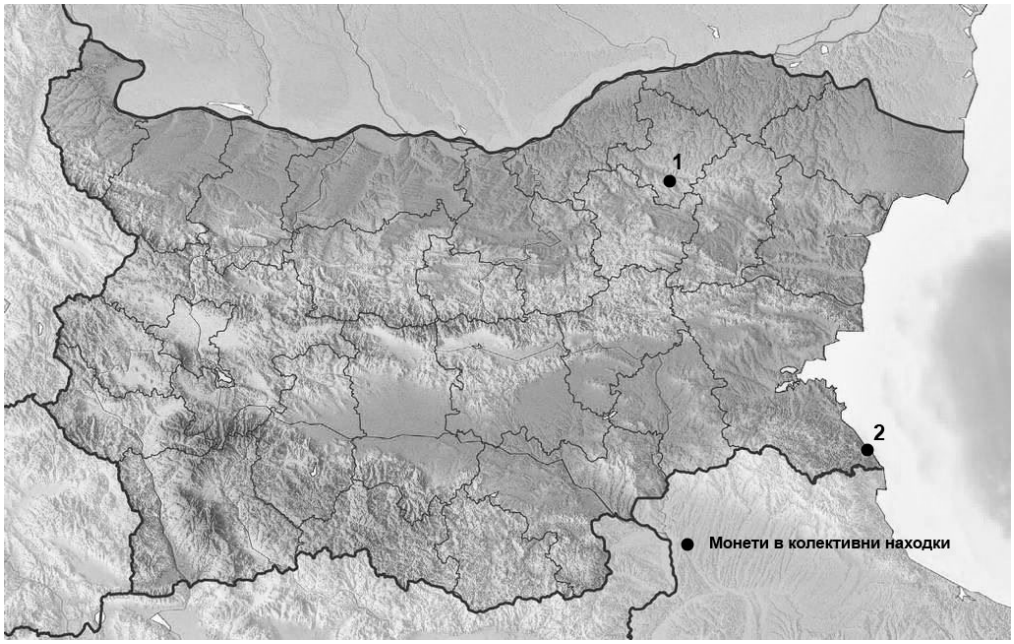

1. *Поройще (Разградско) (1)*
2. *Ахтопол (1)*

Карта № 29: Кралство Дания

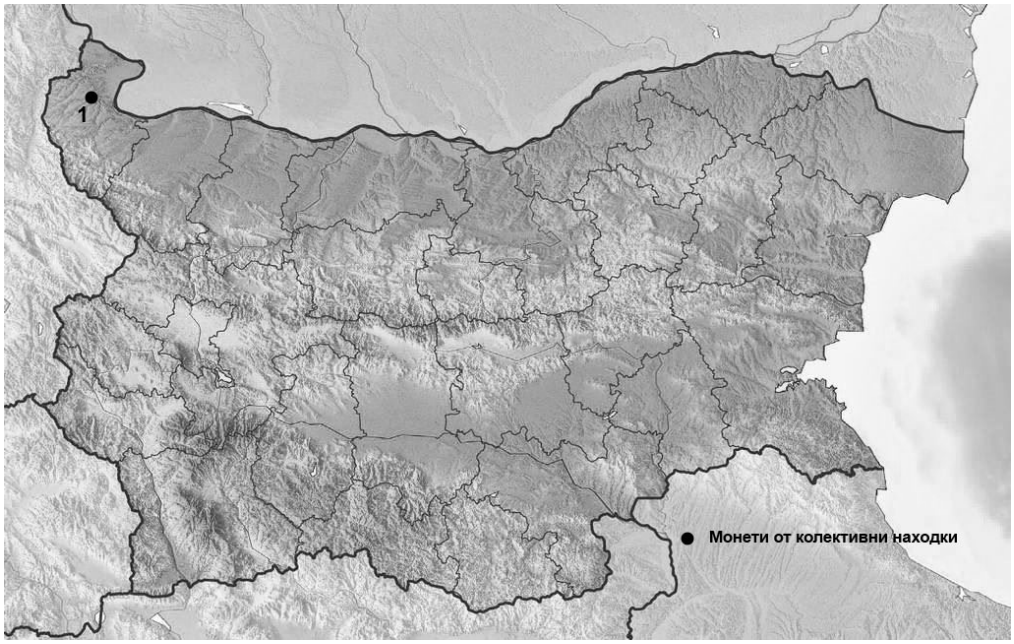

1. *Пешаково (Видинско) (1)*

Карта № 30: Кралство Англия

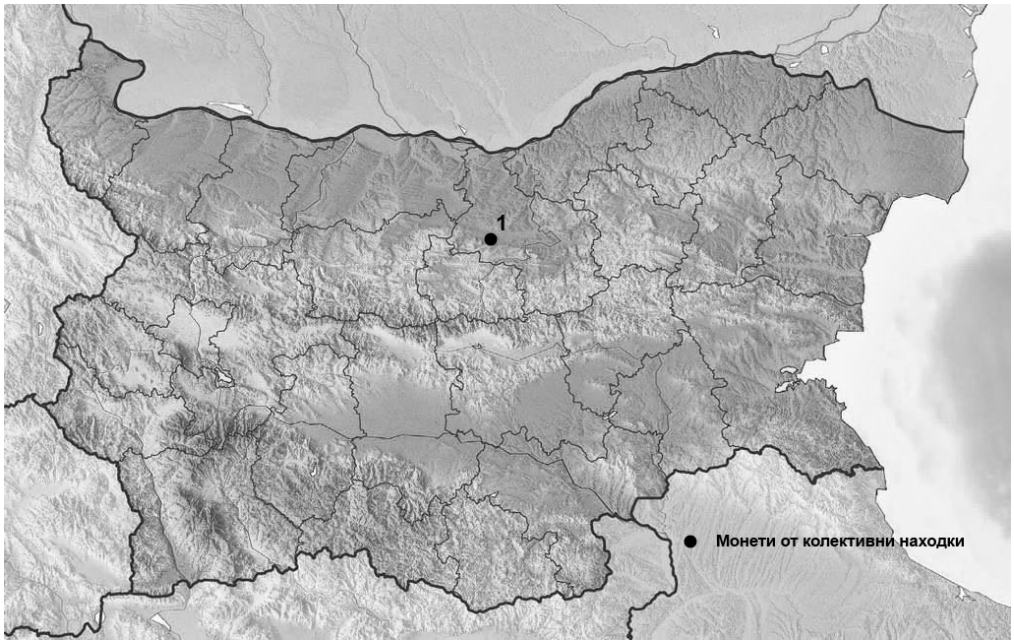

1. *Михалци (Великотърновско) (?)*

Речник

Абасѝ **–** сребърна, а от XVIII в. и златна монета с тегло 4,7 – 5,4 г., сечена в Ирак и Армения под османска власт.

Акчѐ – османска сребърна монета. Сечена е за пръв път при султан Осман I (1299 – 1326) през 1326 г. За периода XVI – XVII в. е характерно непрекъснатото периодично намаляване на теглото му от официалната власт, което в крайна сметка довежда до изчезването му.

Алжѝрско акчѐ – сребърна монета, сечена по време на османското владичество в Алжир. Има квадратна форма и различна стойност от османското *акче*. Изчезва в края на XVI в.

Алтъ̀н **–** народно наименование на османската златна монета *султанѝ*.

Алтъ̀н дȍбла **–** златна монета, сечена в Османски Алжир. Съществуват и монети от ½ *алтън добла*.

Àрентстàлер **–** буквално: *талер* с орел. Сребърна нидерландска монета с изображение на орел. Среща се изключително рядко в Османската империя. Монетата е предназначена за местния нидерландски пазар и рядко се открива извън пределите на страната.

Ашрафѝ **–** златна мамелюкска монета. След завладяването на Египет от турците, започнала да се нарича *шерифи*, но запазила теглото и златното си съдържание непроменено. Много често това название е използвано от населението и в документи от неофициален характер дълги години след като Държавата на Мамелюците престанала да съществува. Също така е обобщаващо название на всички златни монети, сечени в Османски Египет през XVI и XVII в.

Бейлербѐй **–** управител на османската административна област *еялет*.

Бейлѝк **–** държавно формирование начело с бей.

Бешлѝк **–** османска сребърна монета от пет *акчета*.

Вакъ̀ф **–** имущество (най-често недвижимо), предадено за религиозни или благотворителни цели в ислямските страни. Доходът от *вакъфа* (на арабски – *„уакàф“*) се използва за издръжка на джамии или други обекти.

Грàдски льȍвентàлер **–** нидерландски *льовенталер*, сечен в свободните имперски градове Давент, Кампен и Зволе на територията на Съединените провинции след провъзгласяването на независимостта на страната и преди официалното ѝ признаване през 1648 г. и изваждането ѝ от състава на Свещената Римска империя. Аналогични са на *провинциалните льовенталери*.

Грȍсо – название на *грошът* в италианските държави.

Грȍш – дребна сребърна монета. Получава широко разпространение в късното средновековие. Сред най-разпространените на Балканите монети през XVI – XVII в. са монетите от три *гроша*, сечени в Полша, Литва, Рига, Дубровник, Трансилвания и Курландия. Освен тях, се срещат и други монети с почти същата големина, тегло, сребърно съдържание и дори

оформление. Сред тях са монетите от 10 *су* (1/12 *екю*) на Франция, Оранж и Домбес, както и монетата *луиджино*, сечена в някои италиански държави. В Италия *грошът* е познат под названието *гросо*, а в Германия се нарича *грошен*.

Грòшен – название на сребърната монета *грош* в германските държави.

Гỳлденгрòшен **–** първоначалното название на *райхсталера* в началото и средата на XVI в. Това име се среща най-вече в южните части на Германия – Бавария, Баден, Вюртенберг и Франкония.

Гỳлдентàлер **–** друго название на *райхсгулдинера*.

Гỳлдинер **–** еквивалентно название на *гулденталера* и *райхсгулдена*.

Дàалдер – название на *талерът* в Нидерландия.

Дàлер **–** название на *талерът* в Скандинавия (Дания, Швеция, Норвегия) (вж.: *ригсдалер*, *специедалер*).

Дèнга **–** руска сребърна монета, равна на ½ *копейка*. През XVI в. теглото ѝ е 0,34 г.

Джизиè **–** поголовен данък в ислямските страни. Според *шериата*, той бил плащан само от пълнолетните мъже немюсюлмани (на *хане*) за това, че живеят върху ислямска територия. Първоначално в Арабския халифат стойността му била един златен *динар* годишно. Впоследствие в различните времена и територии стойността му варирала в доста широки граници. През XVI – XVII в. в Османската империя той се движи най-често между 40 и 80 *акчета* (при 60 – 120 *акчета* за *алтън*). Понякога той достигал много по-големи цифри: 100, 200 и дори 300 *акчета*. *Джизие* по-голямо от 140 *акчета* е в разрез с установените от *шериата* норми.

Джỳлио **–** сребърна монета на папската държава и други италиански държави. Названието произлиза от папа Юлий II (1503 – 1513), при когото били отсечени за пръв път тези монети. Първоначално 10 *джулио* се равняват на един дукат. В находки от днешната територия на България се среща предимно в западната част на страната.

Дèнар – дребна сребърна унгарска монета.

Дỳнар **–** златна ислямска монета, появила се в Арабския халифат. През следващите векове получава широко разпространение в ислямския свят.

Дирхàм **–** сребърна ислямска монета, появила се за пръв път в Арабския халифат. Първоначално има номинално тегло от 2,4 г. През XVI – XVII в. се сече в османските територии в Близкия Изток: Сирия, Източна Мала Азия, Ирак и др.

До шахỳ **–** сребърна монета, характерна най-вече за Персия. Тя е сечена и в източните османски провинции. Има стойността на две *шахи*.

Дукàт **–** златна венецианска монета, получила много широко разпространение по цялото Средиземноморие, включително и в Османската империя. Първоначално е народно, а след това и официално име на венецианската монета *цехин* (зекино). По стойност венецианският *дукат* е равен на *флорина*. По-късно се разпространява и в редица

други държави: Свещената Римска империя, Унгария и др. При оформлението на венецианските *дукати* се забелязва силно византийско влияние. Названието произлиза от латинската фраза, изписвана върху монетите: *Sit tibi Christe datus, quem tu regis iste ducatus* (*„Владението, което управляваш на Теб, Христе, се посвещава“*). Венецианският *дукат* е една от най-дълго съществувалите монети (сече се между XII в. и 1797 г.). Известни са и многобройни негови подражания.

Екю̀ **–** френска златна монета.

Емѝн **–** държавен служител в Османската империя, изпълняващ различни надзорни функции, включително и контрол на ежедневните дейности в монетарниците. Най-често е на пряко подчинение на султана.

Ескю̀до **–** испанска или португалска златна монета. Има ограничено разпространение в Османската империя. Най-често се среща в Алжир и Тунис.

Ефѝмка **–** руското название на *талера*. Думата произлиза от названието Йоахимсталер. В Русия *талерите* били контрамаркирани.

Еялѐт **–** основна административна единица в Османската империя. Обхваща обширни територии и е оглавяван от *бейлербей*. Поделя се на *санджаци*.

Имарѐт **–** мюсюлмански приют.

Йоа̀химста̀лер **–** наименование на едни от най-ранните *талери*, сечени в град Йоахимстал (Яхимов) в Чехия.

Каазà **–** сравнително малка по територия административна единица в Османската империя, подразделение на *санджака*. Управлявана е от кадия, който съчетавал съдебни и административни функции.

Карà-акчѐ – буквално: *„черно акче“*. Сребърна монета, сечена в някои източни османски монетарници. В края на XVI в. приблизително се равнява на 75% от стойността на османското *акче* и тежи 0,24 г.

Кватрѝно – монетен номинал в някои италиански държави. В българските земи под турска власт се срещат, макар и много рядко, монетите от 32 *кватрини* (2 *седичини*) на Херцогство Урбино, еквивалентни на 1/10 от *талера*.

Кефевѝ акчѐ **–** сребърна монета на Кримското ханство. Името означава *„акче от Кафа“* (вж.: *кримско акче*).

Килѐ **–** мярка за тегло в Османската империя. Съществуват няколко различни *килета*, най-често използвано от които било истанбулското.

Копейка **–** руска дребна сребърна монета и разчетна единица. Появява се след монетната реформа от 20.03.1535 г. на Елена Глинская, майката на цар Иван IV Грозни. През XVI – XVII в. е с характерна елипсовидна форма. Първоначалното ѝ тегло е 0,68 г., т.е. една новгородска *денга*. При Петър I *копейката* започва да се сече от мед.

Крѝмски дирхѐм **–** сребърна монета, сечена във васалното на султана Кримско ханство.

Крѝмско акчѐ **–** сребърна монета на васалното на Османската империя Кримско ханство (вж.: *кефевѝ акче*). През 1480 г. едно *кримско акче* се равнява на ½ османско *акче*. През XVI – XVII в. е разпространено в целия черноморски басейн.

Крѐйцер **–** монетна единица в южната част на германските земи. Отсечена е за пръв път още в средата на XIII в. в Тирол. В българските земи под османска власт през XVI – XVII в. често се срещат австрийските монети от 10 и 20 *кройцера*, сечени в монетарницата на град Хал в Тирол. От 1473 г. 60 *кройцера* са равни на един *гулден*.

Крѝистàлер **–** т.е. *„талер с кръст“*. *Талер* на Испанска Нидерландия с изображение на голям бургундски кръст. Бил разпространен във всички провинции на страната преди отделянето на северната част в самостоятелна държава. След обособяването на Съединените провинции – остава в обращение в южната част на страната.

Къзлàр-агасъ̀ – главният черен евнух на двореца – един от най-високопоставените сановници в Османската империя през XVI – XVII в.

Лàри **–** сребърна монета с тегло 5,4 г., сечена в Османски Ирак. Монетата има странна форма, наподобяваща пръчка или слитък. Върху нея, на няколко места, има нанесени монетни печати.

Луиджѝно **–** сребърна монета, сечена в някои италиански държави. Има големината на монетите от 3 *гроша*. Появява се като подражание на монетата от 5 *су* на френския крал Луи XIII (1610 – 1643). През XVII в. е сечена в голям брой италиански държави. Предназначена е за търговията с Леванта, но се среща относително рядко в българските земи под османска власт.

Льовентàлер **–** талер на Белгийската конфедерация (Нидерландия), с изобразен на реверса лъв – гербът на страната. Тези талери били сечени предимно за обслужване на търговията с Леванта и бързо стабат изключително популярни по цялото Средиземноморие, както и навсякъде в Османската империя.

Мангъ̀р **–** османска медна монета, сечена за пръв път от султан Орхан I (1326 – 1359).

Мараведѝ **–** испанска монета и разчетна единица, възникнала през XI в. в арабските владения в Испания и използвана до 1848 г. Името произлиза от наименованието на династията на ал-Моравидите. Първоначално е златна монета и е отсечена за пръв път в Кордоба. От края на XV в. е дребна медна монета.

Медѝн **–** сребърна монета, сечена за пръв път в Османски Египет. По-късно се сече и в други източни монетарници.

Мюлтезѝм **–** събирач на данъци в Османската империя. Тази длъжност не спада към редовната бюрокрация в империята и често е заемана от немюсюлмани.

Насрѝ **–** сребърна монета с квадратна форма, наречена така по името на алмохадския халиф от XIII в. ал-Насър. След подчиняването на Либия (Триполитания) и Тунис от турците, сеченето на тези монети продължава в значителни количества. Получават широко разпространение в редица страни на Средиземноморието.

Онлѝк **–** османска сребърна монета, равна на десет *акчета*. По-късно се използва и като наименование и на други монети, кратни на десет единици (например десет *пара* през XVIII в.).

Османѝ **–** название на *акчето* в Палестина и Йемен под османска власт.

Падишахѝ **–** друго название на сребърната монета *шахи*.

Пàоло **–** сребърна монета на Папската държава с тегло ок. 3,00 г. Първоначално е отсечена от папа Павел III (1534 – 1549). С течение на времето всички папски монети започнали да се наричат *паоло* или *джулио*.

Парà **–** османска сребърна монета, отсечена за пръв път в Египет под османска власт, а впоследствие и в други османски монетарници. За разлика от *акчето* е много по-стабилна като монетна единица и през 1640 г. достига стойност от 3 *акчета*.

Пиàстър **–** през XVI – XVII в., название на испанската сребърна монета от 8 *реала* в османските територии в Северна Африка. По това време това е най-разпространената сребърна монета в тези земи.

Провинциàлни льовентàлери **–** обособен тип нидерландски *льовенталери*, които са издавани в различните провинции на съюзната държава. Различават се от останалите по това, че върху щита, на който се подпира рицарят на аверса, е изобразен не държавният герб (изправен на задните си крака лъв), а гербът на провинцията, в която е отсечена монетата. При някои типове, провинциалният герб е изобразен и на реверса. Надписите често се различават значително, като присъстват девизи, характерни за различните провинции.

Пул **–** медна монголска (татарска) монета. През XVI – XVII в. се сече във васалното на султана Кримско ханство.

Рàйхсгѝлден **–** наричан е още *гулденталер* и *гулдинер*. Официално название, установено от Аугсбургския имперски монетен устав от 1559 г. Представлява талер от 60 *кройцера*, разпространен в югоизточната част на Германия. Има чисто сребърно съдържание от 22,91 г.

Рàйхстàлер – *талерите*, сечени на територията на Свещената Римска империя, които се възприемат за своеобразен паричен еквивалент за всички държавни формирования в състава ѝ. Въведени са съгласно имперската монетна система от 1566 г. и в по-голямата част на германските земи се равняват на 68 *кройцера*, т.е. 25,98 г. чисто сребро. 9 *райхсталера* се съставляват една марка. В северната част на страната са еквивалентни на 24 *грошена*. С течение на времето запазват стабилно теглото си, но стойността им в *кройцери* се променя, поради обезценяването на последния (90 *кройцера* през 1580 г.). *Райхсталерите* най-често имат изобразени на аверса свещеният римски

император с цялостната му титулатура и гербът на империята, за разлика от другите местни германски *талери*, които имат изобразен или местният феодал, или неговият герб. Сече се до XVIII в.

Ра̀цио – съотношението между златото и среброто. В различните епохи и територии варира в широки граници. В края на XVI и през първата половина на XVII в. най-често е от 1:12 до 1:14.

Реа̀л – испанска монетна единица. През XVI и XVII в. най-разпространени са сребърните монети от 8 *реала*, които били приблизително равни по стойност, тегло и сребърно съдържание на *талерите*. В българските земи често се срещат и по-малките монети от 4, 2 и 1 *реал*. Голяма част от тях са сечени в испанските колонии в Централна и Южна Америка, най-вече в Перу и Мексико. Испанските *реали* получават широко разпространение в Османската империя, особено сред християнското население, защото на аверса имат изобразен голям испански кръст. Испанските реалови монети са едни от най-широко разпространените сребърни монети в Османската империя през XVI – XVII в.

Ригсда̀лер – название на *талерите*, сечени в Норвегия.

Рикста̀лер (рийксда̀алдер) – сребърна нидерландска монета. В превод: държавен *талер*. Този тип *талери* се срещат много рядко на територията на Османската империя като цяло и в българските земи в частност. *Рикталерът* бил предназначен за местният нидерландски пазар.

Ру̀бла – едра руска сребърна монета и разчетна единица.

Санджа̀к – административна единица в Османската империя, по-малка от *еялет*. През XVI – XVII в. българските земи попадат изцяло или частично в следните *санджаци*: Видински, Никополски, Силистренски, Софийски, Кюстендилски, Паша и Чирмен.

Санджа̀кбей – управител на голяма административна единица (*санджак*) в Османската империя. Един от главните военачалници.

Седичу̀но – италиански монетен номинал. По българските земи под османска власт се среща рядко. Има приблизителната стойност на 1/20 от *талера*. Сече се през XVI – XVII в. и дублира по стойност и сребърно съдържание полските монети от три *гроша*. Сече се в италианските градове Кореджо, Урбино и Модена. Монетата е предназначена най-вече за търговия с Леванта и други османски територии.

Селимù – название на османското акче в арабските територии на Османската империя. Наименованието произлиза от името на султан Селим I, който през 1516 – 1517 г. завладява тези земи.

Сту̀йвер – монетна единица в Нидерландия. Първоначално се появява във Фландрия през XV в. В рейнско-вестфалската област на германските земи се нарича *щюбер*.

Султанù – османска златна монета. Пълното ѝ официално наименование било *султанù-и османийè*. Била отсечена за пръв път от султан Мехмед II (1444; 1451 – 1481) през 1477 г. Получила широко разпространение в

Средиземноморието. Сред българското население била известна като *алтън*. Среща се и общото название за всички златни монети – жълтица. Най-често били сечени в монетарницата на Кустантиние и Мъсър, както и в Дъмъшк, Джазаир и Белград.

Тазхѝх-и сиккѐ – в буквален превод означава *„корекция на монетосеченето“*. Финансова операция в Османската империя, целяща да запази установения разменен курс на *акчето* или да въведе нов, с цел да предотврати неговото пазарно обезценяване. Има данни за подобни действия през 1600, 1618, 1624 и 1640 г. Тези финансови операции в крайна сметка се оказват неефективни.

Тàлер – голяма западноевропейска сребърна монета, появила се през 1483 г. в австрийската област Тирол. Постепенно *талерът* се превръща в най-разпространената едра сребърна монета. В различните страни бил наричан по различен начин: в Холандия – даалдер; в Англия и САЩ – *долар*; в скандинавските страни – *далер*; в Русия – *ефимка*; в испанските колонии в Америка – *песо*; в Китай – *юан*; в Япония – *йена*; във Френски Индокитай – *пиастър* и т.н.

Талѐро – название на сребърната монета *талер* в Италия.

Тамгà – символ (емблема) на даден монголски клан или династия. Често са изобразявани върху монетите. През XVI – XVII в. *тамгата* на Гираите се среща върху сребърните и медни монети на васалното на Османската империя Кримско ханство.

Тангà (танкà) – голяма сребърна или златна монета, сечена в Персия, Ак-Коюнлу, ислямските държави на територията на Индия и на други места.

Тебрѝзки дирхàм – мярка за тегло в Османската империя и други източни страни от 3,072 г. Наименованието му произлиза от град Тебриз (Табриз) в Персия. Това е основната мярка за отсечените монети по време на монголската династия на Илханите. Именно оттам навлиза и в османската монетна система.

Тестòн – сребърна монета, приблизително равна на ¼ *талер*. Първоначално се появява в Милано през XV в. Започва да се сече и във Франция, първоначално за френските владения в Италия, поради факта, че крал Луи XII (1498 – 1515) е сеньор на херцогствата Милано, Асти и Генуа. Впоследствие се сече в цяла Франция. Сред монетите, срещащи се на територията на Османската империя, най-често се срещат *тестоните*, сечени в Лотарингия и в Италия (в последната се наричат *тестоне*). Лотарингския *тестон* през 1576 г. тежи 9,46 г. (7,29 г. чисто сребро) и е равен на френския *франк*. *Тестоните* се разпространяват далеч извън италианските предели: Шотландия (тестун от 4 шилинга), Португалия (тостао) и т.н.

Тестòне – название на монетата *тестон* в Италия.

Трояк **–** сребърна монета на Реч Посполита с номинал три *гроша*. По-късно негови имитации се секат и в други страни, като Дубровник, Трансилвания, Италия и Франция.

Флòрин – 1. (итал. *floren* от *flos* – лилия) златна монета, сечена във Флоренция (Италия) с изображение на лилия – символът на града. В Германия е известна като *гулден* (нем. *gulden* – златен); 2. западноевропейска сребърна монета, сечена предимно в свободните германски градове със стойността на ¾ *талер*; 3. английска златна монета, сечена за пръв път през 1343 г. По-късно сребърна монета, равняваща се на 2 *шилинга* (1/10 от златната *лира*).

Фрàнк – Първоначално, през 1360 г. е златна монета, която постоянно губи от теглото си. През XVI – XVII в. – френска сребърна монета. Сечена е само при кралете Анри III (1574 – 1589), Анри IV (1589 – 1610) и Луи XIII (1610 – 1643) в периода 1575 – 1641 г. Среща се относително рядко по българските земи под османска власт. Присъства с по един или няколко екземпляра в някои колективни находки. Има тегло от 14,19 г. (11,82 г. чисто сребро). Появява се отново през 1795 г.

Фулùс (фелс, филс) – медна ислямска монета, появила се за пръв път в Арабския халифат. Названието ѝ е изопачено от римската и византийска монета фолис. През XVI – XVII в. в Османската империя се сече само в Египет.

Ханè – домакинство. По време на Османската империя това е основната облагаема данъчна единица. Корените ѝ могат да се търсят в средновековният данък димнина. Спорно е на колко човека се равнява *хането*. За отделните райони и години се колебае в доста широки граници, но най-често средно между 2,7 – 10,1 души на *хане*.

Харубà – медна монета, сечена в Алжир под османска власт. Тези монети получават широко разпространение и извън Алжир.

Хурдè – непълноценна монета. Терминът се среща в кадийските записки. Често това са *акчета*, които не отговарят на установените стандарти.

Цехùн (зекùно) – златна монета на Република Венеция, наричана по-често *дукат*.

Шахù – сребърна монета, типична за Персия при династията на сефевидите. Сечена е също така в най-източните османски територии и най-вече в земите, завладени от персите (вж.: *падишахи*). С течение на времето количеството на отсечените монети намалява значително, а теглото им спада от 4,5 на 3,1 и дори на 2,2 г.

Шахрùк – сребърна монета, чието начало се свързва с името на сина на Тимурленг – Шахрук. Участва в монетната циркулация и на Османската империя и се равнява на 6 османски *акчета*.

Шейх юл-ислям – висша религиозна длъжност в Османската империя и други ислямски страни. Той е върховен тълкувател на исляма, главен мюфтия и съветник на султана. До 1566 г. длъжността му е пожизнена.

Шериàт – съвкупснот от голям брой правови, религиозни и морални норми на исляма, които обхващат значителна част от живота, ежедневието и различни страни на обществения живот на мюсюлманина. Всички тези норми са заложени в Корана. Шериатът (на арабски *„шариà“* – името означава *„правилен, правило“*) възниква още през VII в. в Арабския халифат, но през XII в. и след това са извършени различни добавки и промени. Днес е основен закон в редица ислямски страни: Иран, Судан, Пакистан, Мавритания, Саудитска Арабия, Бруней и др.

Шерифù – златна монета, сечена в Египет под османска власт. Наследява мамелюкската монета *ашрафи*.

Щюбер – немският еквивалент на нидерландския *стуйвер*. В балканските земи на Османската империя често се срещат сребърните *флорини* от 28 *щюбера* на градовете Емден, Давент, Кампен и Зволе, сечени от името на свещените римски императори.

ТАБЛИЦИ

монетарница	алтън	дирхам	медин	онлик	2 акчета	акче	мангър	година
Едрене						+		982
Ерзурум		+				+	+	982
Юскюб						+		982
Амасия	+					+		982
Амид	+	+				+		982
Инегьол						+		982
Бруса						+		982
Багдад	+	+						982
Белград						+		982
Балъкесир						+		982
Тунус	+							982
Тире						+		982
Джазаир	+					+		982
Джанджа	+	+	+			+		982
Джаниджа						+		982
Халеб	+	+	+			+		982
Дъмъшк	+	+				+		982
Сакъз	+					+		982
Сидрекапсъ	+			+		+		982
Сербениджа	+					+		982
Серез	+					+		982
Селаник						+		982
Сивас						+		982
Шамахи		+						982
Тарабулус	+	+						982
Филибе						+		982
Коджайна	+					+		982
Каратова						+		982
Кустантиниа	+			+		+	+	982
Коня						+		982
Ганджа		+						982
Миср	+		+			+	+	982
Маниса						+		982
Мосул		+						982
Нахчеван		+						982
Новаберда					+			982
Ван		+						982
Халеб		+						983
Кустантиниа							+	983
Миср	+							983
Багдад		+						984
Кустантиниа							+	984
Битлис							+	985
Дъмъшк							+	986
Кустантиниа							+	986

Ганджа		+						986
Тилимсан	+							988
Кустантиниа							+	988
Тарабулус							+	989
Халеб							+	991
Кустантиниа							+	991
Кустантиниа							+	992
Дъмъшк							+	994
Кустантиниа							+	1001
Нахчеван		+						1001
Шемахи		+						1003
Ерзурум		+						-
Амид		+	+					-
Анкара						+		-
Инегьол						+		-
Багдад	+							-
Белград						+		-
Тунус	+							-
Джаниджа						+		-
Халеб		+					+	-
Реван		+						-
Сакъз						+		-
Селаник						+		-
Тарабулус		+						-
Филибе						+		-
Кустантиниа						+	+	-
Коня						+		-
Ганджа		+				+		-
Миср		+	+			+	+	-
Новаберда					+			-

Таблица 1: Монетосеченето на султан Мурад III (по Schaendlinger 1973: 102-104)

монетарница	алтън	дирхам	медин	2 акчета	акче	мангър	година
Едрене					+		1003
Ерзурум		+					1003
Амасия	+						1003
Амид	+	+					1003
Енгюрие					+		1003
Инегьол					+		1003
Охри					+		1003
Бруса					+		1003
Багдад	+						1003
Белград					+		1003
Босна Сарай	+						1003
Токат	+				+		1003
Тунус					+		1003
Тире					+		1003
Джазаир	+						1003
Джанджа	+				+		1003
Халеб	+	+			+	+	1003
Дъмъшк	+				+		1003
Сакъз	+				+		1003
Сидрекапсъ					+		1003
Серез					+		1003
Селаник					+		1003
Сивас	+						1003
Филибе					+		1003
Къбръс					+		1003
Каратова					+		1003
Кастамону					+		1003
Кустантиниа	+				+		1003
Коня					+		1003
Мардин		+					1003
Миср	+		+		+		1003
Новаберда					+		1003
Ван		+					1003
Йенишехир					+		1003
Тунус	+						1008
Амид		+					1009
Багдад		+					1009
Миср					+		1011
Амид		+					1012
Ерзурум					+		-
Амид		+	+				-
Инегьол					+		-
Охри					+		-
Багдад		+					-
Табриз	+						-

Тунус	+				+		-
Джанджа		+	+				-
Хиш Кайфа					+		-
Халеб	+						-
Дъмъшк	+	+					-
Сакъз	+						-
Серез					+		-
Къбръс					+		-
Кустантиниа				+			-
Ганджа		+					-
Миср				+			-
Нахчеван	+	+					-
Новаберда					+		-
Йенишехир					+		-

Таблица 2: Монетосеченето на султан Мехмед III (по Schaendlinger 1973: 105-106)

монетарница	алтън	дирхам	½ дирхам	медин	акче	мангър	година
Едрене					+		1012
Ерзурум	+				+		1012
Амид	+	+		+	+		1012
Багдад	+						1012
Белград					+		1012
Бруса					+		1012
Токат	+				+		1012
Тунус					+		1012
Джазаир	+						1012
Джанджа		+	+	+	+		1012
Халеб	+	+	+		+	+	1012
Дъмъшк	+	+			+		1012
Сакъз	+				+		1012
Серез					+		1012
Семендре					+		1012
Трабзон	+						1012
Филибе					+		1012
Караагач					+		1012
Кустантиниа	+				+		1012
Гелиболу					+		1012
Миср	+			+			1012
Новаберда					+		1012
Ван				+			1012
Амид	+			+	+		1013
Токат	+						1013
Тунус	+						1013
Джанджа	+				+		1013
Миср	+						1013
Ерзурум				+			1014
Миср	+			+	+		1014
Миср	+						1015
Тунус					+		1017
Тунус					+		1019
Джанджа				+			1020
Тунус					+		1024
Тунус					+		1025
Тунус					+		1027
Багдад						+	-
Тебриз				+			-
Токат					+		-
Тунус					+		-
Джанджа	+			+	+		-
Халеб						+	-
Тарабулус					+	+	-
Кустантиниа	+				+	+	-

Коня					+		-
Миср	+			+	+	+	-
Ван				+	+		-

Таблица 3: Монетосеченето на султан Ахмед I (по Schaendlinger 1973: 106-108)

монетарница	алтън	мелин	година
Амид		+	1026
Миср	+		1026
Джанджа		+	1027

Таблица 4: Монетосеченето при първото управление на султан Мустафа I (по Schaendlinger 1973: 108)

монетарница	алтън	дирхам	медин	онлик	акче	мангър	година
Едрене				+	+		1027
Амид			+		+		1027
Бруса					+		1027
Белград					+		1027
Тире					+		1027
Джанджа		+	+		+		1027
Халеб	+			+	+		1027
Дъмъшк	+				+	+	1027
Руха				+			1027
Серез					+		1027
София					+		1027
Кустантиниа				+	+		1027
Коня					+		1027
Миср	+		+		+		1027
Новаберда					+		1027
Йенишехир					+		1027
Джанджа					+		1030
Едрене					+		-
Юскюб					+		-
Амид			+		+		-
Охри					+		-
Бруса					+		-
Багдад		+					-
Джанджа		+			+		-
Халеб		+					-
Серез					+		-
Тарабулус			+		+		-
Кустантиниа	+						-
Миср	+		+		+	+	-
Новар					+		-
Ван					+		-
Йенишехир					+		-

Таблица 5: Монетосеченето на султан Осман II (по Schaendlinger 1973: 108-109)

монетарница	алтън	дирхам	медин	онлик	акче	мангър	година
Едрене				+			1031
Ерзурум		+					1031
Амид			+		+		1031
Багдад		+					1031
Белград					+		1031
Джанджа				+			1031
Кустантиниа				+	+		1031
Миср			+		+		1031
Йенишехир					+		1031
Токат					+		1032
Джазаир	+						1032
Дъмъшк	+						1032
Тарабулус						+	1032
Миср	+		+		+		1032
Йенишехир					+		1032
Едрене					+		-
Амид					+		-
Бруса					+		-

Таблица 6: Монетосеченето при второто управление на султан Мустафа I (по Schaendlinger 1973: 109-110)

монетарница	алтън	дирхам	пара	мелин	онлик	акче	мангър	година
Едрене						+		1032
Амид				+		+		1032
Бруса						+		1032
Белград						+		1032
Токат			+			+		1032
Тире						+		1032
Джанджа			+	+		+		1032
Халеб							+	1032
Дъмъшк			+					1032
Сидрекапсъ						+		1032
Сарай						+		1032
Селаник						+		1032
Сана						+		1032
София						+		1032
Къбръс						+		1032
Кустантиниа	+		+		+	+	+	1032
Коня						+		1032
Миср	+			+		+	+	1032
Нийболу						+		1032
Йенишехир						+		1032
Тунус				+			+	1033
Тарабулус	+							1033
Кустантиниа			+			+		1033
Миср	+							1037
Джазаир	+							1040
Тунус							+	1041
Джазаир	+							1041
Джазаир	+							1043
Джазаир	+							1045
Едрене						+		-
Ерзурум						+		-
Юскюб						+		-
Амид				+		+		-
Бруса						+		-
Багдад		+				+		-
Белград						+		-
Токат						+		-
Джазаир	+					+		-
Джанджа						+		-
Халеб	+		+			+		-

Дъмъшк						+		-
Кьбръс						+		-
Каратова						+		-
Кустантиниа						+		-
Миср	+					+		-
Ван						+		-

Таблица 7: Монетосеченето на султан Мурад IV (по Schaendlinger 1973: 110-111)

монетарница	алтън	дирхам	пара	мелин	онлик	акче	мангър	година
Амид			+			+		1049
Битлис						+	+	1049
Багдад		+						1049
Тунус	+						+	1049
Джазаир	+							1049
Дъмъшк			+			+		1049
Кустантиниа			+		+	+	+	1049
Миср	+		+	+				1049
Джазаир	+							1050
Джазаир	+							1051
Тарабулус	+							1053
Кустантиниа							+	1054
Фас	+							1056
Джазаир	+						+	-
Тарабулус	+					+	+	-
Кустантиниа		+				+	+	-
Миср	+					+		-

Таблица 8: Монетосеченето на султан Ибрахим I (по Schaendlinger 1973: 111-112)

	София	Биримирци	Ръждавица	Бистрица	Белица	Плевен	общо
Османска империя	4320	-	2	941	-	550	5813
Кралство Франция	9	540	3	-	-	-	552
Реч Посполита	171	38	4	15	-	31	259
Кралство Испания	90	-	1	4	-	24	119
Белгийска конфедерация	22	15	4	-	25	-	66
Дубровнишка република	10	-	4	16	-	6	36
Град Ембден	-	-	-	-	28	-	28
Ерцхерцогство Австрия	15	-	2	-	-	3	20
Херц. Олденбург-Делменхорст	-		-	-	20	-	20
Град Зволе	-	-	-	-	17	1	18
Свещена Римска империя	7	1	-	7	-	-	15
Херцогство Бранденбург	7	3	-	-	-	2	12
Град Кампен	-	-	-	-	9	-	9
Херцогство Лотарингия	2	1	-	-	-	3	6
Град Давент	1	-	-	-	2	3	6
Република Венеция	3	-	2	-	-	-	5
Велико херцогство Тоскана	4	-	-	-	-	-	4
Княжество Трансилвания	1	-	-	2	-	1	4
Херцогство Модена	3	-	-	-	-	-	3
Папска държава	1	-	1	-	-	-	2
Княжество Монако	-	-	2	-	-	-	2
Княжество Домбес	-	-	2	-	-	-	2
Кралство Дания	1	-	-	-	-	-	1
Херцогство Саксония	1	-	-	-	-	-	1
Херцогство Урбино	-	-	1	-	-	-	1
Графство Тешин	-	-	1	-	-	-	1
Неаполитанско кралство	-	-	1	-	-	-	1
Графство Мансфелд	1	-	-	-	-	-	1
Княжество Оранж	1	-	-	-	-	-	1
Архиепископство Залцбург	1	-	-	-	-	-	1
Град Нюрнберг	1	-	-	-	-	-	1
Общо	4669	597	31	985	101	624	7007

Таблица 9: Колективни монетни находки[1] от Западна България: гр. София – Министерски съвет (Герасимов 1964: 211-229), с. Биримирци (дн. софийски квартал Бенковски) (Григорова 1973: 16-19), с. Ръждавица, Кюстендилско (Тонев 1989: 323-338), с. Бистрица, Софийско (Рогева 1965: 10-13), гр. Белица, Благоевградско (Шидеров 1989: 30-39), гр. Плевен (Ковачева 1988: 43-48).

[1] Общият брой на монетите не отговаря на общия брой на монетите в съкровищата, поради разминаване на цифрите в някои от публикациите.

държава	Съкровище										
	Каменар	Палеокастро	Рудник I	Рудник II	Поморие I	Поморие II	Поморие III	Кръстина	Ахтопол	Горно Ябълково	общо
Османска империя	4	552	-	-	38	-	-	-	340	-	934
Свещена Римска империя	1	17	28	4	-	1	-	7	6	-	64
Ерцхерцогство Австрия	-	-	-	-	-	2	-	-	13	-	15
Белгийска конфедерация	7	3	85	8	-	2	3	3	27	-	138
Испанска Нидерландия	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Кралство Испания	14	10	-	-	-	4	-	-	13	-	41
Кралство Франция	-	7	-	-	-	-	-	18	-	-	25
Реч Посполита	11	6	1	45	-	-	-	17	34	-	114
Дубровнишка република	-	5	-	-	-	-	-	-	8	-	13
Херцогство Лотарингия	-	5	4	2	-	-	-	2	-	-	13
Курфюршество Бранденбург	-	-	6	2	-	-	-	-	2	-	10
Кралство Унгария	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Княжество Трансилвания	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Царство Русия	-	-	-	-	-	-	-	-	1	11	12
Велико херцогство Тоскана	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	5
Херцогство Урбино	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Папска държава	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Кримско ханство	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
общо	39	605	124	61	38	9	4	47	452	11	1390

Таблица 10: Колективни находки, произхождащи от крайбрежието на Бургаския залив.

ИЗОБРАЖЕНИЯ

Забележка 1: *Автор на всички снимки е Красимир Кръстев.*

Забележка 2: *Номерата на снимките на монетите съвпадат с номерацията в Каталога. Представени са снимки на всички коментирани в текста и включени в Каталога непубликувани монети, както и част от публикувания нумизматичен материал.*

Забележка 3: *Изображенията на монетите са в мащаб 1:1. При по-дребните по размер монети допълнително са прибавени снимки в друг мащаб, което е изрично отбелязано.*

1:1

2

2:1

3

4

1:1

6

1:2

1:1

7

1:2

1:1

8

1:2

1:1

9

1:2

1:1

10

1:2

1:1

11

1:2

1:1

12

1:2

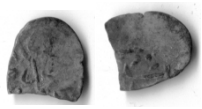

1:1

13

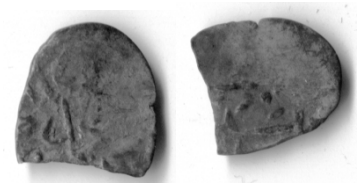

1:2

1:1

14

1:2

1:1

15

1:2

16

17

1:1

18

1:2

1:1

19

1:2

1:1

20

1:2

1:1

21

1:2

1:1

22

1:2

23

24

1:1

25

1:2

1:1

26

1:2

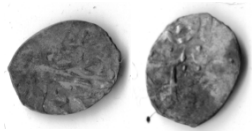

1:1

28

1:2

1:1

29

1:2

1:1

30

1:2

1:1

31

1:2

1:1

32 1:2

1:1

34 1:2

1:1

35 1:2

1:1

37 1:2

41

42

45

46

47

48

49

51

52

53

55

56

57

60

61

65

66

68

71

74

81

82

83

85

86

87

88

89

93

101

103

106

112

116

119

128

134

135

137

138

141

142

144

163

167

169

174

176

177

181

183

190

193

194

Political and Economic Aspects of the Crisis in the Ottoman Empire, 1585 – 1648 (Based on Numismatic Data)[1]

Abstract

The idea about this book came in my mind a couple of years ago when I worked on a large number of coins from the Ottoman era in Pomorie and Burgas museums. Then I noticed the neglect towards the coins from the Ottoman era. This, of course, reflects very negatively on the overall development of the coin circulation studies in Bulgarian lands. The present work is based mainly on my personal observations for about six years on coins from the Ottoman era in Bulgarian museums.

A large number of coin hoards under study were concealed in relation to specific political reasons or reflects important economic processes. For example, part of the 17th-century hoards along the Burgas Bay were buried due to the Cossack's raids against the Ottoman Empire.

Foreign coins circulated in the Ottoman Empire since its establishment. For some time the Ottomans had no their own coinage so they used various forms of foreign currency. Before the first Ottoman silver akçes were struck, most common were the Venetian gold ducats, as well as other silver and gold denominations of a dozen of Christian and Muslim states. This diversity of the monetary circulation remains in one degree or another for many centuries, even until the end of the Empire.

The first Ottoman coins experienced strong influence from foreign coinages, mostly of the Mongol Ilkhanid State, whose vassals were Seljuqs of Rum under whose authority was nominally Ottoman Beylik. For long the Ottoman Empire struck coins only in silver and copper. Only in 1477 the first gold coins officially appeared – called 'sultani' or 'altin' among the people. For several centuries the Ottoman gold coins, regardless of their period and mint, had permanent gold contents and same weight. That is why they retained their popularity among the population, inland and abroad.

The same cannot be said about Ottoman silver akçes. Their debasement was initially controlled by the state and subsequently it was not regulated, which ultimately led to their significant devaluation. The akçe continuously reduced its weight and sometimes silver content which makes it undesirable on the local market. That was one of the main reasons for the massive influx of a large amount of European silver coins in the Ottoman Empire, especially in the Balkans.

After the outbreak of the Great financial crisis in 1585 the importation of European coins became uncontrollable. The official authorities was forced not only to accept the facts but also tried to setup control by defining official exchange rates

[1] Изказвам сърдечни благодарности на д-р Евгени Паунов за оказаното изключително ценно съдействие при езиковата и стиловата редакция на резюмето.

for the foreign coins in its territory. These rates were often much lower than the market ones. This way the Ottoman government tried to derive financial gains by setting state-controlled rates.

With the outbreak of the crisis in the Ottoman Empire, the population began intensively to conceal a large amount of coins. The hoards buried until the 1580s are few. But the amount of the hoarded coins afterwards increased many times. To this times refer a huge amounts of coins which were circulated on nowadays Bulgarian territory between 1585 and 1648. Hristo Kharitonov has collected information about a total of 460 single finds and coin hoards, found in Bulgaria. Most of them are a stray finds.

According to their origin coins from this period belong to several groups:

1. Domestic (i.e. Ottoman coins);
2. Foreign (mostly European, and very rarely coins of other Islamic states).

Coin finds from this era as well are divided into two major groups:

1. Single finds (stray coins);
2. Collective finds (coin hoards).

According to the material of which coins were struck, they are divided into several groups:

1. Hoards containing only gold coins;
2. Hoards containing only silver coins;
3. Hoards containing only copper coins;
4. Hoards containing both gold and silver coins;
5. Hoards containing both silver and copper coins.

Until now from Bulgaria not known hoards containing gold, silver and copper coins. We do not exclude the possibility that such treasures exist, but have not been published or be found as a result of future archaeological research. Also no hoards that contain both gold and copper coins are known. Such type of hoards is theoretically unlikely.

For a large part of the coin hoards we know only from the short listings published on the pages of the Proceedings of the Bulgarian Archaeological Society, of the Archaeological Institute and Archaeology journal. The information thereof is very limited and schematic, and it is not possible to extract more information and made any conclusions. Unfortunately, a significant part of the hoards were known only from these brief notes. Such is the case with the hoard from Gradets village, Vidin Region. It is composed of 128 gold and about 4 kilos of silver coins. Among the gold coins are mentioned 12 pieces of Sigismund III – the only Polish gold coins known from the territory of Bulgaria.

In museums and private collections in Bulgaria are kept a large number of Islamic and European coins from the Ottoman era. Unfortunately, very few of them have been studied and published. Single specimens provide also important information. But most important are the data from the hoards. They can be divided into three main categories:

1. Hoards containing only Ottoman coins;
2. Hoards containing only European coins;

3. Mixed hoards containing both Ottoman, and European coins.

Due to the Great crisis and the devaluation of the main Ottoman coin denomination (akçes) the hoards containing only Ottoman coins are few. Moreover, most often they consist only of a small number of coins. Very few of them have been published.

Large hoards found in Bulgaria are numerous, but even the most significant among them are far by the largest finds in neighboring countries (Romania and Turkey). For example, the hoard from Sofia contains more than 4,000 silver coins and treasure from the village Dabravino (Varna Region) consists of 1,451 coins: 880 Ottoman and 571 European. Most often the hoard found in today's Bulgarian territory consisted of a few dozen or a few hundred coins. This does not make them less important. For example, the hoard from Trastikovo (Burgas municipality) consists of 279 silver and 8 gold coins. However, there is a great diversity of represented countries, coin denominations and types.

There is also a type of hoard, which, although belonging to the mixed, constitute a separate group. These are treasures in which Ottoman and European coins are separated and buried separately, for example, in two different clay pots. Such is the case with the Lom hoard ('Lom II'). A large number of silver coins were hidden in two different pots, found in two different parts of the old cemetery. The first pot consisted of 656 European coins, four earrings and two silver rings. Another clay pot contained some 698 Ottoman coins. Although they were described as a single hoard, we cannot be absolutely sure of this claim because the pots were found in the remains of the necropolis. There are also hoards where coins were simply divided into two different pots because they did not fit into one only, as is the case with the hoard of Bistritsa near Sofia.

It is a common practice in hoards the presence of coins that cover a significant chronological range. Relatively rare are hoards dating from a shorter time frames. The concealment of the latter group is often associated with specific historical, political, military or personal reasons. Relatively numerous are hoards containing coins of different centuries. For various reasons throughout the Ottoman period a variety of coins and other valuables were removed from circulation and accumulated as a bulion. This is a very specific feature of the period of Ottoman rule in modern Bulgarian lands.

The fact that the 16th–17th centuries hoards most often represent accumulation and concealment of family wealth should not to be missed. Very frequently coins were hoarded but also various other items, such as jewelry. The reasons for this lie primarily in the uncertainty of life at the time. To the hoarding factors we should add the under-developed banking system in the Ottoman Empire and the overall lack of confidence in it.

The rarest hoards are those composed only of gold coins but they are perhaps the most curious. Such gold hoards demonstrate the economic possibilities of their owners, although it is not possible to determine (with a very few exceptions) whether they were Christians, Muslims or Jews. Hoards of gold coins reveal a number of important details about the coin circulation in the 16th – 17th centuries.

The largest gold coin hoard found in Bulgaria, is the Lovetch treasure. It consists of 1,364 gold Ottoman and European coins. Hoard was discovered accidentally during excavation activities in the old town of Lovetch in 1973, at a depth of about 30 cm, as the coins were placed in three metal cans. Coins in this hoard date from a wide chronological range – from the 16th to 19th century. Furthermore, among the Ottoman and Western European coins there are several Late Roman solidi of Emperors Theodosius I (379–395) and Honorius (393–423). Western European coins belong to the Republic of Venice, the Belgian Confederation (the Netherlands), and Austria.

As a special category of hoards can be mentioned jewelry with coins. For example, the National Museum of Archaeology stores a necklace decorated with silver coins of the 16th–17th century. That jewelry is composed of 7 silver coins: five talers and two ¼ taler coins, including a rare Mansfeld ¼ taler coin. Two talers belong to city of Augsburg and were struck in the reign of the Holy Roman Emperor Ferdinand II (1619–1637). These are actually the only known Augsburg talers from the territory of present-day Bulgaria. The remaining three talers (of three different types) belong to Emperor Ferdinand III (1637–1657) struck in Tyrol.

This work also make use of the written sources. Special sources for the Ottoman Empire are testimonies in Hebrew left by various Jewish public officials and rabbis. Some of them contain valuable information about social life and the movement of price rates during the crisis of 1585. Among the most interesting foreign written sources are the official reports and unofficial notes of various foreign travellers. Typical for these reports is that they almost always contain first-hand information and reflect personal impressions of what they witnessed.

In the course of my work it turned out that between 1585 and 1648 in the Bulgarian lands are found 15 different Ottoman denominations, and 16 European coin denominations. The coins of 47 European countries are presented in the hoards.

For many decades the Ottoman authorities did not take serious measures adequate to deal with the monetary crisis. Only after the war with Venice and the conquest of Crete the Ottoman Empire began to pay more attention to the financial and monetary problems. In 1669 it was officially announced that the coins of base metals will not be accepted by any means by the State treasury as legal tender of payment. Furthermore, in the 1690's the coinage of a completely new Ottoman silver coin of large denomination began – 'kurush' (gurush). By its weight and silver content it was the equivalent to the European taler. Combined with the large quantities of new copper manghirs with a value of half akçe, it filled the gap in the Ottoman coinage system that existed for more than a century.

Красимир Кръстев

Политически и икономически аспекти на кризата в Османската империя в периода 1585 – 1648 г.
(по нумизматични данни)

Българска
Първо издание

Научен редактор: проф. д.и.н. Иван Йорданов
Рецензенти: проф. д.и.н. Иван Карайотов
доц. д-р Христо Харитонов
Коректор: Цветанка Начева-Петрова

Формат ????????

ISBN ????????????

Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“